FLUMINENSIA
ISSN 0353-4642 / ISSN 1848-9680, GOD. 36, BR. 1, 1–314, Rijeka, 2024.

FLUMINENSIA

Časopis za filološka istraživanja
Tiskana inačica: ISSN 0353-4642 / Mrežna inačica: ISSN 1848-9680
https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/fluminensia/index
fluminensia@ffri.uniri.hr
Časopis izlazi dvaput godišnje.
https://doi.org/10.31820/f
UDK 80(05)
God. 36, br. 1, 1–314, Rijeka, 2024.

Osnivač Filološki odjel Pedagoškog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 1989.

Izdavač Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Sveučilišna avenija 4, Rijeka

Za izdavača Aleksandar Mijatović

Uredništvo

Lada Badurina, *Sveučilište u Rijeci*
Dejan Durić, *Sveučilište u Rijeci*
Mario Kolar, *Sveučilište u Rijeci*
Ivan Lupić, *Sveučilište u Rijeci*
Marina Marinković, *Sveučilište u Rijeci*
Danijela Marot Kiš, *Sveučilište u Rijeci*
Aleksandar Mijatović, *Sveučilište u Rijeci*
Nikolina Palašić, *Sveučilište u Rijeci*
Ivo Pranjković, *Sveučilište u Zagrebu*
Saša Stanić, *Sveučilište u Rijeci*
Diana Stolac, *Sveučilište u Rijeci*
Anastazija Vlastelić, *Sveučilište u Rijeci*
Sanja Zubčić, *Sveučilište u Rijeci*
Ivana Žužul, *Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*

Međunarodno uredništvo

Maciej Czerwiński, *Uniwersytet Jagielloński*
Loreta Georgievska, *Univerzitet Sv. Kiril i Metodij*
Georg Holzer, *Universität Wien*
Janneke Kalsbeek, *Universiteit van Amsterdam*
Marina Katnić-Bakaršić, *Univerzitet u Sarajevu*
Leszek Małczak, *Uniwersytet Śląski, Katowice*
Svein Mønnesland, *Universitetet i Oslo*
Vladimír Patráš, *Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica*
Krystyna Pieniążek-Marković, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań*
Stijn Vervaet, *Universitetet i Oslo*

Glavna i odgovorna urednica
Lada Badurina, *Sveučilište u Rijeci*

Urednica tematskog bloka
Aneta Stojić, *Sveučilište u Rijeci*

Izvršni urednici

Saša Stanić, *Sveučilište u Rijeci*
Marina Marinković, *Sveučilište u Rijeci*

Adresa uredništva

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
tel.: (051) 265-600 i 265-602; fax: 265-799

Jezična je redakcija autorska.
Lektura sažetaka na engleskom jeziku
Anita Memišević

Kategorizacija
a1

Idejno rješenje naslovne stranice
Zvonimir Pliskovac

Grafička priprema teksta
Tempora, Rijeka

Naklada
150 primjeraka

Tisak
Tiskara Studiograf, Rijeka

IBAN
HR9123600001101536455, Filozofski fakultet u Rijeci, s naznakom „za Fluminensiju"

Ovaj je broj financijski poduprlo Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

UDK
Jelena Lanc, Filozofski fakultet u Rijeci

Indeksiranost časopisa i baze cjelovitih tekstova:
ESCI (WoS), CSA Linguistic and Language Behavior Abstracts, MLA International Bibliography, Linguistic Bibliography, Bibliography of Slavic Linguistics, European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS), SCOPUS, ULRICHSWEB, Central and Eastern European Academic Source (EBSCO), CARHUS Plus+2014, OpenDOAR, Directory of Open Access Journals (DOAJ), HRČAK, HAW

Fluminensia je časopis u otvorenom pristupu *Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna* i u skladu s definicijom Budimpeštanske inicijative o otvorenome pristupu (BOAI).

KAZALO

I.

Aneta Stojić
UVODNIK ZA TEMATSKI BLOK O METAFORIČKIM KOLOKACIJAMA . . . 7–9

Aneta Stojić, Jana Jurčević
ULOGA KONCEPTUALIZACIJE DRUŠTVENIH JEDINICA MIKRO-, MEZO- I MAKRORAZINE U TVORBI METAFORIČKIH KOLOKACIJA S OSNOVAMA OSOBA, OBITELJ I NAROD (izvorni znanstveni rad) . . . 11–32

Katja Dobrić Basaneže
BEARISH AND *BULLISH* MARKETS: A CORPUS-BASED ANALYSIS OF METAPHORICAL COLLOCATIONS AND THEIR METAPHORICAL NETWORKS (izvorni znanstveni rad) 33–48

Zita Hollós
VON DER PUPPE ZUM SCHMETTERLING: DIGITALE METAMORPHOSE EINES KORPUSGESTÜTZTEN KOLLOKATIONSWÖRTERBUCHS (izvorni znanstveni rad) 49–66

Anita Pavić Pintarić
METAPHORISCHE KOLLOKATIONEN ALS HÖFLICHKEITSMERKMALE IN DER FUSSBALLSPRACHE (izvorni znanstveni rad) 67–89

Janusz Pociask
METAPHORISCHE KOLLOKATIONEN UND IDIOME IM DIENSTE DER EMOTIONALISIERUNG VON DISKURSEN (pregledni rad) 91–110

Ljubica Kordić, Hannah Martina Berkec
KOLLOKATIONEN MIT EINEM VERB ALS KOLLOKATOR IN DER RECHTSSPRACHE (pregledni rad) 111–134

Mirjana Šnjarić
DIE METAPHORIK DER VERBONOMINALEN KOLLOKATIONEN IN DER DEUTSCHEN UND KROATISCHEN ALLGEMEINWISSENSCHAFTLICHEN SPRACHE (pregledni rad) . . . 135–150

Joanna Targońska
KOLLOKATIONSKOMPETENZ VON POLNISCHEN DAF-ABITURIENTEN/ABITURIENTINNEN – ERFASST ANHAND SCHRIFTLICHER PRODUKTION (izvorni znanstveni rad) 151–177

II.

Kristijan Kuhar, Martin Požar, Sandra Požar
ISTRAŽIVAČKA STATISTIČKA ANALIZA TEKSTOVNIH I JEZIČNIH OBILJEŽJA TEKSTA MUKE PO MATEJU U HRVATSKOGLAGOLJSKIM MISALIMA (prethodno priopćenje) 181–210

Jurica Polančec, Tomislava Bošnjak Botica
O ŠIRENJU PREOBILJA (DUBLETNOSTI) U GENITIVU MNOŽINE IMENICA E-SKLONIDBE S VIŠESUGLASNIČKIM ZAVRŠETKOM OSNOVE (pregledni rad) 211–243

III.

Marija-Ana Dürrigl
O POKAJANJU, SVETOJ MARGARITI I ĐAVLU – TEKST SPECIFIČNE KOMPOZICIJE U GRŠKOVIĆEVU ZBORNIKU (izvorni znanstveni rad) 247–268

Ivana Odža
ROSARY AROUND THE NECK – REFLECTION OF THE CHRISTIAN WORLDVIEW IN CONTEMPORARY CROATIAN CHILDREN'S WAR PROSE (pregledni rad) 269–284

IV. PRIKAZI

Nikolina Palašić
ZNAČAJAN DOPRINOS PROUČAVANJU USTALJENIH SVEZA MEĐU RIJEČIMA (Aneta Stojić, *Metaforičke kolokacije. Od konceptualizacije do ustaljene sveze*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2024) 287–293

Petar Vuković
U „DIVLJINI" KLITIKA: EMPIRIJSKI PRISTUP (Zrinka Kolaković, Edyta Jurkiewicz-Rohrbacher, Björn Hansen, Dušica Filipović Đurđević i Nataša Fritz, *Clitics in the wild: Empirical studies on the microvariation of the pronominal, reflexive and verbal clitics in Bosnian, Croatian and Serbian,* Language Science Press, Berlin, 2022) 294–306

Tihana Hrg
NOVI PRINOSI PRAGMALINGVISTICI (Nikolina Palašić, *Pragmalingvističke studije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb, 2023) 307–311

I

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

UVODNIK ZA TEMATSKI BLOK O METAFORIČKIM KOLOKACIJAMA

Dobrodošli u tematski blok posvećen metaforičkim kolokacijama, gdje istražujemo složene odnose između riječi i značenja te kako one oblikuju naš jezični i konceptualni svijet. Ovaj blok sadrži osam članaka, koji kroz različite pristupe i metode istražuju ulogu metaforičkih kolokacija u različitim kontekstima, od konceptualizacije i kognitivno-semantičkih aspekata, leksikografije i pravnog jezika do emocionalizacije diskursa i jezične kompetencije učenika njemačkog kao stranog jezika.

Većina je radova napisana na njemačkom jeziku, jedan je članak napisan na hrvatskom jeziku, a jedan na engleskom jeziku, s ciljem šire diseminacije koncepta metaforičke kolokacije, koji je kod nas, kao i u jezikoslovlju općenito, nov i time nedovoljno istražen. Većina radova prezentirana je na međunarodnoj konferenciji održanoj u rujnu 2022. godine na *Inter-University Centru* u Dubrovniku u sklopu projekta „Metaforičke kolokacije – sintagmatske sveze između semantike i pragmatike“, koji se vodi pri Hrvatskoj zakladi za znanost.

Tematskom bloku pripada i prikaz znanstvene monografije *Metaforičke kolokacije – Od konceptualizacije do ustaljene sveze* autorice Anete Stojić.

Cilj je ovoga tematskog bloka ponuditi sveobuhvatan pregled istraživanja metaforičkih kolokacija, naglašavajući njihovu važnost u različitim jezičnim i kontekstualnim okvirima.

Prvi članak, „Uloga konceptualizacije društvenih jedinica mikro-, mezo- i makrorazine u tvorbi metaforičkih kolokacija s osnovama *osoba*, *obitelj* i *narod*“, autorica Anete Stojić i Jane Jurčević, istražuje kako društvene jedinice na različitim razinama pridonose stvaranju metaforičkih kolokacija. Korpusna analiza otkriva obrasce kolokacijskog slaganja, koji su često podudarni unutar istoga leksičko-semantičkog polja, ali variraju ovisno o razini socijalne stvarnosti. Ovaj rad značajno pridonosi teoriji o metaforičkim kolokacijama pokazujući kako socijalna struktura utječe na jezične obrasce.

U kontekstu ekonomskog nazivlja članak „Metaforičke kolokacije engleske imenice *market*“ autorice Katje Dobrić Basaneže koristi korpusnu analizu za kategorizaciju metaforičkih kolokacija prema konceptualnim metaforama. Ovaj rad pokazuje dinamičnost ekonomskih metafora i njihovu evoluciju kroz vrijeme, oblikujući naše razumijevanje tržišta.

Metaforičke kolokacije također igraju ključnu ulogu u leksikografskoj praksi, što je obrađeno u članku „Od gusjenice do leptira: Digitalna metamorfoza korpusom potpomognutog kolokacijskog rječnika“ autorice Zite Hollos. Ovaj rad ističe kako korpusna lingvistika može pomoći u kodifikaciji i razumijevanju metaforičkih kolokacija, posebno u dvojezičnim rječnicima za učenike, pridonoseći teoriji kroz praktičnu primjenu u leksikografiji.

Ulogu metaforičkih kolokacija u medijskom diskursu istražuje članak „Metaforičke kolokacije u sportskim izvješćima“ autorice Anite Pavić Pintarić. Ovdje se analizira kako novinari koriste metaforičke kolokacije za ublažavanje kritike i stvaranje uljudnog diskursa u nogometnim izvješćima na njemačkom i hrvatskom jeziku, oblikujući percepciju i emocionalni ton medijskog izvještavanja.

Sličan naglasak na emocionalizaciju diskursa nalazi se u članku „Metaforičke kolokacije i idiomi u službi emocionalizacije diskursa“ autora Janusza Pociaska. Ovo istraživanje pokazuje kako metaforičke kolokacije i frazemi obogaćuju diskurs i omogućuju izražavanje emocija, s posebnim fokusom na njemačko-poljskom diskursu.

Pravni jezik također pokazuje specifične obrasce metaforičkih kolokacija, što se istražuje u članku „Kolokacije s glagolom kao kolokatorom u jeziku pravne struke“ autorica Ljubice Kordić i Hanne Martine Berkec. Analiza uspoređuje metaforičke kolokacije u njemačkom i hrvatskom pravnom jeziku, otkrivajući kulturno uvjetovane razlike koje predstavljaju izazov pri prevođenju pravnih tekstova.

U akademskom kontekstu članak „Metaforičnost glagolsko-imeničkih kolokacija u njemačkom i hrvatskom općeznanstvenom jeziku“ autorice Mirjane Šnjarić fokusira se na probleme s kojima se susreću studenti pri učenju znanstvenog jezika. Kroz kontrastivnu analizu njemačko-hrvatskih glagolsko-imeničkih kolokacija članak ukazuje na važnost tih kolokacija u akademskom pisanju.

Posljednji članak, „Kolokacijska kompetencija poljskih maturanata koji uče njemački kao strani jezik“, autorice Joanne Targonske, procjenjuje kolokacijsku kompetenciju učenika temeljem njihovih pisanih radova. Rezultati

pokazuju da je kolokacijska kompetencija slabo razvijena te naglašavaju potrebu za poboljšanjem pristupa učenju vokabulara.

Kao dodatak ovim istraživanjima tematskom bloku pripada i prikaz znanstvene monografije *Metaforičke kolokacije – Od konceptualizacije do ustaljene sveze* autorice Anete Stojić, koji je napisala Nikolina Palašić. Monografija rasvjetljava mehanizme stvaranja kolokacijskih sveza iz semantičkog polja *vrijeme*, pružajući dubinsku analizu i uvid u razvoj metaforičkih kolokacija. Prikaz knjige stoga dodatno osnažuje teorijski okvir i praktičnu primjenu istraživačkih nalaza predstavljenih u člancima.

Nadamo se da će ova zbirka članaka potaknuti daljnje istraživanje i primjenu spoznaja u praksi te pridonijeti razvoju teorije o metaforičkim kolokacijama.

Urednica tematskog bloka
Aneta Stojić

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.9

Aneta Stojić, Jana Jurčević

ULOGA KONCEPTUALIZACIJE DRUŠTVENIH JEDINICA MIKRO-, MEZO- I MAKRORAZINE U TVORBI METAFORIČKIH KOLOKACIJA S OSNOVAMA *OSOBA*, *OBITELJ* I *NAROD*

dr. sc. Aneta Stojić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
aneta.stojic@ffri.uniri.hr *orcid.org/0000-0002-0002-0509*

dr. sc. Jana Jurčević, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
jana.jurcevic@uniri.hr *orcid.org/0000-0002-0426-4041*

izvorni znanstveni rad
UDK 81'373.7
81'373.612.2
rukopis primljen: 15. travnja 2024; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

U radu[1] *se istražuje uloga značenja kolokacijskih osnova koje predstavljaju konceptualizaciju društvenih jedinica mikro-, mezo- i makrorazine* – osoba, obitelj *i* narod *u tvorbi metaforičkih kolokacija. S ciljem odgovaranja na glavno istraživačko pitanje: jesu li obrasci kolokacijskog slaganja međusobno povezani i u kojoj su mjeri podudarni za pojmove koji tvore isto leksičko-semantičko polje (LSP), provedena je leksičko-semantička analiza. Ona je potpomognuta korpusnim podacima iz hrvatskog mrežnog korpusa* hrWac *u vidu kvantitativne analize dobivene korištenjem aplikacije* Sketch Engine. *Utvrđene metaforičke kolokacije analizirane su i sistematizirane u skladu s tipologijom teorije konceptualne metafore (Lakoff, Espenson i Schwartz 1991). Svrha je ove analize istražiti obrasce kolokacijskog slaganja za pojmove koji pripadaju istom leksičko-semantičkom polju te utvrditi stupanj*

[1] Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Metaforičke kolokacije – sintagmatske sveze između semantike i pragmatike* (IP-2020-02-6319).

njihove podudarnosti. Glavni rezultati istraživanja ukazuju na neupitan doprinos konceptualne metafore i metonimije procesima kolokacijskog slaganja, te demonstriraju veliku podudarnost metaforičkih i metonimijskih prijenosa kod koncepata istog leksičko-semantičkog polja. Međutim, uočene su i značajne razlike u konceptualizaciji pojmova za društvene jedinice različitih razina socijalne stvarnosti. To rezultira varijabilnošću kolokatora s kojima osnove osoba, obitelj *i* narod *formiraju kolokacijsku svezu u jezičnom ostvaraju te nastankom specifičnih kolokacijskih obrazaca vidljivih na sintagmatskoj razini.*

Ključne riječi: *metaforičke kolokacije; obrasci kolokacijskog slaganja; konceptualizacija društvenih jedinica; leksičko-semantička analiza; korpusni podaci*

1. Uvod

Kolokacije s metaforičkom komponentom u lingvističkim se radovima spominju sporadično (Aisenstadt 1979: 73 i 1981: 58, Corpas Pastor 1996: 83, 1998: 39f., 2003: 132, Gross 1996, Fontenelle 1997, Deignan 2005, Philipp 2011, McCarthy i O'Dell 2017, Gouteraux 2017, Dai, Wu i Xu 2019, Bolognesi i Werkmann Horvat 2023, i drugi) i neusustavljeno. Prema Patekar (2022) navedeni radovi ne polaze od jednoznačne definicije ili precizne pretpostavke o naravi ove pojave. Tek nekolicina radova (Reder 2006, Volungevičienė 2008, Konecny 2010, Bergerová 2012: 74–78, Ježek 2014: 412, 418–421) pojavu određuju kao specifičnu semantičku podskupinu leksičkih kolokacija, gdje se jedna od sastavnica koristi u sekundarnom značenju koje proizlazi iz leksikalizirane metafore. Prema Stojić i Košuta (2021, 2022) riječ je o ustaljenoj sintagmatskoj svezi u kojoj je povezanost među sastavnicama motivirana metaforom i/ili metonimijom. Primjer takve kolokacije jest *zrela osoba*, koja označava odraslu osobu s karakteristikama poput emocionalne stabilnosti, razumijevanja i iskustva. Riječ *zrela* metaforički prenosi predodžbu pojedinca koji je prošao kroz proces rasta, učenja i razvoja te stekao dublje razumijevanje i snalažljivost u životu. Ponavljanjem sličnih metaforičkih sveza, govornici u zajednici počinju prepoznavati te izraze kao ustaljene jedinice te one postaju čvrsti obrasci duboko ukorijenjeni u jezik i kulturu[2]. Isti koncepti mogu biti prisutni u ra-

[2] Navedeni je proces usporediv s konvencionaliziranjem metafore kojeg Langacker (1987: 59) opisuje kao stupnjevit jer ovisi o stvarnoj jezičnoj upotrebi i dovodi do veće kognitivne usađenosti (engl. *entrenchment*).

zličitim kulturama te rezultirati istom leksikalizacijom izvanjezične stvarnosti (Scherfer 2001; Zampa 2013), kao što potvrđuju ekvivalenti u njemačkom (*reife Person*) i engleskom jeziku (*mature person*). Međutim, konkretne jezično-specifične manifestacije mogu varirati te u mnogim slučajevima pokazuju samo djelomičnu podudarnost, što rezultira različitim jezičnim izražavanjima u različitim jezicima. To postaje vidljivo posebice u međujezičnoj usporedbi. U hrvatskom jeziku sveza *pokvarena osoba* označava osobu koju odlikuje nemoralno ponašanje. Riječ *pokvarena* doslovno označava nešto što je oštećeno ili izvan funkcije, poput pokvarenog stroja ili pokvarene hrane. No kada se primijeni na osobu, ta riječ prenosi sliku moralno pokvarenog pojedinca. U njemačkom jeziku ekvivalentna kolokacija za *pokvarena osoba* bila bi *verdorbene Person*, gdje se primarno značenje pridjeva *verdorben* odnosi isključivo na hranu. U engleskom jeziku ekvivalentna kolokacija bila bi *corrupted person*. Etimološki se značenje pridjeva izvodi iz latinskog *corrumpere*, što znači 'potrgati; slomiti', i u tom se značenju atribuira predmetima. Razvidno je da su kolokacijske sveze u sva tri navedena jezika nastale temeljem procesa metaforizacije, no da su koncepti samo djelomično podudarni, što stvara privid arbitrarnosti. To potencijalno objašnjava razlike na leksičkoj razini, manifestirane na razini kolokatora, što se u dosadašnjoj kolokacijskoj teoriji smatralo arbitrarnim i idiosinkratičnim (Konecny 2010, Stojić 2018 i 2019, Stojić i Košuta 2020). Za razliku od idioma (Casadei 1996; Dobrovol'skij i Piirainen 2009), semantičko-kognitivna motivacija odgovorna za semantičku koheziju među kolokacijskim sastavnicama do sada nije sustavno istražena. No bez sustavnog preispitivanja osnovnih semantičkih procesa nije moguće dobiti dublje uvide u njihovu ulogu u kolokacijskom slaganju. Upravo je to temeljni cilj znanstvenoistraživačkog projekta „Metaforičke kolokacije – sintagmatske sveze između semantike i pragmatike" (*Metakol*) koji se vodi pri Hrvatskoj zakladi za znanost (IP-2020-02-6319).[3]

Polazišna je hipoteza projekta da kolokacijsko slaganje nije arbitrarno, već motivirano konceptualnom metaforom i/ili metonimijom koje pojačavaju semantičku koheziju između kolokacijskih sastavnica. Radi testiranja te hipoteze sastavljen je inventar metaforičkih kolokacija najfrekventnijih imenica u četiri istražena korpusa: za hrvatski jezik pretražen je mrežni korpus *hrWac*, a za engleski, njemački i talijanski jezik korišteni su mrežni korpusi obitelji *TenTen*. Uz pomoć računalnolingvističkog alata *Sketch Engine*

[3] Više o projektu na sljedećoj poveznici: https://metakol.uniri.hr/.

i leksičko-semantičke analize kontekstualiziranih primjera iz kolokacijskih profila ručno su izdvojene kolokacije metaforičkog tipa. Nakon toga daljnjom su analizom opisani obrasci udruživanja u kolokacijske sveze, identificirajući procese i mehanizme koji bi mogli objasniti kolokacijsko slaganje.

Dosadašnji rezultati analize pokazali su da značenje osnove ima ključnu ulogu u generiranju metaforičkih i/ili metonimijskih procesa (Stojić 2024, Stojić i Matešić 2024). Stoga su se imenice iz korpusa (u ulozi kolokacijske osnove) razvrstale prema pripadnosti specifičnom leksičko-semantičkom polju, te su ponovno podvrgnute analizi kako bi se dobili detaljniji uvidi o ulozi značenja osnove u kolokacijskom slaganju.

U ovom radu istražujemo ulogu značenja i konceptualizacije kolokacijskih osnova društvenih jedinica mikro-, mezo- i makrorazine[4] (imenica *osoba*, *obitelj* i *narod*), u procesima kolokacijskog slaganja. Cilj rada jest utvrditi postojanje i prirodu obrazaca semantički motiviranog kolociranja unutar jedinstvenog leksičko-semantičkog polja.

Preliminarna analiza pokazala je sličnosti, ali i razlike u tendencijama kolociranja leksema koji predstavljaju pojmove istog LSP-a. Ipak, za razjašnjenje spomenutih sklonosti koje dovode do formiranja specifičnih kolokacijskih obrazaca i za potrebe dubinske analize, nužno je osvrnuti se na konceptualizaciju predmetnih pojmova istraživanja. S tim u vidu, u sljedećem se podnaslovu osvrćemo na konceptualizaciju leksema *osoba, obitelj* i *narod*, kao i LSP-a društvenih jedinica koje sačinjavaju spomenuti leksemi. U tom kontekstu također pojašnjavamo ulogu konceptualne metafore i metonimije, te značaj njihove interakcije.

2. Konceptualizacija društvenih jedinica mikro-, mezo- i makrorazine

Koncepti poput *osobe*, *obitelji* i *naroda* apstraktni su pojmovi koji predstavljaju jedinice različitih razina društvene stvarnosti: razinu pojedinca, grupe i zajednice. Navedeni se koncepti u semantičkom smislu mogu stupnjevati s obzirom na broj jedinki koje označuju (npr. *osoba* = 1, *obitelj* ≥ 2,

[4] Podjela društvene stvarnosti na mikro-, mezo- i makrorazinu: razinu pojedinca, društvenih grupa i institucija, stoljetna je i standardna podjela unutar sociologije (kao i brojnih drugih društvenih znanosti). Više o problematici analize društvene stvarnosti vidi u Giddens (2007), Serpa i Ferreira (2019), Wiley (1988) i Pyyhtinen (2017).

narod > 500). Osim toga, ovi pojmovi pripadaju istom leksičko-semantičkom polju (LSP), u kojem vlada hijerarhijski odnos analogan društvenim jedinicama izvanjezične stvarnosti. Tako će primjerice *osoba* kao koncept mikrorazine biti sastavni dio *obitelji* (koncepta mezorazine), koje će u konačnici sačinjavati *narod* (koncept makrorazine). U izvanjezičnoj stvarnosti, unutarnja dinamika svih društvenih jedinica (bez obzira na razinu koju predstavljaju) utječe na dinamiku čitavog društva zbog prethodno objašnjene isprepletenosti razina društva. Ta se činjenica preslikava i na jezik, a vidljiva je (kao što će ovaj rad prikazati) kroz zajedničke konceptualne metafore i metonimije koje se aktiviraju upotrebom koncepata istog LSP-a. Iako su u jezičnoj upotrebi pojmovi *osoba*, *obitelj* i *narod* često shvaćeni kao označitelji konkretnih pojavnosti (primjerice kada se upotrebom imenice *osoba* referira na specifičnog pojedinca), oni su često vrlo apstraktni po pitanju vlastita značenja i smisla. U slučaju „konkretizacije" samog koncepta, koju omogućuje specifičan kontekst i ko-tekst, prisutan je aktivan kognitivni mehanizam metonimijskog i/ili metaforičkog prijenosa. S obzirom na apstraktnost leksičko-semantičkog polja sačinjenog od društvenih jedinica konceptualne metafore i metonimije na sebe preuzimaju ključnu ulogu. Kao mehanizmi one predstavljaju osnovu za formiranje i interpretaciju značenja ovakvih jedinica, obogaćuju leksik i olakšavaju mišljenje kroz procese analoške ekstenzije. Drugim riječima, na metafore i metonimije ovdje se ne gleda kao na retoričke figure već ih se promatra kroz teoriju konceptualnih metafora, prema kojoj govornici konstruiraju značenje temeljem vlastita iskustva i interakcije s okolinom (Johnson 1987: xix). Metafore se pritom percipiraju kao oblik konceptualnog preslikavanja iz izvorne na ciljnu domenu. Domene se pak mogu promatrati kao prijenosnici i spremnici značenja, pri čemu je izvorna domena obično manje apstraktna (tj. pristupačnija osjetilnoj percepciji) od ciljne. Kao što je u uvodu rada ilustrirano, koncept nečije razvijene emocionalne inteligencije može se metaforički prenijeti pozivanjem na koncept zrelosti (npr. „U tom se trenutku moj otac pokazao kao iznimno *zrela osoba*."). Preslikavanje se ovdje događa između domene „emocionalne inteligencije" i domene „biljaka što nose plodove", koje se zatim zamjenjuju jedna s drugom.

Kod metonimije sva se preslikavanja odvijaju unutar jedinstvene domene, pri čemu jedan element domene omogućuje mentalni pristup drugom elementu iz iste domene. Primjerice „*Narod se* konačno *pobunio protiv kronične socijalne nepravde.*", pri čemu ne mislimo da je u spomenutom činu sudjelovao čitav narod, već njegovi predstavnici (lat. *pars pro toto*).

Metonimija je obično više utemeljena na našim tjelesnim iskustvima, manje apstraktna, čak više bazična, te u nekim slučajevima vodi do formiranja metafore. Kövecses (2013) je to potvrdio primijetivši da metafore koje se temelje na sličnostima među pojmovima nisu povezane s metonimijom, no da korelacijske ili primarne metafore proizlaze iz metonimije zahvaljujući našem (ranom) pred pojmovnom iskustvu. To je ilustrirao primjerima metalepse, tj. metonimije koja mijenja uzrok s posljedicom, a sadržana je u iskazima *kontakt osoba* ili *priznati narod*, što je detaljnije objašnjeno u podnaslovu 3.2. Uz metalepsu najpoznatije podvrste metonimije bile bi sinegdoha (u kojoj dolazi do zamjene cjeline za dio ili dijela za cjelinu) te antonomasije, pri čemu obilježje čega stoji umjesto čitavog koncepta koji predstavlja entitet u pitanju[5]. Radden (2002) također sugerira da velik dio metafora proizlazi iz metonimija te da se to obično događa u četiri slučaja: kod korelacija proizašlih iz iskustva, konverzacijskih implikatura, taksonomskih struktura i kategorija te kulturnih modela. Taylor (1995: 138) naposljetku objašnjava primarnu metaforu kao metonimiju utemeljenu na iskustvu te ističe da samo shematizacijom možemo doći do razine metafore. To nas dovodi do interakcije metafore i metonimije, tj. fenomena metaftonimije, s kojom smo se i ovdje susretali. Goossens (1990: 369) otkriva da možemo imati dvije podvrste metaftonimije: integriranu i kumulativnu, pri čemu integrirana metaftonimija kombinira metonimiju i metaforu, dok kumulativni tip podrazumijeva da se jedan proces izvodi iz drugoga. Autor kroz vlastito istraživanje potvrđuje postojanje dvaju glavnih obrazaca interakcije metafore i metonimije: obrazac u kojem je iskustvena osnova metafore metonimija (čega se dotiču prethodno spominjani Kövecses (2013), Radden (2002) i Taylor (1995)) te obrazac u kojem metonimija funkcionira kao dio ciljne domene i time postaje usađena u metaforu. Jedan od primjera metaftonimije iz našeg korpusa jest *shrvana obitelj*, pri čemu je riječ o integriranoj metaftonimiji jer istovremeno mapiramo obilježje shrvanosti (koje se u doslovnom smislu odnosi na uništenje nekog fizičkog predmeta) na domenu ljudskih osjećaja. To je isprepleteno s metonimijom koja nas upućuje da se govoreći o obitelji zapravo referiramo na njezine članove, stoga ovaj tip metaftonimije Goossens naziva metonimijom unutar metafore[6].

[5] Detaljnije objašnjenje s primjerima nalazi se u podnaslovu 3.2. Rezultati.

[6] Uz spomenute obrasce međuigre metafore i metonimije, Goossens (1990: 367) ističe još dva vrlo rijetka tipa metaftonimije koje ni sami nismo pronašli, a to je demetonimizacija unutar metafore i metafora unutar metonimije.

U nastavku će se rada kroz analizu i raspravu prikazati udio metaforičkih u odnosu na udio metonimijskih prijenosa za svaku od tri navedene imenice u funkciji kolokacijske osnove. Nadalje, usporedit će se tendencije pri mapiranju među imenicama koje spadaju u isto leksičko-semantičko polje, što bi trebalo pružiti uvid u obrasce kolokacijskog slaganja koji nastaju pri formiranju semantički motiviranih kolokacija, tj. metaforičkih kolokacija.

3. Analiza metaforičkih kolokacija s osnovama *osoba, obitelj* i *narod*

U svrhu odgovaranja na glavno istraživačko pitanje, jesu li obrasci kolokacijskog slaganja međusobno povezani i u kojoj su mjeri podudarni za pojmove koji tvore isto leksičko-semantičko polje, provedena je leksičko-semantička analiza potpomognuta korpusnim podacima. Cilj je ove analize istražiti uzorke kolokacijskog slaganja za pojmove koji pripadaju istom leksičko-semantičkom polju, utvrditi stupanj njihove podudarnosti te iz toga zaključiti o ulozi značenja osnove u kolokacijskom slaganju.

3.1. Korpus i metoda

Korpus, sastavljen od metaforičkih kolokacija s osnovama *osoba, obitelj* i *narod* izlučenih iz hrvatskog mrežnog korpusa *hrWac,* pružio je pristup primjerima metaforičkih kolokacija (formiranih metaforičkim i metonimijskim mapiranjem), njihovoj frekventnosti i kontekstu u kojem se koriste. Mrežni je korpus *hrWac* odabran jer sadržava gotovo 1,4 milijarde pojavnica, što ga čini najvećim korpusom hrvatskog jezika. Njime su obuhvaćeni tekstovi objavljeni na mrežnim stranicama vršne domene .hr, u što ulaze novinski portali, forumi i mrežne stranice službenih organizacija. Korpus samim time čine autentični jezični podaci koji primarno pripadaju publicističkom, razgovornom i administrativnom stilu hrvatskog jezika. *HrWac* je moguće istraživati i pretraživati putem javno dostupne i besplatne aplikacije za rad na korpusu zvanom *NoSketch Engine* ili pomoću komercijalne aplikacije *Sketch Engine*[7] (Ljubešić i Klubička, 2014), koja pruža nešto više

[7] Program dizajniran i korišten za njegovu analizu zove se *Sketch Engine* (Kilgarriff et al. 2014) i opremljen je alatima koji generiraju tri ključna skupa podataka: n-grame (frekvencijske liste višeriječnih jedinica), konkordanciju (primjere u kontekstu) te analizu tipa teksta (statistiku metapodataka u korpusu).

mogućnosti i koja je korištena za potrebe ovog istraživanja. Primjena spomenutog alata omogućuje empirijski pristup posvjedočenim podacima, a kombinacijom korpusno utemeljenog i korpusno vođenog pristupa (Tognini-Bonelli, 2001: 63) dobiveni podaci služit će za testiranje navedene hipoteze.

Analiza je provedena u nekoliko koraka. Prvi je korak računalno potpomognut i osigurao je pristup ciljanim pojavnicama u funkciji kolokacijske osnove, potencijalnim kolokacijama i kontekstima u kojima se one javljaju, a sastoji se od četiri potkoraka[8]:

a. Upotrebe funkcije *Word Sketch* u programu *Sketch Engine*, koja je omogućila analizu i uvid u različite gramatičke odnose u kojima se nalaze osnova i kolokator (npr. „biti-kakav“, „n-koga-čega“, „koga-što“, „subjekt-od“ itd.).
b. Korištenja statističke mjere tzv. *logDice*, koja ukazuje na koheziju sastavnica kolokacije, tj. na njihovu tipičnost kod supojavljivanja.
c. Oslanjanja na frekvenciju supojavljivanja specifičnih riječi koja ukazuje na formiranje ustaljene sveze.
d. Upotrebe primjera u širem jezičnom kontekstu.[9]

U drugom su se koraku iz računalno generiranog popisa slobodnih sveza, kolokacija i frazema, ručno izlučivale metaforičke kolokacije. Pritom se oslonilo na popis metafora (Lakoff, Espenson i Schwartz 1991) temeljen na teoriji konceptualne metafore, koji je pružio uporište za razlikovanje metaforičkih kolokacija od onih nemotiviranog tipa. Ovaj je korak analize pružio zaseban opis za sve tri osnove iz leksičko-semantičkog polja društvenih jedinica te njihovih pojedinačnih tendencija pri stvaranju kolokacijskih sveza. Identifikacija metaforičkih kolokacija uvažila je i ulogu konteksta u kojem se pojavljuje sama kolokacija, jer kontekst često omogućuje (pa tako i razlučuje) različite prijenose značenja i njihove adekvatne interpretacije. Pitanja koja se ovdje postavljaju zapravo se odnose na problem višeznačnosti, tj. polisemije, pri čemu naj-

[8] Više o metodi identificiranja metaforičkih kolokacija za potrebe istraživanja u sklopu *Metakol*-projekta kao i uočenim ograničenjima koja su utvrđena primjenom računalnog alata *SketchEngine*, tj. alata *Word sketch*, u Stojić i Košuta 2021 i 2022, Keglević Blažević 2021, Konecny 2023.

[9] Za potrebe projektnog istraživanja, odabran je prikaz pojavnica pet položaja lijevo i pet položaja desno od traženog pojma kroz opciju *concordance*.

češće imamo jezgreno denotativno značenje kojem su s vremenom, kroz uporabu pridružena različita prenesena značenja nastala procesima metonimizacije i/ili metaforizacije.

Naposljetku, metaforičko se značenje kolokacije ovjerava putem primjera iz jezičnih korpusa ili posvjedočenih tekstova te kroz jezičnu intuiciju izvornih govornika. Ako se određena kolokacija opetovano javlja u metaforičkom kontekstu ili se koristi na način koji sugerira preneseno značenje, to može podržati identifikaciju njezine metaforičke prirode.

Treći i posljednji korak analize donosi usporedbu prethodno zasebno analiziranih imenica u funkciji kolokacijske osnove: *osoba, obitelj* i *narod.*

3.2. Rezultati

Iz hrvatskog mrežnog korpusa *hrWac*, inačice 2.2., dobiveni su sljedeći podaci: imenica *osoba* pojavljuje se kao kolokacijska osnova 855 867 puta, imenica *obitelj* gotovo upola manje, odnosno 445 949 puta, dok je imenica *narod* zauzela posljednje mjesto s 368 757 pojavljivanja. U nastavku slijede rezultati analize motiviranog kolociranja, s posebnim naglaskom na kolokacijske obrasce u usporedbi.

3.2.1. Metaforičke kolokacije s osnovom *osoba*

Kod imenice *osoba* najproduktivnija gramatička relacija, tj. ona u kojoj je posvjedočen najveći broj metaforičkih kolokacija, jest *particip* (npr. *otvorena osoba*). Zatim slijedi relacija *kakav?* (koju karakterizira spoj pridjeva i imenice, npr. *fizička osoba*) te relacija *koga-što*, tj. spoj glagola i imenice u akuzativu, odnosno imenice u funkciji izravnog objekta (npr. *prihvatiti osobu*). Četvrto je mjesto zauzela konstrukcija s genitivom: *n-koga-čega* (npr. *krug osoba*), peto je mjesto pripalo relaciji *biti kakav* (npr. *stabilna sam osoba*), dok se na posljednjem mjestu našla relacija *subjekt_od* (npr. *osoba je upoznata s problematikom*). Iz sveukupnog broja kolokacija koje je izlistalo računalo (N=600) izuzeta je 31 pogreška te brojna ponavljanja i derivirani oblici koji broje 89 kolokacija. Leksičko-semantička analiza dala je sljedećih deset najučestalijih kolokatora u metaforičkim kolokacijama s osnovom *osoba* u prve tri najproduktivnije gramatičke relacije (v. tablicu 1).

Tablica 1: *Najučestaliji kolokatori udruženi s osnovom* osoba.

Gramatička relacija (3 najproduktivnije)	Najučestaliji kolokatori udruženi s osnovom ***osoba***
particip	*oštećena / izložena /poremećena osoba*
kakav?	*pravna / fizička /odgovorna / bliska osoba*
koga-što	*imenovati / označavati / doživljavati osobu*

Posvjedočene konceptualne metafore u semantički motiviranim kolokacijama navedene su u tablici 2. Konceptualne se metafore navode SMANJENIM VELIKIM SLOVIMA ili SMANJENIM VERZALOM po uzoru na Lakoffa i Johnsona (1980) i pridruženi su im primjeri identificiranih metaforičkih kolokacija izlučenih iz Hrvatskog mrežnog korpusa.

Tablica 2: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* osoba *posvjedočenih u korpusu hrWac, s pridruženim konceptualnim metaforama navedenim u lijevom stupcu.*

Konceptualne metafore	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa
LJUDI SU PREDMETI	*oštećena / stabilna / formirana / izložena osoba*
LJUDI SU BILJKE[10]	*zrela osoba*
LJUDI SU STROJEVI	*uključena osoba / poremećena osoba*
LJUDI SU POSJED	*zaštićena osoba / izgubljena osoba*
LJUDI SU PUT[11]	*prava osoba / kriva osoba*
LJUDI SU KRAJOLIK	*ograničena osoba / zauzeta osoba*
LJUDI SU SPREMNIK	*otvorena osoba / zatvorena osoba / ispunjena osoba*
LJUDI SU MJERLJIVI	*prosječna osoba*

[10] Ljudi su plodonosne biljke i/ili biljke općenito jer i biljka bez ploda može dozrjeti, poput primjerice salate. Više o primjerima iz ove kategorije vidi Lakoff, Espensen i Schwartz (1991: 191).

[11] Put u sklopu ove konceptualne metafore predstavlja liniju u krajoliku koja može bit ravna (prava) ili iskrivljena (kriva). Čovjek se pritom uspoređuje s njime (putem), tj. s njegovim definirajućim obilježjem.

Tablica 3 donosi primjere konceptualnih metonimija koje su se pojavile u hrvatskom mrežnom korpusu *hrWac* i koje predstavljaju osnovu za formiranje metaforičkih kolokacija navedenih u desnom stupcu, u kurzivu.

Tablica 3: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* osoba *u funkciji termina, temeljeni na metonimijskim prijenosima specificiranim u lijevom stupcu tablice.*

Konceptualne metonimije	**Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa, u funkciji termina, s pripadajućim definicijama**
CJELINA ZA DIO (antonomasia[12])	*pravna osoba* – pravni je pojam koji se odnosi na socijalnu tvorevinu kojoj pravni poredak priznaje pravnu sposobnost (npr. korporacije, zaklade).
OBILJEŽJE SUBJEKTA ZA SAMI SUBJEKT	*fizička osoba* – čovjek kao pravni subjekt, tj. nositelj prava i dužnosti. U suvremenom svijetu svaki je živi čovjek fizička (naravna) osoba, odn. pravni subjekt. No u prošlosti se određene skupine ljudi nisu smatrale pravnim subjektima, već pravnim objektima (npr. robovi).
UZROK ZA POSLJEDICU (metalepsa[13])	*kontakt-osoba* – pojedinac, tj. službenik s kojim se ostvaruje komunikacija, tj. kontakt s ciljem dobivanja željenih informacija.

Analiza je također pokazala da je broj metaforičkih prijenosa zamjetno veći od količine metonimijskih mapiranja: 83,72% metafora i 15,11% metonimija.

[12] Antonomasia (grč. *antonomasía* – zvati novim imenom) je naziv za retoričku figuru, tj. oblik metonimije pri kojoj epitet ili čitava fraza stoji umjesto vlastite imenice.

[13] Metalepsa (grč. *μετάληψις* – zamjenjivanje) je naziv za retoričku figuru kod koje se pojam koji logički prethodi zamijeni onime koji tek iz njega proizlazi.

3.2.2. Metaforičke kolokacije s osnovom *obitelj*

Sljedeći korak analize donosi prikaz obrazaca motiviranog kolociranja na mezorazini na primjeru osnove *obitelj* i predstavlja međukorak te poveznicu između konceptualizacije jedinica mikro- i makrorazine društvene stvarnosti koje tvore zajedničko leksičko-semantičko polje. Najproduktivnijom gramatičkom relacijom kada je riječ o udjelu metaforičkih kolokacija u ukupnom broju kolokacija koje je izlistao *Sketch Engine* (N=548[14]) pokazala se relacija *subjekt_od*. U spomenutoj se relaciji imenica *obitelj* našla u funkciji subjekta, te je samim time personificirana ili (češće) metonimizirana, pri čemu se govoreći o obitelji misli na njezine dijelove, tj. članove. Na drugom se mjestu našla relacija *kakav?* (npr. *široka obitelj*), dok je treće mjesto zauzela relacija s osnovom u funkciji izravnog objekta, logično nazvanoj *koga-što* (npr. *razoriti obitelj*). Četvrto je mjesto zauzeo *particip* (npr. *ožalošćena obitelj, shrvana obitelj i razdvojena obitelj*), peto je mjesto pripalo relaciji *biti kakav* (npr. *obitelj je ponosna*), dok je posljednje mjesto otpalo na genitivnu konstrukciju *n-koga-čega* (npr. *krug obitelji* i *planiranje obitelji*).

Nadalje, kao i u slučaju osnove *osoba*, leksičko-semantičkom analizom izdvojeno je deset najučestalijih kolokatora u metaforičkim kolokacijama s osnovom *obitelj* u prve tri najproduktivnije gramatičke relacije (tablica 4).

Tablica 4: *Najučestaliji kolokatori udruženi s osnovom* obitelj.

Gramatička relacija (3 najproduktivnije)	**Najprominentniji kolokatori udruženi s osnovom *obitelj***
subjekt_od	*obitelj živi / odlučuje/ želi*
kakav?	*kraljevska / uska / cijela / prosječna obitelj*
koga-što	*prehraniti / zasnovati / razoriti obitelj*

U tablici 5, koja slijedi, navedene su konceptualne metafore koje se nalaze u pozadini metaforičkih kolokacija prikazanim u desnom stupcu.

[14] Iz ukupnog broja strojno izlistanih kolokacija izuzeto je 39 pogrešaka te brojna ponavljanja i derivirani oblici koji broje 70 kolokacija.

Tablica 5: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* obitelj *posvjedočenih u korpusu hrWac, s pridruženim konceptualnim metaforama navedenim u lijevom stupcu.*

Konceptualne metafore	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa
Obitelj je posjed	*vlastita / oteta / napuštena / radnička / romska obitelj*
Obitelj je predmet	*utemeljena / razbijena / pogođena obitelj*
Obitelj je stroj	*disfunkcionalna / poremećena obitelj*
Obitelj je mjerljiva	*brojna / višečlana / prosječna obitelj*
Obitelj je djeljiva cjelina	*čitava / kompletna / ujedinjena / rastavljena obitelj*
Obitelj je personificirana	*sretna / mlada / skromna / zdrava / ožalošćena obitelj*
Obitelj je krajolik	*proširena / široka / uska obitelj*

Tablični prikaz 6 donosi primjere konceptualnih metonimija koje su se pojavile u hrvatskom mrežnom korpusu i poslužile kao temelj za formiranje semantički motiviranih kolokacija. Metonimijski je prijenos ukratko obrazložen u lijevom stupcu tabličnog prikaza.

Tablica 6: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* obitelj*, temeljenih na metonimijskim prijenosima specificiranim u lijevom stupcu tablice.*

Konceptualne metonimije	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa, u funkciji termina, s pripadajućim definicijama
Cjelina za dio	*bliska obitelj* – članovi ovako karakterizirane obitelji su ti koji su međusobno bliski, pa se dotično obilježje primijenjuje ne samo na odnose među dijelovima obitelji, već na obitelj kao cjelinu.
Obilježje subjekta za sami subjekt	*mafijaška obitelj* – dio je mafije, tj. mreže organiziranog kriminalnog i ilegalnog djelovanja ustrojenog na osobnim vezama i strogome zakonu šutnje te na nasilju.
Posljedica za uzrok	*europska obitelj* – termin koji označava pravnu definiciju obitelji koju je pružila Europska unija.

Naposljetku, istaknuli bismo da se broj metonimijskih prijenosa pokazao nešto većim od količine metaforičkih mapiranja: 41,8% metafora i 58,2% metonimija.

3.2.3. Metaforičke kolokacije s osnovom *narod*

Analiza imenice *narod* pokazala je da je najproduktivnija gramatička relacija ona u kojoj imenica *narod* obnaša funkciju subjekta (*subjekt_od*), primjerice *narod izabire, živi, vjeruje*. Drugo je mjesto, kao i kod osnove *osoba* i osnove *obitelj*, pripalo gramatičkoj relaciji *kakav?* (npr. *nebeski narod*), jednako tako, ponovno se na trećem mjestu našla relacija *koga-što* (npr. *pljačkati narod*). Nadalje, četvrto je mjesto zauzela genitivna konstrukcija, tj. relacija *n-koga-čega* (npr. *glas naroda*), peto je mjesto pripalo *participu* (npr. *napaćeni narod*), dok se na posljednjem mjestu našla relacija *biti kakav* (npr. *narod je slijep*).[15]

Tablica 9 prikazuje najučestalijih deset kolokatora u metaforičkim kolokacijama s osnovom *narod*.

Tablica 9: *Najučestaliji kolokatori udruženi s osnovom* narod.

Gramatička relacija (3 najproduktivnije)	**Najučestaliji kolokatori udruženi s osnovom *narod***
subjekt_od	*narod izabire / živi / vjeruje*
kakav?	*hrvatski / ujedinjeni / konstitutivan / srpski narod*
koga-što	*ubijati / lagati / braniti narod*

U sljedećoj su tablici navedene konceptualne metafore aktivirane pri formiranju metaforičkih kolokacija izlistanih u desnom stupcu tablice, posvjedočenih u hrvatskom mrežnom korpusu.

[15] Iz sveukupnog broja kolokacija koje je izlistalo računalo (N=564) izuzete su 43 pogreške te ponavljanja i derivirani oblici koji broje 83 kolokacija.

Tablica 10: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* narod *posvjedočenih u korpusu hrWac, s pridruženim konceptualnim metaforama navedenim u lijevom stupcu.*

Konceptualne metafore	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa
Narod je posjed	*hrvatski / srpski / izabrani / vlastiti / božji narod*
Narod je stroj	*pokvareni narod*
Narod je mjerljiv	*mali / manjinski narod*
Narod je djeljiva cjelina	*čitav / cijel / podijeljeni narod*
Narod je personificiran	*glup / lud / goloruk / gladan / star / neuk / bratski / naivan narod*
Narod je krajolik	*susjedni narod*

Tablica 11 donosi primjere konceptualnih metonimija koje su se pojavile u hrvatskom mrežnom korpusu i poslužile kao temelj za formiranje semantički motiviranih kolokacija.

Tablica 11: *Primjeri metaforičkih kolokacija s osnovom* narod*, temeljeni na metonimijskim prijenosima razjašnjenim u lijevom stupcu tablice.*

Konceptualne metonimije	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa, u funkciji termina, s pripadajućim definicijama
Dio za cjelinu (sinegdoha[16])	*radni narod* – „narod“ stoji umjesto „dio stanovništva“. Čitava se kolokacija stoga može preformulirati rečenicom „Dio stanovništva koji je radno sposoban i aktivan.“
Uzrok za posljedicu	*okupirani narod* – supstitucija koncepta „teritorij“ s konceptom „naroda“ temeljem bliskosti značenja i asocijativnih veza.

[16] Sinegdoha (grč. *συνεκδοχή*, lat. *intellectio*), trop u kojem se jedna riječ zamjenjuje drugom riječi, pri čemu je opseg sadržaja riječi koja zamjenjuje uži ili širi od sadržaja riječi koja se zamjenjuje.

Konceptualne metonimije	Primjeri metaforičkih kolokacija iz korpusa, u funkciji termina, s pripadajućim definicijama
Posljedica za uzrok	*priznati narod* – izraz koji u međunarodnom pravu označava jednostrani politički čin jedne ili više država ili drugih subjekata međunarodnog prava, kojim se izričito ili prešutno (npr. uspostavom diplomatskih odnosa) određena politička tvorevina prihvaća kao država. Priznanje može biti *de facto* (privremeno ili ograničeno tek na neke odnose) ili *de iure* (potpuno i trajno), i obično se vrši izjavom vlade o priznanju.[17] Iz toga proizlazi da je ovdje prisutan metonimijski prijenos na temelju supstitucije pojmova „narod“ i „država“ zbog bliskosti i uzročno posljedične povezanosti samih pojmova.

Za kraj, broj se metaforičkih prijenosa pokazao nešto većim od količine metonimijskih mapiranja: 64,13% metafora i 35,97% metonimija.

3.3. Rasprava

Usporedba konceptualizacije i kolokacijskih obrazaca društvenih jedinica mikro-, mezo- i makrorazine pokazuje da je imenica *osoba* u funkciji kolokacijske osnove najmanje produktivna po pitanju formiranja metaforičkog i/ili metonimijskog značenja u odnosu na druge dvije istraživane imenice. Razlog tomu jest vrlo malen udio metaforičkih kolokacija u gramatičkoj relaciji *subjekt_od*, što je iznimno logično s obzirom na činjenicu da je imenica *osoba* koncept, tj. socijalna jedinica mikrorazine. Naime, korpusni podaci potvrđuju govornikovu intuiciju, koja nalaže da se pojam *osobe* obično konceptualizira u vidu čovjeka (bilo muškarca ili žene), jedinke, pojedinca, člana društva koji je živo i djelatno biće, te samim time u doslovnom smislu može biti živući agens u funkciji subjekta. S druge strane, kod imenica *obitelj* i *narod* riječ je o apstraktnijim pojmo-

[17] Definicija termina „priznanje države“ preuzeta je s Wikipedije 1. 3. 2024. i dostupna je na sljedećoj poveznici: URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Priznanje_države

vima, koji predstavljaju skupine ljudi i društvene institucije, te će iz tog razloga kod njih biti često oslanjanje na metonimijske prijenose (npr. *pars pro toto*) ili personifikaciju (npr. *narod živi*). Nadalje, malen broj metaforičkih kolokacija u slučaju osnove *osoba* također je zabilježen u gramatičkoj relaciji *biti kakav*, no to je posljedica izuzimanja brojnih ponavljanja koja su posvjedočena u vrlo sličnim relacijama poput relacije *kakav?* i relacije *particip*.

Kod sve tri osnove drugo i treće mjesto po produktivnosti metaforičkih kolokacija zauzele su gramatičke relacije *kakav?* i *koga-što*. Pretpostavlja se da je razlog tomu osnovna sintaktička priroda hrvatskog kao SVO jezika, kao i velika iskoristivost atributivne funkcije.

Također, udjeli metaforičkih i metonimijskih prijenosa razlikuju se od osnove do osnove. Najviše metaforičkih mapiranja imamo kod osnove *osoba* (84,7%), a najmanje kod osnove *obitelj* (41,8%), gdje prevladavaju oni metonimijskog tipa (58,2%). Osnova *narod* pritom zauzima središnju poziciju sa 64,1% metaforičkih 35,9% metonimijskih mapiranja. Spomenuti postoci ukazuju na činjenicu da kod motiviranog kolociranja osnove *narod* češće imamo personifikaciju, koja se svrstava pod metaforičke prijenose, nego metonimiju, koja je tipičnija za mezorazinu leksičko-semantičkog polja društvenih jedinica. S druge strane, oba su procesa (personifikacija i metonimija) vrlo prominentna na mezo- i makrorazini, a gotovo su zanemariva na mikrorazini. Naime, pretpostavlja se da se tendencija gravitiranja mezorazine LSP-a društvenih jedinica ka metonimiji može objasniti segmentalnom i hijerarhijskom prirodom čitavog polja, pri čemu su jedinice nižih razina sastavni dio jedinica viših razina. Samim time ne iznenađuje činjenica da je upotreba sinegdohe iznimno raširena u kolokacijama s osnovom *obitelj*. Nadalje, personifikacija se u kolokacijama s osnovom *narod* objašnjava činjenicom da je makrorazina najapstraktnija ovog LSP-a, što dovodi do tendencije prema shematizaciji značenja koja su karakteristična za metaforičke prijenose, kao što je personifikacija. Udio metonimijskih prijenosa pri kolociranju s osnovom *osoba* većinski otpada na termine (npr. *fizička* i *pravna osoba*). Govoreći o omjerima metafore i metonimije, ovdje je nužno dotaknuti se i metaftonimije, pri čemu je kao fenomen u najvećem broju posvjedočena u kolokacijama s osnovom *narod* (npr. *vrijedan narod, ljubiti narod, buditi narod*) i osnovom *obitelj* (npr. *glava obitelji*). Svi navedeni primjeri metaftonimije bili bi oblici tzv. integrirane metaftonimije (v. podnaslov 2).

Naposljetku, najveće su razlike vidljive u izboru kolokatora koji formiraju motivirane sveze s osnovama ovog leksičko-semantičkog polja. To ne

iznenađuje jer su proučavane osnove imenice koje stoje za različite koncepte s vlastitim značenjem kao i različitom funkcijom i smislom u izvanjezičnoj stvarnosti. Ipak, njihova se jasna povezanost odražava i ispoljava na nešto općenitijoj razini: na razini konceptualizacije krovnog pojma, pojma *socijalne jedinice*, kojim se definira čitavo leksičko-semantičko polje u pitanju. Naime, pozadinske konceptualne metafore i metonimije aktivirane pri tvorbi kolokacija s osnovama istog leksičko-semantičkog polja pokazale su se kao zajedničke, što posebice vrijedi za osnove koje predstavljaju koncepte mezo- i makrorazine. Tako se primjerice *osoba*, *obitelj* i *narod* mogu konceptualizirati kao predmeti koji mogu biti u čijem posjedu, kao entiteti koji se mogu mjeriti i dijeliti, kao biljke ili spremnici, te mogu biti personificirani ako nemaju ljudska obilježja.

4. Zaključak

Provedena analiza potvrdila je hipotezu da su konceptualna metafora i metonimija ključni i vrlo produktivni mehanizmi u procesima kolokacijskog slaganja. Međutim, usporedba konceptualizacije društvenih jedinica i kolokacijskih obrazaca mikro-, mezo- i makrorazine ukazala je na razlike u produktivnosti i prirodi metaforičkih i metonimijskih prijenosa. Imenica *osoba* kao kolokacijska osnova pokazala se kao najmanje produktivna u formiranju metaforičkog i/ili metonimijskog značenja u usporedbi s drugim istraživanim imenicama. To je posljedica njezine konceptualizacije kao socijalne jedinice mikrorazine, što ograničava njezin potencijal za metaforičke i metonimijske prijenose. Nasuprot tome, imenice *obitelj* i *narod* često se oslanjaju na metonimijske prijenose i personifikaciju zbog svoje apstraktnije prirode, tj. činjenice da spomenuti koncepti predstavljaju skupine ljudi i društvene institucije. Uočene su i razlike u udjelu metaforičkih i metonimijskih prijenosa kod različitih kolokacijskih osnova. Imenica *narod* ima najveći udio metaforičkih prijenosa, što se objašnjava njezinom najapstraktnijom prirodom unutar istraživanog leksičko-semantičkog polja. Obrasci integrirane metaftonimije posebno su izraženi u kolokacijama s imenicama *narod* i *obitelj*. Konačno, konceptualne metafore i metonimije aktivirane pri tvorbi kolokacija s osnovama istog leksičko-semantičkog polja pokazali su se kao zajednički, posebno za osnove koje predstavljaju koncepte mezo- i makrorazine. To ukazuje na dublju povezanost između različitih društvenih jedinica te na njihovu zajedničku semantičku osnovu neophodnu za konceptualno razumijevanje.

Literatura

Aisenstadt, Ester (1981) „Restricted Collocations in English. Lexicology and Lexicography“, *Review of Applied Linguistics*, 53, str. 53–61.

Bergerová, Hana (2012) „Emotionswortschatz im Lichte der Kollokationsforschung“, *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, 26, br. 1–2, str. 68–80.

Bolognesi, Marianna; Werkmann Horvat, Ana (2023) *The Metaphor Compass Directions for Metaphor Research in Language, Cognition, Communication, and Creativity*, Routledge, London i Delhi.

Casadei, Federica (1996) *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*, Bulzoni, Rim.

Corpas Pastor, Gloria (1996) *Manual de fraseología española*, Gredos (Biblioteca. Románica Hispánica. Manuales, 76), Madrid.

Corpas Pastor, Gloria (1998) „Expresións fraseolóxicas e colocacións: clasificación“, u: *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*. Centro Ramón Piñeiro, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, str. 31–61.

Corpas Pastor, Gloria (2003) „Acerca de la (in)traducibilidad de la fraseología)“, u: *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semántico, contrastivos y traductológicos*. Iberoamericana, Frankfurt am Main, Vervuet i Madrid, str. 275–310.

Dai, Yuanjun, Zhiwei Wu; Hai Xu (2019) „The effect of types of dictionary presentation on the retention of metaphorical collocations: Involvement load hypothesis vs. Cognitive load theory“, *International Journal of Lexicography*, 32, br. 4, str. 411–431.

Deignan, Alice (2005) *Metaphor and Corpus Linguistics,* John Benjamins, Amsterdam i Philadelphia.

Dobrovol'skij, Dmitrij; Piirainen, Elisabeth (2009) *Zur Theorie der Phraseologie: kognitive und kulturelle Aspekte*, Stauffenburg, Tübingen.

Goossens, Louis (1990) „Metaphtonimy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action“, *Cognitive Linguistics*, 1-3, str. 323–340.

Hausmann, Franz Josef (1984) „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen“, *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 31, str. 395–406.

Ježek, Elisabetta (2014) „Esistono le collocazioni? Denotazione vs. significato collocazionale“, u: *Dall'architettura della lingua italiana all'architettura linguistica dell'Italia. Saggi in omaggio a Heidi Siller-Runggaldier*. Peter Lang, Frankfurt am Main, str. 413–423.

Kilgariff, Adam; Vít Baisa; Jan Bušta; Miloš Jakubíček; Vojtěch Kovář; Jan Michelfeit; Pavel Rychly; Vít Suchomel (2014) „The Sketch Engine: ten years on“, *Lexicography*, 1, str. 7–36.

Keglević Blažević, Ana (2022) „Metaphorische Kollokationen – zum Problem ihrer theoretischen Festlegung und empirischen Erforschung“, *Slavia Centralis*, 15, br. 1, str. 190–200.

Konecny, Christine (2010) *Kollokationen. Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele,* Martin Meidenbauer [Forum Sprachwissenschaften, 8], München.

Konecny, Christine (2024) „Le collocazioni metaforiche: alcune riflessioni fra teoria e prassi linguistica“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 68, str. 3–40.

Kővecses, Zoltan (2013) „The Metaphor-Metonymy Relationship: Correlation metaphors are based on metonymy“, *Metaphor and Symbol,* 28, br. 2, str. 75–88.

Lakoff, George; Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*, University Of Chicago Press, Chicago.

Lakoff, George (1987) „Cognitive models and prototype theory“, u: *Concepts and conceptual development: Ecological and intellectual factors in categorization*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 63–100.

Lakoff, George; Espenson, Jane; Schwarts, Alan (1991) *Master Metaphor List*, Cognitive Linguistics Group, University of California, Berkley. Dostupno na URL: http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf. (pristupljeno 29.02.2024.)

Lakoff, George; Johnson, Mark (1999) *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*, Basic Books, New York.

Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites*, Stanford University Press, Stanford.

McCarthy, Michael; O'Dell, Felicity (2017) *English collocations in use*, *Intermediate edition*. Cambridge University Press, Cambridge.

Patekar, Jakob (2022) „What is a metaphorical collocation?“, *Fluminensia,* 34, br. 1, str. 31–47.

Petrović, Bernardina (2008) „Glagoli emocionalnih stanja u kolokacijskim strukturama i leksikografskom opisu“, u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani* 7, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 589–599.

Philipp, Gill (2011) *Colouring Meaning. Collocation and Connotation in Figurative Language*. John Benjamins Publishing, Amsterdam i Philadelphia.

Radden, Günter (2002) „How Metonymic are Metaphors?“, u: *Metaphor and Metonymy in Contrast*, Mouton de Gruyter, Berlin i New York, str. 407–434.

Reder, Anna (2006) „Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik“, *Linguistik online*, 28, br. 3, str. 157–176.

Scherfer, Peter (2001) „Zu einigen wesentlichen Merkmalen lexikalischer Kollokationen“, u: *Phraseologie und Phraseodidaktik*, Praesens, Wien, str. 3–19.

Stojić, Aneta (2018) „O leksičkome udruživanju riječi – prilog proučavanju kolokacijskih sveza“, u: *Od fonologije do leksikologije, Zbornik u čast Mariji Turk*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 201–214.

Stojić, Aneta (2019) „Zur Semantik von Kollokationen.“ *Linguistica*, 59, br. 1, str. 301–310.

Stojić, Aneta; Košuta, Nataša (2020) „Kollokationen – Mehrwortverbindungen mit semantisch-pragmatischem Eigenwert“, u: *Brücken überbrücken in der Literatur- und Sprachwissenschaft*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, str. 143–154.

Stojić, Aneta; Košuta, Nataša (2021) „Metaphorische Kollokationen – Einblicke in eine korpusbasierte Studie“, *Linguistica*, 61, br. 1, str. 81–91.

Stojić, Aneta; Košuta, Nataša (2022) „Izrada inventara metaforičkih kolokacija u hrvatskome jeziku – na primjeru imenice godina“, *Fluminensia*, 34, br. 1, str. 9–29.

Stojić, Aneta (2024) *Metaforičke kolokacije: od konceptualizacije do ustaljene sveze*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.

Stojić, Aneta; Matešić, Mihaela (2024) „Metaphorical potential of lexical collocations: the case of the noun prilika“, *Slavia Centralis*, 17, br. 1, str. 55–76.

Taylor, John R. (1995) *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory,* Clarendon Press, Oxford.

Tognini-Bonelli, Erika (2001) *Corpus Linguistics at Work*, John Benjamins, Amsterdam i Philadelphia.

Zampa, Marta (2013) „Che paura avete voi?: collocations of it. paura in Giovanni Boccaccio's Decameron", *Yearbook of Phraseology*, 4, br. 1, str. 45–63.

SUMMARY

Aneta Stojić, Jana Jurčević

THE ROLE OF CONCEPTUALIZATION OF MICRO-, MESO- AND MACRO-LEVEL SOCIAL UNITS IN THE FORMATION OF METAPHORICAL COLLOCATIONS WITH CROATIAN NOUNS FOR *PERSON*, *FAMILY* AND *NATION*

In this paper we investigate the role of the meaning of Croatian collocational bases *osoba* ('person'), *obitelj* ('family') and *narod* ('nation'), representing the conceptualization of social units at the micro-, meso-, and macro-levels, in the formation of metaphorical collocations. In order to address the main research question of whether collocational bonding patterns are interconnected and to what extent they are congruent for terms within the same lexical-semantic field (LSF), a lexical-semantic analysis was conducted. Qualitative analysis was supported by quantitative data from the Croatian web corpus hrWaC with the help of the Sketch Engine application. Identified metaphorical collocations were analysed and systematized according to the typology of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff, Espenson, and Schwartz 1991). The aim of this analysis is to explore patterns of collocational bonding for concepts belonging to the same lexical-semantic field, and to determine the degree of their congruence. The main findings of the research indicate the undeniable contribution of conceptual metaphor and metonymy to the process of collocational bonding and show that metaphorical and metonymic transfers are similar for concepts belonging to the same lexical-semantic field. However, significant differences were observed in the conceptualization of terms for social units representing different levels of social reality. This results in the variability of collocates with which the collocational bases *person*, *family* and *nation* form collocational bonds, and in the emergence of specific collocational patterns visible at the syntagmatic level.

Keywords: *metaphorical collocations; patterns of collocational bonding; conceptualization of social units, lexico-semantic analysis; corpus data*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.1

Katja Dobrić Basaneže

BEARISH AND *BULLISH* MARKETS: A CORPUS-BASED ANALYSIS OF METAPHORICAL COLLOCATIONS AND THEIR METAPHORICAL NETWORKS

dr. sc. Katja Dobrić Basaneže, Juraj Dobrila University of Pula, Faculty of Arts
kdobri@unipu.hr orcid.org/0000-0002-0261-6015

izvorni znanstveni rad
UDK 81'373.612.2
811.111'373.7
rukopis primljen: 3. siječnja 2024; prihvaćen za tisak: 18. ožujka 2024.

This paper deals with metaphorical collocations of the noun market *extracted from an English web corpus. It also categorizes them according to the list of conceptual metaphors proposed by Lakoff et al. (1991). It suggests that in order to arrive at the proper classification of images that operate in the background of collocations, we need to take into account the etymology of the collocate, the historical context of its occurrence, as well as the specialized knowledge created by the combination of the base and the collocate. The results of the paper suggest that combining the cognitive and the corpus linguistics approach to the study of metaphorical collocations helps us detect the conceptual image in a significant number of these phraseological units, which in turn elucidates the role of metaphor in the emergence of collocations.*

Keywords: *conceptual metaphor; English; etymology; dynamic; metaphorical collocations; web corpus*

1. Introduction

Long before the emergence of the Conceptual Theory of Metaphor (CMT), economists were using metaphors in their professional communication and were highly aware of that (Herrera-Soler and White 2012: 1). It is thus not surprising that of all specialized discourses metaphors were most substantially investigated in the economic one. However, unlike some cognitive linguists, who tend to view metaphorical correspondence patterns as "static" and "conventional" (Lakoff 1993: 210), linguists focusing on metaphors in the field of economics see them "as flexible and dynamic processes, rather than as fixed and static systems" (Mouton 2012: 71), thus providing yet another critique of Lakoff's Invariance Principle. According to Lakoff, metaphorical mappings must always retain the image-schema of the source domain, suggesting that, "for container schemas, interiors will be mapped onto interiors, exteriors onto exteriors, and boundaries onto boundaries; for path-schemas, sources will be mapped onto sources, goals onto goals, trajectories onto trajectories; and so on" (Lakoff 1993: 215). From the perspective of the diachronic approach, however, it is immediately clear that the principle cannot be applied properly, since, by "addressing the question of when a specific mapping was made, we begin to attend to the peculiarities of what people knew – or did not know – about the relevant domains at that time" (Mouton 2012: 71). By way of illustration, although the mapping between liquid and money (Lakoff et al. 1991) is nowadays regarded as a rather conventional one, the medieval perception of that mapping was the one between money and blood. This can be attributed to the fact that back then the prevailing source domain of economy as a whole was that of a social organism, and all mappings were supposed to portray how specific economic organs fit into that organism (Mouton 2012: 59). In the eighteenth century, however, with the deepening of knowledge about species, the absence of circulation of blood in lower animals was linked to the absence of circulation of money in undeveloped societies, thus giving rise for a more detailed mapping ABSENCE OF MONEY IS ABSENCE OF BLOOD. Since such and similar conceptualizations inspired different scholars at different times, it is not surprising to find overlaps in the metaphorical structuring (Resche 2012: 89). A case in point may be illustrated with the above mentioned mapping MONEY IS A LIQUID, which nowadays includes the more specific historical metaphor MONEY IS BLOOD. In cognitive linguistics such dynamic processes can be better accounted for by the Extended Invariance Principle, which suggests that "all contextual effects motivated by a meta-

phoric mapping will preserve the **generic**[1]-level structure of the source domain and of any other input space involved, in a way consistent with the inherent structure of the target domain" (Ruiz de Mendoza Ibáñez 1998: 265). It thus seems more reasonable to view metaphors from the perspective of the integrated cognitive model (Stanojević 2009), according to which conceptual metaphors are restricted only by central knowledge (Kövecses 2003: 82). Following this principle, we can assume that in the case of the source domain of blood the central knowledge that was adopted for the mapping MONEY IS A LIQUID is the moving movement of blood, that is, its mobility. This also seems to be in line with the neo-classical economic perception of money, according to which resources must be flexible and mobile (Henderson 2000: 172), and are thus better portrayed through the metaphors of liquid in general than with the more restricted image of blood. The integrated model allows us thus to explain the replacement of the image MONEY IS BLOOD or HAVING MONEY IS HAVING BLOOD through more general images MONEY IS A LIQUID and PLENTY OF MONEY IS PLENTY OF LIQUID. Another argument that goes in favour of this model is the frequency of linguistic expressions represented by a certain conceptual metaphor, since, after all, metaphorical expressions owe their existence to conceptual metaphor (Ostroški Anić 2019: 41). As most studies nowadays, this paper also relies on linguistic data to offer conclusions on the conceptual nature of metaphors (ibid.: 42). The method used in this paper is thus not an introspective one, but it is based on corpus data, which allow us to access a significant number of linguistic expressions belonging to the same conceptual image. The paper focuses on metaphorical collocations, the type of linguistic expressions that have been largely ignored thus far in the investigation of metaphorical expressions (Patekar 2022; Stojić and Košuta 2022), even though some authors acknowledge their existence (Reder, 2006; Volungevičienė, 2008; Konecny, 2010, 2012). What is more, previous research has shown, that the entering into combination of the base and the collocate is far from accidental and that the majority of such combinations owe their existence to the cognitive processes of metaphorization and metonymization (Stojić 2024: 11).

Although corpus-based studies of metaphorical expressions in economic discourse have received significant attention (Charteris-Black and Ennis 2001; Chung 2008; Charteris-Black and Musolff 2003; Semino 2002;

[1] My emphasis.

O'Connor 1998), they were mostly concerned with identifying common and specialized usage of metaphors. Studies concerned with the actual features of metaphors (Herrera 2008; White and Herrera Soler 2009; Chung 2012) do not focus on one specific lexical phenomenon, or, when they do, they focus on units other than collocations (Juretić 2006; Rajh 2012; Parizoska and Rajh 2017). This paper is an attempt to fill this gap, since it focuses on collocations and attempts to elucidate the role of conceptual metaphor in their formation. Given the fact that the paper focuses on the term *market*, it is also expected that some collocations might indeed represent multi-word terms, since in specialized phraseology the boundary between a term and a phraseme is often blurred (Biel 2011: 227). Although Biel's claim applies to legal language, it can be extended to the economic discourse as well, given that we can easily find corresponding cases for the term *company limited by shares*, which in legal discourse, might be classified either as a more specific term of the term *company* or a "term-embedding collocation" (Biel 2014). A case in point may be illustrated with the combination *circulation of money*, since both *circulation* and *money* are terms in economic discourse, the combination of which results in a multi-word term. Nevertheless, by including the word *circulation*, which is a noun derived from a verb, we make the noun *money* the subject of that action of circulation (e.g. *money circulates*), which, according to Ureña (2011), enables us not only to activate the specialized meaning of the term, but also to gain insight into the metaphorical dimension brought about by the verb. We will thus classify these units as collocations, at the same time admitting their terminological status and allowing it to be classified either as metaphorical collocations, or "terminological metaphors" (Ureña 2011, Rossi 2017). Although fully aware of the fact that it is often "difficult to differentiate between terminological phrases and freely constructed phrases" (Cabré 1999: 86), especially when single units are extended by additional elements, it is not the purpose of this paper to discuss these terminological denominations. For this reason, we will refer to all units as collocations. A special subtype of collocations will also include mappings within one domain, hence, the ones based on metonymy, or "a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same idealized cognitive model" (Radden and Kövecses 1999: 21). Furthermore, it is possible that a metaphorical collocation underwent the process of both metaphorization and metonymy and thus represents a "metaphtonymy" (Goosens 1990), name-

ly, one of its four subtypes: metaphors based on metonymy, metonymy within the metaphor, demetonymization within the metaphor and metaphor within metonymy.

2. Corpus and methodology

In order to investigate metaphorical collocations, we resort to the English monolingual web corpus of the TenTen Corpus family (enTenTen20), which consists of more than 10 billion words[2]. The analysis focuses on collocations of the noun *market*, which were investigated by means of the Wordsketch function, i.e. through grammatical relations "modifiers of x", "adjective predicates of x", "verbs with x as object", and "verbs with x as subject". These grammatical relations were studied in order to detect whether a combination listed by Sketch Engine (Kilgariff et al. 2014) as a potential collocation, can indeed be classified as one, and, if yes, a metaphorical (or metonymical) one. The identification of metaphorical collocations was based on the MIP method (Pragglejaz Group 2007), a metaphor identification procedure focusing on the comparison between the basic and the contextual meaning of lexical units. According to MIP, if the contextual meaning significantly differs from the basic meaning listed in the dictionary, the lexical unit is considered metaphorical. For the purpose of this paper, the contextual meaning detected in concordances from enTenTen20 was compared with the basic meaning of both the base and the collocate listed in the Merriam Webster Dictionary[3]. Very often, however, we also resorted to the Online Etymological Dictionary[4] in order to confirm our supposition of the basic meaning. Since the noun *market* is polysemous, the meaning that was taken as basic from the Merriam Webster Dictionary was "a meeting together of people for the purpose of trade by pri-

[2] This study was conducted within the project "Metaphorical collocations – Syntagmatic word combinations between semantics and pragmatics" (IP-2020-02-6319), financed by the Croatian Science Foundation. The project is based on extracting, analysing and classifying metaphorical collocations in four different languages: English (enTenTen20), German (deTenTen20), Italian (itTenTen20) and Croatian (hrwac 2.2.) and its aim is to reveal and establish similarities and differences in metaphorical mappings not only the ones typical of one language and culture, but also the ones that are shared between cultures. For the purpose of this paper, the analysis only focuses on one term in one language and includes a domain-specific approach.

[3] https://www.merriam-webster.com/

[4] https://www.etymonline.com/. Accessed 1 April 2024.

vate purchase and sale and usually not by auction"[5], suggesting that in most contexts the meaning of the base was already metaphorical. Coupled with the metaphorical meaning of the collocate, collocations produce an image that seems to account for the co-occurrence of the two words within a collocation. Along these lines, the study investigates the behaviour of the collocates when they co-occur with bases that have already undergone the process of metaphorization (Stojić and Matešić 2024), an innovation that has recently been highlighted as a useful strand of research in the examinations of metaphorical collocations. Apart from establishing metaphorical collocations, the paper also establishes its types according to the Master Metaphor List (Lakoff et al. 1991), where it is attempted to group metaphors according to a uniform format consisting of four very general categories, namely, event structure, mental events, emotion and other. In addition, however, there is a need to couple such categorization with the investigation of specialized domain knowledge (e.g. *bear and bull market*), which suggests that such and similar studies must always adopt an interdisciplinary perspective, and include the knowledge of corpus linguistics, phraseology and terminology, cognitive linguistics and sociocultural knowledge.

3. Results and discussion

Sketch Engine listed 99 potential collocations candidates for each of the investigated grammatical relations. Most metaphorical collocations belong to the EVENT STRUCTURE group and its different cases and subcases. The most productive image here is that of amount being linked to verticality as a specification of the metaphor AMOUNT IS A PHYSICAL PROPERTY, hence, PROPERTIES ARE PHYSICAL PROPERTIES:

> Modifiers of X: bear / bull / bearish / bullish market
>
> Adjective predicates of X: the market is flat / stable /dynamic / quiet / unstable /stagnant / high / low / hot / booming
>
> Verbs with X as subject: the market increases / declines / drops / rebounds / plunges / falls / rises /rallies / soars /shrinks / tightens
>
> Verbs with X as object; boost the market

[5] https://www.merriam-webster.com/dictionary/market. Accessed 1 April 2024.

A peculiar case here are collocations involving what it seems to be an animal battle location (e.g. *bear / bull market*), but an investigation into their etymology makes it clear that the collocates do not invoke the characteristics of animals as such, but rather tend to imply the direction of their attack. A bull attacks using an upward movement, symbolising the rising of the prices, whereas a bear swipes its paws downward, thus exemplifying the decline of the prices.[6] Since the Oxford Advanced Learner's Dictionary and the Merriam Webster Dictionary do not agree on the origin of these metaphors, the collocates could also easily be grouped into the metaphor COMPETITION IS WAR, given the fact that in the stock market the bulls and the bears fight for profit.[7] In this sense, the animals actually represent investors and give rise to metonymy as well. Further collocations of the war image include *beat / conquer / capture / target / hit the market*, all of which, unlike the animal collocates, which portray market as a place of battle, dethrone it to the position of the victim.

Another subtype of the PROPERTIES ARE PHYSICAL PROPERTIES group includes the image AMOUNT IS SIZE, and relates the number (amount) of companies or products of a specific company on the market to its size. It expressed through the following collocations:

Modifiers of X: big / large / major / huge / broad market;

Adjective predicates of X: the market is small / robust / enormous / vast

One might argue that some collocations revealing the "amount" image display similar meanings as the collocates from the verticality group. Nevertheless, the collocates which denote the vertical rising or falling of the prices, or leave such possibility open, as witnessed by the occurrence of antonymous pairs of collocates (e.g. *stable – unstable; high – low*) differ from the collocates in the size group, which merely refer to the number of entities on the market, whose increase or decrease does not occur vertically. This comes even more to the foreground in collocates setting the borders of the market, which might also be subsumed under the image MARKET IS A LOCATION (e.g. *local / regional / global / domestic market*), another specification of

[6] https://www.investopedia.com/ask/answers/bull-bear-market-names/. Accessed 20 December 2023.

[7] Ibid.

the EVENT STRUCTURE general metaphor. Bearing in mind that all these collocates, apart from denoting location, also somewhat limit its reaches, we might consider them as part of the MARKET IS A CONTAINER image, despite the fact that the collocates *local* and *regional* indicate somewhat fuzzy borders. They are, nevertheless, sub-segments of a domestic or single market, which in turn represent locations within the borders of a country[8]. Concordances from the corpus also support this claim:

> *He aimed his books at a fairly local market only, for English was not a language known and used outside this country.* (bl.uk)
>
> *Given the relatively small size of the Indian SME sector, which is largely confined to local and regional markets, India is unlikely to be able to challenge the Chinese export engine.* (epw.in)
>
> *The company has established an outstanding reputation in providing superior customer service within its regional market.* (pr.com)

The container image can, however, be further subdivided into the image, where the market represents a substance, or, is itself a container object. The collocations denoting location would logically be grouped into the container object image:

> Modifiers of x: local / regional / domestic / market
>
> Verbs with x as subject: market opens / closes
>
> Verbs with x as object: enter / penetrate /saturate / access / exit / close / re-enter the market

The other sub-category of the container image is the one, where collocates imply that market is a substance we can cut:

> Modifiers of x: niche / retail / mass / fragmented / private / global / worldwide market
>
> Adjective predicates of X: market is sub-segmented
>
> Verbs with X as object: segment / divide / shape / transform the market

[8] https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/domestic-market/. Accessed 20 December 2023

The image of cutting seems to be "dead" (Resche 2012) in some collocations (e.g. *retail market*), but a closer look at the etymology of the collocate makes it clear that the same conceptual image was at play (Anglo-French *retailer* – cut out[9]). The meaning is still partly visible today, given that the collocate refers to the selling of goods "in small quantities directly to the ultimate consumer"[10]. Similarly, while most of these collocates are transparent in terms of denoting a portion of something, the collocate *private* stands out. The etymology indicates that *private* is something which is not open to the public or is set apart from it[11], thus making our decision to categorize the collocation *private market* as the container substance justified. By the same token, the image MARKET IS A SHAPE also invokes the container metaphor, making it superfluous to introduce a new metaphor image for collocations *global market* or *shape / transform the market*, since, after all the shape metaphor is used transitively with the metaphor SHAPES ARE CONTAINERS (Lakoff and Johnson 1991: 10).

Another EVENT STRUCTURE metaphor includes metaphorical collocations revealing the image of motion, with the following subtypes:

CHANGE IS RELATIVE MOTION

Modifiers of x: volatile / bustling market

Adjective predicates of x: market is jittery

PROGRESS IS MOTION

Verbs with x as subject: the market evolves / heads / develops

Verbs with x as object: push / move the market

The etymology of the collocates here again plays a crucial role in the classification of metaphors, given the fact that the original meaning does imply a rolling movement (lat. *volvere*), which in turn symbolizes progress. Apart from these rather neutral or positive collocations, there are also negatively connoted instances invoking the image of the HARM PREVENTING FORWARD MOTION TOWARD A GOAL, where harm is portrayed as a general

[9] https://www.merriam-webster.com/dictionary/retail. Accessed 5 April 2024.

[10] Ibid.

[11] https://www.etymonline.com/search?q=private. Accessed 20 December 2023.

obstacle (e.g. *the market is tough*), or a burden which slows down motion (e.g. *the market slows; disrupt / distort the market*). Other more static examples of the image of harm include the metaphor HARM IS A PHYSICAL INJURY and its subtype WELL-BEING IS HEALTH (e.g. *market is strong / weak / fragile / healthy*). These collocations might also invoke the image of AMOUNT IS VERTICALITY, since a strong market involves a vertical increase of prices.

Although the EVENT STRUCTURE group is by far the most frequent general metaphor centring around metaphorical collocations of the noun *market*, there are also some instances of MENTAL EVENTS, where market is portrayed as a love object, that is, a lover or a possible partner (e.g. *market is attractive / vulnerable*), or a being with a life cycle, in our case, a plant (e.g. *the market is ripe / cyclical; the market grows / matures*).

Further images, which Lakoff et al. (1991) refer to as OTHER include the image MARKET IS A MACHINE with the following examples:

> Verbs with x as subject: the market crashes / collapses
>
> Verbs with x as object: operate / navigate / rig / fuel / drive / propel / fix the market

These examples can all be traced back to the emergence of the image ECONOMY IS A MACHINE in the nineteenth century, when physics was the role model for the conceptualizations in economy. Market is also portrayed as a liquid, but apart from involving the image of the linear waterway (e.g. *liquid market*) and representing an ease in the execution of trade[12], it also includes the images of turbulence or natural disasters (e.g. *current market; flood the market*), thus making market a protagonist in a (destructive) natural process[13]. Furthermore, there is the image of GOODNESS IS LIGHT / BADNESS IS DARK, which underlies the collocation *black market*, denoting the activity of illegal trading. There is also one instance of the SOCIETY IS A BODY metaphor represented by the collocation *flea market*, where fleas might stand for something parasitic, a disease with which people who buy second-hand clothes get infected. The collocation is at the same time metonymical, since it stands for a special type of market for used articles and

[12] https://www.investopedia.com/terms/l/liquidmarket.asp. Accessed 8 April 2024.

[13] https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/index.php/Frame:Natural_process. Accessed 8 April 2024.

antiques[14]. Similar examples of metonymies include *Christmas market*, *night market*, *exchange market*, *online market*, etc., where the collocate invokes a special type of market occurring in the virtual environment, during specified periods of the year (or day), or aimed at specific products. Other types of metonymies include collocations, where the base *market* stands for the investors or the customers on the market (e.g. *estimate / understand the market; unpredictable market*), the presence of which would without the collocate go unnoticed. There are, however, instances of metonymies within metaphors (e.g. *stable market; stabilize the market*), or, metaphors based on metonymies (e.g. *bears* and *bull markets*, where bulls and bears stand for investors), the reasoning of which was already discussed elsewhere in this paper. Although the principal aim of this paper was to investigate metaphorical images behind metaphorical collocations, some authors (e.g. Barcelona 2003) suggest that all metaphors are metonymically motivated based on metonymical conceptualizations of the source and target domain. We thus admit that collocations in images AMOUNT IS VERTICALITY and AMOUNT IS SIZE can also be viewed as metonymical, since, after all, "studies of metaphor and metonymy have found it notoriously difficult to separate one from the other, as they often overlap or motivate each other" (Jimenez-Munoz and Lahuerta Martínez 2017: 259). By way of example, the combinations *the market rises / drops* are metonymical in the sense that it is not the market that rises or drops, but the prices. Furthermore, as suggested by Radden (2003), some people may associate the rising of the prices with a rising line in a graph from stock reports, giving rise for the metonymy THING FOR ITS REPRESENTATION. Similarly, a small market will have less competitors than a large one, making us associate the size of the group of people on the market with their number and creating yet another experiential metonymy (Radden 2003: 96).

4. Conclusion

The aim of this paper is to investigate metaphorical mappings behind the metaphorical collocations extracted from a web corpus of English texts. The study reveals that most images operating in the background of the co-occurrence of the term *market* with its collocates belong to the general metaphors of events. Economy in general and market in particular, are,

[14] https://www.merriam-webster.com/dictionary/flea%20market. Accessed 20 December 2023.

after all, arenas of all sorts of financial interactions and transactions. The historical mappings of economy and machines (e.g. *the market crashes*) as well as of economy and living organisms (e.g. *the market grows*) are still present, but are less frequent than some "newer" images portraying the vertical rise of the prices. The investigation into the historical context, the specialized knowledge and the etymology of collocates suggest that meaning is a dynamic process, urging us to admit that a metaphorical collocation, especially if there is no consensus on the origin of its occurrence, might belong to more than one metaphorical image. A corpus approach, however, suggests that one image might be more prevalent than the other (e.g. AMOUNT IS VERTICALITY as opposed to COMPETITION IS WAR in collocations *bear* and *bull markets*). The paper is thus an attempt to suggest that arriving at a network of metaphorical images (starting from specific to more general) allows us to comprehend more specific images as belonging to the general ones (e.g. MARKET IS A CONTAINER and MARKET IS A LOCATION) and thus achieve more systematicity in the approach to the classification of metaphors. Such systematicity might also provide aid for classifying metaphorical collocations of other nouns of the same or similar category (e.g. *law* or *state*), which, like market, function as some sorts of social institutions imposing and regulating both social and financial transactions. Since one of the aims of our project is also to investigate metaphorical collocations contrastively, it remains to be seen whether other languages display the same degree of metaphoricity, especially in expressing the vertical rise or fall of the prices on the market. Finally, although this paper investigates collocations of the term *market* in a general corpus, future research might profit from examining such combinations in a specialized corpus of market economy, which would both support the findings of this study and supplement it with other instances.

References

Biel, Łucja (2011) "Areas of similarity and difference in legal phraseology: collocations of key terms in UK and Polish company law", *Multilingual phraseography: translation and learning applications 2*, eds. Antonio Pamies, Lucia Luque–Nadal and José Manuel Pazos.www.academia.edu/2602242/Areas_of_similarity_and_difference_in_legal_phraseology_collocations_of_key_terms_in_UK_and_Polish_company_law, Accessed 11 June 2023.

Biel, Łucja (2014) *Lost in the Eurofog: The Textual Fit of EU Translated Law*, Peter Lang, Frankfurt am Main et al.

Cabré, Teresa M (1999) *Terminology. Theory, Methods and Applications*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia

Charteris-Black, Joinathan; Ennis, Timothy (2001) "A Comparative Study of Metaphor in Spanish and English Financial Reporting", *English for Specific Purposes,* 20, 249–266.

Charteris-Black, Jonathan; Musolff, Andreas (2003) "Battered Hero" or "Innocent Victim"? A Comparative Study of Metaphors for Euro Trading in British and German Financial Reporting", *English for Specific Purposes*, 22(2), 153–176.

Chung, Siaw-Fong (2008) "Cross-linguistic Comparisons of the MARKET Metaphors", *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 4(2), 141–175.

Chung, Siaw-Fong (2012) "Mandarin Translation of English economic metaphors: A cross-linguistic study of conceptually related economic terms", *Metaphor and Mills. Figurative Language in Business and Economics*, eds. Honesto Herrera-Soler and Michael White, de Gruyter, Berlin / Boston, 129-153.

Deignan, Alice (2005) *Metaphor and corpus linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.

Goosens, Louis (1990) "Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action", *Cognitive Linguistics*, 1/3, 323–340.

Henderson, Willie (2000) "Metaphor, economics and ESP: some comments", *English for Specific Purposes*, 19, 167–173.

Herrera, Honesto (2008) "A metaphor corpus in business press headline", *Ibericá*, 15, 51–70.

Herrera-Soler, Honesto; White, Michael (2012) "Metaphor and Mills: Figurative language in business and economics. Introduction", *Metaphor and Mills. Figurative Language in Business and Economics*, eds. Honesto Herrera-Soler and Michael White, de Gruyter, Berlin / Boston, 1–23.

Jimenez-Munoz, Antonio; Lahuerta Martinéz, Ana Cristina (2017) "A metaphor-metonymy continuum? Evidence from cross-field L2 set texts", *Ibérica*, 34, 257–278.

Juretić, Ksenija (2006) *Metaforizacija u engleskom i hrvatskom jeziku ekonomske struke*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Konecny, Christine (2010) *Kollokationen. Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*. München: Martin Meidenbauer [Forum Sprachwissenschaften, 8].

Konecny, Christine (2012) "Wirf' mal einen Blick darauf – Dacci un po' un'occhiata! Zu interlingualen Abweichungen in italienischen und deutschen Verb-Substantiv-Kollokationen und deren Relevanz für die Translationsdidaktik und die translatologische Praxis", *Translationswissenschaft interdisziplinär: Fragen der Theorie und Didaktik*, ed. Lew Zybatow et al., Peter Lang, Frankfurt am Main, 299–306.

Kövecses, Zoltán (2003) "The scope of metaphor", *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*, ed. Antonio Barcelona, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, 79–92.

Lakoff, George; Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago / London.

Lakoff, George; Espenson, Jane; Schwartz, Alan (1991) *Master Metaphor List*, University of California at Berkeley.

Lakoff, George (1993) "The Contemporary Theory of Metaphor", *Metaphor and Thought*, ed. Andrew Ortony, Cambridge University Press, Cambridge, 202–251.

McCloskey, Deirdre (1992) *If you're So Smart. The Narrative of Economic Expertise*, The University of Chicago Press, Chicago.

Mouton, Nicolaas T.O. (2012) "Metaphor and economic thought: A historical perspective", *Metaphor and Mills. Figurative Language in Business and Economics*, eds. Honesto Herrera-Soler and Michael White, de Gruyter, Berlin / Boston, 49–76.

O'Connor, Kathleen T. (1998) "Money and finance as dolid, liquid, and gas in Spanish", Metaphor and Symbol, 13 (2), 141–157.

Ostroški Anić, Ana (2019) *Metafora u terminologiji*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Parizoska, Jelena; Rajh, Ivanka (2017) "Idiom variation in business English textbooks: A corpus-based study", *ESP Today*, 5 (1), 46–67.

Patekar, Jakob (2022) "What is a metaphorical collocation?.", *Fluminensia,* 34, 2, 31–49.

Pragglejaz Group (2007) "MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse", *Metaphor and Symbol*, 22, 1–39.

Radden, Günter; Kövecses, Zoltan (1999) "Towards a theory of metonymy", *Metonymy in language and thought*, eds. Klaus Uwe-Panther and Günter Radden, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 17–59.

Radden, Günter (2003) "How Metonymic are Metaphors?", Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast, eds. René Dirven and Ralf Pörings, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, 407–434.

Rajh, Ivanka (2012) "A corpus-based analysis of Croatian and Slovenian term formation in the marketing domain", *Fachsprache*, 34 (1-2), 45–64.

Reder, Anna (2006) "Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik." *Linguistik Online*, 28, 3, 157–176. https://doi.org/10.13092/lo.28.617.

Resche, Catherine (2012) "Towards a better understanding of metaphorical networks in the language of economics: The importance of theory-constitutive metaphors", *Metaphor and Mills. Figurative Language in Business and Economics*, eds. Honesto Herrera-Soler and Michael White, de Gruyter, Berlin / Boston, 77–102.

Rossi, Micaela (2017) "Terminological metaphors and the nomadism of specialised terms", *Multiple Perspectives on Terminological Variation*, eds. Patrick Drouin, Aline Francœur, John Humbley, Aurélie Picton, John Benjamins, Amsterdam, 181–212.

Ruiz de Mendoza Ibáñez; Francisco, José (1998) "On the nature of blending as a cognitive phenomenon", Journal of Pragmatics, 30, 259–274.

Semino, Elena (2002) "A sturdy baby or a derailing train? Metaphorical representations of the Euro in British and Italian newspapers", *Text: An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 22 (1), 107–139.

Stanojević, Mateusz-Milan (2009) "Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici; pregled pojmova", *Suvremena lingvistika*, 68, 339–369.

Stojić, Aneta; Košuta, Nataša (2022) "Izrada inventara metaforičkih kolokacija u hrvatskome jeziku – na primjeru imenice godina", *Fluminensia*, 34, 1, 9–29.

Stojić, Aneta (2024) *Metaforičke kolokacije. Od konceptualizacije do ustaljene sveze*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka.

Stojić, Aneta; Matešić, Mihaela (2024) "Metaphorical potential of lexical collocations: the case of the noun *prilika*", *Slavia Centralis*, 24, 1, 55–76.

Ureña, Gómez-Moreno; José, Manuel (2011) *Metaphor in Specialised Language: an English-Spanish comparative study in Marine Biology*, Phd dissertation, University of Granada, Granada.

Volungevičienė, Skaisté (2008) "Metaphorische Kollokation: Zwischen Metapher und Phraseologismus". *Kalbotyra*, 59, 3, 1392–1517.

White, Michael; Herrena, Honesto (2009) "How business press headlines get their message across: A different perspective on metaphor", Metaphor and Discourse, eds. Andreas Musolff and Jörg Zinken, Palgrave Macmillan, London, 135–152.

SAŽETAK

Katja Dobrić Basaneže

MEDVJEĐA I BIKOVSKA TRŽIŠTA: KORPUSNO UTEMELJENA ANALIZA METAFORIČKIH KOLOKACIJA I NJIHOVIH METAFORIČKIH MREŽA

U ovom se radu istražuju metaforičke kolokacije engleske imenice *market* u mrežnom korpusu te se kategoriziraju prema popisu konceptualnih metafora Lakoffa i drugih (1991). Metaforičke se kolokacije iz korpusa izvlače s pomoću funkcije Wordsketch alata Sketch Engine (Kilgariff et al. 2014), ali se rad usredotočuje na analizu četiriju gramatičkih relacija. Da bi se metaforičke kolokacije ispravno razvrstale prema slikama konceptualnih metafora, nužno je analizirati etimologiju kolokata, njegov povijesni kontekst, ali i specijalizirano znanje koje nastaje spajanjem baze i kolokata. Takav pristup ukazuje na činjenicu da su metafore ekonomije prilično dinamične, nerijetko podvrgnute različitim procesima transformacije slike, što otežava njihovo svrstavanje u jednu konceptualnu metaforu. Budući da se kombinacijom korpusnog i kognitivnolingvističkog pristupa nastoji rasvijetliti uloga metafore u procesu stvaranja metaforičkih kolokacija, rezultati ovog rada mogu se primijeniti na istraživanja metaforičkih kolokacija drugih srodnih imenica (npr. *law* ili *state*), koja bi mogla rezultirati istim ili sličnim metaforičkim konceptualizacijama.

Ključne riječi: *konceptualna metafora; etimologija; dinamičnost; metaforičke kolokacije; mrežni korpus*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.3

Zita Hollós

VON DER PUPPE ZUM SCHMETTERLING
Digitale Metamorphose eines korpusgestützten Kollokationswörterbuchs

Zita Hollós, Dr. habil., Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche (Budapest)
hollos.zita@kre.hu *orcid.org/0009-0002-4151-6858*

izvorni znanstveni rad
UDK 811.112.2'373.7
811.112.2'374
rukopis primljen: 14. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

Der vorliegende Beitrag hat einen lexikographischen und damit einen praxisorientierten Schwerpunkt. Im Mittelpunkt stehen metaphorische deutsche Kollokationen mit dem Strukturtyp VERB+ADV*, die im* KOLLEX *(2023), einem datenbankbasierten und korpusgestützten, deutsch-ungarischen syntagmatischen Lernerwörterbuch (vgl. Hollós 2004) kodifiziert wurden. Die Zielsetzung damit ist zweierlei, erstens die Markierungspraxis des korpusgestützten Kollokationslexikons* KOLLEX *kurz vorzustellen und zweitens eine leicht operationalisierbare Methodologie für die Kodifizierung metaphorischer Kollokationen für zweisprachige (lerner) lexikographische Projekte vorzuschlagen. Dadurch wird nicht nur eine wörterbuchkritische Auseinandersetzung angestrebt, sondern gleichzeitig mit Hilfe der größeren, korpusgestützt gewonnenen Materialgrundlage auch das Phänomen „metaphorische Kollokation" eines bestimmten Typs theoretisch besser bestimmen zu können.*

Schlüsselwörter: *korpusgestützte Lexikographie; verbale Kollokationen; adverbale Kollokatoren; diasystematische Angaben; Sprachproduktion; Lernerwörterbuchportal*

1. Von der Puppe zum Schmetterling: KollexX und E-KollexX DaF

1.1. Metamorphose

Als das Forschungs- und Wörterbuchprojekt KollexX gestartet wurde, stand die Korpus- und Sprachtechnologie für das Deutsche noch relativ am Anfang. Für die Realisierung eines datenbankbasierten und korpusgestützten zweisprachigen Spezialwörterbuchs der deutschen Kollokationen mussten deshalb theoretische Vorarbeiten in Form einer Lernerwörterbuchkonzeption (Hollós 2004) geleistet werden. Nur auf der Basis dieser Ergebnisse konnte die Datenmodellierung und -speicherung in einer msql-Datenbank ab 2005 erfolgen. Durch die Umstellung des Redaktionssystems von einer Desktop-Applikation auf ein web-basiertes User-Interface, gefolgt von der Entwicklung eines Webdesigns für die Onlineversion, konnte ein Teil der Datenbank 2016 der Öffentlichkeit kostenlos unter der Internetadresse www.kollex.hu/szotar zugänglich gemacht werden.

Das Herzstück des Lernerwörterbuchportals E-KollexX DaF bilden die 1274 substantivischen Wörterbuchartikel, in denen mehr als 30 000 typische deutsche Kollokationen/Wortkombinationen und ihre jeweiligen ungarischen Äquivalente verzeichnet sind. Die anhand des Leipziger Korpus *Deutscher Wortschatz*[1] (weiterhin: DW) ermittelten, statistisch signifikanten und manuell spezifisch ausgewählten Kollokationen und lernerrelevanten Wortkombinationen stammen aus der Datenbank von KollexX, wo sie nach ihren didaktisch motivierten Strukturtypen geordnet und mit vielen anderen semantischen und pragmatischen Angaben sowie mit morphosyntaktischen Restriktionsangaben gespeichert vorliegen. Durch die digitale Metamorphose des umfangreichen Kollokationslexikons für Deutschlerner (KollexX 2023)[2] zu einem deutschen produktionsorientierten Lernerwörterbuchportal mit multimedialen Features (E-KollexX DaF 2016) werden die verschiedenen Angabetypen aus der Datenbank Schritt für Schritt auch auf der Datenpräsentationsebene, also im Portal veröffentlicht. Die erste Abbildung zeigt diese digitale Metamorphose:

[1] Das Korpus ist unter dem folgenden Link zu finden: http://wortschatz.uni-leipzig.de/ [am 1.10.2023].

[2] Das Wörterbuch erschien zuerst 2014 beim Grimm Verlag (Szeged, Ungarn) als limitierte Premiumausgabe.

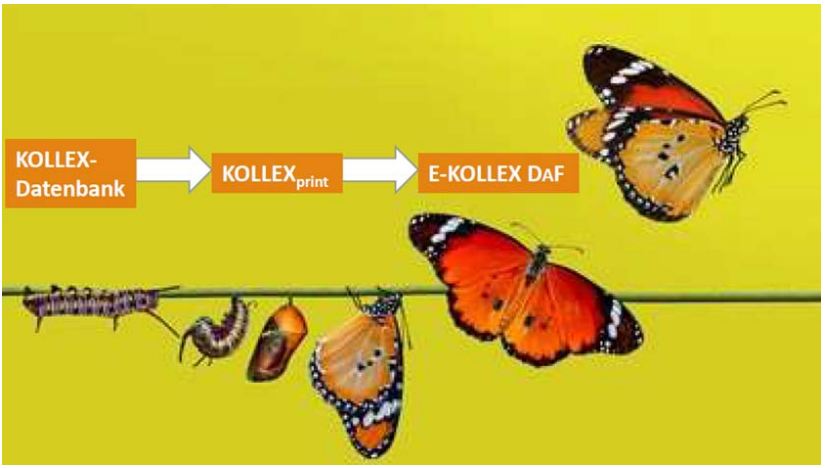

Abb. 1: *Von der Puppe „KollеX" zum Schmetterling „E-KollеX DaF"*[3]

1.2. Lemma- und Kollokationsbestand

Etwa 56% des Lemmabestands im KollеX machen die Substantive mit 1274 Lemmata aus. Die Gruppe der Verblemmata bildet die zweitgrößte Menge mit 579 Lemmata, also etwa ein Viertel des Gesamtbestands, während die Adjektivlemmata lediglich etwa mit 16% (362) vertreten sind. Den zu vernachlässigenden Rest machen die 47 Adverbien des 2262 Lemmata umfassenden Gesamtbestandes aus.

Zu diesen Lemmata werden mehr als 61 000 Kollokationen und Wortkombinationen i.w.S. sowie im Register mehr als 10 000 Kombinationspartner[4] verzeichnet.

[3] Bildnachweis vor der Bearbeitung online unter: https://www.shutterstock.com/image-photo/pupae-cocoons-suspended-concept-transformation-butterfly-1320527240 [am 1.10.2023]

[4] Sie können dem Status nach entweder Kollokatoren oder freie Kotextpartner im Sinne des integrativen Kollokationsbegriffs (vgl. Hollós 2016) sein. Im Weiteren verzichte ich auf diese theoretische Unterscheidung und arbeite mit dem weitgefassten, didaktisch motivierten Kollokationsbegriff.

Alle Kollokatoren sind ememspezifisch der Basis der Kollokation[5] zugewiesen:

Abb. 2: *Ausschnitt aus dem Register des Kollokationslexikons*

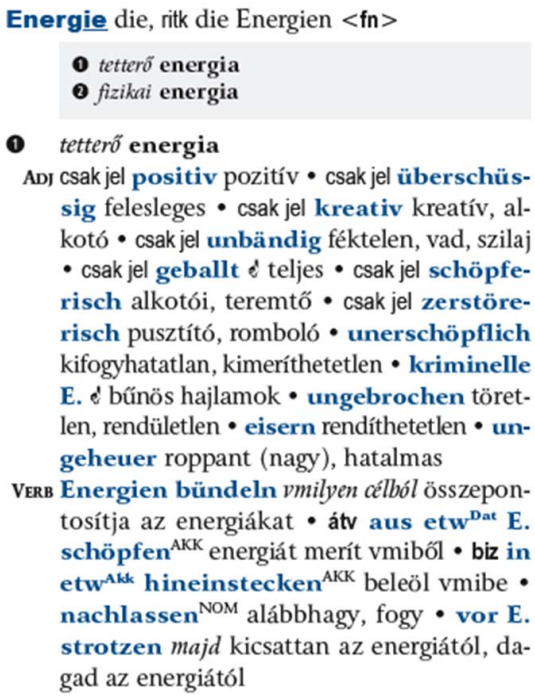
Die primär aus dem Korpus gewonnenen Kollokatoren (aufgelistet nach ihrer Signifikanz des Zusammenvorkommens im DW) werden in bestimmten Suchzonen der Wörterbuchartikel, die nach den Strukturtypen der Kollokationen (vgl. Hollós 2004: 42) konzipiert wurden, aufgelistet. Sie befinden sich in den SUBS-, ADJ- und VERB-Zonen der Substantivartikel und in der ADV-Zone der Verb- und Adjektiv-/Adverbartikel.

Die folgenden Abbildungen zeigen die in der Datenbank verzeichneten Kollokatoren/Kollokationen in der Print- und der Onlineversion der lexikalischen Ressource zum polysemen Lemmazeichen **Energie**.

Zum Semem (1) wurden im KOLLEX einige lexikalisierte, (z. T. verblasste) metaphorische verbale Kollokatoren wie z. B. *schöpfen*[6]*, hineinstecken, strotzen*, aufgelistet:

[5] Ich verwende die Termini *Basis* und *Kollokator* im Sinne von Hausmann (1984).

[6] Die dritte Bedeutung von *schöpfen* im DWDS lautet: abgeblasst ‘etw. bekommen’, BEISPIELE: Hoffnung, frischen Mut, neue Kraft **schöpfen**; Verdacht, Argwohn **schöpfen**; aus etw. Trost **schöpfen**

Energie die, ritk die Energien <fn>

❶ *tetterő* **energia**
❷ *fizikai* **energia**

❶ *tetterő* **energia**

ADJ csak jel **positiv** pozitív • csak jel **überschüssig** felesleges • csak jel **kreativ** kreatív, alkotó • csak jel **unbändig** féktelen, vad, szilaj • csak jel **geballt** ♂ teljes • csak jel **schöpferisch** alkotói, teremtő • csak jel **zerstörerisch** pusztító, romboló • **unerschöpflich** kifogyhatatlan, kimeríthetetlen • **kriminelle E.** ♂ bűnös hajlamok • **ungebrochen** töretlen, rendületlen • **eisern** rendíthetetlen • **ungeheuer** roppant (nagy), hatalmas

VERB **Energien bündeln** *vmilyen célból* összpontosítja az energiákat • átv **aus etw**^{Dat} **E. schöpfen**^{AKK} energiát merít vmiből • biz **in etw**^{Akk} **hineinstecken**^{AKK} beleöl vmibe • **nachlassen**^{NOM} alábbhagy, fogy • **vor E. strotzen** *majd* kicsattan az energiától, dagad az energiától

Abb. 3: *Ausschnitt aus dem Wörterbuchartikel zu* ***Energie*** *im Kollokationslexikon*

Die verbalen Kollokationen im Wörterbuchartikel zum Lemma **Energie** im E-KOLLEX DAF – dessen Datensortiment (ohne Glossate, diasystematische Markierungen und morphosyntaktische Restriktionen) eingeschränkt, jedoch durch neue Angabetypen ergänzt wurde – , sieht im Lernerwörterbuchportal folgendermaßen aus:

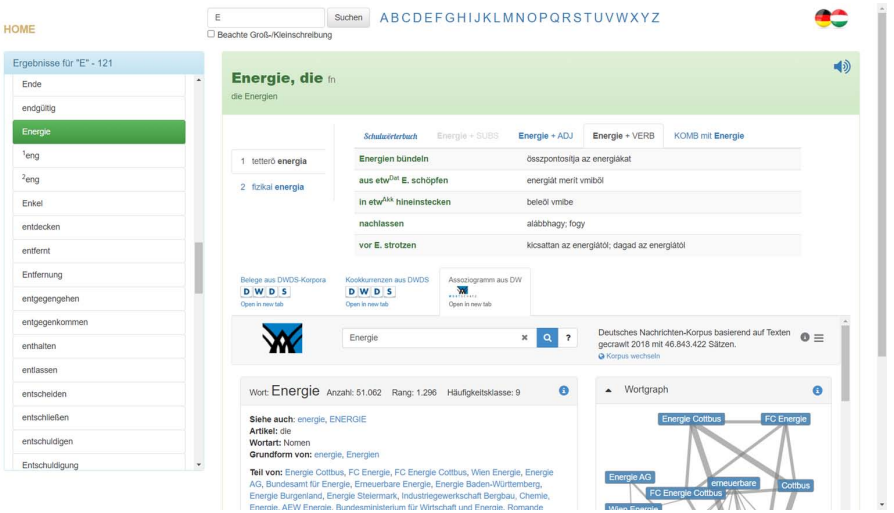

Abb. 4: *Ausschnitt aus dem Wörterbuchartikel zu* ***Energie*** *im Lernerwörterbuchportal*

Zu den etwa 61 000 Kollokationen und Wortkombinationen gehören auch die mehr als 8500, meist substantivischen Valenzrealisierungen zu den Verblemmata, die nach den grau hinterlegten Valenzangaben wie z. B. Akk aufgelistet sind:

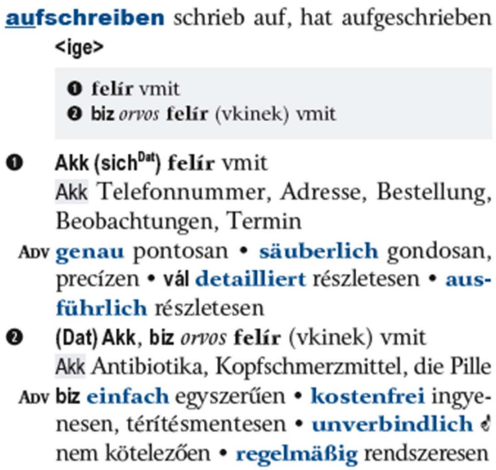

Abb. 5: *Erster Ausschnitt aus dem Kollokationslexikon*

Ebenfalls zu den etwa 61 000 Kollokationen und Wortkombinationen gehören die mehr als 1600 Partner in den Subsuchzonen der adjektivischen Wörterbuchartikel wie z. B. die Substantive in der Abb. 6. bei beiden Sememen nach +SUBS:

Abb. 6: *Zweiter Ausschnitt aus dem Kollokationslexikon*

In einem kurzen Beitrag ist die Behandlung der metaphorischen verbalen Kollokationen zu den 1274 Substantivlemmata von KOLLEX nicht zu bewältigen, da allein bei 122 Substantivlemmata metaphorisch markierte Kollokatoren – ein Teil davon sind Kollokatoren intralingualer Kollokationen[7] – verzeichnet wurden, deshalb gilt im Folgenden das Augenmerk einem stiefmütterlich behandelten Typ der Kollokationen, nämlich dem mit verbaler Basis. Von den fünf Strukturtypen in Hollós (2004) entspricht es dem Typ der **VERB**+ADV-Kollokationen. Im Mittelpunkt der weiteren Analyse werden dementsprechend verbale Kollokationen mit Adverbien[8]

[7] Näheres zu diesem Kollokationsbegriff in Hollós (2016). Die Unterscheidung in intra- und interlinguale Kollokationen integriert auch den kontrastiven Aspekt und bildet damit die theoretische Grundlage für das ursprünglich geplante zweite Wörterverzeichnis der intralingualen Kollokationen, deren automatische Generierung die alte Desktop-Version des Editors ermöglicht. Das Printwörterbuch enthält außerdem 8378 mit dem Symbol „☝“ markierte, interlinguale Kollokationen.

[8] Unter „Adverb“ verstehe ich hier und im Folgenden nicht nur Wörter, die zur strenggenommenen Wortklasse der Adverbien gehören, sondern auch die adverbial gebrauchten Adjektive und Partizipien.

stehen. Auf der Materialgrundlage der aus KolleX gewonnenen metaphorischen Kollokationen und durch konkrete Wörterbuchartikel wird im Folgenden gezeigt, wie komplex die lexikographische Darstellung dieser Kollokationen ist. Anhand verschiedener Typen metaphorischer Kollokationen mit Verben kann man auch Einblicke in die verschiedenen Stufen des Metaphorisierungsprozesses der Kollokationen gewinnen.

2. Flügge werden: Metaphorische Kollokationen

2.1. Pragmatische Markierungen

Wörterbücher mit der primären Wörterbuchfunktion *Sprachproduktion*, insbesondere Kollokationswörterbücher für Lerner, sollten von den pragmatischen Angaben, den sog. diasystematischen Markierungsangaben (WLWF 2017: 50f.), von kommentierenden pragmatischen Angabezusätzen und von morphosyntaktischen Restriktionsangaben (vgl. Hollós 2014) einen starken Gebrauch machen.

Unter den einsprachigen deutschen Onlinewörterbüchern und Wörterbuchportalen gibt es m.W. nur eines, das die gefilterte Suche nach „übertragen" markierten Sememen der Lemmata ermöglicht: das Wortschatzportal *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (folgend: DWDS). Die diasystematischen Angaben werden dort in acht Hauptgruppen eingeteilt: *Fachgebiet, Stilebene, Bedeutungsebene, Stilfärbung, Gebrauchszeitraum, Sprachraum, Gruppensprache* und *Sprachareal*. Zum Zweck dieser kleinen Analyse der metaphorischen Kollokationen kann am ehesten die Markierung „übertragen" von den neun Bedeutungsebenen selektiert werden[9]. Auch wenn man die folgende Definition zur Metapher aus dem Projekt ZDL (*Zentrum für Digitale Lexikographie*) betrachtet, scheint dieses Markierungsprädikat angemessen zu sein:

[9] Die Wahl der Markierung „bildlich" wäre potenziell auch möglich gewesen. Da sie jedoch in der Konzeption des Kollokationslexikons bei den stilistisch-pragmatischen Markierungsangaben wegen seiner problematischen Bestimmung nicht vorgesehen war und es auch im DWDS keine weiteren Erläuterungen zur Unterscheidung der beiden Angaben gibt, erschien mir für die Zwecke dieses Beitrags und nach Prüfung vieler solcher Fälle angebracht zu sein, sich für die Markierung „übertragen" zu entscheiden. Bildliche Kollokationen betrachte ich als eine spezifische Untermenge der metaphorischen Kollokationen, da nicht alle ein Bild evozieren (müssen).

> Die Metapher ist eine Form des **übertragenen** [Hervorhebung Z.H.], uneigentlichen Sprachgebrauchs. Sie beruht auf einer Ähnlichkeitsbeziehung. […] Wenn Sprecherinnen und Sprecher neue Metaphern hervorbringen, werden diese oftmals als originelle, innovative Formen der Versprachlichung wahrgenommen. Metaphern nutzen sich freilich nach einer gewissen Zeit ab und werden häufig auch nicht mehr als Übertragungen erkannt. (Harm, *Wortgeschichte digital – ZDL*)

Im DWDS werden 7834 Angaben mit „übertragen" markiert, darunter auch Beispiele, Belege und auch für die vorliegende Studie wichtige Sememe, die dann mit anderen Wörtern metaphorische Kollokationen bilden können.

Auch das Kollokationslexikon hat ein reichliches Inventar an diasystematischen Angaben. Sie werden in folgende Gruppen unterteilt: *Frequenzangaben, regionale Beschränkungen, Fachgebietsangaben, stilistische Markierungen* und *grammatische Angaben*. Unter den 39 stilistischen Markierungsangaben gibt es 25 einfache, wie z. B. „átv" (= in übertragener Bedeutung) und 14 komplexe wie „átv is" (= auch in übertragener Bedeutung) oder „biz átv" (= gesprochen und in übertragener Bedeutung). Angaben, die demnach mögliche metaphorische Kollokationen markieren, sind die folgenden:

átv	(551x)
átv is	(281x)
biz átv	(25x)
tréf átv	(2x)
vál átv	(13x)

Für die weitere Untersuchung werden nur die mit der Markierung „átv" kodifizierten Sememe verbaler Basislemmata, wie z. B. **bremsen** (2) oder die mit derselben Markierung verzeichneten, adverbialen Kollokatoren zu verbalen Basislemmata, wie z. B. *kampflos* zu **aufgeben** (5) berücksichtigt, d.h. solche Fälle, wo entweder die Basis oder der Kollokator ein lexikalisiertes, übertragenes Semem besitzt und somit eine usuelle metaphorische **Verb**+Adv-Kollokation bildet.

2.2. Metaphorische verbale Basis

Es gibt nur dreizehn unter den 579 im Kollokationslexikon verzeichneten Verben, bei denen ein Semem in übertragener Bedeutung – aufgrund der sekundären Quellen, moderner deutscher und deutsch-ungarischer Lernerwörterbücher – kodifiziert wurde. Die aus der Datenbank gewonnene Liste zeigt diese mit der Nennung des betroffenen Semems mit dem entsprechenden ungarischen Äquivalent und mit der ungarischen Valenz, ggf. Valenzrealisierung:

abrechnen (4) (le)számol *vkivel*

bezahlen (5) (meg)fizet *vmiért vmivel*

bremsen (2) (le)fékez, lelassít *vkit/vmit (vmiben)*

geben (2) *pl. interjút, órát* ad *vkinek*

rufen (3) *ált munka v kötelesség* hív, szólít

schenken (2) megajándékoz *vmivel vkit,* szentel *vkinek vmit,* (3) kölcsönöz, ad *vkinek vmit*

schwimmen (4) úszik *vmiben*

sterben (2) biz meghal *vmitől*

tanken (2) feltankol *pl. napsütésből, friss levegőből*

teilen (5) osztozik *vmiben (vkivel),* oszt *vmit*

treffen (4) talál *vmire*, találkozik *vmivel*, ütközik *vmibe*, (5) eltalál *vmit*

verkaufen (5) biz *vmilyennek* mutatkozik eladja magát *vhogyan*

winken (3) *vmi* vár *vkire (vmiért (cserébe))*

Wenn man diese im DWDS prüft, fällt auf, dass der metaphorische Wortgebrauch nicht immer als eigenständiges Semem oder nicht mit derselben Markierung kodifiziert wurde. Bei den Lemmata **bremsen**, **sterben** oder **tanken** kann jedoch beobachtet werden, dass die übertragene (oder bildliche, markierte) Bedeutung auch im DWDS in einer eigenständigen oder zumindest in einer eigenen, mit Bedeutungsebene-Markierung versehenen Beispielsektion präsentiert wird. Das legt die Vermutung nahe, dass die zweisprachigen Quellen des Kollokationslexikons bei der Markierung „übertragen" nicht mit den einsprachigen übereingestimmt haben und dies womöglich aus kontrastiven Gründen. Wenden wir uns jetzt den adverbialen Kollokatoren derjenigen Verblemmata zu, bei denen ein metaphorisches Semem im Kollokationslexikon verzeichnet wurde.

Wenn man als Lexikograph adverbiale Kollokatoren zum verbalen Basislemma **tanken** sucht, ist man mit dem Ergebnis der signifikanten Kookkurrenzen aus dem DW nicht zufrieden, da darunter nichts zum zweiten, übertragenen Semem ‘etwas Gutes/Positives für sich sammeln’ passt:

tanken	voll	A	125	26
tanken	billig	A	82	15
tanken	günstig	A	74	14
tanken	bleifrei	A	29	3
tanken	wenig	A	19	6
tanken	gerade	A	9	3
tanken	mal	A	8	4

Mit dem Korpustool *DWDS-Wortprofil* findet man weit mehr sog. Adverbialbestimmungen, darunter sind jedoch nur wenige in den ersten zehn (z. B. *billig, günstig*)[10], die mit „MWA" für signifikante Mehrwortausdrücke markiert sind und keine davon passt zum metaphorischen Semem (2). Solche Adverbien kann man nur dann finden, wenn man jeden signifikanten Treffer auch im Korpus untersucht. Diese technische Möglichkeit stand der Projektgruppe damals leider noch nicht zur Verfügung.

Der nachfolgende Wörterbuchartikel zu **tanken** (wa_1) aus KOLLEX zeigt das Ergebnis der damaligen ememspezifischen Selektion der Adverbien, die nun mit *Wortprofil* verbessert werden könnte:

tanken tankte, hat getankt <ige>

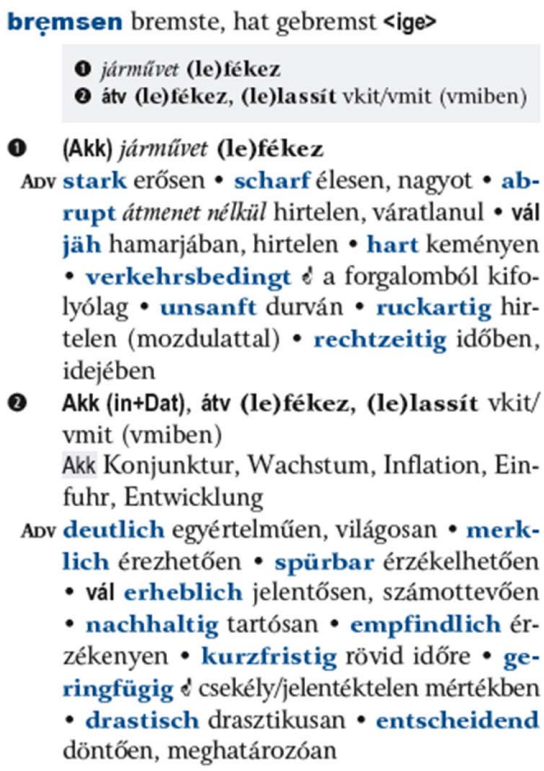
❶ *üzemanyagot* **tankol**
❷ **átv feltankol** *pl. napsütésből, friss levegőből*

❶ **(Akk)** *üzemanyagot* **tankol**
ADV **billig** olcsón • **bleifrei** ólommenteset
❷ **Akk, átv feltankol** *pl. napsütésből, friss levegőből*
Akk Sonne, frische Luft, Energie

Abb. 7: *wa_1 zu* ***tanken*** *im Kollokationslexikon*

Das Ergebnis der korpusgestützten Datenselektion für das Lemma **bremsen** (wa_2) ist zufriedenstellender, da zu beiden Ememen, von denen das zweite mit „übertragen" markiert ist, signifikante adverbiale Kollokatoren aufgeführt werden konnten, die sich von denen unter Semem (1) verzeichneten semantisch stark unterscheiden:

[10] Nur acht Wörter unter den ersten zwanzig sind signifikante Adverbialbestimmungen, d.h. potenzielle adverbiale Kollokatoren.

brẹmsen bremste, hat gebremst <ige>

❶ *járművet* **(le)fékez**
❷ **átv (le)fékez, (le)lassít** vkit/vmit (vmiben)

❶ **(Akk)** *járművet* **(le)fékez**
Adv **stark** erősen • **scharf** élesen, nagyot • **abrupt** *átmenet nélkül* hirtelen, váratlanul • **vál jäh** hamarjában, hirtelen • **hart** keményen • **verkehrsbedingt** ♂ a forgalomból kifolyólag • **unsanft** durván • **ruckartig** hirtelen (mozdulattal) • **rechtzeitig** időben, idejében

❷ **Akk (in+Dat), átv (le)fékez, (le)lassít** vkit/vmit (vmiben)
Akk Konjunktur, Wachstum, Inflation, Einfuhr, Entwicklung
Adv **deutlich** egyértelműen, világosan • **merklich** érezhetően • **spürbar** érzékelhetően • **vál erheblich** jelentősen, számottevően • **nachhaltig** tartósan • **empfindlich** érzékenyen • **kurzfristig** rövid időre • **geringfügig** ♂ csekély/jelentéktelen mértékben • **drastisch** drasztikusan • **entscheidend** döntően, meghatározóan

Abb. 8: *wa*$_2$ *zu* ***bremsen*** *im Kollokationslexikon*

Beim metaphorischen Semem (2) des Verbs ist allerdings auch eine obligatorische Valenz „Akk" mit konkreten Valenzrealisierungen kodifiziert. Diese metaphorischen Kollokationen sind also Tripel, ggf. Quadrupel (vgl. Hausmann 2004), weil sie drei, ggf. vier Autosemantika enthalten. Wenn man im *DWDS-Wortprofil* unter den ersten zwanzig, nur die mit „MWA" markierten Objekte, z. B. *Wirtschaftswachstum,* (oder die Adverbialbestimmungen, z. B. *merklich*) zum metaphorischen Semem prüft, findet man kein weiteres Lexem, das statistisch signifikant, also mit „MWA"-Label markiert wäre. Bei solchen mehrgliedrigen Kollokationen scheint also nur die semantische Kompatibilität, nicht jedoch die Usualität eine Rolle zu spielen. Damit erfordert ihre Bildung eine hohe Fremdsprachenkompetenz von Seiten der Deutschlerner.

Aus den obigen Ausführungen wurde ersichtlich, dass die metaphorischen verbalen Basislemmata, ihre signifikanten Kollokatoren und ggf. ihre Valenzrealisierungen, die zusammen metaphorische Kollokationen gemäß dem Strukturtyp **Verb**+Adv bilden können, nicht nur für die Lerner, sondern auch für die lernerlexikographische Praxis eine echte Herausforderung darstellen.

3. **Flügelschläge eines Schmetterlings:** Metaphorischer Kollokator-Wörterbuchartikel

Bei den 579 Verben gibt es nur zehn, bei denen ein adverbialer Kollokator mit „übertragen" markiert ist, z. B. *kampflos* zu **aufgeben** (5). Im Folgenden dient u.a. dieser metaphorische Kollokator zur Demonstration der lexikographischen Darstellung metaphorischer Kollokationen aufgrund der Datenbank des Kollokationslexikons.

Die Desktopapplikation des Wörterbucheditors von KolleX ermöglicht die automatische Generierung sogenannter Kollokator-Wörterbuchartikel anhand der Daten des (Basis-)Wörterverzeichnisses, wofür die folgende Abbildung ein Beispiel für den Kollokator *ausgeblutet* zeigt:

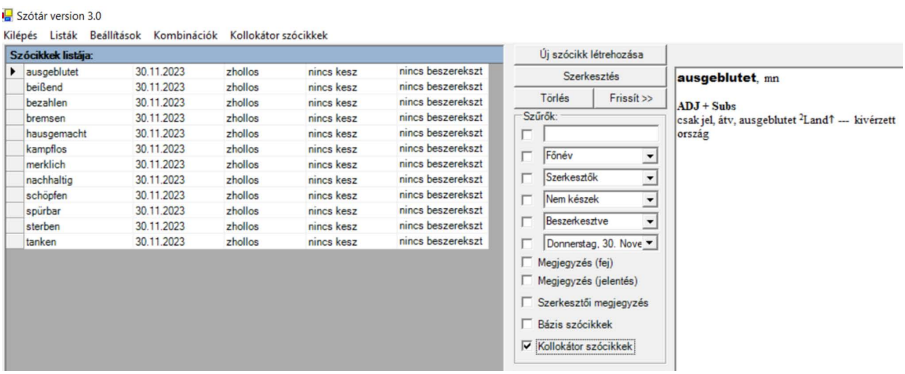

Abb. 9: *KolleX-Editor mit dem Kollokator-Wörterbuchartikel zu* ***ausgeblutet***

Verschiedene Gesichtspunkte können für die Lemmaselektion eines zweiten Wörterverzeichnisses zentral sein. Gemäß dem Thema des Beitrages sollte an dieser Stelle über ein Kollokatorverzeichnis der metaphorischen Kollokatoren nachgedacht werden. Ein solcher, automatisch generierter,

adverbialer Artikel zu **kampflos** sieht in der Originalform folgendermaßen aus, wobei die rein metaphorische Kollokation die dritte in der Auflistung ist:

kampflos, mn
ADV + Verb
kampflos abgeben↑ --- ellenkezés/vita nélkül odaad/átad
átv is, kampflos aufgeben↑ --- harc nélkül felad
átv, kampflos aufgeben↑ --- harc nélkül lemond[11]
kampflos verlieren↑ --- harc nélkül (el)vesz(í)t
kampflos schlagen↑ --- harc nélkül megver

Abb. 10: *Automatisch generierter wa_3 zu* ***kampflos*** *aus dem KolleX-Editor*

Die so generierten Wörterbuchartikel mit dem Strukturtyp **Verb**+Adv müssen noch händisch durch die Valenzangaben ergänzt werden. Durch die evtl. Tilgung nichtmetaphorischer Kollokationen[12] oder mit der Anreicherung signifikanter Verben aus dem *DWDS-Wortprofil* könnten sie weiter verfeinert werden. Die Verweise (Pfeile) in den Kollokatorartikeln der Abb. 10 und der Abb. 11 wurden automatisch generiert. Auf diese Weise werden die Kollokationen des Basis- und des Kollokatorverzeichnisses auf der Datenmodellierungsebene miteinander verknüpft und stehen für die Datenpräsentationsebene zur Verfügung.

Besonders beeindruckend sind jedoch die metaphorischen, attributiv gebrauchten Kollokatoren zu Substantivbasen, da sich der Unterschied der beiden Wortgebräuche (konkret vs. metaphorisch) hier besonders deutlich zeigt. Um eine mögliche Form des Kollokatorartikels und damit die der Kollokationen nach der Redaktion zu zeigen, wird hier ein Probeartikel zum Kollokatorlemma **hausgemacht** abgebildet:

[11] Hier ist das Semem (5) 'jemanden aufgeben' (z. B. Patienten) gemeint.

[12] Wenn man sich für ihre Beibehaltung entscheidet (vgl. Abb. 10 zum Kollokator hausgemacht), bleibt der Metaphorisierungsprozess dank der verschiedenen Basen besser nachvollziehbar.

hausgemacht, mn

ADJ + Subs

csak jel, hausgemachte Speise↑ --- házi (készítésű)/saját készítésű étel
hausgemachtes Dessert↑ --- házi készítésű desszert/édesség
hausgemachte Marmelade↑ --- házi(lag készült) lekvár
hausgemachte Nudeln Nudel↑ --- házi (készítésű) tészta
hausgemachte Wurst↑ --- házi (készítésű) kolbász
ált áll, átv, hausgemacht, Problem↑ --- (saját) maga által előidézett/maga kreálta probléma[13]
ált áll, átv, hausgemacht, Schwierigkeit↑ --- (saját) maga által előidézett gond/nehézség
ált áll, átv, hausgemacht, Krise↑ --- (saját) maga által előidézett/(saját) maga kreálta válság/krízis
ált áll, átv, hausgemacht, Skandal↑ --- (saját) maga által előidézett botrány

Abb. 11: *Redaktionell bearbeiteter wa_4 zu* ***hausgemacht*** *aus dem KollexX-Editor*

Ob man in solchen Fällen für zwei Sememe, – eines konkret, eines metaphorisch – entscheidet oder für eines mit einer metaphorischen Unterbedeutung – wie oft das DWDS verfährt –, muss m.E. vom anvisierten Benutzerkreis und wahrscheinlich von Fall zu Fall entschieden werden. Die möglichen Äquivalente für *hausgemacht*, wie z. B. *házi (készítésű); saját készítésű; házi készítésű; házi(lag készült)* bzw. *(saját) maga által előidézett; maga kreálta* zeigen deutlich die interlingualen Differenzen bei der Übersetzung der Kollokationen mit dem gleichen nichtmetaphorischen oder metaphorischen Kollokator.

Zusammenfassend kann man also feststellen, dass nicht nur die **Verb**+Adv-Kollokationen mit einer metaphorischen Basis, sondern auch die mit einem metaphorischen Kollokator für die lernerlexikographische Theorie und für eine systematische und operationalisierbare Praxis keine leichte Aufgabe sind.

4. Ausblick

Wie bei Bergenholz/Bergenholz (2013) aus einer Datenbasis vier monofunktionale Wörterbücher konzipiert wurden, könnten dank der Datenbank und dem Editor von KollexX prinzipiell verschiedene ein- und zweisprachige Print- und Onlinewörterbücher für Kollokationen, darunter

[13] Die Markierung „ált áll“ bedeutet „meist prädikativ“.

auch für metaphorische Kollokationen verschiedener Typen – zugeschnitten auf das jeweilige Lernerniveau – generiert werden. Die vorliegende Datenbank ist, was das Datenangebot betrifft, wesentlich umfangreicher, als die in Bergenholtz/Bergenholtz (2013) präsentierte. Die neuentwickelte, dynamische Datenstruktur des webbasierten Datenmanagementsystems ermöglicht die Hinzufügung neuer Datentypen, d.h. die bereits in der Datenbasis enthaltenen Daten bleiben erhalten, währenddessen die neue, modifizierte Datenstruktur auch für die bereits existierenden Wörterbuchartikel geltend gemacht werden kann. Auf diese Weise könnten auf lange Sicht miteinander vernetzbare Wörterbuchressourcen auf der Grundlage derselben Datenbank entstehen.

Literatur

Wörterbücher und elektronische Ressourcen

DW: Deutscher Wortschatz. https://wortschatz.uni-leipzig.de/de, letzter Zugriff: 23. November 2023.

DWDS: Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. https://www.dwds.de, letzter Zugriff: 23. November 2023.

E-KollexX DaF: Elektronisches Kollokationslexikon Deutsch als Fremdsprache. http://kollex.hu/szotar/, letzter Zugriff: 23. November 2023.

Hollós, Zita (2023) *KollexX: deutsch-ungarisches KOLLokationsLEXikon. Korpusbasiertes Kollokationswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. SZÓkapTÁR: Német–magyar SZÓkapcsolatTÁR. Korpuszalapú kollokációs tanulószótár*, IDS-Verlag, Mannheim. Open access unter: _dt-ungar-WB_Hollos.indb (bsz-bw.de)

WLWF (2017) Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research. Bd.2. Hrsg. und bearbeitet v. Wiegand, Herbert Ernst (u. a.), de Gruyter, Berlin/New York.

Sekundärliteratur

Bergenholtz, Inger, Bergenholtz, Henning (2013) „One Database, Four Monofunctional Dictionaries“, Hermes. Journal of Language and Communication in Business. No 50, 119–125.

Harm, Volker „Metapher“, *Wortgeschichte digital – ZDL*, https://www.zdl.org/wb/wgd/Terminologie#Metapher, letzter Zugriff: 28. November 2023.

Hausmann, Franz Josef (1984) „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen“, Praxis des neusprachlichen Unterrichts 31, 395–406.

Hausmann, Franz Josef (2004) „Was sind eigentlich Kollokationen?” in: Steyer 2004↑, 309–344.

Hollós, Zita (2004) *Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch*, Niemeyer, Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 116).

Hollós, Zita (2014) „Syntagmatik im KollexX: Die lexikographische Darstellung grammatischer Syntagmatik in einem zweisprachigen Kollokationslexikon für Deutschlerner“ *Zweisprachige Lexikographie zwischen Translation und Didaktik,* Hrsg. von Domínguez Vázquez, María José, Fabio Mollica, Martina Nied Curcio, de Gruyter, Berlin/Boston, 113–129. (Lexikographica. Series Maior 147).

Hollós, Zita (2016) „Korpusbasierte intra- und interlinguale Kollokationen”, *Computerised and Corpus-based Approaches to Phraseology: Monolingual and Multilingual Perspectives (Full papers*, ed. Gloria Corpas Pastor, Geneva, 302–315. (http://www.tradulex.com/varia/Europhras2015.pdf, letzter Zugriff: 23. November 2023).

Steyer, Kathrin (Hrsg.) (2004) *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*, Berlin, New York. (IDS Jahrbuch 2003).

SUMMARY
Zita Hollós
FROM A CHRYSALIS TO A BUTTERFLY. Digital metamorphosis of a corpus-guided collocation dictionary

The focus of this paper is lexicographic and, thus, practice-oriented. It focuses on metaphorical German collocations with the structure type VERB+ADV, which have been codified in KOLLEX (2023), a database-driven and corpus-guided German-Hungarian syntagmatic learner's dictionary (cf. Hollós 2004). The aim is twofold; firstly, to briefly present the tagging practice of the corpus-based collocation lexicon KOLLEX and, secondly, to propose an easily operationalizable methodology for the codification of metaphorical collocations for bilingual (learner) lexicographic projects. The aim is not only to provide a dictionary-critical approach, but also to use the larger corpus-guided material base to better theoretically define the phenomenon of "metaphorical collocation" of a certain type.

Keywords: *corpus-based lexicography; verbal collocations; adverbial collocates; diasystemic information; language production; learner's dictionary portal*

SAŽETAK
Zita Hollós
OD GUSJENICE DO LEPTIRA. Digitalna metamorfoza korpusom potpomognutog kolokacijskog rječnika

Ovaj rad ima leksikografski, a time i praktično orijentiran fokus. U središtu su pozornosti njemačke metaforičke kolokacije strukture GLAGOL+PRILOG, koje su kodificirane u KOLLEX-u (2023), bazi podataka i korpusom potpomognutom njemačko-mađarskom sintagmatskom rječniku za učenike (usp. Hollós 2004). Cilj je dvostruk: prvo, ukratko predstaviti praksu označavanja u korpusom potpomognutom kolokacijskom rječniku KOLLEX i drugo, predložiti lako operativnu metodologiju za kodifikaciju metaforičkih kolokacija za dvojezične (učeničke) leksikografske projekte. Time se ne nastoji samo kritički analizirati rječnik već se uz pomoć veće, korpusom dobivene materijalne osnove nastoji teoretski bolje odrediti fenomen „metaforičke kolokacije" određenog tipa.

Ključne riječi: *korpusom potpomognuta leksikografija; glagolske kolokacije; priložni kolokatori; dijasistemske informacije; jezična produkcija; portal rječnika za učenike*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.7

Anita Pavić Pintarić

METAPHORISCHE KOLLOKATIONEN ALS HÖFLICHKEITSMERKMALE IN DER FUSSBALLSPRACHE

dr. sc. Anita Pavić Pintarić, Sveučilište u Zadru, Odjel za germanistiku
apintari@unizd.hr orcid.org/0000-0002-5105-9999

izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42'373.612.2'373.7
811.112.2'373.612.2'373.7
rukopis primljen: 17. srpnja 2023; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

Dieser Beitrag beschäftigt sich mit Höflichkeitsmerkmalen in der Fußballsprache, die durch metaphorische Kollokationen vermittelt werden. Es wird davon ausgegangen, dass Fußball als die vielerorts beliebteste Sportart in Zeitungsberichten auf unterschiedliche Art und Weise dargestellt wird und die Berichte, insbesondere über heimische Spieler, emotional beladen sind. In solchen Darstellungen werden häufig Spielfähigkeiten und die Taktik bewertet, wobei unterschiedliche sprachliche Mittel verwendet werden, um die Beschreibung des Spiels lebendig zu gestalten. Dabei kommen u.a. auch metaphorische Kollokationen zum Tragen. Das Ziel dieses Beitrags ist es festzustellen, ob metaphorische Kollokationen eingesetzt werden, um die Kritik abzumildern bzw. um die Texte höflich zu gestalten. Dabei wird von den Ansätzen der Höflichkeitstheorie von Brown / Levinson und Leech ausgegangen. Metaphorische Kollokationen werden nach den Kriterien von Hausmann bestimmt. Folgende Forschungsfragen werden beantwortet: Welche Höflichkeitsstrategien kann man in Bezug auf Kollokationen bestimmen? Werden diese Strategien in besonderen Textsorten verwendet (z. B. Interviews, Kommentare)? Gibt es Unterschiede oder Ähnlichkeiten in kroatischen und deutschen Texten?

Schlüsselwörter: *metaphorische Kollokationen; Höflichkeit; Fußballberichte; Deutsch; Kroatisch*

1. Einleitung

Fußball als laut Fußballfans die schönste Nebensache der Welt ist im Alltag durch Meisterschaften auf lokaler, regionaler, nationaler und internationaler Ebene präsent. In den Medien sind Fußballberichte in Fernsehprogrammen, in der Tagesschau und in Zeitungen zu finden. Fußballsprache wird in journalistischen Berichten, aber auch von Spielern und Trainern sowie in Gesprächen der Fans, Kosenamen der Mannschaften, Fangruppen und Fangesängen verwendet. Sie ist immer mehr Gegenstand linguistischer Untersuchungen und wird aus unterschiedlichen Blickwinkeln untersucht[1], darunter auch aus pragmatischer Perspektive. Insbesondere steht dabei der Aspekt des Ausdrucks der Emotionen oder Bewertungen im Fokus. Fußballberichte umfassen häufig Kommentare und Interviews, die sich vor allem auf die Spielleistung sowie die Leistung der Trainer und die Stellungnahmen der Fans beziehen. Janet Lever (1995) argumentiert, dass Fußball die soziale Integration durch die Ritualisierung von Konflikten fördert (Rossing und Skrubbeltrang 2016: 1).

Fußball als kulturelles Phänomen wird sowohl als Kommunikationsfeld für Spieler und Zuschauer als auch als symbolisches System, das in erster Linie durch den Körper vermittelt wird, betrachtet (Rossing und Skrubbeltrang 2016: 1–2). Ziem (2010) spricht von Fußball als Interdiskurs, da in lexikalischen Feldern und konzeptuellen Metaphern zu sehen ist, dass unterschiedliche Wissensdomänen in die Fußballsprache Eingang gefunden haben. Ponton (2014: 206) problematisiert die Bedeutung, die Sport und vor allem Fußball in der Gesellschaft haben. Er nennt sogar Studien in Bezug auf den ersten Golfkrieg, als in Texten Sportmetaphern als Mittel zur Mobilisierung und zur Aufrechterhaltung der Männlichkeit dienten.

Da Fußballberichte häufig Bewertungen beinhalten, ist es das Ziel dieses Beitrags, zu untersuchen, inwieweit Bewertungen der Spielleistung höflich sind und wie die Höflichkeit mittels Kollokationen ausgedrückt wird. Mit metaphorischen Ausdrücken wird versucht, den Spielen besondere Bedeutung zu verleihen, die Fähigkeit der Spieler zu bewerten, die

[1] Ponton (2014: 206) bezeichnet Fußball als einen „enormen Diskursgenerator", dessen Untersuchungen auf Beziehungen zwischen Fans und der nationalen Mannschaft in Bezug auf Identität, auf Problemen der interkulturellen Kommunikation sowie auf der Erforschung der Durchdringung von sozialen und sprachlichen Fragen basieren.

Leistung zu kritisieren usw. Wie Steinbügl (2005: 3) hervorhebt, spricht man von Kollokationen, wenn die Kombination von bestimmten Wörtern semantisch nicht erklärbar ist, oder, wenn man der Beschreibung von Hausmann (1985: 118) folgt, handelt es sich bei einer Kollokation um eine „typische, spezifische und charakteristische Zweierkombination von Wörtern".

Höflichkeit bezieht sich im Allgemeinen auf gesittetes Benehmen, Zuvorkommenheit, freundlich-unverbindliche Liebenswürdigkeit, die jemand einem anderen entgegenbringt (Duden). Wie Thaler (2012: 18) betont, gibt es innerhalb des alltäglichen Höflichkeitsbegriffs mindestens drei mögliche Kandidaten/Mitwirkende: Menschen, verbale oder nonverbale Handlungen und verbale Formen. Höflichkeit hat auch mit den Wertskalen in einer Gesellschaft zu tun. Laut Leech (2014: 103) gehören zu diesen Skalen u.a. vertikale Distanz (z. B. Status, Alter) der beteiligten Personen, horizontale Distanz (z. B. vertraut, bekannt), Stärke sozial definierter Rechte und Pflichten sowie „Eigengebiet" und „Fremdgebiet" (in Gruppenzugehörigkeit vs. Fremdgruppe). Laut Mills (2011: 37) wurde in der Höflichkeitsforschung häufig nicht berücksichtigt, in welchem Ausmaß sich die Höflichkeitsnormen ändern.

In den folgenden Abschnitten wird ein theoretischer Überblick über Kollokationen sowie metaphorische Kollokationen gegeben. Dies wird durch eine Zusammefassung wichtiger Ansätze in der Höflichkeitsforschung sowie einige Überlegungen zur Fußballsprache ergänzt.

2. Kollokationen

Kollokationen gehören zu einem gut erforschten Bereich der Lexikologie. Oft werden sie auch im Rahmen der Phraseologie als nicht-idiomatische Wortverbindungen, z. B. *sich die Zähne putzen*, betrachtet. Wallner (2014: 22) gibt an, dass auf semantischer Beschreibungsebene zwei Typen von Kollokationen unterschieden werden können: „1. Kollokationen mit (stark) polysemen Kollokatoren, die innerhalb der Kollokation eine Lesart annehmen, die bevorzugt in Kollokationen aktualisiert wird, z. B. *einen Vertrag abschließen*, *tiefe Trauer*, *herzhaft lachen*, *eine feste Beziehung*; 2. Kollokationen mit nicht- bzw. schwachpolysemen Kollokatoren, deren Lesart mit der Bedeutung außerhalb der Kollokation weitgehend übereinstimmt, z. B. *Zähne putzen, Musik hören, einen Kuchen backen, eine ungewisse Zukunft*".

Keglević Blažević (2022: 191) versteht unter dem Begriff Kollokation „eine Mehrwortverbindung […], die häufig auch als typische Wortverbindung bezeichnet wird." Kollokationen werden aus unterschiedlichen Perspektiven untersucht und entsprechend definiert sowie in Kollokationen im weiteren und engeren Sinn klassifiziert. Der weitere Kollokationsbegriff fußt auf dem korpuslinguistischen Ansatz, nach dem quantitative Kriterien (z. B. Frequenz) ausschlaggebend sind. Der engere Kollokationsbegriff bezieht sich auf die Phraseologie, wobei sich die Kollokation aus einer semantisch autonomen Basis und einem von der Basis abhängigen Kollokator zusammensetzt, wie Hausmann (1984: 401) sie betrachtet. Kollokationen sind dieser Ansicht nach strukturell feste Wortverbindungen, denn Kollokatoren können „nur bedingt durch andere Kollokatoren ersetzt werden" (Keglević Blažević 2022: 192).

Für die „Bindungsstärke zwischen Basis und Kollokator" ist laut Konecny (2010: 295) der Kombinationsbereich der Kollokationsbestandteile wichtig, „welcher all jene Lexeme bzw. Klassen von Lexemen umfasst, die innerhalb eines bestimmten syntaktisch-morphologischen Strukturtyps mit dem zu untersuchenden Lexem eine syntagmatische Verbindung eingehen können". Kontrastive Studien zeigen, dass einzelne Sprachen spezifische Strukturen aufweisen, wobei Kollokatoren „nur äußerst selten gleiche bzw. ähnliche Kombinationsbereiche haben", was besonders bei Verben zum Tragen kommt (ebd.). Hausmann (2004: 315) gibt „ein Schema der normalen syntaktischen Verteilung von Basis und Kollokator" an, das Folgendes umfasst: Substantive sind Basis für attributive Kollokatoren, sowie (als Subjekt oder Objekt) Basis für verbale Kollokatoren; Verben und Adjektive sind Basis für adverbiale Kollokatoren.

Oboňová (2010: 18) stellt die morphologisch-syntaktische Struktur der Kollokationen nach Hausmann (1989: 1010) dar:

1. Adjektiv + Substantiv: *eingefleischter Junggeselle*
2. Substantiv als Subjekt + Verb: *Zorn verraucht*
3. Verb + Substantiv als direktes Objekt: *Geld abheben*
4. Verb + Adverb: *es regnet in Strömen*
5. Adjektiv oder Partizip Perfekt + Adverb: *schwer verletzt*
6. Substantiv mit oder ohne Präposition + Substantiv: *Wutanfall*
7. Verb + Präposition + Substantiv, z. B. Funktionsverbgefüge: *in Kraft treten*

Stojić und Murica (2010: 116) wenden die Klassifikation von Hausmann auf kroatische Kollokationen an und identifizieren folgende Strukturen:

1. Verb + Substantiv (Basis): *tražiti pravdu* (Gerechtigkeit suchen), *donijeti odluku* (eine Entscheidung treffen)
2. Adjektiv + Substantiv (Basis): *crno vino* (roter Wein), *mladi krumpir* (Frühkartoffeln)
3. Substantiv (Basis) + Verb: *telefon zvoni* (das Telefon klingelt), *pas laje* (der Hund bellt)
4. Substantiv + Substantv (Basis): *prstohvat soli* (eine Prise Salz), *šalica kave* (eine Tasse Kaffee)
5. Adverb + Adjektiv (Basis): *potpuno miran* (völlig ruhig), *smrtno ranjen* (lebensgefährlich verletzt)
6. Adverb + Verb (Basis): *ispravno postupiti* (richtig handeln), *oštro kritizirati* (scharf kritisieren).

Eine für die Forschung interessante Untergruppe stellen metaphorische Kollokationen dar. Für Reder (2006: 161) sind metaphorische Kollokationen jene, deren Kollokatoren metaphorisch verwendet werden. „Der Kollokator in metaphorischen Kollokationen ist also polysem, hat zwar in der Kollokation eine metaphorische Bedeutung, wird jedoch in einer freien Wortverbindung auch wörtlich verwendet (...)". Der Kollokator hat dabei mindestens zwei Lesarten, die je nach Kontext verwendet werden. In metaphorischen Kollokationen kommt seine übertragene Bedeutung vor, was aber nicht immer einfach festzustellen ist.

In seinem Aufsatz nennt Patekar (2002: 42) fünf Punkte, die sich auf metaphorische Kollokationen beziehen: 1) metaphorische Kollokationen sind ein wahrgenommenes sprachliches Phänomen, 2) die meisten AutorInnen halten metaphorische Kollokationen für selbsterklärend, 3) etwa die Hälfte der AutorInnen gehen von Reders Definition der metaphorischen Kollokation aus, 4) etwa die Hälfte der AutorInnen scheinen Redewendungen und metaphorische Kollokationen gleichzusetzen, 5) die meisten Studien wurden in den 2010er Jahren durchgeführt, was bedeutet, dass metaphorische Kollokationen ein erst kürzlich eingehender behandeltes linguistisches Phänomen sind.

In Bezug auf seine Ausgangsbedeutung und den Grad an Ähnlichkeit der Bedeutung des Kollokators unterscheidet Konecny (2010: 608–609) folgende vier Typen:

a) Kollokatoren, bei denen ein Teil ihrer Ausgangsbedeutung beibehalten wird (z. B. *tiefe Trauer*)
b) Kollokatoren, bei denen der Grad an Ähnlichkeit zur Ausgangsbedeutung noch relativ hoch ist (*einen Nagel einschlagen*)
c) Kollokatoren, deren Bedeutung relativ stark von der Ausgangsbedeutung abweicht, aber noch als motivierte Metapher erscheint (*die Zeit totschlagen*)
d) Kollokatoren, deren Bedeutung sich von der Ausgangbedeutung so stark entfernt hat, dass zwischen diesen Bedeutungen kein erkennbarer Zusammenhang mehr besteht (*blinder Passagier*).

Keglević Blažević (2022: 194) schlussfolgert, dass in unterschiedlichen Sprachen einer metaphorischen Kollokation „außer einer nichtmetaphorischen Kollokation durchaus auch eine metaphorische Kollokation mit unterschiedlicher aber auch gleicher Metaphorik gegenüberstehen" kann (z. B. *eine Freundschaft pflegen* im Deutschen und *njegovati prijateljstvo* im Kroatischen). Bedeutungsveränderungen der Kollokatoren in metaphorischen Kollokationen können mit Hilfe konzeptueller Metaphern erläutert werden. Ein konkreter Ausgangsbereich (*source domain*) wird auf einen abstrakten Zielbereich (*target domain*) übertragen. Anhand des kroatischen Beispiels *zabiti gol* und seiner Äquivalente dt. *ein Tor schießen* und engl. *to score a goal* stellen Stojić und Košuta (2022: 11) Folgendes fest: Der Kollokator kann mit einem anderen Bild ausgedrückt werden, aber die Vergleiche beruhen auf dem gleichen Konzept (in diesem Fall auf dem physischen Kontakt zwischen dem Ball und dem Tor), d.h., dass die gleiche außersprachliche Realität auf unterschiedliche Weise lexikalisiert wird. Die Autorinnen schlussfolgern, dass der Prozess der Kollokationsbildung in unterschiedlichen Sprachen demselben Muster folgt.

3. Höflichkeit

Kádár und Haugh (2013: 1) sehen Höflichkeit als das wichtigste Mittel, mit dem zwischenmenschliche Beziehungen aufgebaut und gepflegt werden. Während eines Gesprächs haben GesprächspartnerInnen bestimmte Erwartungen, wie etwas gesagt werden sollte, in welcher Reihenfolge, was gesagt werden sollte (ebd. 14). Die Autoren behaupten (ebd. 57), Höflichkeit liege in Bewertungen von Verhaltensweisen und sprachlichen Formen vor, und sie sei immer in Kontexten situiert, d.h. in institutionellen, zwi-

schenmenschlichen oder öffentlichen Kontexten, in bestimmten Interaktionstypen oder Genres sowie in bestimmten Beziehungsnetzwerken. Des Weiteren hängt Höflichkeit vom Verständnis der GesprächspartnerInnen ab, und man sei sich nicht immer einig darüber, was höflich oder unhöflich ist (ebd. p. 57). Höflichkeit ist nach Leech (2014: 4–5) nicht verpflichtend, es gibt „variierende Abstufungen von höflichem und unhöflichem Verhalten" und es wird sowohl von der Situation als auch von den Mitgliedern einer Gesellschaft oder einer Gruppe bestimmt, welche Formen der Höflichkeit in einer bestimmten Situation angemessen sind.

Culpeper (2011: 3) sieht Unhöflichkeit als ein multidisziplinäres Feld, das aus den Perspektiven der sozialen Psychologie, Soziologie, Konfliktstudien, Medien- und Wirtschaftsstudien, Geschichte oder Literaturwissenschaft betrachtet werden kann. Für ihn liegen im Zentrum der Unhöflichkeit Werte und Normen der Kulturen, und wenn diese verletzt werden, entstehen Konflikte sowie Beleidigungen, die folgende Unterkategorien umfassen: personalisierte negative Vokative, personalisierte negative Behauptungen, personalisierte negative Referenzen und personalisierte negative Referenzen Dritter (in der Anhörung der Zielperson) (2011: 135–136).

In Bezug auf die Kommunikation zwischen GesprächspartnerInnen kann man drei Höflichkeitsregeln von Lakoff (1973: 298) nennen: sich nicht aufdrängen; Meinungen abgeben; andere sich wohlfühlen lassen, freundlich sein. Darauf bezogen sprechen Brown und Levinson (1987: 61) vom positiven und negativen Face, d.h. vom Wunsch jedes „kompetenten erwachsenen Mitglieds", dass seine Handlungen von anderen nicht behindert werden. Des Weiteren nennen sie (Brown und Levinson 1987: 65) Handlungen, die ein negatives Face bedrohen, das sind diejenigen, die zukünftige Handlungen voraussetzen (Befehle und Bitten, Vorschläge und Ratschläge, Erinnerungen, Drohungen, Warnungen oder Pflichten), sowie Handlungen, die Druck auf den Hörer legen (Angebote, Versprechen), und Handlungen, die einen Wunsch gegenüber dem Besitz des Hörers zeigen (Komplimente, Äußerungen von Neid oder Bewunderung; Ausdruck starker Emotionen). Es gibt auch Handlungen, die zeigen, dass der Sprecher einen Teil des positiven Face des Zuhörers negativ bewertet (Brown und Levinson 1987: 66): (a) Äußerungen von Missbilligung, Kritik, Verachtung oder Spott, (b) Widersprüche oder Meinungsverschiedenheiten und Herausforderungen. Felder der positiven Höflichkeit von Brown und Levinson (1987: 94–95) umfassen: 1) Gemeinsamkeit (sich um den Hörer kümmern, Interesse am Hörer verstärken, gruppeninterne Identitätsmarker verwen-

den, Vereinbarung suchen, Meinungsverschiedenheiten vermeiden); 2) Vermitteln, dass Sprecher und Hörer Kooperatoren sind (Angebot, Versprechen; Optimismus); 3) Wunsch vom Hörer erfüllen (Geschenke machen, Sympathie, Verständnis). In Kedveš (2013) findet man Beispiele für Höflichkeitsstrategien, die Angebote, Versprechen und Anfragen umfassen.[2] Es gibt auch Mahnungen und Ausdrücke der Dankbarkeit.[3] Positive Strategien umfassen meistens prahlende Aussagen: *We work for the best of the world in order to be one of the best universities in the world*.

Leech (1983: 132) spricht von einer positiven und negativen Höflichkeit und nennt folgende Maximen der Höflichkeit:

1) Takt-Maxime: a) Minimiere den Aufwand für den Anderen; b) Maximiere den Nutzen für den Anderen; Großzügigkeitsprinzip: a) Minimiere den Nutzen für dich selbst; b) Maximiere den Nutzen für den Anderen
2) Maxime der Zustimmung: a) Minimiere die Geringschätzung des Anderen; b) Maximiere die Wertschätzung des Anderen
3) Maxime der Bescheidenheit: a) Minimiere die Wertschätzung deiner selbst; b) Maximiere die Geringschätzung deiner selbst
4) Maxime der Übereinstimmung: a) Minimiere Unstimmigkeiten zwischen dir und Anderen; b) Maximiere Übereinstimmungen zwischen dir und Anderen
5) Maxime der Sympathie: a) Minimiere Antipathie zwischen dir und Anderen; b) Maximiere Sympathie zwischen dir und Anderen.

4. Fußballsprache

Laut dem Überblick von Oboňová (2020: 7) reicht Fußball als Spiel in der heutigen Form ins 12. Jh. nach England zurück, von wo aus sich diese Sportart bis zum 20. Jh. in der ganzen Welt verbreitete. In Deutschland hat sich die Tradition der Fußballspiele am Ende des 19. Jhs. aus Braunschweig ausgebreitet und ist mit dem Namen Konrad Koch verbunden.

[2] Z. B. *We offer a truly international experience in one of the world's most culturally diverse cities* (Kedveš 2013: 438).

[3] Beisp. *Please note that no grants are available to students from non-partner universities and the Centre for Small State Studies cannot provide visa support services to students from outside the EEA/Schengen area* (Kedveš 2013: 438).

Fußballsprache, als die prominenteste Sportsprache dank der Verbreitung der Sportart in der ganzen Welt, weckt immer wieder das Interesse der sprachwissenschaftlichen Forschung. Nicht nur die Kommunikation der Spieler und Trainer oder Fans wird erforscht, sondern immer mehr auch die Sprache der Fußballberichte, die von JournalistInnen verfasst werden und häufig nicht nur zum Informieren, sondern auch zur Unterhaltung der Leserschaft dienen (vgl. Gleich 2000). Fußballweltmeisterschaften sind globale Ereignisse, nicht nur für die Sportwelt, sondern auch für die breite Öffentlichkeit. Oboňová (2020: 41) hebt hervor, dass zur Sprache der Sportberichterstattung typischerweise verwendete Wörter und Wendungen wie *Tabellenführer* oder *Abstiegskandidat* gehören, wobei bestimmte charakteristische Handlungen bezeichnet werden, die beim Fußball ausgeführt werden.[4]

ZuschauerInnen oder Fans entwickeln eine affektive Beziehung zu den Spielern und Mannschaften, was zu Erwartungen und Hoffnungen in wichtigen Wettbewerben führt (Gleich 2000: 515). Laut dem Überblick bei Oboňová (2020: 68) werden Fußballberichte emotional beladen. Stauff (2010: 245) sieht Emotionen sogar als „Garant für die Authenzititität des Fußballs", wobei emotional beladene Berichte andererseits auch „übertrieben und artifiziell" scheinen können, weil sie „aus bloß ökonomischen Interessen von den Medien inszeniert wurden". Dies wird dann in Berichten sichtbar, die reich an Superlativen, Metaphern oder Redewendungen und Phrasemen sind (vgl. Mückel 2010, Pavić Pintarić und Miletić 2018). Metaphorische Benennungen nennt Burkhardt (2014: 290), und zwar diejenigen für den Ball im Deutschen, wie z. B. *Pille*, *Kirsche*, *Ei*, *Pocke*, *Kugel*, *Tor*. Er stellt fest, dass auch für das Tor metaphorische und metonymische Ausdrücke vorhanden sind, z. B. *das Tor hüten*, *auf das Tor schießen*, *ein Tor erzielen/köpfen/machen/schießen*, *ein Tor fällt*, *ein Tor geben*, *ein Tor kassieren*, *ein Tor verhindern*. Was die Live-Spielkommentare betrifft, stellt Meier (2019: 13) fest, dass TextproduzentInnen unter Zeitdruck stehen und deswegen u.a. auch formelhafte Sprache als vorgefertigte Muster zur Verfügung haben müssen. Zusätzlich sollten sie auch emotionales Engagement zeigen, die ZuschauerInnen ansprechen und unterhalten. Seiner Meinung nach (Meier 2019: 14) sollten Spielberichte spannend für die

[4] Fußballsprache kann auch zu didaktischen Zwecken erforscht werden. Meier-Vieracker (2022) weist in seinem Beitrag auf didaktische Potenziale hin, die Kollokationsanalysen in mulitlingualen Korpora für die Wortschatzvermittlung haben.

Leserschaft gestaltet werden, die oft eine emotionale Verbindung zu Mannschaften oder Fußball im Allgemeinen haben. Wie Stauff (2010: 253) hervorhebt, können Emotionen als irrational betrachtet werden, aber durch intensive Wiedergabe des Spieles können sie „zu einer affektiven Bindung an die Stärken und Schwächen einer Mannschaft führen".

5. Methodologie

In diesem Beitrag werden kroatische und deutsche Zeitungsberichte im Laufe der Berichterstattung zur EURO 2020 vom Aspekt der Höflichkeitstheorie aus untersucht. Berichte vom April bis zum September 2021[5], also vor, während und nach der UEFA EURO, werden auf den Online-Portalen *Sportske Novosti* (SN) und *kicker.de* in Betracht gezogen. Da auf dem Portal *kicker.de* wenige Berichte vorhanden waren, wurden zusätzlich diejenigen auf dem Portal *Die Zeit* (DZ) gelesen. Zuerst wurden Belege mit metaphorischen Kollokationen ermittelt. Die Analyse der Beiträge, in denen Belege bestimmt wurden, zeigt, dass metaphorische Kollokationen in allen Korpusquellen Kommentare umfassten, während sie in der kroatischen Quelle auch noch in geschriebenen Interviews mit Spielern und Trainern festgestellt wurden. Nach der Sammlung der Belege wurden die Strukturtypen der Kollokationen bestimmt. Bei der Bestimmung der metaphorischen Kollokationen wird der Ansatz von Reder (2006) verwendet. Im nächsten Schritt wurden Höflichkeitsstrategien analysiert. Es wurden die Strategien von Brown und Levinson sowie von Leech beachtet, u.a. Indirektheit, Übertreibung oder Interessensverstärkung, sowie indirekte Kritik, Zustimmung/Ablehnung. In den Belegen wurde des Weiteren festgestellt, welche Maxime beachtet wurde. Die Analyse gab Antworten auf folgende Forschungsfragen: Welche Höflichkeitsstrategien kann man in Bezug auf Kollokationen bestimmen? Werden diese Strategien in besonderen Textsorten verwendet (Interviews, Kommentare)? Gibt es Unterschiede oder Ähnlichkeiten in kroatischen und deutschen Texten?

[5] Wegen der COVID-19-Pandemie wurde dieser Wettbewerb auf 2021 verlegt. Die italienische Mannschaft war der Sieger.

6. Analyse

Es wurden insgesamt 35 Kommentare und 20 Interviews auf kroatischen sowie 28 Kommentare auf deutschen Portalen analysiert. Es zeigt sich durch diese Anzahl, dass deutsche Portale über weniger Quellen für Kollokationsermittlung verfügen. Die Analyse umfasst Beiträge, in denen das Spiel der deutschen und kroatischen Mannschaft bewertet wurde. Kroatien hat gegen Spanien und England verloren, Schottland besiegt und unentschieden gegen die Tschechische Republik gespielt. Deutschland hat gegen England und Frankreich verloren, Portugal besiegt und unentschieden gegen Ungarn gespielt.

In den Interviews gehören kroatische Kollokationen zu folgenden Typen:

1. Substantive als Basis für attributive Kollokatoren; Adjektiv + Substantiv: *ozbiljan hendikep*, *poljuljan status*, *žestoka kritika*, *vatreni navijači, prava ekipa*, *mitska lokacija*, *bitna karika*, *birane riječi*
2. Substantivische Basis als Objekt für verbale Kollokatoren; Verb + Substantiv als direktes Objekt: *kvariti sliku*, *napraviti gaf*, *raditi famu*, *imati pravu kemiju*
3. Substantivische Basis als Genitivobjekt für substantivische Kollokatoren; Substantiv + Substantiv: *salve kritika/omalovažavanja*
4. Substantivische Basis als Genitivobjekt für substantivische Kollokatoren; Substantiv + Präposition + Substantiv: *pjesma od nogometa*
5. Substantivische Basis als Subjekt für verbale Kollokatoren; Substantiv + Verb: *emocije šikljaju*.

Die metaphorischen Kollokationen in den Kommentaren zeigen, dass die kroatischen Belege zu mehreren Typen gehören. Der Vergleich verdeutlicht, dass die meisten deutschen Belege Kollokationen aufweisen, in denen Substantive als Basen für attributive Kollokatoren dienen. Dies ist der Typ, dem auch die meisten kroatischen Belege zugeordnet werden können.

Kroatische Belege:

1. Substantive als Basis für attributive Kollokatoren; Adjektiv + Substantiv: *luda utakmica, neviđena drama*, *puka nesreća*, *sjajna predstava*, *udarna postava*, *moćan igrač*

2. Substantivische Basis als Genitivobjekt für substantivische Kollokatoren; Substantiv + Substantiv: *promašaj godine*, *promašaj sezone*, *skupina smrti*, *more promašaja*, *reset ciljeva*, *sudar divova*
3. Verben als Basis für adverbiale Kollokatoren; Adverb + Verb: *propisno se osramotiti*, *krenuti bez gasa*, *igrati sramežljivo, čudesno se vratiti*
4. Substantivische Basis als Objekt für verbale Kollokatoren; Verb + Substantiv als direktes Objekt: *raditi nered*; *dobiti neprolaznu ocjenu*, *ispisati povijesne stranice*
5. Adjektive als Basis für adverbiale Kollokatoren; Adverb + Adjektiv: *časno dekapitiran*.

Deutsche Belege:

1. Substantive als Basis für attributive Kollokatoren; Adjektiv + Substantiv, wobei Adjektive auch verstärkt werden können: *eine bittere Erfahrung*, *enorm enges Spiel*, *verwaiste Flügel*, *harmloser Schutz*, *brenzlige Situation*, *unglückliches Eigentor*, *schwacher Auftritt*, *unglücklicher Auftritt*, *eine harte Entscheidung*, *ein ganz bitterer Ausfall*, *die zündende Idee*, *hochspannende Partie*, *ein hartes Team mit großem Charakter*, *traumhafter Außenristpass*, *glänzende Position*
2. Verben als Basis für adverbiale Kollokatoren; Adverb + Verb: *wuchtig einköpfen*, *frech/giftig agieren*.

Unter den genannten Belegen erscheinen einige häufig in den Fußballberichten als Teil der Fußballterminologie: *skupina smrti* (Todesgruppe) und *fulminante Distanzhammer*, oder der Sportterminologie im Allgemeinen: *udarna postava* (Schlagbesetzung), *wilde Minuten*.

In Belegen mit metaphorischen Kollokationen wird Kritik geübt, Emotionen und positive Bewertungen werden ausgedrückt.

6.1. Kritik

Kritik kann in der täglichen Kommunikation direkt oder indirekt, unhöflich oder abwertend gegenüber dem anderen ausgedrückt werden. Direkte Kritik kann, laut Culpeper (2011: 135–136), u.a. durch Beleidigungen, Beschwerden, unangenehme Fragen oder Drohungen ausgedrückt werden. Leech (2014: 191–193) nennt einige Verben, die zu diesem Zweck verwendet werden, wie z. B. *jmdn. beschuldigen*, *sich beschweren*, *schimpfen*. Aber direkte Kritik, die mit den Verben *sollte*, *sollte nicht* ausgedrückt wird,

wird nicht als beleidigend empfunden. Die negative Form „nicht *X*“ (*das war nicht besonders gut*) und Abschwächungsmittel wie *ein bisschen*, *ein wenig* helfen, milde Kritik zu üben.

Die Kritik in den Belegen wird meistens nicht direkt ausgedrückt.

> (1) Vatreni su se solidno pozicionirali, kontrolirali većinu zbivanja, ali ne i Romelua Lukakua, **koji je radio nered** i zabio. Još jednom Hrvatska nije bila dovoljno sigurna kod defenzivnih prekida, ali što je posebno upadalo u oči – nije ponudila odgovor kako misli zabiti gol[6]. (SN, 7. Juni 2021)

Der Satz beginnt mit der positiven Bewertung der Positionen der Spieler und ihrer Spielkontrolle, aber der Journalist fährt mit einem Kontrast in der metaphorischen Kollokation fort – ein Spieler war nicht zu kontrollieren, er richtete ein Chaos an (*radio nered*). Der Journalist kritisiert nicht einzelne kroatische Spieler, sondern die ganze Mannschaft. In diesem Teil des Textes bezeichnet er sie nicht als Feurige (also mit dem Nicknamen der Mannschaft), sondern metonymisch als Kroatien bzw. mit Landesbezeichnung, was dem Satz einen ernsthaften Ton verleiht. Das Team wird als nicht zuversichtlich genug bewertet – es hat keine richtige Antwort darauf, wie man punkten soll. Dies wird mit dem Phrasem *upadati u oči* (ins Auge fallen) betont, das sich auf die Positionen der Spieler auf dem Spielfeld bezieht. Die Kritik wird nicht mit Verstärkern realisiert, sondern durch Kontrast abgeschwächt: Zuerst hatten die Feurigen die Kontrolle, waren solide positioniert, aber trotzdem stiftete ein Gegenspieler Unordnung. Der Journalist äußert seine Meinung und respektiert dabei die Maxime der Zustimmung – das Herabwürdigen von Spielern wurde durch die Nichtnennung von Spielern, durch Kontrast, die metaphorische Kollokation und durch das Phrasem verringert.

> (2) Vatreni su s malo igrača dolazili naprijed, Vrsaljko i Barišić **sramežljivo su igrali**, a baš na bokovima je bilo najviše prostora i mogućnosti. Čim se opredijeliš za obrambenaškiju taktiku, a to je konkretno bila priprema za Englesku, jasno je da nećeš toliko često biti u kaznenom prostoru, no ako se

[6] Die Feurigen positionierten sich solide und kontrollierten die meisten Ereignisse, aber nicht Romelu Lukaku, der **ein Chaos anrichtete** und punktete. Wieder einmal war Kroatien in den Defensivpausen nicht souverän genug, aber was besonders auffiel: Es gab keine Antwort darauf, wie es ein Tor erzielen wollte.

pouzdaš u „lucky punch" rijetko ćeš dobivati. Osim ako je to baš taj dan.[7] (SN, 7. Juni 2021)

In diesem Beispiel ist die Kritik besonders auf zwei Spieler gerichtet. Zuerst bezieht sich die Kritik darauf, dass die Feurigen mit wenigen Spielern nach vorne kamen, zwei Spieler spielten schüchtern, und genau an ihrer Position eröffneten sich die meisten Möglichkeiten. Mit dem Adverb *sramežljivo* (schüchtern) und der Beschreibung der Zustände auf dem Spielfeld drückt der Journalist Kritik an beiden Spielern und dem ganzen Team aus. Das Adverb dient der Maxime der Zustimmung, da diese Wortwahl die Kritik minimiert. Der Ausdruck der negativen Wertigkeit ist abgemildert, um den Höflichkeitsgrad zu erhöhen. Im zweiten Satz schreibt der Journalist die Kritik an der Taktik in der *du*-Form, was die gruppeninterne Sprache signalisieren könnte, da unter den Fans viele glauben, sie würden die Spieltaktik und die Arbeit der Trainer gut kennen. In diesem Beispiel kann man bemerken, dass der Journalist mit den LeserInnen vertraut spricht, das Spiel ist ihnen gemeinsam. Die Kollokation bringt also die Kritik, die wiederum durch den Kontrast zwischen dem schüchternen Spiel und den vielen Möglichkeiten ausgedrückt wird.

(3) Die Ungarn, die in der Anfangsphase **durchaus frech agiert hatten,** zogen sich nach dem Führungstreffer wenig überraschend weit zurück und setzten auf eine ähnliche Taktik (...). Der Außenseiter **agierte giftig** in den Zweikämpfen, ließ kaum Vorstöße von Gosens und Kimmich zu (...) (kicker.de, 23. Juni 2021)

Der deutsche Journalist bewertet das Spiel der ungarischen Mannschaft als frech und giftig, also mit negativ bewertenden Adjektiven. Obwohl diese Adjektive, zusammen mit der Verstärkung *durchaus*, eher auf negative Eigenschaften der ungarischen Spieler hindeuten würden, bringt der Journalist durch eine solche Wortwahl in Wahrheit seine Kritik an der deutschen Mannschaft zum Ausdruck, was im Rest des Kommentars ersichtlich ist. Deutschland erfüllte nicht die Erwartungen, und die Mann-

[7] Die Feurigen kamen mit wenigen Spielern nach vorne, Vrsaljko und Barišić **spielten schüchtern** und auf den Außenbahnen gab es die meisten Räume und Chancen. Sobald man sich für eine defensivere Taktik entscheidet, und das war konkret die Vorbereitung auf England, ist klar, dass man nicht mehr so oft im Strafraum stehen wird, aber wenn man auf den „Lucky Punch" setzt, wird man selten gewinnen. Es sei denn, es ist dieser Tag.

schaft hatte keine Ideen. Die Wertschätzung der anderen ist dadurch maximiert (Maxime der Zustimmung). Die Kollokationen *frech agieren* und *giftig agieren* sind darauf gerichtet, die deutsche Mannschaft indirekt zu kritisieren, weil sie sich gegen so einen Gegner nicht wehrte. Der Kontrast zwischen dem Verhalten beider Mannschaften trägt zur Höflichkeit bei. In diesem Beispiel kommt die negative Höflichkeit zum Tragen, da der Ausdruck negativer Wertigkeit abgeschwächt wird, um den Höflichkeitsgrad zu erhöhen (vgl. Leech 2014: 12).

> (4) So **wurde es** tatsächlich noch einmal **etwas brenzlig** für das so lange spielbestimmende deutsche Team – und es hätte noch wesentlich brenzliger werden können, hätte der **fulminante Distanzhammer** des eingewechselten Renato Sanches im Netz statt am Torpfosten eingeschlagen. (kicker.de, 19. Juni 2021)

In diesem Beispiel nutzt der Journalist wiederum einen Kontrast, um das deutsche Team zu kritisieren. Die Kritik wird indirekt mit dem ersten Teil des Satzes ausgedrückt – das deutsche Team brauchte viel Zeit, um sich einzuspielen, und deswegen war die Situation brenzlig. Mit dem Adjektiv *brenzlig* wird die Situation auf dem Spielfeld als gefährlich bewertet. Auf der anderen Seite hat die andere Mannschaft den ausgezeichneten Spieler, der große Schusskraft auf Distanz hat. Mit der Wortwahl ist die Wertschätzung der Anderen maximiert (Maxime der Zustimmung). Im Beispiel verwendet der Journalist Kollokationen mit Anspielung auf Feuer und Blitz, um die Gegner auf dem Spielfeld zu bewerten.

Unter den kroatischen Belegen aus den Interviews gibt es Beispiele, die von den Spielern selbst sowie vom Trainer stammen:

> (5) – Mogu pričati o bilo čemu, ali ako ne budemo momčad ništa nećemo napraviti. Toliko smo vjerovali u svoju snagu i energiju da nam nitko ništa nije mogao. Sada to nismo. Ne mislim da je netko **napravio gaf** ili incident, nisam rekao da je netko bio neposlušan, ali jednostavno nismo kliknuli svi zajedno. Da smo **imali pravu kemiju** u Sloveniji bismo zabili golove iz prve dvije šanse. To je momčad![8] (17. Mai 2021)

[8] Ich kann über alles reden, aber wenn wir kein Team sind, werden wir nichts tun. Wir haben so sehr an unsere Stärke und Energie geglaubt, dass uns niemand etwas anhaben

Der Trainer hebt die Wichtigkeit des Teams hervor, indem er betont, dass die kroatische Mannschaft eben dadurch gekennzeichnet ist, dass sie sich sonst selbst traut. Dieses Mal äußert er aber die Kritik, dass das Team seiner Kraft und Energie nicht traute. Er negiert dabei die direkte Kritik an einzelnen Spielern, niemand hat einen Fehler gemacht (*napraviti gaf*) und er wünscht sich *pravu kemiju* (die richtige Chemie; Anziehungskraft), die das Team in dem konkreten Spiel nicht hatte. Die Kritik ist also auf das ganze Team gerichtet, und dabei wird die Maxime der Zustimmung befolgt. Der Trainer verwendet im Gespräch mit dem Journalisten Ausdrücke, die dem kroatischen Jargon angehören, worin die Gruppenidentität zum Ausdruck kommt. In der Kollokation *imati pravu kemiju* dient das Adjektiv der Verstärkung.

6.2. Emotionen

In Fußballberichten wird vor allem die Spielleistung bewertet, aber dabei werden häufig auch Emotionen der Spieler und Zuschauer dargestellt. In diesem Teil der Analyse wird gezeigt, wie metaphorische Kollokationen eingesetzt werden, um Emotionen auszudrücken, d.h. eine emotionsbeladene Situation zu schildern.

> (6) **Promašaj godine!** Francuz se **u ludoj utakmici propisno osramotio** i odmah **u čudu** uhvatio za glavu[9] (SN, 15. September 2021)

In diesem Beleg wird der Titel des Berichtes analysiert. Er beginnt mit der starken negativen Bewertung „Misserfolg des Jahres“. Der Journalist wertet ihn als den größten Fehlschuss und erklärt weiter, dass der französische Spieler richtig verlegen war. Seine Reaktion war, sich an den Kopf zu fassen, als ihm klar wurde, was passiert war. Der Journalist bewertet zunächst die Leistung und beschreibt dann auch die Reaktion des Spielers. Er gibt eine Meinung über die Verlegenheit ab und verwen-

konnte. Jetzt sind wir es nicht. Ich glaube nicht, dass irgendjemand **einen Ausrutscher** oder Zwischenfall **gemacht hat**, ich habe nicht gesagt, dass jemand ungehorsam war, aber wir haben einfach nicht alle zusammengepasst. Wenn wir in Slowenien **die richtige Chemie gehabt hätten**, hätten wir aus den ersten beiden Chancen Tore geschossen. Das ist eine Mannschaft!

[9] Misserfolg des Jahres! Der Franzose war in dem verrückten Match gebührend verlegen und fasste sich sofort verwundert an den Kopf.

det verschiedene Verstärker, wie *promašaj godine* (Misserfolg des Jahres), das Adjektiv *ludo* (verrückt), die Adverbien *propisno* (richtig), *u čudu* (im Staunen) sowie die Wendung *uhvatiti se za glavu* (sich an den Kopf fassen, seinen (eigenen) Kopf packen). Diese tragen zur Verletzung der Zustimmungsmaxime bei, und das Beispiel kann daher als unhöflich empfunden werden. Auf einer Seite wird das Spiel als verrückt, also als etwas Besonderes, bewertet, und dabei schämt sich der Spieler wegen seines Fehlschusses. Die Kollokationen sind voll von Verstärkern und Emotionsausdrücken.

> (7) Gosens: Der Held gegen Portugal war praktisch aus dem Spiel. Keine Durchbrüche zur Grundlinie, keine Flanken. **Eine bittere Erfahrung**. (DZ, 24. Juni 2021)

In diesem Beleg geht der Journalist vom Kontrast als Bewertung aus – Gosens war der Held in einem anderen Spiel, wobei er in dem bewerteten Spiel fast überhaupt keine Leistung zeigte. Der Journalist verwendet danach den Nominalstil mit Aufzählungen von dem, was Gosens nicht leistete, als die negative Bewertung und eine direkte Kritik. Die endet mit der emotional beladenen Kollokation *eine bittere Erfahrung*. In dem Beleg wird die Maxime der Zustimmung verletzt.

6.3. Positive Bewertung

Positive Bewertungen beziehen sich in den Belegen vor allem auf Komplimente für das gute Spiel. Gratulationen, gute Wünsche und Komplimente gehören zu der Maxime der Sympathie (Leech 2014: 208), die mit Emotionen verbunden ist, indem mit solchen Aussagen Wert auf die Emotionen des Anderen gelegt wird. Mit solchen Aussagen zollen die SprecherInnen Anerkennung für eine gute Eigenschaft, Fähigkeit o.Ä. Unter den kroatischen Beispielen wurde ein solcher Beleg gefunden. Es handelt sich um einen Spieler in der kroatischen Mannschaft, der während des Wettbewerbs stark unter Kritik stand, wobei seine Spielqualitäten aber auch zum Tragen kommen, wenn er konzentriert spielt:

> (8) Kad je Ante Rebić tako koncentriran, usmjeren da igra i „radi" za momčad, što garnira s dvije izvrsne asistencije i altruizmom, **onda je to moćan igrač.** Kad se drži svojih taktičkih i tehničkih obveza, koje mu trener namijeni, igrač učini **dobar dio** posla. Kad to nadopuni konkretnim doprinosom za

rušenje jakog suparnika onda je to **veliki plus.**[10] (14. September 2021)

In dem Beispiel ist die Maxime der Zustimmung betont, da die positive Wertschätzung des Spielers mit der Kollokation *moćan igrač* (mächtiger Spieler) hervorgehoben wird. Wenn er im Einklang mit seinen taktischen und technischen Pflichten spielt, dann macht er die meiste Arbeit (*dobar dio*) und erwirkt einen großen Vorteil (*veliki plus*) für sein Team. Die Kollokationen tragen hier somit zur Verstärkung der positiven Bewertung bei.

7. Schlussfolgerung

Metaphorische Kollokationen können in Bezug auf ihren Gebrauch in deutschen und kroatischen Fußballberichten erforscht werden. Sie wurden in dieser Untersuchung aus Internetportalen ermittelt, und zwar im Rahmen der journalistischen Kommentare zum Spiel in der deutschen und kroatischen Quelle, während in der kroatischen Quelle auch noch Interviews mit Spielern und Trainern metaphorische Kollokationen beinhalteten. Deutsche Kommentare sind im Vergleich zu den kroatischen viel kürzer und stellen keine besonders reiche Quelle für die Kollokationsermittlung dar. In den Belegen wurden metaphorische Kollokationen zum Ausdruck von Kritik, Emotionen und positiven Bewertungen verwendet.

Die meisten metaphorischen Kollokationen gehören dem Typ Adjektiv + Substantiv an, wobei einige häufig in Fußballberichten vorkommen, wie z. B. *skupina smrti*, *udarna postava*, *wilde Minuten*. Einige zeigen Verstärkung, wie z. B. *prava drama*, *imati pravu kemiju*, *prava ekipa*; *ein hartes Team*, *traumhafter Pass*, *glänzende Position*.

Was Höflichkeitsstrategien betrifft, dienen metaphorische Kollokationen als Mittel, um die Maximen der Höflichkeit zu erfüllen, vor allem die Maxime der Zustimmung, bei der die Geringschätzung des einen minimiert und die Wertschätzung des anderen maximiert wird. In den untersuchten Sportberichten dienen metaphorische Kollokationen auch als Mittel der indirekten Kritik, wobei sie besonders bei der Beschreibung eines Kontrasts

[10] Wenn Ante Rebić so konzentriert, auf Spiel und „Arbeit" für die Mannschaft ausgerichtet ist, was er mit zwei hervorragenden Assists und Altruismus garniert, dann ist er **ein mächtiger Spieler**. Wenn er sich an seine taktischen und technischen Verpflichtungen hält, die ihm der Trainer zuweist, macht der Spieler **einen guten Job**. Wenn er das mit einem konkreten Beitrag zum Abriss eines starken Konkurrenten ergänzt, dann ist das ein großes Plus.

auftreten, wo gute und schlechte Seiten der Spieltaktik oder Spielleistung dargestellt werden. Eben dieser metaphorische Teil hebt die Kritik hervor. Unter manchen metaphorischen Kollokationen gibt es Jargonausdrücke, Verstärker und emotional beladene Wörter.

In künftigen Untersuchungen wäre es erforderlich, noch mehr Belege aus den Sportberichten zu analysieren, aber schon die oben dargestellten Belege weisen darauf hin, dass metaphorische Kollokationen gerne dazu verwendet werden, die Kritik und Spielbewertung höflich zu gestalten.

Literatur

Brown, Penelope; Levinson Stephen C. (1987) *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge, New York, Melbourne et al: Cambridge University Press.

Burkhardt, Armin (2014) „Vom Runden und vom Eckigen, in das es hinein muss. Zu den Bezeichnungen von *Ball* und *Tor* in der deutschen Fußballsprache“, *Muttersprache* 4, 290–301.

Culpeper, Jonathan Vaughan. 2011. *Impoliteness: Using language to cause offence*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511975752.

Duden Online; *Wörterbuch der deutschen Sprache*. https://www.duden.de/woerterbuch.

Gleich, Uli (2000), Merkmale und Funktionen der Sportberichterstattung. *Media Perspektiven* 11, 511–516.

Hausmann, Franz Josef (1985) „Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels“. In Henning Bergenholtz; Joachim Mugdan (Hrsg.): *Lexikographie und Grammatik*. Tübingen: Niemeyer, 118–129.

Hausmann, Franz Josef (1984) „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen“, *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 31, 395–406.

Hausmann, Franz Josef (1989) „Le dictionnaire de collocation“. In: *Wörterbücher – Dictionaries-Dictionnaires*. Erster Teilbd. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1010–1019.

Hausmann, Franz Josef (2004) „Was sind eigentlich Kollokationen?“. In: Steyer, Kathrin (Hrsg.): *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Ber-

lin et al.: de Gruyter, 309–334. (Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 2003) DOI: https://doi.org/10.1515/9783110622768-015

Kádár, Daniel Z.; Haugh, Michael (2013) *Understanding Politeness*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Kedveš, Ana (2013) „Face threatening acts and politeness strategies in summer school application calls", *Jezikoslovlje* 14 (2-3), 431–444.

Keglević Blažević, Ana (2022) „Metaphorische Kollokationen – zum Problem ihrer theoretischen Festlegung und empirischen Erforschung", *Slavia Centralis* (1), 190–200.

Konecny, Christine (2010) *Kollokationen: Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*. München: M. Meidenbauer.

Lakoff, Robin (1973) „The Logic of Politeness; or, Minding Your P's and q's", In Corum, Claudia, T. Cedric Smith-Stark, Ann Weiser (Hrsg.), *Papers from the 9th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago Linguistic Society, 292–305.

Leech, Geoffrey (1983) *Principles of pragmatics*. London: Longman.

Leech, Geoffrey (2014) *The Pragmatics of Politeness*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Lever, Janet (1995) *Soccer Madness: Brazil's Passion for the World's Most Popular Sport*. Illinois: Waveland Press.

Meier, Simon (2019) „Formulaic language and text routines in football live text commentaries and match reports – a cross- and corpus-linguistic approach". In Callies, Marcus; Levin, Magnus (Hrsg.): *Corpus approaches to the language of sport. Texts, media, modalities*. London: Bloomsbury, 13–35.

Meier-Vieracker, Simon (2022) „Fußballwortschatz digital – korpuslinguistische Ressourcen für den Sprachunterricht", *Zeitschrift Korpora Deutsch als Fremdsprache* 2 (1), 7–24.

Mills, Sara (2011) „Discursive approaches to politeness and impoliteness", *Discursive Approaches to Politeness* (hrsg. von Linguistic Politeness Research Group). Berlin; Boston: Walter de Gruyter.

Mückel, Wenke (2010) „Ein Spiel dauert 90 Minuten. und …die Hütte voll kriegen – Phraseologismen bei Sportübertragungen im Fernsehen", in Földes, Csaba (Hg.), *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 201–210.

Oboňová, Petra (2020) *Linguistische Analyse der Fußballsprache. Eine Fallstudie am Beispiel der Live-Kommentare*. Berlin: Logos Verlag.

Patekar, Jakob (2002) „What is a metaphorical collocation?" *Fluminensia*, 34 (1), 31–49.

Pavić Pintarić, Anita, Miletić, Nikolina (2018) „Phraseme als Ausdruck der Emotionen am Beispiel der Fußballberichte", *Fluminensia* 30 (2), 137–156.

Ponton, Douglas (2014) „Paying the Penalty for Dishonesty: Evaluative Language in Scottish Football". *Brno Studies in English* 40 (1), 205–225.

Reder, Anna (2006) „Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik", *Linguistik online* 28 (3), 157–176.

Rossing, Niels N.; Skrubbeltrang, Lotte S. (2016) „The language of football: a cultural analysis of selected world cup nations", *Sport in Society*, 1–13. DOI: 10.1080/17430437.2016.1158478.

Stauff, Markus (2010) „Leistungsvergleich und Emotionalität: Die mediale Präsentation von Fußball". *Zeitschrift für Semiotik* 32 (3-4), 241–265.

Steinbügl, Birgit (2005) *Deutsch-englische Kollokationen. Erfassung in zweisprachigen Wörterbüchern und Grenzen der korpusbasierten Analyse*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Stojić, Aneta, Murica, Sanela (2010) „Kolokacije – teorijska razmatranja i primjena u praksi na primjerima iz hrvatskoga i njemačkoga jezika", *Fluminensia* 22 (2), 111–125.

Stojić, Aneta, Košuta, Nataša (2022) „Izrada inventara metaforičkih kolokacija u hrvatskome jeziku – na primjeru imenice *godina*", *Fluminensia* 34 (1), 9–29.

Thaler, Verena (2012) *Sprachliche Höflichkeit in computervermittelter Kommunikation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Wallner, Franziska (2014) *Kollokationen in Wissenschaftssprachen. Zur lernerlexikographischen Relevanz ihrer wissenschaftssprachlichen Gebrauchsspezifika*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Ziem, Alexander (2010) „Fußball als Interdiskurs: lexikalische Felder, konzeptuelle Metaphern und Domänenmischung", Zeitschrift für Semiotik 32 (3-4), 305–328.

SUMMARY

Anita Pavić Pintarić

METAPHORICAL COLLOCATIONS AS POLITENESS MARKERS IN FOOTBALL LANGUAGE

In this paper we start from the assumption that football, as a very popular sport, is presented in newspaper reports in various ways. These reports usually include a display and evaluation of play, tactics, and on-field behaviour. They become particularly stylistically interesting when covering the national team's play. To vividly depict the game, picturesque and metaphorical means, such as phrasemes and collocations, are often used. The aim of this paper is to determine whether metaphorical collocations are used to achieve politeness, i.e., to soften criticism if the game is judged as poor. The analysis is based on Brown and Levinson's (1987) politeness theory, Leech's (1983, 2014) work, and Hausmann's (1989) approach to collocations. The analysis has provided answers to the following research questions: What politeness strategies can be identified in relation to collocations? Are these strategies used in certain types of texts (interviews, comments)? Are there differences or similarities between Croatian and German texts? It turns out that the analysed German texts mostly contain journalistic comments on the game, while the Croatian texts include excerpts from conversations with coaches and players. The most common type of collocation is adjective + noun, with established collocations frequently appearing in newspaper football reports, such as "group of death", "the striking line-up", and "wild minutes". Metaphorical collocations are used to express indirect criticism and to reinforce contrast as a common strategy to mitigate criticism. This writing style respects the maxim of approval, and collocations often feature enhancers and emotionally coloured words.

Keywords: *metaphorical collocations; politeness; football reports; German language; Croatian language*

SAŽETAK

Anita Pavić Pintarić

METAFORIČKE KOLOKACIJE KAO OBILJEŽJA ULJUDNOSTI U JEZIKU NOGOMETA

Ovaj članak kreće od pretpostavke da je nogomet, kao vrlo popularan sport, u novinskim izvješćima predstavljen na različite načine. Izvješća obično sadrže prikaz i ocjenu igre, taktike te ponašanja na terenu. Posebno su stilski zanimljivi kada se prikazuje igra reprezentacije. Za zorni prikaz igre često se upotrebljavaju slikovita i metaforička sredstva, poput frazema i kolokacija. Cilj je ovog rada utvrditi koriste li se metaforičke kolokacije u svrhu postizanja uljudnosti, odn. za ublažavanje kritike ukoliko se igra ocjenjuje kao loša. Analiza se temelji na pristupima teorije uljudnosti Brown i Levinsona (1987) te Leecha (1983, 2014) te Hausmannovom (1989) pristupu kolokacijama. Analiza je dala odgovore na sljedeća istraživačka pitanja: Koje se strategije uljudnosti mogu identificirati u odnosu na kolokacije? Koriste li se te strategije u određenim vrstama tekstova (intervjui, komentari)? Postoje li razlike ili sličnosti u hrvatskom i njemačkom tekstu? Pokazalo se kako se u istraženim njemačkim tekstovima uglavnom pojavljuju novinarski komentari igre, a u hrvatskim tekstovima i isječci iz razgovora s trenerima i igračima. Najčešće se pojavljuje tip kolokacije pridjev + imenica, pri čemu su utvrđene i kolokacije česte u novinskim nogometnim izvješćima, primjerice *skupina smrti, udarna postava, wilde Minuten*. Metaforičke se kolokacije upotrebljavaju kako bi se izrekla indirektna kritika te pojačao kontrast kao česta strategija ublažavanja kritike. Takav način pisanja poštuje maksimu odobravanja, a u kolokacijama se često pojavljuju pojačivači te emocionalno obojene riječi.

Ključne riječi: *metaforičke kolokacije; uljudnost; nogometna izvješća; njemački jezik; hrvatski jezik*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.8

Janusz Pociask

METAPHORISCHE KOLLOKATIONEN UND IDIOME IM DIENSTE DER EMOTIONALISIERUNG VON DISKURSEN[1]

dr. Janusz Pociask, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Institut für Sprachwissenschaft
janusz.pociask@ukw.edu.pl *orcid.org/0000-0002-5088-7514*

pregledni rad
UDK 81'373.612.2
81'373.7
rukopis primljen: 13. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

Lexikalische Stabilität und Polylexikalität sind gemeinsame Merkmale aller fester Phrasen und zugleich Kriterien der Abgrenzung fester Phrasen von freien Wortgruppen, die im Allgemeinen als nicht lexikalisierte Konstruktionen nach syntaktischen und semantischen Regeln gebildet werden. In der Gruppe der festen Phrasen lassen sich verschiedene Klassen unterscheiden, die über unterschiedliche Eigenschaften syntaktischer und/oder semantischer Art verfügen. Im Zentrum der Überlegungen stehen zwei Gruppen fester Phrasen: metaphorische Kollokationen und Idiome. Bei metaphorischen Kollokationen handelt es sich um solche festen und stabilen Wortverbindungen, deren Gesamtbedeutung sich aus einer Basis und einem metaphorisch motivierten Kollokator erschließen lässt. Idiome dagegen bilden das Zentrum phraseologischer Wortgruppen und unterscheiden sich von metaphorischen Kollokationen durch den Grad semantischer Umdeutung einzelner Komponenten in der Gesamtbedeutung. Die relative formal-semantische Stabilität und Polylexikalität sind wichtige Merkmale fester

[1] Der Beitrag entstand im Rahmen des durch die Deutsch-Polnische Wissenschaftsstiftung geförderten Forschungsprojekts *Emotionale Nachbarschaft. Affekte in deutsch-polnischen medialen Diskursen seit dem EU-Beitritt Polens*.

Phrasen, die dank ihres semantischen Potenzials zur Emotionalisierung von Aussagen beitragen können. Ziel dieses Beitrages ist es, Prozessen der Emotionalisierung durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen mit diskurslinguistischen Methoden im deutsch-polnischen Diskurs um das Nord Stream-Projekt nachzugehen.

Schlüsselwörter: *metaphorische Kollokationen; Idiome; Diskurs; Emotionen; diskursives Potenzial fester Phrasen*

1. Einleitung

Emotionen sind feste Bestandteile menschlicher Kommunikation. Besonders in medialen vor allem sprachlich organisierten Debatten über gesellschaftlich, politisch oder historisch brisante Themen spielen Emotionen eine zentrale Rolle, da sie maßgeblich dazu beitragen, wie Botschaften wahrgenommen, verarbeitet und interpretiert werden. Dabei können verschiedene Strategien der Emotionalisierung von Inhalten in der medialen Kommunikation eingesetzt werden. Die meisten Strategien der Codierung von Emotionen finden auf der intratextuellen Analyseebene statt. Als elementare sprachliche Einheiten sind auf der wortorientierten Ebene Emotionswörter, diskursprägende Schlagwörter und emotionsbezeichnende Äußerungen sowie emotionale Beschreibungen und auf der phrasenorientierten Ebene emotionsevozierende diskursspezifische Schlagphrasen und feste Phrasen, die sowohl in ihrer kodifizierten als auch in einer durch Substitutionen und Erweiterungen abgewandelten Form Emotionen evozieren können. In der Gruppe der letzteren stehen metaphorische Kollokationen und Idiome im Fokus des Interesses hier. Sie stellen neben den erwähnten sprachlichen Einheiten auf der wortorientierten Ebene den Kernbereich der Vermittlung, Manifestation und Evozierung von emotionalen Zuständen dar und spielen generell eine wichtige Rolle bei der Emotionalisierung medialer Kommunikation, indem sie bestimmte Emotionen implizit oder explizit zum Ausdruck bringen.

Nach der Formulierung der Forschungsfrage und Ziele werden im folgenden Beitrag theoretische und methodische Aspekte soweit reflektiert, wie dies für die Ausführungen hier notwendig ist. Im Anschluss an die Konzipierung des theoretischen Rahmens wird mit diskurslinguistischen Methoden den Strategien der Emotionalisierung durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen nachgegangen. Exemplifi-

ziert wird dies an Beispielen aus dem deutsch-polnischen Diskurs zum Nord Stream.

Fragestellung und Ziel

Die theoretischen Überlegungen und Analysen innerhalb der Phraseologie, der linguistischen Emotionsforschung und Diskurslinguistik liefern aufschlussreiche Forschungsergebnisse, die für die Beantwortung der hier gestellten Forschungsfrage von Bedeutung sind. Will man eine den drei Forschungsbereichen gemeinsame Forschungsfrage formulieren, so ergibt sich eine folgende Fragestellung: **Welchen Status haben feste Phrasen in der Emotionalisierung von Diskursen?** Bei der Analyse fester Phrasen beschränke ich mich auf die Gruppe metaphorischer Kollokationen und Idiome und auf ihr Aufkommen im deutsch-polnischen medialen Diskurs zu Nord Stream. Das Ziel des Beitrags ist es, solche Aspekte ins Auge zu fassen, die den Beitrag metaphorischer Kollokationen und Idiome zur Emotionalisierung von diksursiven Ereignissen sichtbar werden lassen. Im Zentrum des Interesses steht der Zusammenhang zwischen festen Phrasen und Emotionen, der sich in unterschiedlichen vielfältigen impliziten oder expliziten verbalen Ausdrucksmanifestationen und medialen Materialisierungen in Diskursen äußert.

2. Grundzüge der theoretischen Sichtweise und zentrale Begriffe

Kollokationen und Idiome

In der heutigen Kollokationsforschung wird zwischen einem weiten und einem engen Kollokationsbegriff unterschieden. Der weite korpuslinguistische Kollokationsansatz ist auf den Britischen Kontextualismus zurückzuführen. Ausschlaggebend für die Bestimmung der Kollokation sind dabei vor allem das quantitative Kriterium statistischer Häufigkeit des Miteinandervorkommens binärer lexikalischer Einheiten (vgl. Ruiz Yepes 2017: 141). In Anlehnung an die deutsch-französische Lexikographie (Hausmann 1984) wird dagegen eine enge Auffassung des Begriffs Kollokation formuliert. In Hausmanns (1984: 401) Verständnis ist Kollokation eine Mehrwortverbindung, die häufig als „typische, spezifische und charakteristische Zweierkombinationen von Wörtern" bezeichnet wird. Im Mittelpunkt seiner Auffassung steht die Bedeutungsbeziehung zwischen den einzelnen Wörtern: Eine Kollokation besteht „aus einer Basis, die semantisch autonom und somit ko-kreativ ist, und einem Kollokator, der zu

einer Basis affin oder kollokativ ist“ (Hausmann 1984: 401). Die engere Kollokationsauffassung, die in der Phraseologie anzusiedeln ist[2], stützt sich auf semantische Kriterien und zieht (zu der bevorzugten Kombination bestehender Einheiten) weitere Merkmale heran, die Kollokationen von anderen mehr oder weniger festen Syntagmen unterscheiden und sie der Gruppe phraseologischer Wortverbindungen bzw. nichtidiomatischer Phraseologismen zuordnen lassen. Charakteristisch für lexikalisierte Kollokationen sind nach Rothkegel “relative Fixierung des syntaktischen Musters und auf bestimmte Kontexte eingeschränkte Bedeutung einer Teilkonstituente” (Rothkegel 1989: 18, vgl. auch Targońska 2018: 53).

In Anlehnung an die hier zitierten Autoren werden Kollokationen als bevorzugte polylexikale Wortverbindung (Basis und Kollokator) auf syntagmatischer Ebene mit unterschiedlich ausgeprägten semantischen Eigenschaften des Kollokators betrachtet. Wenn der Kollokator innerhalb der Kollokation von seiner Ausgangsbedeutung abweicht und wenn die semantischen Prozesse dieser Abweichungen auf metaphorische Prozesse zurückzuführen sind (vgl. Reder 2006: 161–163; Stojić/Košuta 2021: 83), liegt eine besondere Subkategorie der Kollokationen vor, nämlich eine metaphorische Kollokation (vgl. Reder 2006: 161). Semantische Prozesse wie etwa die Metaphorisierung tragen zur Stabilität von Wortverbindungen bei. Diese Stabilität ist bei Kollokationen wie auch der Grad der Metaphorisierung unterschiedlich stark ausgeprägt (Konecny 2010: 291; Stojić/Košuta 2020: 146).[3] Abhängig davon, wie stark sich die kollokationsinterne Bedeutung des Kollokators[4] von seiner Ausgangsbedeutung entfernt, stellt Konecny (2010: 608–609) unterschiedliche Grade von Metaphorisierung bei Kollokatoren fest und definiert vier Subtypen von Kollokatoren, von denen zwei metaphorisch motiviert sind. Es sind 1) Kollokatoren, deren Bedeutung stark von der Ausgangsbedeutung abweicht, jedoch noch als motivierte Metapher erkennbar ist, und 2) Kollokatoren, deren Bedeutung sich von der Ausgangbedeutung stark entfernt hat und synchron kein erkennbarer Zusammenhang mehr besteht (vgl. auch Reder 2006: 162).

[2] Vgl. dazu z. B. die Überlegungen bei Hausmann (2007).

[3] Aus Platzgründen wird hier auf eine ausführliche Diskussion der einzelnen Graduierung der Metaphorisierung verzichtet und auf die Forschungsliteratur verwiesen: Reder (2006), Konecny (2010), Stojić/Košuta (2021).

[4] Siehe dazu Stojić (2019: 304) die kollokationsinterne und kollokationsexterne Bedeutung des Kollokators.

Konecny (2010: 608) bezeichnet den Kollokationstyp metaphorischer Kollokationen als teil- bzw. semiidiomatische Kollokation. Das Attribut *metaphorisch* expliziert bei einer Kollokation, dass eine Konstituente (der Kollokator) eine übertragene Bedeutung aufweist. An dieser Stelle sei auf die Zwischenposition der Kollokationen zwischen freien syntaktischen Wortgruppen und Idiomen hingewiesen, wobei die Grenzen zwischen den einzelnen phraseologischen Einheiten (wie den metaphorisch motivierten Kollokationen und Idiomen) in gewissem Maße fließend sind (Konecny 2010: 154; Stojić/Košuta 2012: 371, de Knop 2022: 151). Von den freien Wortverbindungen unterscheiden sich Kollokationen durch ihre Festigkeit und von Idiomen in erster Linie durch das semantische Merkmal der Idiomatizität, d. h. durch den Grad semantischer Umdeutung einzelner Komponenten.[5] Was allerdings auffällt und wie die Textpraxis beweist (vgl. Pociask 2007), ist die formal-semantische Stabilität der Idiome geringer als bei Kollokationen, bei denen Substitutionen und Expansionen bzw. Reduktionen der Kollokatoren oft nicht möglich sind bzw. starken Restriktionen unterliegen, im Gegensatz zu Idiomen.

Emotionalisierung und Emotionen

Den Rahmen für die Betrachtung der Emotionen aus diskurslinguistischer Perspektive und zugleich eine Ausgangsbasis für eine diskurslinguistisch geprägte Herangehensweise an Emotionen bilden die Emotionssemantik und die Emotionssemiotik.[6]

Unter Emotionalisierung sind Prozesse/Strategien der Manifestation und Generierung von Emotionen zu verstehen, die erkennbare Muster des emotionalen Ausdrucks (und der Thematisierung von Emotionen) erkennen lassen. Das Ergebnis der Emotionalisierungsprozesse stellen Emotionen dar.

Emotionen als mentale „Kenntnis- und Bewertungssysteme" (Schwarz-Friesel 2013: 75) „artikulieren sich auf der Ebene des wahrnehmbaren Ausdrucks über unterschiedliche Realisierungsformen" (Schwarz-Friesel

[5] Zur Abgrenzung und Klassifizierung einzelner Gruppen von festen Phrasen siehe bei Fleischer (1997) oder Burger (2010).

[6] Ich verzichte aus Platzgründen auf die eingehende Diskussion dieser Forschungsrichtungen und verweise auf die Forschungsliteratur: Fiehler (1990, 2008), Schwarz-Friesel (2013, 2019), Schiewer (2007, 2014). Vgl. auch die Perspektiven der aktuellen Emotionsforschung bei Schiewer/Altarriba/Ng (2022, 2023).

2013: 57), die sich u.a. als verbale Repräsentationen mentaler Zustände auf Wort-, Satz- und Textebene manifestieren.

Innerhalb der vielfältigen Formen der semiotischen Emotionsmanifestation wird, wie oben angedeutet, zwischen dem Ausdruck und der Thematisierung von Emotionen unterschieden. Die Ausdrucksformen des Emotionalen umfassen die nicht expliziten Formen der Kommunikation von Emotionen wie verbale Äußerungen (vgl. Schiewer 2007: 238, in Anlehnung an Fiehler 1990: 99). Bei Thematisierungen von Emotionen geht es dagegen um jene Formen der Manifestation von Emotionen, die verbal und explizit benannt oder beschrieben werden (vgl. Schiewer 2007: 238; Fiehler 1990: 96, 115).

Fiehler (2008: 761–762) ordnet Manifestationen von Emotionen unterschiedlichsten Verhaltensbereichen zu. Es sind u. a. Bereiche, in denen sich Emotionen im verbalen Anteil von Äußerungen manifestieren oder durch die thematische Ausrichtung des Diskurses generiert werden. Im ersten Fall geht es um Kodierungen von vielfältigen impliziten oder expliziten verbalen Ausdrucksmanifestationen in der (emotional) sprachlich-inhaltlichen Form der Verbalisierung (z. B. durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen, Formulierung von Ausrufen, Vorwürfen, Disziplinierungen) oder die Evozierung von emotionalen Zuständen durch die verbale Benennung bzw. Beschreibung erlebensrelevanter Ereignisse und Sachverhalte (z. B. Tod, Trauer, Krieg etc.). Der zweite Fall umfasst Manifestationen durch das Thema (z. B. Wahl eines traurigen Themas) oder durch den Diskurstyp (z. B. Streit) bzw. Diskursart (z.B. Gegendiskurse, hegemonische Diskurse).

Diskurs und Diskursanalyse

Das Interesse an übergreifenden Verbindungen und Verkettungen von Aussagen im medialen Umlauf führt zu zahlreichen linguistisch-orientierten Diskussionen um die Diskursproblematik und vor allem zur Frage, wie Diskurs innerhalb der Linguistik zu verstehen ist. In Übereinstimmung mit Rothenhöfer (2015: 249) ist festzuhalten, dass von Diskursen die Rede ist, sobald Sprache nicht mehr als sprechergebundener Einzeltext, als Sprechakt vorliegt, sondern als transtextuelle, sowie serielle, also gesellschaftlich geprägte (i.d.R. korpuslinguistisch rekonstruierbare) Abstraktion über kontextspezifische Muster des Sprachgebrauchs analysierbar wird. Diskurs wird somit in Anlehnung an Heinemann (2011: 42) aufgefasst als eine

prinzipiell offene Menge von Äußerungen, die in semantisch-thematischen und pragmatisch-funktionalen Zusammenhang stehen und „durch explizite oder implizite Verweisungen aufeinander Bezug nehmen". Eine repräsentative Menge von Äußerungen/Texten ermöglicht es, diskursive Phänomene (z. B. Emotionen) (vgl. Szczepaniak 2021) und Strategien zu erkennen und zu interpretieren sowie das diskursspezifische Musterhafte des jeweiligen Diskurs sichtbar werden zu lassen.

Theoretische, methodische und terminologische Grundlagen der Diskurslinguistik liefert u. a. die Arbeit von Spitzmüller und Warnke (2011). Das von den Forschern erarbeitete Modell der linguistischen Diskursanalyse (DIMEAN) umfasst drei Analyseebenen von Diskursen mit jeweils vielfältigeren Verfahrensweisen. Spitzmüller/Warnke (2011: 199) verstehen das DIMEAN-Modell als ein methodologisches Set an Möglichkeiten einer linguistischen Diskursanalyse, das auf diverse Methoden am Diskurs interessierter Ansätze unterschiedlicher Provenienz zurückgreift und auch eine für unsere Überlegungen wichtige Dimension integriert, nämlich die intratextuelle Ebene, die u. a. Analysen fester Phrasen umfasst.[7] Im Rahmen der phrasenorientierten Analyse wird verschiedenen Mehrwort-Einheiten, u. a. Idiomen und metaphorischen Kollokationen, nachgegangen.

Diskurse und Emotionen

An dieser Stelle soll nun die Frage aufgegriffen werden, was die Diskurslinguistik für die Erforschung von sprachlich manifestierten Emotionen leisten kann. Rothenhöfer (2015) charakterisiert das Verhältnis von Diskurs und Emotion in zwei Thesen:

a. Diskurse indizieren Emotionen.

Die Sprache einer diskursiven Formation wird zum Ausgangspunkt der Analyse kontextspezifischer Ausprägungen emotiver Dispositionen im Diskurs. Signifikant auftretende emotive Zeichen bzw. Sprachgebrauchsmuster verweisen auf zugrundeliegende stereotype Wahrnehmungen, Affekte, Einstellungen und Bewertungen innerhalb der Sprechergemeinschaft (vgl. Rothenhöfer 2015: 250).

[7] Zur detaillierten Beschreibung des Modells s. Spitzmüller/Warnke (2011: 135–201).

b. Emotionen indizieren Diskurse.

Den Ausgangspunkt dieser These bilden Konfliktpotentiale in Diskursen. „In Situationen, wo widerstreitende gesellschaftliche Interessen und Bedürfnisse aufeinanderprallen und Geltungsansprüche aus unterschiedlichen Betroffenenperspektiven artikuliert und neu ausgehandelt werden müssen, treten verstärkt Bewertungen und Affekte im kommunikativen Handeln zutage" (Rothenhöfer 2015: 251).

Dem kurz skizzierten Verhältnis von Diskurs und Emotionen lässt sich entnehmen, dass Diskurse Emotionen sichtbar werden lassen und dass Emotionen Diskurse prägen, indem sie mediatisierten Ereignissen emotive Wertung verleihen. Generell haben Gefühle, Erlebnisse und Emotionen nur dann eine Bedeutung, wenn sich diese sprachlich manifestieren lässt. Mentale Repräsentationen und die kognitive „Verankerung emotiven Sprachgebrauchs" (Rothenhöfer 2015: 248) bleiben uns nämlich verborgen (vgl. Teubert 2019: 31). Der Vorteil des diskurslinguistischen Ansatzes liegt bei der Konzeptualisierung der Emotionen eben darin, dass man auf sprachliche Repräsentationen in Diskursen zugreifen (vgl. Teubert 2019: 31) und ihnen eine entsprechende Bedeutung zuschreiben kann. Der Zugang zu den interpretierbaren Repräsentationen der Emotionen ist daher nur über diskursive Praktiken möglich, weil sich Emotionen nur in einer materialisierten Form als Bedeutungsaspekte von sprachlichen Äußerungen festhalten und objektivieren lassen.

Emotionen und feste Phrasen

Was das Verhältnis von emotionaler Bedeutung und festen Wortverbindungen betrifft, verweist Barz (1986: 321) darauf, dass die meisten Phraseologismen „nicht die Aufgabe haben, als Erstbenennungen Benennungslücken zu schließen, sondern die, in der Kommunikation als expressive Konkurrenzformen zu bereits existierenden, nichtexpressiven Benennungen zu fungieren". Sie verleihen den Texten mit ihren semantischen und stilistischen Eigenschaften Bildlichkeit und Expressivität. Ihr bewertendes Potential besteht darin, dass sie die emotional betonte Einstellung zu dem bestimmten Sachverhalt indizieren können, emotionale Wertungen (positive oder negative) auf den Rezipienten indirekt übertragen können, ironische oder scherzhafte Distanzierung, kritische Ironie darstellen sowie emotionaler Akzentuierung dienen können (vgl. Fleischer 1997: 218). Dabei kommt festen Phrasen durch den Ausdruck bzw. die Ko-

dierung und Generierung von Meinungen und/oder Emotionen die Funktion modaler Operatoren zu. Allerdings sind Phraseologismen ein plastisches Medium, das ermöglicht, sowohl explizit als auch implizit Bewertungsziele zu verwirklichen sowie die Äußerungen zu emotionalisieren. Diese Plastizität ergibt sich daraus, dass sich ihre Bedeutung dem Kontext anpasst und im Kontext mehr oder minder stark variieren kann.

Zu verweisen wäre hier noch auf einen wichtigen Aspekt, der mit der Manifestation der Emotionen in den sogenannten Somatismen als Bestandteilen der Phraseologismen zusammenhängt. In zahlreichen Wendungen und Phraseologismen spiegeln sich das Erleben, Wahrnehmen und Bewerten sowie das Empfinden wider. Emotionales Erleben wird häufig mit Hilfe von lebensnotwendigen Organen und Organfunktionen konzeptualisiert. Emotionale Zustände und Prozesse lassen sich somit oft in körperlichen Empfindungen manifestieren und werden sprachlich (in festen Wendungen) materialisiert. Als Beispiele dienen folgende Wendungen[8]:

WUT: *auf die Nieren gehen; Die Galle kommt jemanden hoch.*

ANGST: *jmdm. raubt die Furcht/die Angst die Stimme.*

TRAUER: *jmdm. zerbrach das Herz.*

Den Beispielen ist allerdings zu entnehmen, dass sich die Bedeutung der Phraseologismen an den Kontext anpasst und auch vom Kontext beeinflusst wird. Daher kann ein und derselbe Phraseologismus prinzipiell verschiedene Emotionen zum Ausdruck bringen. Als Beispiel gilt hier die feste Phrase *jmdm. das Herz brechen*. Sie kann je nach Kontext Trauer, Empörung oder Wut evozieren. Die Bedeutung der Aussage und auch der semantische Effekt der Emotionalisierung konstituiert sich erst bei der textuellen Aktualisierung z. B. durch den Einsatz der wendungsexternen obligatorischen oder fakultativen Elemente. Ersichtlich wird es an folgenden Beispielen: *Das Herz rast vor …* ***Angst/Wut/Empörung***; *seinem* ***Kummer/Besorgnis/Sorge/Ärger*** *Luft machen*; *zerreißen vor* ***Kummer/Wut***; ***Sorge/Angst*** *liegt jmdm. schwer auf der Brust;* ***Furcht/Angst*** *drückte/schnürte jmdm. den Hals zu; jmdm. sitzt* ***die Angst*** *im Nacken;* ***Die Wut*** *schlug ihm auf den Magen;* ***Der Neid*** *drehte ihm den Magen um.*

[8] Für die Überprüfung der kodifizierten Formen der im Beitrag analysierten Wendungen wurden zwei Online-Wörterbücher herangezogen: www.dwds.de und www.redensarten-index.de.

Die Verwendung von Emotionswörtern in den „zu belegenden Leerstellen", d. h. die Benennung der Emotionen hat Einfluss auf die Bedeutung der ganzen Aussage und trägt zu ihrer Emotionalisierung bei: *platzen vor **Wut** / Ärger, kochen vor **Wut,** an die Decke gehen (vor **Wut,** vor **Angst**), sich in die Hose machen (vor Angst)*.

3. Emotionalisierung der Diskurse durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen

An ausgewählten Beispielen aus dem deutschen und polnischen Nord Stream-Diskurs[9] wird im Folgenden ausgewählten diskurssemantischen und pragmatischen Aspekten von metaphorischen Kollokationen und Idiomen nachgegangen. Gefragt wird, wie feste Phrasen ihr diskursives semantisches Potenzial aktivieren und zur Emotionalisierung der Diskurse beitragen.

Es wurde bereits darauf hingewiesen, dass feste Phrasen plastische sprachliche Einheiten sind, da ihre Bedeutung durch die textuelle Aktualisierung spezifiziert, erweitert oder verengt werden kann. Sie eignen sich zur Kodierung (Ausdruck) und zur Generierung (Suggerierung) von Emotionen. Dies ist besonders an sogenannten agonalen Zentren, in denen emotionale Interaktionsräume eine zentrale Rolle spielen (vgl. Felder 2012: 136), zu sehen. Agonale Zentren stellen nämlich diskursive Konstrukte mit enormem emotionalem Potenzial dar, die „auf das Vorhandensein sozialer, diskurselizitierender Antagonismen und daraus resultierender medialer Diskurse" (Rothenhöfer 2018: 515) verweisen. Ein Beispiel für ein solches agonales Zentrum stellt die massenmedial ausgetragene Debatte um das Projekt *„Nord Stream"* dar. Beteiligt daran sind etliche Länder mit unterschiedlichen gegensätzlichen Interessen. Das hohe Konfliktpotenzial und viele Kontroversen im Hinblick auf politische, rechtliche, ökologische und wirtschaftliche Aspekte haben zu heftigen medialen Auseinandersetzungen geführt. Viele Fragmente aus dem Nord Stream-Diskurs, in denen sich

[9] Den Ausführungen liegt ein Korpus von 108 Beispielen zugrunde, die aus einem umfangreichen Textkorpus zu diskursiven Affekten in deutsch-polnischen medialen Diskursen stammen. Die Quellen bilden deutsche und polnische auflagestarke Zeitungen und Zeitschriften mit überregionaler Reichweite und einer breiten öffentlichen Rezeption sowie mit möglichst divergierenden politischen bzw. ideologischen Profilen. Zeitspanne: 2006-2021. Siehe Beschreibung der Quellen und Zugang zum Korpus: Schiewer/Szczepaniak/Pociask (2023: 82–84, 185–222).

der Wettkampf um strittige Akzeptanz von Ereignisdeutungen, Handlungsoptionen, Geltungsansprüchen, Orientierungswissen und Werten in Gesellschaften (vgl. Felder 2012: 136) manifestiert, weisen einen hohen Grad an Emotionalität auf. In polnischen Medien wird das diskursive Ereignis Nord Stream im Allgemeinen als eine wirtschaftliche, politische und ökologische Gefahr für Polen und Europa dargestellt, während in der deutschen medialen Debatte das Nord Stream-Projekt als ein rein wirtschaftliches Projekt diskutiert wird. Die Polen sehen in dem Projekt in erster Linie eine Bedrohung, die medial thematisiert wird und Emotionen unterschiedlicher Art und Intensität evoziert. Diese mediatisierte Bedrohung führt nämlich zur Generierung von negativen Emotionen wie ANGST, FURCHT, ÄRGER und EMPÖRUNG. Gerade an solchen medialen Ereignissen wie Nord Stream-Debatte lassen sich Strategien der Emotionalisierung auf der intratextuellen Ebene durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen beobachten und veranschaulichen.

Bevor auf die Evozierung diskursiver Emotionen im Nord Stream-Diskurs eingegangen wird, soll im Folgenden auf einen Diskursausschnitt als ein Einstiegsbeispiel eingegangen werden:

> (1) *Umowę o Nord Stream we wrześniu 2005 r. Gazprom podpisał z niemieckimi koncernami E.ON i BASF. Wywołało to* ***szok*** *w Europie Środkowej.* [dt. Die Nord Stream-Vereinbarung vom September 2005. Gazprom unterzeichnete mit den deutschen Unternehmen E.ON und BASF. Dies löste in Mitteleuropa einen **Schock** aus.] (Gazeta Wyborcza 29.04.2011)

Das Einstiegsbeispiel dokumentiert eine allgemeine Reaktion auf das Nord Stream-Projekt in Mitteleuropa und macht zugleich deutlich, dass das mediale Ereignis ein hohes emotionales Potenzial aufweist. Mit der wertenden Formulierung *Dies löste in Mitteleuropa einen Schock* wird zwar keine konkrete Emotion explizit ausgedrückt, es wird aber eine negative Stellungnahme zum Nord Stream-Projekt mitgeteilt. Allerdings kann die emotionale Reaktion auf das Ereignis (die Unterzeichnung der Nord Stream-Vereinbarung) unterschiedliche Emotionen durch eine entsprechende verbale Manifestation evozieren. Dies kommt explizit im Beispiel (2) zum Ausdruck, in dem konkrete Emotionen bzw. emotionale Zustände (*troska i niepokój* [Sorge und Angst]) verbalisiert werden. Wir haben es hier mit dem verbalen Ausdruck von *Sorge und Befürchtung* zu tun. Darüber hinaus wird begründet, warum in Polen negative Emotionen im Nord

Stream-Diskurs evoziert werden. Die Phrase *über jemandes Kopf hinweg entscheiden* impliziert nämlich die Empörung darüber, dass Polen bei den Entscheidungen nicht berücksichtigt wurde.

(2) *To jest sprawa, która budzi w Polsce* ***troskę i niepokój****, ponieważ została postanowiona między Rosją i Niemcami ponad naszymi głowami – oceniał prezydent Aleksander Kwaśniewski.* [dt. Dies ist eine Angelegenheit, die Polen mit **Sorge und Angst** erfüllt, weil sie zwischen Russland und Deutschland **über unsere Köpfe hinweg** entschieden wurde – bewertete Präsident Aleksander Kwaśniewski] (Gazeta Wyborcza 29.04.2011)

In dem exzerpierten Korpus finden sich zahlreiche Beispiele, in denen feste Phrasen auf einen emotionalen Zustand referieren bzw. eine konkrete Emotion benennen. In solchen Fällen liegen Strategien der Emotionalisierung durch Benennung und Beschreibung der Erlebnisse vor. Nicht selten wird durch die textuelle Aktualisierung der Phrasen auf (individuelle oder kollektive) Diskursakteure hingewiesen, die in den Sachverhalt involviert sind. Dies kann durch Expansionen im obligatorischen Komponentenbestand erfolgen. Als erweiternde Elemente kommen Eigennamen, Personen, geographische Namen vor, die im Kontext des Nord Stream- Projekts ein emotionales Potenzial aufweisen und aktivieren können:

(3) *Der Bundeskanzlerin* ***liegt*** *Nord Stream schwer* ***im Magen****.*

(4) *NORD STREAM:* ***ein Dorn im Auge*** *Polens.*

(5) *Gazprom will Polen* ***auf die Palme bringen***

(6) *Polen* ***geht in die Luft****.*

(7) *Polen* ***malen die Bedrohung an die Wand.***

Die bereits im Zusammenhang mit der Bewertung des Projekts erwähnte Bedrohung kommt ebenfalls im folgenden Beispiel implizit zum Ausdruck:

(8) *Nord Stream* ***wisi nad Polską i krajami bałtyckimi jak miecz Damoklesa****.* [dt. Nord Stream **hängt über Polen Und das Baltikum wie Damoklesschwert**.] (Wprost 02.03.2010)

Das Idiom *etw. hängt über jdn. wie ein Damoklesschwert* ist eine nichts Gutes verheißende Angst und Bedrohung evozierende Feststellung.

Im Untersuchungskorpus finden sich Diskursausschnitte, in denen feste Phrasen zwar keine Emotion explizit zum Ausdruck bringen, aber einen emotionalen Zustand herbeiführen.

(9) *Polen* ***brechen einen Streit um Nord Stream vom Zaun*** [einen Streit beginnen, Ärger] (FAZ 9/2008)

(10) ***Gasprom hat*** *mit Nord Stream* ***gleich zwei Nerven getroffen*** [zwei unangenehme Themen/Übel ansprechen] (Die Zeit 8/2009)

(11) *Merkel* ***sitzt*** *in der Frage* ***„zwischen allen Stühlen“****. Schon vor zwei Jahren hatte sie die Pipeline in kleiner Runde Nord Stream als „Teufelsprojekt“ bezeichnet.* [sich im Interessenkonflikt befinden und entscheiden müssen] (Spiegel 27/2017)

(12) *Im Fall der Ostsee-Pipeline sitzt Rußland eindeutig* ***am längeren Hebel.*** [einflussreicher als der Gegner sein; mehr Macht haben] (Die Welt 3/2008)

(13) *Mit der Ostsee-Pipeline* ***in die Falle*** [betrogen werden] (FAZ 5/2006)

Ein interessanter Fall liegt mit der Verwendung der Wendung *jmdm. den Hahn zudrehen* vor, die im polnischen Diskurs um Nord Stream 32 Mal vorkommt. Sie scheint eine diskursmarkierende bzw. -prägende Schlüsselphrase zu sein. Es handelt sich dabei um eine kraftvolle, emotionsgeladene Benennung, die einen komplexen Sachverhalt (das Nord Stream-Projekt) interpretiert und die sich daraus ergebenden Gefahren impliziert. Bei der Verwendung von *jmdm. den Hahn zudrehen* liegt zusätzlich ein semantischer Effekt der Ambiguierung[10] vor. Er beruht darauf, dass die feste Phrase ihre phraseologische Bedeutung [die Unterstützung einstellen, der Nutzung von etwas berauben, hier Kürzung bzw. Verlust der Transitgebühren] aktualisiert, wobei im Kontext der Gaspipeline auch die wörtliche Bedeutung [den Gashahn zudrehen] mitschwingt:

[10] Der semantische Effekt der Ambiguierung liegt mit dem textsubstituierten Idiom *Nie tędy droga*! [nicht hier lang] vor: *Finlandia: nie tędy rura [Finnland: Das Rohr nicht hier lang]*

(14) *Rosjanie przyznają:* ***Możemy zakręcić Polsce kurek*** [dt. Die Russen geben zu: Wir können Polen den Hahn zudrehen] [Überschrift] (Gazeta Wyborcza 14.11.2011)

Im Diskurs um Nord Stream erwecken Russen/Russland als kollektiver direkt am diskursiven Ereignis teilnehmender Akteur negative Emotionen. Der Rückgriff auf Russland in Verbindung mit der Aussage *Możemy zakręcić Polsce kurek* wirkt wie eine Drohung und führt zur Emotionalisierung des ganzen Diskursausschnitts. Die Formulierung *zakręcić Polsce kurek* wird anschließend im Lead (15) und im Haupttext (16) als direktes Zitat wieder aufgenommen. Mit der Kodierung und Wiederaufnahme der negativ konnotierten festen Phrase *Polen den Hahn zudrehen* kommt es zur Verstärkung der Aussage und zur Potenzierung der Gefahr und dadurch Intensivierung der evozierenden Angst.

(15) *Jeśli będzie taka polityczna potrzeba, to Moskwa, nie szkodząc krajom trzecim, będzie mogła* ***zakręcić kurek z gazem Polsce*** *– zauważa w środę dziennik „Wiedomosti"* [dt. Wenn eine solche politische Notwendigkeit besteht, kann Moskau **den Gashahn nach Polen zudrehen**, ohne Drittländer zu schädigen, kommentierte die Tageszeitung Wedomosti] [im Lead] (Gazeta Wyborcza 14.11.2011)

(16) *„Oprócz tego, jeśli będzie taka polityczna potrzeba, to Rosja, nie szkodząc krajom trzecim, będzie mogła* ***zakręcić kurek z gazem Polsce lub Słowacji****" – zaznaczają „Wiedomosti".* [dt. „Außerdem kann Russland, wenn eine solche politische Notwendigkeit besteht, **den Gashahn nach Polen oder in die Slowakei** zudrehen, ohne Drittländer zu schädigen". – weist „Wiedomosti" darauf hin.] [im Haupttext] (Gazeta Wyborcza 14.11.2011)

Auch abgewandelte Phrasen und textgebundene Substitutionen können durch die vorgenommenen Abwandlungen mit ihren kontextuellen und konnotativen Bedeutungen zur Emotionalisierung der Aussagen führen. Ersichtlich wird dies am Beispiel (17) und (18). Trotz der Kritik und geäußerter Bedenken und Einwände seitens Polen kann Nord Stream nicht verhindert werden. Die Machtlosigkeit äußert sich zum einen in der Formulierung (17) *No to rura* [Na dann ein Rohr], die eine Abwandlung einer vulgär markierten Phrase *No i dupa/no to dupa* [Es ist vorbei/am Arsch sein] darstellt, und zum anderen in der abgewandelten Phrase (18) *płać i płacz*

[Zahle und weine!]. Diese textgebundenen Substitutionen führen zur Generierung von VERZWEIFLUNG und EMPÖRUNG/ÄRGER:

> (17) NO TO RURA [dt. Es ist vorbei – wortwörtlich, Na dann ein Rohr'] (Gazeta Wyborcza 21.12.2009)
>
> (18) *Zgodnie z zasadą tłocz lub płać* [dt. Laut der Maxime: pumpe und zahle!] (Gość Niedzielny 09.11.2011)

Abschließend sei auf Schwarz-Friesel (2019: 405) verwiesen, die konstatiert, dass die Verwendung metaphorischer Konstruktionen, die zugleich den Parameter der Intensität und Dauer fokussieren, für die Kodierung von Emotivität typisch ist.

4. Zusammenfassung

Das mediale Bedürfnis, Diskurse zu emotionalisieren, fördert Kreativität praktisch auf jeder Ebene der Kodierung und Generierung von Emotionen. Die Emotionalisierung des Nord Stream-Diskurses ergibt sich daraus, dass das russisch-deutsche Projekt Nord Stream als eine Gefahr und Bedrohung für Polen medial dargestellt wird und Emotionen unterschiedlicher Art und Intensität evoziert. Das Projekt weist ein hohes Konfliktpotenzial auf, das auf die Entscheidungen und Handlungen der Vertragsparteien um Nord Stream zurückgeht. Dies führt zu einer starken Emotionalisierung der Debatte und zur Evozierung von ANGST, FURCHT, ÄRGER und EMPÖRUNG.[11] Diese Emotionen werden vor allem auf der intratextuellen Ebene, u. a. durch die Verwendung von metaphorischen Kollokationen und Idiomen kodiert und generiert. Wie die Ausführungen gezeigt haben, handelt es sich bei metaphorischen Kollokationen und Idiomen um ein sprachliches Medium mit einem hohen pragmatischen Mehrwert und emotionalem Potenzial, das in Emotionalisierungsprozessen gern aktiviert wird. Feste Phrasen sind deswegen besonders prädisponiert, Emotionen in Diskursen zu evozieren.

Zu den Strategien der Emotionalisierung durch feste Phrasen gehören: die Verwendung von emotionsgeladenen festen Phrasen, Generierung von Emotionen durch die Benennung und Beschreibung emotionaler Zustände mit Hilfe von metaphorischen Kollokationen, Einsatz von diskursgebunde-

[11] Häufig haben wir es mit einer Mischung bzw. Überlappung dieser Emotionen zu tun.

nen Erweiterungen, Substitutionen und Reduktionen im phraseologischen Komponentenbestand, das Belegen obligatorischer und fakultativer Leerstellen durch Emotionswörter und die Verwendung von emotionalen diskursmarkierenden Schlagphrasen.

Quellenverzeichnis

Barz, Irmhild (1986) „Probleme der phraseologischen Modifikation", Deutsch als Fremdsprache 6, 321–326.

Burger, Harald (2010): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 4., neu bearbeitete Auflage, Erich Schmidt Verlag Berlin.

De Knop, Sabine (2022) „Konstruktionsbasierte Beschreibung von Mehrwortverbindungen mit Lokalisierungsverben im Deutschen", *Konstruktionen zwischen Lexikon und Grammatik. Phrasem-Konstruktionen monolingual, bilingual und multilingual,* eds. Carmen Mellado Blanco, Fabio Mollica and Elmar Schafroth, Berlin/Boston, 141–164.

Felder, Ekkehard (2012) „Pragma-semiotische Textarbeit und der hermeneutische Nutzen von Korpusanalysen für die linguistische Mediendiskursanalyse", *Korpuspragmatik. Paradigma zwischen Handlung, Gesellschaft und Kognition*, eds. Ekkehard Felder, Marcus Müller and Friedemann Vogel, Berlin/New York, 116–174.

Fiehler, Reinhard (1990) *Kommunikation und Emotion. Theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen in der verbalen Interaktion*. De Gruyter, Berlin/New York.

Fiehler, Reinhard (2008) „Emotionale Kommunikation", *Rhetorik und Stilistik Halbband 1,* eds. Ulla Fix, Andreas Gardt and Joachim Knape, Berlin/New York, 757–772.

Fleischer, Wolfgang (1997) *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Hausmann, Franz Josef (1984) „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen", Praxis des neusprachlichen Unterrichts 31, 395–406.

Hausmann, Franz Josef (2007) „Die Kollokationen im Rahmen der Phraseologie. Systematische und historische Darstellung", Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 3/55, 217–234.

Heinemann, Wolfgang (2011) „Diskursanalyse in der Kontroverse“, tekst i dyskurs – text und diskurs 4/2011, 31–67, https://bibliotekanauki.pl/articles/474109 accessed on 28th July 2023.

Konecny, Christine (2010) *Kollokationen: Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*, Peter Lang, Frankfurt/M.

Pociask, Janusz (2007) *Zu Status und Funktion der idiomatischen Einheit in Pressetexten*, Peter Lang, Frankfurt am Main.

Reder, Anna (2006) “Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik”, Linguistik online 28, 3, 157–176, https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/617/1063 accessed on 7th July 2023.

Rothenhofer, Andreas (2015) „Gefühle zwischen Pragmatik, Grammatik und Idiomatik. Ein Beitrag zur Methodologie einer emotiven Diskursgrammatik“, *Diskurs – interdisziplinär. Zugänge, Gegenstände, Perspektiven*, eds. Heidrun Kämper and Ingo Warnke, Berlin/New York, 245–280.

Rothenhöfer, Andreas (2018) „Diskurslinguistik und Emotionskodierung“ *Handbuch Diskurs*, eds. Ingo H. Warnke, Berlin/Boston, 488–520.

Rothkegel, Annely (1989) *Polylexikalität. Verb-Nomen Verbindungen und ihre Behandlung in EUROTRA* [Eurotra-D Working-Papers No. 17], Saarbrücken.

Ruiz Yepes, Guadalupe (2017) „Kollokationen in der Fachsprache des Marketings: Entwicklung und Anwendung eines Extraktionsmodells“, Fachsprache 3–4/2017, 139–157.

Schiewer, Gesine Lenore (2007) „Bausteine zu einer Emotionssemiotik. Zur Sprache des Gefühlsausdrucks in Kommunikation und affective computing“, Kodikas/Code. Ars Semeiotica 30/2007, Nr. 3-4, 235–257.

Schiewer, Gesine Lenore (2014) *Studienbuch Emotionsforschung. Theorien, Anwendungsfelder, Perspektiven*. Wissen Bildung Gemeinschaft, Darmstadt.

Schiewer, Gesine Lenore, Altarriba, Jeanette, Ng, Bee Chin (2022, 2023) *Language and Emotion. An International Handbook*, Bd.1-2/2022, Bd.3/2023, De Gruyter, Berlin.

Schwarz-Friesel, Monika (2013) *Sprache und Emotion* (2. aktualisierte Aufl.), Francke, Tübingen/Basel.

Schwarz-Friesel, Monika (2019) „Emotionalität von Texten aus kognitionslinguistischer Perspektive“, *Emotion. Ein interdisziplinäres Handbuch,* eds. Hermann Kappelhoff, Jan-Hendrik Bakels, Hauke Lehmann and Christina Schmitt, Stuttgart, 405 – 409.

Spitzmüller, Jürgen and Warnke, Ingo H. (2011) *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, De Gruyter, Berlin/Boston.

Stojić, Aneta (2019) “Semantische Aspekte von Kollokationen”, Linguistica. Sprache – Text – Kultur. Festschrift für Siegfried Heusinger zum 85. Geburtstag, 301–310.

Stojić, Aneta and Košuta, Nataša (2012) „Zur Abgrenzung von Mehrwortverbindungen“, Zagreber Germanistische Beiträge 21/2012, 359–373.

Stojić, Aneta and Košuta, Nataša (2020) „Kollokationen – Mehrwortverbindungen mit semantisch-pragmatischem Eigenwert“, *Brücken überbrükken in der Literatur- und Sprachwissenschaft*, eds. Saša Jazbec, Brigita Kacjan, Anna Leskovich and Vlasta Kučiš, Hamburg, 143–154.

Stojić, Aneta and Košuta, Nataša (2021) „Metaphorische Kollokationen – Einblicke in eine korpusbasierte Studie“, Linguistica 64/2021, 81–91.

Szczepaniak, Jacek (2021) „Emotionen als diskursive Phänomene“, Stylistyka XXX, 11–24.

Szczepaniak, Jacek und Schiewer, Gesine Lenore und Pociask, Janusz (2023) Emotionale Nachbarschaft. Affekte in deutschen und polnischen medialen Diskursen. Teil 1, Harrassowitz, Wiesbaden.

Targońska, Joanna (2018) “Vom Text zur Übung. Kollokationen in Lesetexten und ihre Widerspiegelung in Übungen (am Beispiel ausgewählter DaF-Lehrwerke)”, Linguistik online, 89, 2, 51–81. https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/4276/6394 accessed on 20th July 2023.

Teubert, Wolfgang (2019) „Im Kopf oder im Diskurs: wo ist unsere Welt? Sprache und Denken“, tekst i dyskurs – text und diskurs 12/2019, 25–47, https://doi.org/10.7311/tid.12.2019.02, accessed on 30th July 2023.

SUMMARY

Janusz Pociask

METAPHORICAL COLLOCATIONS AND IDIOMS IN THE SERVICE OF EMOTIONALISING DISCOURSE

Lexical stability and polylexicality are common features of all fixed phrases. Simultaneously, they serve as criteria to distinguish fixed phrases from free word groups, which are generally formed as non-lexicalised constructions according to syntactic and semantic rules. Within the group of fixed phrases, different classes, which have different syntactic and/or semantic properties, can be distinguished. Our focus revolves around two groups of fixed phrases: metaphorical collocations and idioms. Metaphorical collocations are fixed and stable word combinations whose overall meaning can be derived from a base and a metaphorically motivated collocate. Idioms, on the other hand, hold the central position within the concept of phraseological units and differ from metaphorical collocations in the degree of semantic reinterpretation within the overall meaning of individual components. Relative formal-semantic stability and polylexicality are important features of fixed phrases, which, owing to their semantic potential, can contribute to the emotionalisation of statements. The aim of this paper is to investigate processes of emotionalisation facilitated by the utilization of metaphorical collocations and idioms. This investigation will employ discourse linguistic methods, specifically focusing on the German-Polish discourse within the framework of the Nord Stream project.

Keywords: *metaphorical collocation; idioms; emotions; discourse; semantic potential of phrases*

SAŽETAK

Janusz Pociask

METAFORIČKE KOLOKACIJE I IDIOMI U SLUŽBI EMOCIONALIZACIJE DISKURSA

Leksička stabilnost i polileksikalnost zajedničke su značajke svih ustaljenih sveza riječi. Navedeni kriteriji istovremeno služe za razlikovanje ustaljenih sveza od slobodnih sintagmi, koje nastaju kao neleksikalizirane konstrukcije u skladu sa sintaktičkim i semantičkim pravilima. Unutar skupine ustaljenih sveza mogu se razlikovati različite vrste koje imaju različita sintaktička i/ili semantička svojstva. U ovom ćemo se radu fokusirati na dvije vrste – metaforičke kolokacije i frazeme. Metaforičke kolokacije stabilne su kombinacije riječi čije se ukupno značenje može izvesti iz osnove i metaforički motiviranog kolokatora. Frazemi, s druge strane, zauzimaju središnje mjesto unutar frazeoloških skupina riječi i razlikuju se od metaforičkih kolokacija u stupnju semantičke reinterpretacije unutar ukupnog značenja pojedinih sastavnica. Relativna formalno-semantička stabilnost i polileksikalnost važne su značajke ustaljenih sveza koje, zahvaljujući svom semantičkom potencijalu, mogu pridonijeti emocionalizaciji iskaza. Cilj je ovoga rada istražiti procese emocionalizacije omogućene korištenjem metaforičkih kolokacija i idioma. Ovo istraživanje koristit će metode diskursne lingvistike, s posebnim fokusom na njemačko-poljskom diskursu u sklopu projekta *Nord Stream*.

Ključne riječi: *metaforička kolokacija; frazemi; emocije; diskurs; semantički potencijal frazema*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.4

Ljubica Kordić, Hannah Martina Berkec

KOLLOKATIONEN MIT EINEM VERB ALS KOLLOKATOR IN DER RECHTSSPRACHE

dr. sc. Ljubica Kordić, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
kljubica@pravos.hr orcid.org/0000-0002-2900-7906

Hannah Martina Berkec, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
hmberkec@gmail.com orcid.org/0009-0008-2389-2933

pregledni rad
UDK 811.112.2'373.7:34
811.163.42'373.7:34
rukopis primljen: 22. siječnja 2024; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

In der vorliegenden Arbeit werden Kollokationen mit einem verbalen Kollokator in deutscher Rechtssprache untersucht. Als Korpus dienen Beispiele der Kollokationen, die dem geltenden Bayrischen Hochschulgesetz (BayHSchG) entnommen sind. Das Ziel der Untersuchung ist es, den metaphorischen Charakter dieser Gruppe von Kollokationen sowie ihre morphosyntaktischen und semantischen Besonderheiten im Bereich Jura zu bestimmen und sie mit ihren kroatischen Entsprechungen zu vergleichen. Die gesammelten Belege werden qualitativ und quantitativ analysiert, um festzustellen, welche Kollokationen und welche Verben als Kollokatoren im konkreten Gesetzestext am häufigsten vorkommen und welche morphosyntaktischen und semantischen Besonderheiten sie aufweisen. Am Ende wird die Gebräuchlichkeit einzelner Verben als Kollokatoren in der deutschen und kroatischen Rechtssprache verglichen. Die Untersuchungsergebnisse bestätigen, dass metaphorische und idiomatische Ausdrücke kulturbedingt sind und als solche oft unterschiedliche morphosyntaktische und semantische Realisierungen in den beiden Sprachen haben. Deswegen stellen diese Konstrukte eine Herausforderung beim Übersetzen dar, insbesondere bei den Jurastudenten mit unzureichenden Deutschkenntnissen, die sich in ihrem Studium

und später in ihrem professionellen Leben mit Rechtstexten in deutscher Sprache auseinandersetzen. Die Ergebnisse der Untersuchung sollen Aufschluss über die Schwierigkeiten geben, auf die kroatische Juristen, Jurastudenten, oder unerfahrene Gerichtsdolmetscher und Übersetzer beim Verständniss und Übersetzen der metaphorischen Kollokationen mit einem verbalen Kollokator stoßen.

Schlüsselwörter: *Rechtssprache; Gesetzestexte; Kollokationen mit einem verbalen Kollokator; vergleichende Analyse*

1. Einleitung: Zum Ziel, Gegenstand und Methodologie

Die Rechtssprache als Fachsprache ist unter anderem durch Merkmale wie Nominalstil, Verkürzungen und Ellipsen, Redundanz, polysemische Ausdrücke, usw. gekennzeichnet. Auch feste polylexikalische Ausdrücke wie Phrasen (Phraseologiemen) und Kollokationen bilden ein distinktives Merkmal der Rechtssprache. Trotzdem wurde diesen in der Rechtssprache wiederholt auftretenden sprachlichen Formeln wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Eine vergleichende Analyse deutscher Kollokationen mit dem verbalen Kollokator und ihrer kroatischen Übersetzungsäquivalente stellt eine Forschungsherausforderung dar, weil diese Strukturen und ihre kroatischen Übersetzungspaare noch unzureichend erforscht sind. Kollokationen der Struktur *Verb + Substantiv,* in welchen ein Funktionsverb als Kollokator fungiert, sind in der Regel metaphorischen Charakters, weil sie kulturbedingt ist. Deswegen stellen diese Strukturen eine Herausforderung für die Nichtjuristen dar, weil mangelnde Kenntnisse über solche Kollokationnen zu Missverständnissen und Übersetzungsproblemen führen können (Kordić 2008, Ksieżyk 2017; Kordić u. Marušić 2023). Die Auffassung, dass das Übersetzen phraseologischer Wortverbindungen den Rechtsübersetzern Schwierigkeiten bereiten kann, trifft man bei Kjær (vgl. Kjær 1994: 321; Kjær 2007: 508), aber auch bei anderen Autoren: „Da die festen Wortverbindungen länder- und fachspezifsch sind, sind sie Nichtjuristen oft unbekannt“ (Bielawski, 2022: 24).

Das Ziel dieses Beitrags ist es, den metaphorischen Charakter der Kollokationen mit dieser Struktur, ihre morphosyntaktischen und semantischen Besonderheiten im Bereich Rechtssprache zu untersuchen und sie mit ihren semantischen Entsprechungen in der kroatischen Rechtssprache zu vergleichen. Dabei haben wir uns der deutsch-kroatischen und kroatisch-deutschen Wörterbüchern von Wahrig und Šamšalović

bedient.[1] In Kroatien gibt es leider weder deutsch-kroatische rechtsprachliche Wörterbücher noch rechtsphraseologische Nachschlagewerke, wobei Kroatien offensichtlich keine Ausnahme darstellt (vgl. Kjær 1994: 333). Die Ergebnisse der Untersuchung sollen Aufschluss über die Schwierigkeiten geben, auf die kroatische Juristen, Jurastudenten, oder unerfahrene Gerichtsdolmetscher und Übersetzer beim Verständniss und Übersetzen der metaphorischen Kollokationen mit einem verbalen Kollokator stoßen. Als Korpusquelle dient ein deutscher Gesetzestext aus dem Bereich des Hochschulwesens, das geltende Bayrische Hochschulgesetz (BayHSchG). Bei der Untersuchung werden die Methode der qualitativen und quantitativen Analyse sowie die vergleichende Methode angewandt.

Auf der kulturellen Bedingtheit der metaphorischen Kollokationen gründet die Annahme, dass deutsche und kroatische Kollokationen mit verbalen Kollokatoren als Träger der metaphorischen Bedeutung nicht immer übereinstimmen. Aus diesem Grund kommt es manchmal zu Fehlern bei der Übersetzung solcher Konstrukte, wie zum Beispiel im Falle der wortwörtlichen Übersetzung der kroatischen Kollokation *donositi zakone* als „Gesetze bringen" statt „Gesetze beschließen bzw. erlassen" oder *obnašati sudbenu vlast* als „Gerichtsmacht haben" statt „rechtsprechende Gewalt ausüben".[2] Auch folgende Beispiele von Kollokationen mit verbalen Kollokatoren *verabschieden, treffen* und *fällen,* die durch ein einziges Verb (*donijeti*) ins Kroatische übersetzt werden, bestätigen die Behauptung, dass solche Konstrukte eine Herausforderung beim Übersetzen von deutschen Rechtstexten ins Kroatische und umgekehrt darstellen. So kommt das Verb *donijeti* als kroatische Entsprechung von folgenden verbalen Kollokatoren vor: *erlassen*, *verabschieden*, *treffen* und *fällen*: *Gesetz erlassen, Verfassung verabschieden, Entscheidung treffen und Urteil fällen = donijeti zakon, donijeti Ustav, donijeti odluku, bzw. donijeti presudu*. Dabei ist zu bedenken, dass das kroatische Recht seine Wurzeln im Rechtssystem der Österreichisch-Ungarischen Monarchie hat (Mamić, 1992). Diese Widersrpüchlichkeiten lassen eine interessante und wissenschaftlich relevante Untersuchung erwarten.

[1] Wahrig, Gerhard (2011) *WAHRIG Deutsches Wörterbuch* 9. Auflage. Brockhouse, Mannheim; Šamšalović, Gustav (1984) *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

[2] Aus der Übersetzung vom Kroatischen ins Deutsche der Zusammenfassung des Buches von S. Sršan (2008) *Statuti Virovitičke županije 1754.-1792*., Državni arhiv Osijek, Osijek, S. 142.

Die Ergebnisse sollten allen, die sich im Studium oder ihrem Beruf mit deutschen Rechtstexten befassen, insbesondere den Germanistikstudenten und künftigen Übersetzern, die über keine juristischen Kenntnisse verfügen, beim Verständnis und Übersetzen dieser Konstrukte Hilfe leisten.

2. Theoretische Grundlage

2.1. Kollokationen mit einem Verb als Kollokator in der Rechtssprache

Kollokationen sind zwei oder mehr Wörter, die gewöhnlich in freien lexikalischen Verbindungen zusammen auftreten, wobei jedes von ihnen eine spezifische Bedeutung trägt und sowohl getrennt als auch in anderen lexikalischen Verbindungen vorkommen kann („... two or more words usually occurring together in free lexical connection, which means that each of them keeps its specific meaning and can occur separately as well as in other lexical relations") (Gačić 2009: 280). Die Kollokationen sind oft stark idiomatisiert weil „(...) eine Komponente innerhalb des Ausdrucks eine Bedeutung trägt, die sie in anderen Kontexten außerhalb des Ausdrucks nicht hat" (Hümmer 2006: 36). Nach Gläser bezeichnet die Kollokation bestimmte Kombinationen von Wörtern, die eine komplexe, nicht immer motiviert erscheinende Bedeutung aufweisen (Gläser 1986: 38). Ein typisches Beispiel im Bereich Recht wäre die Kollokation *Entscheidung treffen* im Gegensatz zum gemeinsprachlichen Ausdruck *jemanden / eine Person treffen*. Die semantisch enge Verbundenheit von Bestandteilen (Basis und Kollokator) einer Kollokation stellt die eigentümliche Eigenschaft dieses Konstruktes dar und unterscheidet es von anderen polylexikalischen Ausdrücken. Eine Kollokation besteht aus einer Kollokationsbasis, die semantisch autonom ist, und einem Kollokator, der von seiner Basis abhängt (Hausmann 1984: 401). Der Struktur nach sind die Kollokationen eine Kombination von Bestandteilen von primären Wortklassen. Die Funktionswörter können in der Kollokation vorkommen, fungieren aber nicht als Basis oder Kollokator (ebd.). Die Kollokation wird auch als binäre Wortverbindung definiert, deren Konstituenten im syntagmatischen Verhältnis der Verträglichkeit oder Kompatibilität zueinander stehen (Reder 2006: 2).

Man unterscheidet zwischen offenen und restringierten Kollokationen: bei den ersteren sind die Konstituenten austauschbar, und bei den letzteren fungiert eine Konstituente als Träger der Metaphorizität (Gläser 1986: 39). Restringierte Kollokationen werden auch als eine Unterart des

Phraseologismus definiert. Die Bezeichnung Kollokation gehört terminologisch zum Bereich der Semantik und der Termin Phraseologismus zur Phraseologie (Gläser 1986: 39). Distinktive Merkmale der Phraseologismen in Bezug auf andere Wortverbindungen sind Idiomatizität, Expressivität und morphosyntaktische Festigkeit (Hümmer 2006: 29). Restringierte Kollokationen sind nicht mit Phraseologismen wie *ins Gras beißen* (vgl. Helbig und Buscha 2001: 69) gleichzusetzen, denn diese „teilverbalen idiomatischen Verbindungen" sind „demotivierte Fügungen" (Petrović 1995: 68).

Nach Hausmann (1985) kommen die Kollokationen in folgenden Strukturen vor (6): Substantiv (Subjekt) + Verb, Verb + Substantiv (Objekt) bzw. Substantiv (Objekt) + Verb, Adjektiv + Substantiv; Substantiv + (Präposition) + Substantiv, Adverb + Adjektiv und Verb + Adverb bzw. Adverb + Verb. Diese Strukturen können mit folgenden Beispielen aus dem Bereich Jura illustriert werden: *Recht erfolgt* (Substantiv (Subjekt) + Verb); *Entscheidung treffen* (Substantiv (Objekt) + Verb)*; juristische Person* (Adjektiv + Substantiv), *beschränkt geschäftsfähig* (Adverb + Adjektiv)*; umfassend vertreten* (Adverb + Verb)*; Recht auf Selbstbestimmung* (Substantiv + (Präposition) + Substantiv). In der Rechtsprache erscheinen noch zwei weitere Strukturen, die Hausmann nicht erwähnt hat: (Präposition + Substantiv + Verb): *in Kraft treten / außer Kraft setzen* und Substantiv + Substantiv (Genitiv): *Eröffnung des Verfahrens, Durchführung der Untersuchung*, die von Strukturen Verb + Subtantiv (Objekt) abgeleitet sind (*Verfahren eröffnen, Klage erheben*) (Kordić, Marušić 2017). In der Rechts- und Verwaltungssprache kommen die Kombinationen: Adjektiv + Substantiv; Substantiv + Substantiv (Genitiv) und Verb + Substantiv (Akkusativ) am häufigsten vor (ebd.).

Eine der bekanntesten Autorinnen im Bereich der fachsprachlichen Phraseologie ist die dänische Rechtslinguistin Anne-Lise Kjær, die sich auch mit Besonderheiten der juristischen Phrasen und Kollokationen befasst hat dar. Ihre Studien stellen den Ausgangspunkt für weitere Untersuchungen der Phraseologismen in der Rechtssprache. In einer ihrer frühen Arbeiten definiert sie die festen Wortverbindungen der Rechtssprache als „[...] Wortverbindungen, die in juristischen Fachtexten der Gegenwartssprache wiederholt in der gleichen festen Form auftreten und die eine fachsprachlich spezialisierte Bedeutung bzw. eine fachlich bedingte Funktion haben" (1991: 115). Der Festigkeit nach unterscheidet sie zwischen Wortverbindungen mit absoluter Festigkeit und denen mit relativer Festigkeit. Rechtssprachliche Wortverbindungen der absoluten Festigkeit sind nominale Wortgruppen mit terminologischem Charakter (*bewegliche Sache,*

unerlaubte Handlung) und die Wortverbindungen mit relativer Festigkeit werden als normbedingte Wortverbindungen (Kjær 1992) bzw. Nominationsstereotype der Rechtssprache (Kjær 1994) bezeichnet. Sie unterscheidet folgende Typen von Phraseologismen der Rechtssprache:

1. Polylexikalische Termini bzw. Mehrworttermini, die häufig in der Kombination Adjektiv + Substantiv auftreten (*bewegliche Sache, einstweilige Verfügung, rechtliches Gehör*) und durch eine absolute Festigkeit gekennzeichnet sind.
2. Lateinische Mehrworttermini wie z. B. *culpa in contrahendo, prima facie, ex officio*.
3. Kollokationen als feste Mehrworttermini treten am häufigsten in der Kombination Substantiv + Verb auf. Nach Kjær beinhalten solche Kollokationen (auch Fachwendungen genannt) einen juristischen Terminus und beschreiben juristische Handlungen (*ein Testament errichten, einen Vertrag eingehen, Urteil erlassen, Antrag stellen*).
4. Funktionsverbgefüge (FVG): diese Wortkombination betrachtet sie als eine besonders dominante Kategorie der rechtssprachlichen Phraseologismen, die sich aus einem semantisch vagen Funktionsverb und einem Substantiv zusammensetzen, wobei das Substantiv den verbalen Wert des Ausdrucks trägt (*Klage erheben, Widerspruch einlegen*). Hierzu gehören auch die Konstrukte Präposition + Substantiv + Verb (*in Auftrag geben, in Kraft treten, unter Strafe stellen, in Verzug kommen*) (2007: 509).
5. Binomiale Konstruktionen sind die Paarformeln, die aus zwei Wörtern derselben Wortklasse bestehen und durch eine Konjunktion (und/oder) miteinander verbunden sind, wie z. B. *Treu und Glauben, null und nichtig, recht und billig.*
6. Phraseologismen mit unikalen Komponenten sind Wortkombinationen mit archaischen Wörtern, wie z. B. *von Amts wegen, an Eides statt*. (2007: 510).

Die Strukturen unter 3. und 4. sind schwer zu unterscheiden und werden in dieser Arbeit als Kollokationen mit einem Verb als Kollokator betrachtet und untersucht. Nach der Phrasensyntax von Karabalić und Pon stellt das Verb den Kopf der Phrase dar, von dem ein präpositionales oder nominales Dependens abhängt (vgl. Karabalić und Pon 2008: 16). Der nominale Bestandteil (die Basis) ist der Bedeutungsträger und das Verb der

grammatische Funktionsträger (Kollokator) mit neutralisierter oder reduzierter Bedeutung.

Zu Kollokationen dieser Art gehören Kollokationen mit einem Funktionsverb als Kollokator oder Funktionsverbgefüge. Das Funktionsverb wird zum Träger des metaphorischen Charakters der Kollokation, weil es seine ursprüngliche Bedeutung verloren hat (*Entscheidung treffen*). Wenn der nominale Teil ein deverbatives Substantiv ist, sind solche Konstrukte oft durch ein entsprechendes Vollverb ersetzbar (= *entscheiden*). Bei der Bestimmung von Funktionsverben orientieren wir uns an der Einteilung nach Helbig und Buscha (2001), die folgende Funktionsverben enthält: *bringen, geben, erfahren, finden, führen, kommen, machen, leisten, nehmen, setzen, stellen* und *treffen*. Darüber hinaus zählen sie auch die Hilfsverben *haben* und *sein* zu dieser Gruppe der Funktionsverben im engeren Sinne.

Konstrukte mit Funktionsverben (Funktionsverbgefüge) stehen nicht selten in der Kritik. So meint Heringer (1995: 213–214), dass diese Konstrukte den Satz aufbliesen und besonders umständlich seien. Petrović (2005: 131–145) bezeichnet diese Konstrukte als unnötige und unnatürliche Nominalisierungen und ordnet sie neben Tautologie, Pleonasmus und doppelter Negation zu Verstößen gegen die Logik. Einige Kollokationen mit verbalem Kollokator können durch ein Vollverb ersetzt werden, bei anderen aber ist das nicht möglich, weil dadurch das semantische Feld des Ausdrucks eingeschränkt oder verändert wird. Davon zeugt die Einteilung der Kollokationen (Petrović 2005) in drei Gruppen[3]: 1) diejenigen, die durch ein entsprechendes vollständig synonymes Vollverb ersetzbar sind (*zum Abschluss bringen – abschließen; in Anwendung sein – angewendet werden*); 2) diejenigen, die durch kein vollständig synonymes Vollverb ersetztbar sind, weil sie semantisch präziser sind (*zum Kochen bringen* [inchoativ] – *kochen* [durativ]) und 3) diejenigen, die durch keine bedeutungsgleichen Vollverben ersetzbar sind (*in Angst halten, in Kraft treten*). Obwohl diese Konstrukte als Grenzfälle unter Kollokationen betrachtet werden können (Kordić 2021: 686), soll durch die vorliegende Analyse bewiesen werden, dass metaphorische Kollokationen mit einem Funktionsverb als Kollokator ein legitimer und wichtiger Bestandteil der Rechtssprache sind, der die Mitteilungsperspektive ändern und die Präzision der Information aufwerten kann. Diese Funktion von metaphorischen

[3] Allerdings betrachtet Petrović (2006) diese Konstrukte vom Standpunkt der Grammatik als Funktionsverbgefüge.

Kollokationen kommt insbesondere beim Übersetzen von Rechtstexten zum Ausdruck, denn, wie es Susan Šarčević in Vorwort zu ihrem Buch *New Approach to Legal Translation* ausgedrückt hat, „Legal translation (...) leads to legal effects and may induce peace or prompt war" (Šarčević 2000)[4].

2.2. Morphosyntaktische Besonderheiten der Verben als Kollokatoren

Gegenstand dieser Studie sind Kollokationen der Struktur *Verb + Substantiv (Objekt)* bzw. *Substantiv (Objekt) + Verb*. Im Korpus erscheinen auch die Belege der Struktur *Substantiv (Subjekt) + Verb*, sowie die Konstrukte, in welchen der nominale Teil präpositionalisiert ist. Kollokationen mit einem Funktionsverb als Kollokator bilden einen kleineren Bestandteil von unserem Korpus, weil acht (8) von insgesamt 31 Verben zu Funktionsverben im engeren Sinne gezählt werden.

Nach morphosyntaktischen Verbindungen teilen Helbig und Buscha (2001: 83–84) die Funktionsverben im weiteren Sinne in a) Verben, die mit einer Präpositionalgruppe in Verbindung stehen (*sich befinden, bleiben, bringen, gehen, gelangen, geraten, kommen, liegen, sein, setzen, stehen, treten, versetzen*); b) Verben, die mit einem Akkusativ vorkommen (*anstellen, aufnehmen, ausüben, bekommen, besitzen, erfahren, erheben, finden, erhalten, erteilen, genießen, leisten, machen, treffen, üben, unternehmen*) und c) Verben, die sowohl mit einem Akkusativ als auch mit einer Präpositionalgruppe vorkommen, wie *führen, geben, haben, halten, nehmen, stellen*[5]. Nach der Aktionsart der verbalen Bestandteile unterscheiden Helbig und Buscha (2001: 67) folgende Funktionsverben: 1) durative oder kursive Verben, die einen Zustand oder ein Geschehen ausdrücken (*ausüben, besitzen, bleiben, haben, leisten, liegen, machen, sein, stehen*); 2) inchoative oder transformative Verben, die eine Veränderung des Zustands oder Geschehens bezeichnen (*aufnehmen, bekommen, erfahren, erhalten, erheben, finden, gelangen, geraten, kommen, nehmen, treten, übernehmen* u. a.) und 3) kausative Verben, die das Bewirken einer Zustandsveränderung, eines Zustands oder eines Vorgangs ausdrücken (*bringen, erteilen, führen, geben, halten, lassen, setzen, stellen, versetzen*) (ebd.). Petrović (2005: 132) hingegen unterscheidet nach der Aktionsart zwei Gruppen von Funktionsverben: durative und inchoative oder

[4] „Juristische Übersetzungen (...) erzeugen Rechtswirkungen und können Frieden oder Krieg auslösen." (übersetzt durch Autorinnen dieser Arbeit).

[5] Beispiele Helbig und Buscha (2001: 84) entnommen

resultative. Typischerweise treten Funktionsverben als Konstituenten der metaphorischen Kollokationen in fester Struktur auf und werden als lexikalisierte Konstrukte oder lexikalisierte Metaphern betrachtet. Folgende Merkmale sind für die Kollokationen mit Funktionsverben typisch (Helbig und Buscha 2001):

1) Der Ausdruck kann ohne wesentliche Bedeutungsänderung durch ein Vollverb ersetzt werden (*Er brachte seine Papiere in Ordnung. – Er ordnete seine Papiere*.)
2) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) kann in der Regel nicht pronominalisiert werden (*Er leistete seinem Freund Hilfe*. – Falsch: *Er leistete sie seinem Freund*.)
3) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) kann in der Regel nicht (oder nur beschränkt) attribuiert werden (Falsch: *Er nimmt von den Beschlüssen schnelle Kenntnis*.)
4) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) kann in der Regel nicht erfragt werden (*Er bringt seinen Mandanten zur Vernunft*. – Falsch: *Wozu bringt er seinen Mandanten*?)
5) Der Ausdruck kann nicht ins Passiv verwandelt werden (*Die Verhandlungen nahmen eine gute Entwicklung.* – Falsch: *Eine gute Entwicklung wurde von Verhandlungen genommen*.)
6) Das bedeutungstragende Substantiv (die Basis) kann nicht mit *kein* verneint werden (*Er stellt sein Problem nicht zur Debatte*. – Falsch: *Er stellt sein Problem zu keiner Debatte*.)

Durch die Analyse der gesammelten Belege wird überprüft, ob sie diese Merkmale aufweisen.

3. Ergebnisse der Korpusanalyse

Die Belege wurden dem *Bayrischen Hochschulgesetz (BayHSchG) vom 23. Mai 2006, zuletzt geändert durch § 1 Abs. 186 der Verordnung vom 26. März 2019*, entnommen. Die Untersuchung soll folgende Fragen beantworten: 1) welche Kollokationen am häufigsten im Korpus vorkommen und welche morphosyntaktische Merkmale sie aufweisen; 2) welche Verben am häufigsten als Kollokatoren vorkommen 3) welche Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den Belegen und ihren kroatischen Entsprechungen zum Ausdruck kommen und 4) welche semantische und kommunikative Funktionen die Kollokationen mit einem verbalen Kollokator in der Rechtssprache ausüben?

3.1. Morphosyntaktische Merkmale der Kollokationen mit einem Verb als Kollokator

Der morphologischen Struktur nach können die dem Bayerischen Hochschulgesetz entnommenen Belege in drei Hauptgruppen eingeteilt werden: Verb + Substantiv (Objekt) bzw. Substantiv (Objekt) + Verb, Präposition + Substantiv + Verb bzw. Verb + Präposition + Substantiv, Substantiv (Subjekt) + Verb. Die Formen mit einem Substantiv im Dativ oder im Genitiv als Basis konnten nicht belegt werden.

Zur Untersuchung wurden 157 Kollokationen herangezogen. Die Kollokationen mit dem nominalen Teil im Akkusativ sind mit 125 Beispielen belegt, und zwar mit 53 verschiedenen Kollokationen belegt. Mit einem Prozentanteil von 79,62% stellen sie die häufigsten Kollokationen dieser Struktur dar. Es sind: *Regelungen treffen* (16 Belege), *Aufgaben wahrnehmen* (15 Belege), *die/eine Bezeichnung führen* (11 Belege), *Aufgabe(n) erfüllen* (8 Belege), *Anwendung finden* (6 Belege), *Entscheidungen treffen* und *Maßnahmen treffen* (je 4 Belege). Andere Kollokationen dieser Struktur sind mit einem oder zwei Beispielen belegt. Zu den produktivsten Kollokatoren in dieser Gruppe zählt das Verb *haben* (*die Aufgabe haben, Auswirkungen haben, den Vorsitz haben*).

Die Struktur mit einer Präpositionalgruppe als Basis ist mit insgesamt 24 Beispielen belegt (15,28%). Die am häufigsten vertretenen Kollokationen dieser Struktur sind *zur Verfügung stellen* (10 Belege) und *zur Verfügung stehen* (4 Belege). In anderen Kollokationen kommen die Verben *haben, nehmen, bleiben, kommen* und *treten* vor (*Anspruch haben auf*, *zur Folge haben*, *in Anspruch nehmen, in Kraft bleiben, in Betracht kommen, in Kraft treten, außer Kraft treten*). Das einzige Verb, das Kollokationen mit dem Substantiv im Nominativ bildet, ist *erfolgen*. Kollokationen dieser Struktur sind im Korpus mit acht (8) Beispielen belegt und bilden 5,1% aller gesammelten Beispiele.

Die lexikalisierten Kollokationen, die immer in derselben Form auftreten, kommen in geringer Zahl im Korpus vor: 30 von insgesamt 157 Belegen (19,35%). Es sind: *in Kraft treten*, *in Kraft bleiben*, *außer Kraft treten*, *den Vorsitz führen*, *den Vorsitz haben*, *Anspruch haben auf*, *in Anspruch nehmen*, *zur Folge haben*, *in Betracht kommen*, *Stellung nehmen zu*, *im Dienst stehen*, *zur Verfügung stehen* und *zur Verfügung stellen*. Dabei ergibt sich, dass alle Beispiele mit Funktionsverben gebildet werden, die auch in der Gemeinsprache gebräuchlich sind, mit der Ausnahme von rein rechtssprachlichen

Kollokationen mit der Basis *Kraft*: *in Kraft/ außer Kraft treten*, *in Kraft bleiben*. Dies steht in Einklang mit der Ansicht Gläsers (2007: 488), dass die rechtssprachliche Phraseologie kein selbstständiges System ist, sondern dass sie ein Teilsystem der gemeinsprachlichen Phraseologie darstellt.

Anhand dieser Beispiele wird überprüft, welche morphosyntaktischen Merkmale nach Helbig und Buscha (Kapitel 2.2. hier) diese Kollokationen erfüllen:

1.) Die Struktur kann durch ein Vollverb ersetzt werden ohne wesentliche Bedeutungsänderung

Einige der lexikalisierten Kollokationen sind durch ein Vollverb ersetzbar: *den Vorsitz führen/haben = vorsitzen; Anspruch auf etwas haben = beanspruchen; zur Folge haben = folgen; im Dienst stehen = dienen; zur Verfügung stehen = verfügen*. Andere Belege aber lassen sich nicht durch ein mit deverbativem Substantiv semantisch verbundenen Vollverb oder Adjektiv ohne wesentliche Bedeutungsänderung ersetzen. Zu dieser Gruppe gehören typische rechtssprachliche Kollokationen *in Kraft/ außer Kraft treten, in Kraft bleiben* sowie Kollokationen, die nicht unbedingt fachsprachlicher Natur sind: *in Anspruch nehmen = benutzen, von etwas Gebrauch machen; Stellung nehmen zu etwas = sich zu etwas äußern, in Betracht kommen – berücksichtigt werden*[6].

2.) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) wird nicht pronominalisiert

Dieses Merkmal gilt für alle oben genannten Belege, weil in keinem davon der nominale Teil durch ein Pronomen ersetzbar ist: statt *in Kraft treten* kann man nicht sagen *in sie treten*, statt *den Vorsitz führen – ihn führen*, statt *Anspruch haben auf etwas – ihn auf etwas haben* usw.

3.) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) ist nicht (oder nur beschränkt) attribuiert

Da die oben genannten 13 Belege lexikalisierte Ausdrücke (lexikalisierte Metaphern) sind, können sie nicht durch Attribute erweitert werden. Die Analyse anderer Belege im nächsten Kapitel wird dagegen zeigen, dass die Erweiterung von nicht-lexikalisierten Kollokationen im Korpus häufig vertreten ist.

[6] Die Eklärung der letzteren drei Belege entstammt dem WAHRIG Deutschen Wörterbuch.

4.) Das bedeutungstragende Glied (die Basis) ist nicht erfragbar

Dieses Merkmal trifft auch auf die Belege in unserem Korpus zu, denn man kann etwa die Kollokation *in Kraft treten* nicht durch: *worin treten*? erfragen. Dasselbe gilt für *den Vorsitz führen* (*was führen*?), *Anspruch haben auf etwas* (*was auf etwas haben*?) und andere Belege.

5.) Der Ausdruck hat keine Passivform

Dieses Merkmal gilt auch für unser Korpus, aber mit Ausnahmen. Das illustrieren folgende Beispiele:

Art. 75 findet entsprechende Anwendung. (Art. 85 Abs. 3)

Passiv (falsch): *Entsprechende Anwendung wird vom Artikel 75 gefunden*.

Ausnahme: *Ungarn führt den Vorsitz im Rat der EU. / Der Vorsitz in der EU wird von Ungarn geführt*.

6.) Die bedeutungstragenden Substantive werden nicht mit *kein* verneint

Das Merkmal ist auf alle Kollokationen anwendbar. In der Regel wird der ganze Ausdruck mit *nicht* verneint. Man kann nicht sagen: *in keine Kraft treten, keinen Vorsitz führen,* usw.

Die Analyse der morphosyntaktischen Merkmale von (lexikalisierten) Kollokationen mit Funktionsverben oder Funktionsverbgefügen nach den Kriterien von Helbig und Buscha (2001) hat gezeigt, dass vier Merkmale auf unsere Belege zutreffen. Andererseits ergeben die Belege, dass drei Merkmale, die für Konstrukte mit Funktionsverben typisch sind, bei rechtssprachlichen Kollokationen nicht gegeben sind. So lassen sich z. B die Kollokationen *in Kraft/ außer Kraft treten, in Kraft bleiben* nicht durch ein Vollverb ersetzen. Desgleichen trifft die Behauptung, Konstrukte mit einem Funktionsverb könnten nicht ins Passiv transformiert werden, auf einige Kollokationen mit verbalen Kollokatoren in der Rechtssprache nicht zu. Das dritte Merkmal gilt auch nur für lexikalisierte Kollokationen mit dem Funktionsverb als Kollokator, während viele Kollokationen in der Rechtssprache durch andere Glieder erweitert werden können. In diesen Fällen spricht man von nicht-lexikalsierten Kollokationen. In unserem Korpus kommen folgende Erweiterungen der nominalen Konstituente vor:

a) Erweiterung durch ein adjektivisches Attribut

Art. 75 findet entsprechende Anwendung. (Art. 85 Abs. 3)

Für Maßnahmen nach Satz 1 trägt die baurechtliche Verantwortung die Hochschule. (Art. 5)

b) Erweiterung des Substantivs durch ein Bestimmungswort

Der Präsident oder die Präsidentin übt das Hausrecht aus. (Art. 21 Abs. 12)

[Die Hochschule] informiert die Studierenden und führt gegebenenfalls eine Studienberatung durch. (Art. 60)

c) Erweiterung durch eine Präpositionalgruppe

Das Staatsministerium führt die Aufsicht über die nichtstaatlichen Hochschulen, [...] (Art. 85)

Diese Personen müssen über die Qualifikation für ein Studium an einer Fachhochschule in Bayern verfügen. (Art. 61 Abs. 9)

d) Erweiterung durch Genitivattribute (zwei Belege mit dem FV *erfolgen*):

*Die Durchführung der Studiengänge und die Abnahme der Prüfungen erfolgt gemäß den rechtlichen Vorgaben des Sitzlande*s. (Art. 86 Abs. 3)

Die Einführung neuer Wappen und die Änderung geschichtlicher Wappen können nur im Einvernehmen mit dem Staatsministerium erfolgen. (Art. 11 Abs. 2)

e) Erweiterung durch zu + Infinitiv Konstrukt (ein Beleg)

[...], *erhält auf Antrag die Genehmigung, den erworbenen Grad oder Titel in der Form des entsprechenden deutschen akademischen Grades zu führen*, (Art. 105 Abs. 1)

f) Erweiterung durch adjektivisches Attribut und nachstehenden Relativsatz (ein Beleg):

[...], *wenn das betreffende Studium besondere qualitative Anforderungen stellt, die jeweils zu begründen sind*. (Art. 44 Abs. 4)

Aus den genannten Beispielen lässt sich schließen, dass in deutscher Gesetzessprache des Hochschulwesens die Kollokationen mit einem verbalen Kollokator oft durch andere Glieder erweitert werden. Diese Etweiterungen stehen im Einklang mit den typischen stilistischen Eigenschaften der Rechtssprache wie Nominalstil, Redundanz, komplexe syntaktische Strukturen, informative Präzision des Ausdrucks usw. (Kordić, 2015). Im Korpus kommen die Erweiterungen am häufigsten in Form von Adjektiven und Präpositionalgruppen vor. Nach Gradečak-Erdeljić und Marušić (2018: 5) sind adjektivische Attribute in Fachsprachen „präzise Instrumente […], um ein vollkommenes Bild der Umstände darzustellen."

3.2. Vergleichende qualitative und quantitative Analyse der verbalen Konstituenten

Im Text kommen Kollokationen mit einem (Funktions)Verb in 73 verschiedenen Kollokationen vor, die durch insgesamt 157 Beispiele belegt sind. Als Kollokatoren fungieren 31 verschiedene Verben, die ihre ursprüngliche Bedeutung in enger morphosyntaktischer Beziehung mit der nominalen Basis verloren haben. Nach der Vorkommenshäufigkeit[7] werden sie folgenderweise rangiert: *treffen* (26), *wahrnehmen* (16), *führen* (13), *stellen* (11), *erfüllen* (10), *erfolgen* (8), *haben* (7), *erteilen* (6), *finden* (6), *stehen* (6), *geben* (5), *nehmen* (5), *tragen* (5), *besitzen* (4), *erhalten* (3), *treten* (3), *schließen* (3), *ausüben* (3), *beschließen* (2), *durchführen* (2), *erbringen* (2), vornehmen (2). Die Verben *abschließen*, *aufstellen*, *bleiben*, *erstatten*, *kommen*, *leisten*, *schenken*, *verleihen* und *verfügen* sind mit je einem Beispiel belegt. Um festzustellen, ob es Unterschiede in der Frequenz von Verben als Kollokatoren in der Gemeinsprache und der Rechtssprache gibt, wird die Liste der häufigsten Verben in unserem Korpus mit den häufigsten Funktionsverben in der Gemeinsprache nach Kamber verglichen[8]. Es werden 10 nach der Frequenz ranghöchste Verben in der Tabelle 1 verglichen. Daraus ist ersichtlich, dass, mit Ausnahme der Verben *stellen* und *stehen*, keines der übrigen acht frequentesten Verben der Gemeinsprache unter den zehn ranghöchsten Kollokatoren der rechtsprachlichen Kollokationen vertreten ist. Fünf wurden ausschließlich im BayHschG gefunden, und zwar: *wahrnehmen*, das mit 16 Belegen (10,19%) vertreten ist, *führen* mit

[7] Die Anzahl der Belege pro Verb ist in Klammern angegeben.

[8] Siehe Kordić und Marušić, 2017.

13 Belegen (8,28%), *stellen* mit 11 Belegen (7%), *erfüllen* mit 10 Belegen (6,37%), gefolgt von *erfolgen* mit 8 Belegen (5,10%). Interessanterweise sind die in der Gemeinsprache am häufigsten vorkommenden Kollokatoren *bringen*, *sein* und *kommen* im Korpus der Rechtssprache (Hochschulwesen) überhaupt nicht oder schwach vertreten. Aus der vergleichenden Analyse ergibt sich, dass der Gebrauch von fachsprachlichen Kollokationen in der Rechtssprache Vorrang hat. Dabei muss erwähnt werden, dass die Häufigkeit der Kollokationen mit bestimmten Verben als Kollokatoren stark vom Rechtsgebiet beeinflusst ist, auf das sich der betreffende Text bezieht. So kommen beipielsweise mit hoher Frequenz in Texten des deutschen Strafprozessrechts Kollokatonen mit den (Funktions)verben *bringen* und *ziehen* vor, die in unserem Korpus nicht vertreten sind (vgl. Kordić, 2021: 686, 687).

Tabelle 1: *Die häufigsten Verben als Kollokatoren in der deutschen Gemeinsprache und der Gesetzessprache des Hochschulwesens*

	Verben als Kollokatoren in der Gemeinsprache	**%**	**Verben als Kollokatoren in der Rechtssprache (Hochschulwesen)**	**%**
1.	bringen	15,74	treffen (26)	16,56
2.	sein	12,46	wahrnehmen (16)	10,19
3.	kommen	11,62	führen (13)	8,28
4.	sich befinden	7,78	stellen (11)	7
5.	stehen	7,50	erfüllen (10)	6,37
6.	geraten	6,14	erfolgen (8)	5,10
7.	nehmen	3,44	haben (7)	4,46
8.	stellen	3,30	erteilen (6)	3,82
9.	bleiben	3,21	finden (6)	3,82
10.	setzen	3,16	stehen (6)	3,82

3.3. Kollokationen mit einem Verb als Kollokator und ihre kroatischen Entsprechungen

In der Analyse wurden bereits die Kollokationen nach ihrem Häufigkeitsgrad erörtert. Im Folgenden wird nur die Liste der am häufigsten

vorkommenden Kollokationen wiederholt, um sie mit ihren kroatischen Entsprechungen zu vergleichen: *Regelungen treffen* (16), *Anordnungen treffen* (15), *Entscheidungen treffen (4), Maßnahmen treffen* (4), *Aufgaben wahrnehmen* (15), *die Bezeichnung führen* (11), *zur Verfügung stellen* (10), *Aufgaben erfüllen* (8), *Anwendung finden* (6), *Stellung nehmen zu etwas* (4), *zur Verfügung stehen* (4), *Sorge tragen* (4), *Gelegenheit geben* (3).

Tabelle 2: *Kollokationen mit einem verbalen Kollokator und ihre kroatischen Entsprechungen*

FV	Kollokationen in der Hochschulgesetzessprache	kroatische Entsprechungen (nach Šamšalovićs Wörterbuch)
erteilen (6)	die Anerkennung erteilen	dodijeliti /dati priznanje
	Auskünfte erteilen	dati informaciju/informirati
	die Entlastung erteilen	rasteretiti
	Weisungen erteilen	dati upute / uputiti
	die Zustimmung erteilen	dati suglasnost / usuglasiti
finden	Anwendung finden	naći primjenu / primijeniti
führen	Bezeichnung führen	nositi naziv, nazivati se
haben (7)	Anspruch haben auf	imati pravo na
	die Aufgabe haben	imati zadatak / obvezu
	Auswirkungen haben	imati učinak / rezultirati
	zur Folge haben	imati za posljedicu
	den Vorsitz haben	predsjedati
stehen	unter Aufsicht stehen	biti pod nadzorom
	im Dienst stehen	biti u službi/služiti
	zur Verfügung stehen	biti na raspolaganju / raspolagati s
stellen	Anforderungen stellen	postaviti zahtjeve / zahtijevati
	zur Verfügung stellen	staviti / dati na raspolaganje
treffen (39)	Anordnungen treffen	izdati naredbe / narediti
	Bestimmungen treffen	donijeti odredbe
	Entscheidungen treffen	donijeti odluke / odlučiti
	Maßnahmen treffen	donijeti mjere
	Regelungen treffen	donijeti propise
	Verfahrensregelungen treffen	donijeti poslovnik

Der Vergleich von Belegen in der Tabelle 2 weist darauf hin, dass einige deutsche verbale Kollokatoren und ihre kroatischen Entsprechungen semantisch und lexikalisch nicht übereinstimmen. Das bezieht sich vor allem auf die Kollokationen mit dem Verb *treffen* und *stehen*, deren kroatische Entsprechungen ebenso die Form von Kollokationen haben, in denen das Übersetzungspaar von *treffen* das Verb *donijeti* (= bringen) bzw. von *stehen biti* (= sein) ist. Eine Ausnahme bilden Kollokationen mit dem Verb *haben*, die im Kroatischen dieselbe lexikalische und semantische Realisierung wie im Deutschen haben. Dasselbe gilt für die Kollokation *Anwendung finden*, die in identischer semantischer Realisierung in beiden Sprachen vorkommt. Einige Kollokationen werden durch Terminologisierung in einer geänderten Form ins Kroatische übertragen, wie *Anforderungen stellen – postaviti zahtjeve,* oder *Anordnungen treffen – izdati naredbe*. In zwei Fällen werden Kollokationen mit einem Vollverb ins Kroatische übersetzt: *die Entlastung erteilen – rasteretiti* und *den Vorsitz haben – predsjedati*. Zu zehn Kollokationen aus der Tabelle 2 werden aus stillistischen Gründen in Wörterbüchern[9] neben einer Kollokation als kroatischer Ensprechung auch ein dem nominalen Teil entsprechendes Vollverb angeboten: *Anordnungen treffen – izdati naredbe/ narediti*; *zur Verfügung stehen –stajati na raspolaganju/ raspolagati*, *Entscheidungen treffen - donijeti odluke/odlučiti* usw.

Die Unterschiede zwischen den deutschen Beispielen und ihren kroatischen Entsprechungen bestätigen unsere Annahme über die kulturelle und reschtssystemspezifische Bedingtheit der Kollokationen. Dieser Umstand sowie eine höhere Frequenz von Kollokationen mit (Funktions)Verben in der deutschen als in der kroatischen Rechtssprache (Kordić, 2021), einschließlich der Tendenz zur Verwendung von Vollverben statt metaphorischer Kollokationen im Kroatischen, rechtfertigen unsere Auffassung, dass Verständniss und die richtige Übersetzung von solchen semantisch nicht übereinstimmenden verbalen Kollokatoren für kroatische Jurastudenten und Juristen mit unzureichenden Deutschkenntnissen sowie für Germanistikstudenten in ihrer Arbeit mit deutschen Rechtstexten eine Herausforderung darstellen. Diese Unterschiede zwischen zwei Sprachen fordern auch Erweiterung der Kenntnisse über fachsprachliche Kollokationnen unter kroatischen Germanistikstudenten und Übersetzern.

[9] In Zweifelsfällen beim Übersetzen der Belege ins Kroatische bedienten wir uns der anerkannten Wörterbücher Brockhaus WAHRIG Deutsches Wörterbuch, 9. Auflage (2011), und Gustav Šamšalović, Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske (1984).

3.4. Semantische und kommunikative Leistungen

Kollokationen können verschiedene semantische und kommunikative Leistungen vollbringen, durch die sie sich von den möglichen konkurrierenden Verben oder Adjektiven mit Kopula unterscheiden. Wie schon gezeigt wurde, werden verschiedene sprachliche Mittel in der Rechtssprache verwendet, um den Sachverhalt näher zu beschreiben, den Ausdruck präziser zu machen oder die Mitteilungsperspektive zu ändern. Durch Auswahl der verbalen Konstituenten können Aktionsarten der ganzen Kollokation nuanciert und Lücken im Sprachsystem geschlossen werden (Helbig und Buscha 2001: 92–94). So wird im Korpus zwischen *zur Verfügung stehen* (*verfügbar sein*) und *zur Verfügung stellen* (*staviti na raspolaganje*) unterschieden. Die Kollokation mit *stehen* ist, semantisch gesehen, durativ und die mit *stellen* kausativ:

> *Soweit im Staatshaushaltsplan oder in diesem Gesetz nichts anderes bestimmt ist, stehen von der Hochschule erzielte Einnahmen dieser zur Verwendung für Hochschulzwecke zur Verfügung*. (Art. 5)

> *Die Hochschule stellt den Frauenbeauftragten der Hochschule und der Fakultäten zur wirksamen Erfüllung ihrer Aufgaben in angemessenem Umfang Mittel zur Verfügung*. (Art. 4)

Ein weiteres Beispiel der Nuancierung bilden die Kollokationen *Gelegenheit (zu etw.) geben*, die eine kausative Bedeutung trägt, und *Gelegenheit erhalten* mit inchoativer Bedeutung:

> *Den betroffenen Lehrpersonen ist in den Fällen des Satzes 2 Gelegenheit zur Stellungnahme zu den Bewertungsergebnissen zu geben*. (Art. 10 Abs. 3)

> […], *dass der Habilitand oder die Habilitandin sich in der akademischen Lehre qualifiziert und ausreichend Gelegenheit zur Lehre erhält*. (Art. 65 Abs. 9)

Einige Kollokationen im Korpus sind durch ein entsprechendes Vollverb bzw. ein aus dem Substantiv abgeleitetes Adjektiv ersetzbar, z. B. *die Fähigkeit besitzen – fähig sein*, *Sorge tragen (für) – sorgen (für)*, *die Verantwortung tragen – verantwortlich sein, Vereinbarungen schließen – vereinbaren*, *Anordnungen treffen – anordnen*. Wenn Kollokationen durch kein entsprechendes Vollverb oder Adjektiv mit Kopula ersetzbar sind, fungieren sie als

Lückenfüller im Sprachsystem und tragen zur Depersonalisierung des Stils bei oder ermöglichen die Änderung der Mittelungsperspektive, indem der nominale Teil am Ende des Satzes betont wird:

> *Soweit im Staatshaushaltsplan oder in diesem Gesetz nichts anderes bestimmt ist, stehen von der Hochschule erzielte Einnahmen dieser zur Verwendung für Hochschulzwecke zur Verfügung*. (Art. 5 Abs. 1)

4. Fazit

Das Ziel der dargestellten Studie war, Kollokationen im Bereich der Rechtssprache mit einem verbalen Kollokator zu überprüfen sowie morphosyntaktische und semantische Besonderheiten der Kollokationen dieser Struktur im Bereich Jura zu bestimmen. Außerdem sollte der Vergleich von Kollokationen der Struktur Verb + Substantiv bzw. Substantiv + Verb mit ihren Entsprechungen in der kroatischen Rechtssprache auf Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen beiden Sprachen hinweisen.

In der durchgeführten Analyse wurden morphosyntaktische und semantische Besonderheiten der Kollokationen mit verbalen Kollokatoren dargestellt und mit Beispielen illustriert. Es wurde gezeigt, dass in der deutschen Gesetzessprache (im Bereich des Hochschulwesens) die Kollokationen mit dieser Struktur oft durch andere Glieder erweitert werden. Diese Erweiterungen, die in lexikalisierten Kollokationen der Alltagssprache nicht vorzufinden sind, können als für die Rechtssprache typische Merkmale bezeichnet werden, die mit anderen stilistischen Merkmalen wie: Nominalstil, Redundanz, komplexe syntaktische Strukturen und Präzision des Ausdrucks in Einklang stehen. Die Untersuchung hat erwiesen, dass der Einsatz von metaphorischen Kollokationen in Fachtexten der Rechtssprache begründet und erforderlich ist: Sie schließen Lücken im Sprachsystem, nuancieren Aktionsarten und ändern die Mitteilungsperspektive. Sie bereichern die Ausdrucksmöglichkeiten, umschreiben Passivkonstruktionen und tragen zur Depersonalisierung des Stils bei.

Die festgestellten Unterschiede zwischen den kroatischen Beispielen und ihren deutschen Originalen rechtfertigen die Notwendigkeit einer Erweiterung der Kenntnisse über diese Konstrukte und ihre Erscheinungsformen unter kroatischen Germanistikstudenten und Übersetzern, insbesondere in ihrer Arbeit mit fachsprachlichen Texten.

Am Ende sollten die Einschränkungen dieser Studie erwähnt werden. Sie gründet auf einem begrenzten Korpus aus der Gesetzessprache im Bereich des Hochschulwesens. Eine Analyse von mehreren Gesetzen auf diesem Gebiet aus mehreren Ländern Deutschlands würde wissenschaftlich zuverlässigere Resultate ergeben. Trotzdem glauben wir, dass die Ergebnisse dieser Untersuchung als indikativ für die Rechtssprache betrachtet werden können, weil das Korpus von 157 Kollokationen auf mehreren linguistischen Ebenen quantitiv und qualitativ erforscht wurde. Die Erkenntnisse über den Gebrauch von (metaphorischen) Kollokationen weisen auf fachspezifische Strukturen von Kollokationen in der Rechtssprache und ihre morphosyntaktischen und semantischen Besonderheiten hin, wobei kulturelle Unterschiede eine wichtige Rolle spielen. Diese Erkenntnisse, insbesondere diejenigen über semantische Unterschiede zwischen den deutschen verbalen Kollokatoren und ihren kroatischen Entsprechungen, können für kroatische Germanistik- und Jurastudenten sowie Übersetzer bei ihrer Arbeit mit deutschen Rechtstexten von Nutzen sein.

Literatur

Bayrisches Hochschulgesetz (BayHSchG) *vom 23. Mai 2006, zuletzt geändert durch § 1 Abs. 186 der Verordnung vom 26. März 2019 https://www.gesetzebayern.de/Content/Document/BayHZV/true.*

Bielawski, Paweł (2022) *Juristische Phraseologie im Kontext der Rechtsübersetzung am Beispiel deutscher und polnischer Anklageschriften*. Berlin: Frank und Timme.

Gačić, Milica (2009) *Od riječi do riječi.* Učiteljski fakultet i Profil, Zagreb.

Gradečak-Erdeljić, Tanja; Marušić, Borislav (2018) „Struktur- und Motivationsmuster der FVG in der deutschen Konzernsprache“, *Language in Research and Teaching*, Hrsg. Brala Vukanović, Marija, Memišević, Anita, Peter Lang, Berlin, 131–142.

Gläser, Rosemarie (1986) *Phraseologie der englischen Sprache*, VEB Verlag, Leipzig.

Hausmann, Franz-Joseph (1984) Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen, Praxis des neusprachlichen Unterrichts, 31: 395–406.

Hausmann, Franz-Josef Hausmann (1985) „Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispi-

els." *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch,* Hrsg. Bergenholtz, Henning, Mugdan, Joachim, Lexicographica. Series Major 3, 118-129.

Hümmer, Christiane (2006) „Semantische Besonderheiten phraseologischer Ausdrücke –korpusbasierte Analyse", Linguistik online, 27/2, 29–53.

Helbig, Gerhard, Buscha, Joachim (2001) *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin, München, Wien, Zürich, New York.

Heringer, Hans Jürgen (1995) *Grammatik und Stil. Praktische Grammatik des Deutschen*, Cornelsen Verlag, Berlin.

Kamber, Alain (2006) „Funktionsverbgefüge – empirisch (am Beispiel von *kommen*)", Linguistik online *28*, 3/2006, 109–133.

Karabalić, Vladimir, Pon, Leonard (2008) *Syntax der Satzglieder im Deutschen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Filozofski fakultet, Osijek.

Kjær, Anne-Lise (1991) „Phraseologische Wortverbindungen in der Rechtssprache?", *EUROPHRAS 90. Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung,* Hrsg. Palm, Aske/ Schweden 12.–15. Juni 1990, Uppsala, 115–122.

Kjær, Anne-Lise (1992) „Normbedingte Wortverbindungen in der juristischen Fachsprache (Deutsch als Fremdsprache)". *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, Hrsg. Henrici/Zöfgen Vol. 21, 46–64.

Kjær, Anne-Lise (1994) „Zur kontrastiven Analyse von Nominationsstereotypen der Rechtssprache deutsch-dänisch"*EUROPHRAS 92. Tendenzen der Phraseologieforschung,* Hrsg. Sandig, Bochum, Universitätsverlag Brockmeyer, 317–348.

Kjær, Anne-Lise (2007) Phrasemes in legal texts. Phraseologie. *Ein Internationales Handbuch der Zeitgenössischen Forschung*, Hrsg. Burger/ Dobrovol'skij/Kühn/Norrick Berlin, New York: de Gruyter, 506–515.

Kordić, Ljubica (2008) „Problemi razumijevanja i prevođenja pravnoga teksta", *Istraživanja, izazovi i promjene u teoriji i praksi prevođenja. Theorie und Praxis des Übersetzens: alte Fragen und neue Antworten*, Hrsg. Karabalić, Vladimir, Omazić, Marija, Filozofski fakultet, Osijek, 289–301.

Kordić, Ljubica (2015) *Pravna lingvistika – sinergija jezika i prava*, Osijek, Pravni fakultet Osijek.

Kordić, Ljubica, Marušić, Borislav (2017) Funktionsverbgefüge (FVG) als Merkmal der deutschen Rechts- und Verwaltungssprache, Comparative Legilinguistics 29/2017, 9–31.

Kordić, Ljubica (2021) „Einfluss der Deutschen Rechtsterminologie auf die kroatische Rechtssprache," Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vol. 42/3, 677–694.

Kordić, Ljubica, Marušić, Borislav (2023) Sintagme s funkcionalnim glagolima kao izazov u prevođenju pravnih tekstova s njemačkoga na hrvatski jezik, Pravni vjesnik, Vol. 39, No. 2(2023), 71–91.

Ksieżyk, Felicja (2017) Kollokationsfehler als zentrales Übersetzungsproblem bei angehenden Übersetzern, *Zentrum und Peripherie: aus fremdsprachendidaktischer Sicht*. Opava: Slezská Univerzita v Opavě, Hrsg. Věra Janíková, Ph.D., Jana Nálepová, Ph.D., Opavá, 127–139.

Mamić, Mile (1992) *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Petrović, Velimir (1995) *Einführung in die Syntax des Deutschen*, Janus Pannonius Tudomanyegyetem, Pecs.

Petrović, Velimir (2005) *Syntax des zusammengesetzten Satzes im Deutschen. Ein Arbeitsbuch*, Školska knjiga, Zagreb.

Reder, Anna (2006) Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik. Linguistik online, 28/3.

Sršan, Stjepan (2008) *Statuti Virovitičke županije 1754.-1792.*, Državni arhiv Osijek, Osijek.

Šarčević, Susan (2000) *New Approach to Legal Translation*, Kluwer Law International, The Hague.

Wörterbücher

Wahrig, Gerhard (2011) WAHRIG Deutsches Wörterbuch 9. Auflage. Brockhouse, Mannheim.

Šamšalović, Gustav (1984) *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

SUMMARY

Ljubica Kordić, Hannah Martina Berkec

COLLOCATIONS WITH A VERB AS A COLLOCATE IN THE LANGUAGE OF LAW

In this paper the authors explore collocations with a verb as a collocate in the German language of the legal profession, based on a corpus excerpted from the text of the current Bavarian Higher Education Act (BayHSchG). The aim of the paper is to determine the metaphorical character of this group of collocations and their morphosyntactic and semantic features in the German legal language and to compare them with their Croatian equivalents. The collected examples are explored using the methodology of qualitative and quantitative analysis in order to determine which (metaphorical) collocations and which verbs as collocates occur most frequently in a specific legal text and which morphosyntactic and semantic peculiarities they exhibit. Finally, the use of certain verbs as collocates in German and Croatian legal language is compared. The results confirm that metaphorical and idiomatic expressions are culturally determined and often have different morphosyntactic and semantic realizations in the two languages. Therefore, these constructs represent a challenge in translation. The results of the research contribute to the attempts at shedding light on the difficulties faced by Croatian lawyers, law students, court interpreters, and translators in understanding and translating metaphorical collocations with a verb as collocate.

Keywords: *the language of law; legal text, comparative analysis; light verbs*

SAŽETAK

Ljubica Kordić, Hannah Martina Berkec

KOLOKACIJE S GLAGOLOM KAO KOLOKATOROM U JEZIKU PRAVNE STRUKE

U ovom se radu istražuju kolokacije s glagolom kao kolokatorom u njemačkom jeziku pravne struke na temelju korpusa ekscerpiranog iz teksta važećeg Bavarskog zakona o visokom obrazovanju (BayHSchG). Cilj je rada utvrditi metaforički karakter ove skupine kolokacija te njihova morfosintaktička i semantička obilježja u njemačkom jeziku prava te ih usporediti s njihovim hrvatskim ekvivalentima. Prikupljeni dokazi propituju se metodologijom kvalitativne i kvantitativne analize kako bi se utvrdilo koje se (metaforičke) kolokacije i koji glagoli kao kolokatori najčešće javljaju u konkretnom zakonskom tekstu te koje morfosintaktičke i semantičke osobitosti pokazuju. Na kraju se uspoređuje uporaba pojedinih glagola kao kolokatora u njemačkom i hrvatskom pravnom jeziku. Rezultati potvrđuju da su metaforički i idiomatski izrazi kulturološki determinirani i često imaju različite morfosintaktičke i semantičke realizacije u dvama jezicima. Stoga ovi konstrukti predstavljaju izazov u prevođenju. Rezultatima istraživanja nastoji se rasvijetliti poteškoće s kojima se hrvatski pravnici, studenti prava, sudski tumači i prevoditelji susreću pri razumijevanju i prevođenju metaforičkih kolokacija s glagolskim kolokatorom.

Ključne riječi: *jezik pravne struke; pravni tekstovi; kolokacije s glagolskim kolokatorom; komparativna analiza*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.6

Mirjana Šnjarić

DIE METAPHORIK DER VERBONOMINALEN KOLLOKATIONEN IN DER DEUTSCHEN UND KROATISCHEN ALLGEMEINWISSENSCHAFTLICHEN SPRACHE

dr. sc. Mirjana Šnjarić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
msnjaric@ffzg.unizg.hr orcid.org/0000-0003-0641-2180

pregledni rad
UDK 811.112.2'373.7
811.163.42'373.7
811.163.42'374
rukopis primljen: 2. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 22. svibnja 2024.

Ziel dieses Beitrags ist es, Probleme aufzuzeigen, die sich auf der Ebene des lexikalischen Textmusterwissens verorten lassen und einen wichtigen Teil der wissenschaftssprachlichen Textkompetenz darstellen. Diese entstehen vor allem auf dem Gebiet der Verb-Nomen-Kollokationen, deren Raum- und Bewegungsmetaphorik vor allem durch den interlingualen Vergleich mit anderen Wissenschaftssprachen augenfällig wird, vgl. z. B. dem Ansatz folgen, *'primijeniti pristup'*, ein Argument heranziehen *'upotrijebiti argument'*, Unterschiede herausstellen *'istaknuti razlike'*. *Dabei sind insbesondere für die kroatischen Muttersprachler und Muttersprachlerinnen, die studienbegleitend Deutsch als Fremdsprache lernen und eine Vertiefung allgemeinwissenschaftlicher verbonominaler Kollokationskenntnisse anstreben, zweisprachige Wörterbücher als Unterstützung und Hilfsmittel im studentischen, universitären Alltag notwendig. Deshalb ist es ein Anliegen dieses Beitrags, die Erfassung der allgemeinwissenschaftlichen verbonominalen Kollokationen in dem zweisprachigen Wörterbuch für das Sprachenpaar Deutsch-Kroatisch zu überprüfen und schlussfolgernd auf die Relevanz der kontrastiven Beschreibung unterschiedlicher Konzeptualisierungen vom wissenschaftlichen Schreiben hinzuweisen.*

Schlüsselwörter: *Kollokationen; verbonominal; Wörterbücher; kontrastive Analyse, Raummetaphorik, allgemeine Wissenschaftssprache*

1. Einleitung

In diesem Beitrag, der sich kontrastiven Fragestellungen widmet, werden fach- und disziplinübergreifend gebrauchte verbonominale Kollokationsmuster mit metaphorischen Lesvarianten in der deutschen allgemeinen Wissenschaftssprache untersucht und mit deren Äquivalenten in der kroatischen allgemeinen Wissenschaftssprache[1] verglichen, um festzustellen, ob es zwischen den beiden Sprachen direkt übersetzbare Lexemkombinationen gibt. Dabei wird versucht einen sprachdidaktischen und erwerbsbezogenen Bezug herzustellen. Kollokationen werden auf der Ebene der Formulierungsroutinen betrachtet, wo sie als charakteristische Routineausdrücke im Text zur Realisierung bestimmter Handlungs- bzw. Gebrauchsschemata (vgl. Feilke: 2012) genutzt werden.

Die Kollokationsanalyse knüpft an Ergebnisse der Untersuchungen zur Rolle der Metaphorik, die im Bereich der alltäglichen Wissenschaftskommunikation durchgeführt wurden, z.B. Fandrych (2004; 2005; 2006); Graefen (2009), aber auch an sprachvergleichende Analysen, z.B. Heller (2006), bei denen festgestellt wurde, dass gerade dieser Bereich der Wissenschaftssprache stark metaphorisch ist.

Die verbonominalen Kollokationen mit metaphorischen Lesvarianten werden hinsichtlich ihrer Erfassung und Darstellung der Kollokationsäquivalente im traditionellen zweisprachigen Printwörterbuch Hansen-Kokoruš u.a. (2005) für die Sprachkombination Deutsch-Kroatisch analysiert. Das Ziel ist einerseits, die Raumkonzeptualisierung zu besprechen, die in wissenschaftstypischen Kollokationen mit Substantiven als Basen für die

[1] Eine Analyse dieser Ebene der Wissenschaftssprache wird von Silić (2006:59) vorgenommen, der in seiner Beschreibung der funktionalen Stile der kroatischen Standardsprache allgemeinsprachliche Lexeme, z.B.: *Sustav (sistem)* 'System', *ustrojstvo (struktura)* 'Struktur', *funkcija* 'Funktion', *uloga* 'Rolle', *kategorija* 'Kategorie', *svojstvo* 'Eigenschaft', *količina (kvantiteta)* 'Quantität', *kakvoća (kvaliteta)* 'Qualität', *veličina* 'Größe', *uvjet* 'Bedingung', *visina* 'Höhe', *dubina* 'Tiefe', *širina* 'Breite', *dužina* 'Länge', *predmet (objekt)* 'Gegenstand', *dio* 'Teil' usw. angegeben hat, die in allen oder in den meisten Wissenschaften verwendet werden und einen allgemeinwissenschaftlichen Charakter haben. Aufgrund des Mangels an größeren Korpora der Wissenschaftssprache (WS) für das Kroatische fehlen auch tiefere Einblicke in die Verben im Bereich der kroatischen allgemeinen Wissenschaftssprache.

Verb-Kollokatoren *nahelegen* und *aufgreifen* realisiert wird. Die beiden Partikelverben, die für den zwischensprachlichen Vergleich in Anlehnung an Fandrych (2005) augewählt wurden, finden sich unter den Sprechhandlungsausdrücken, die zur Bezeichnung wissenschaftlicher Handlungen verwendet werden (vgl. Fandrych 2005). Andererseits wird überprüft, wie sich Raum im Bereich der kroatischen allgemeinen Wissenschaftssprache konzeptualisiert und welche Kollokationsäquivalente für das räumliche Handeln anhand der Analyse der Struktur der Wörterbucheinträge ermittelt werden können. Für die Fälle, wo sich keine Übersetzungsäquivalente aus dem Wörterbucheintrag ermitteln lassen, werden sie mit Hilfe der Kollokationsanlyse im Korpus[2] der kroatischen Wissenschaftssprache festgestellt. Dazu ergänzend werden auch die Kollokationsdatenbasis für die kroatische Sprache (http://ihjj.hr/kolokacije/), sowie weitere Vorschläge und Nahelegungen benutzt.

Im Folgenden wird der Forschungshintergrund dargestellt. Es wird auf unterschiedliche Mehrwortausdrücke im zwischensprachlichen Vergleich eingegangen, um die Ziele der Untersuchung exemplarisch aufzuzeigen.

2. Allgemeine Wissenschaftssprache

Diese Arbeit ist vor dem Hintergrund des Konzepts der allgemeinen bzw. alltäglichen Wissenschaftssprache (AWS)[3] (vgl. Ehlich 1993; 1995 und 1999) entstanden. Dabei wird die allgemeine Wissenschaftssprache, die sich geschichtlich herausgebildet hat als ein weiter Bereich gefasst, nämlich als die Gesamtheit der »sprachliche[n]Formen, die einerseits an der alltäglichen Sprache unmittelbar teilhaben, die andererseits einen elementaren Bestand von Ausdrucksmitteln für die wissenschaftliche Kommunikation zur Verfügung halten« (Ehlich 2006: 25). Die verbonominalen Kollokationen, die hier analysiert werden, gehören zu jenen wissenschaftssprachlichen

[2] Das Korpus OZJ wurde für die Zwecke der von Šnjarić (2020) beschriebenen Forschung zusammengestellt. Die Forschungsergebnisse sind unter folgendem Link verfügbar: https://doi.org/10.33604/sl.14.27.2.
Das Korpus besteht aus Doktorarbeiten, die im Zeitraum 2010 bis 2020 veröffentlicht wurden und Artikeln aus wissenschaftlichen Zeitschriften der Republik Kroatien im Bereich der Geisteswissenschaften, die in elektronischer Form über das Internetportal „Hrčak" verfügbar sind. Es weist insgesamt 601.010 Vorkommen auf und stellt eine Sammlung von Texten der kroatischen Wissenschaftssprache dar.

[3] Die Abkürzung AWS wird durchgehend als Bezeichnung für die allgemeine Wissenschaftssprache gebraucht.

Mitteln, die der Allgemeinssprache entlehnt wurden, die von Ehlich (1995: 345) auch als Metasprache für die institutionelle Wissenschaftspraxis bezeichnet wird. Mit anderen Worten „Es handelt sich um Basiselemente, die über verschiedene Disziplinen hinweg zur gelingenden Wissenschaftskommunikation notwendig sind und gerade nicht disziplinenspezifisch sind" (Fandrych 2006: 40).

Die alltagssprachlichen Mittel, mit denen komplexe wissenschaftliche Sachverhalte beschrieben werden, kommen in allen Fächern vor und erscheinen beim Lesen der Texte vertraut und bekannt, aber in Wahrheit sind sie oft eine Fehlerquelle für alle Nichmuttersprachler beim akademischen Schreiben aber auch für Muttersprachler (vgl. dazu Steinhoff 2007). Auch aus der Perspektive Ehlichs ist es nicht mangelnder Fachwortschatz, der das Verständnis erschwert, sondern die Merkmale der „allgemeinen Wissenschaftssprache" (Ehlich 1999). Es sind die idiomatischen Ausdrücke, Verben und zahlreiche verbonominale Kollokationen, die den integralen Bestandteil der AWS bilden und als typische Formulierungsmuster gelten, z.B. bei intertextueller Bezugnahme kann der Autor *Kritik äußern,* 'izraziti / iskazati kritiku'; *den Schwerpunkt auf etwas legen* 'stavljati/staviti težište na'; *den Standpunkt erläutern*, 'objasniti stav', *Desiderate herausarbeiten* 'istaknuti nedostatke', *Beispiele herausgreifen* 'odabrati primjere' u. ä.

3. Mehrwortausdrücke in der AWS – ein kontrastiver Sprachvergleich

3.1. Verbonominale Kollokationen

Viele der zweigliedrigen fach- und disziplinübergreifend gebrauchten sprachlichen Ausdrücke sind mehr oder weniger fest und unterliegen Kombinationsrestriktionen. Der Vergleich dieser lexikalischen Ebene der AWS- Bereiche in beiden Kontrastsprachen deckt Disparitäten auf. Unter den zweigliedrigen Ausdrücken finden sich Beispiele der fachübergreifend verwendeten verbonominalen Kollokationen mit metaphorischen Lesvarianten (2), (4), wobei jeweils das Verb in der Funktion des Kollokators von seiner Grundbedeutung abweicht, z.B.:

(1) *Den Ausschlag geben* = 'biti odlučujući' / 'biti presudan'

(2) *Eine Frage verfolgen = 'proučavati / istraživati pitanje'; 'baviti se pitanjem'*

(3) *Einzug halten in etwas* = *'stići u' / 'pojaviti se u',*

(4) *Eine Hypothese anfechten* = *'pobijati / pobiti hipotezu'*

(5) *Von der Hand weisen* = 'odbaciti'

(6) *Auf der Hand liegen* = 'biti jasan'

(7) *Etwas im Auge haben* = 'imati u vidu'

(8) *In den Hintergrund treten* = 'postati sporedan' / nevažan', 'izgubiti značaj'

(9) *Der rote Faden sein* = biti crvena nit

Schon der erste Blick auf die Übersetzungsäquivalente im Kroatischen, die für die angeführten deutschen Kollokationsbeispiele nahegelegt wurden, deckt auffällige Unterschiede zwischen den beiden Sprachen auf. In den Beispielen (2) und (4) sind nicht-äquivalente Kollokationen zu finden, da Abweichungen in der Kollokationsmetaphorik zwischen der deutschen und kroatischen Sprache festzustellen sind und im Beispiel (3) auch Abweichungen auf der strukturellen Basis, denn das Kroatische bietet ein einfaches Verb als Übersetzungsäquivalent und nicht eine zweigliedrige verbonominale Kollokation. Die anderen Beispiele zeigen nicht-äquivalente Idiome, wie im Beispiel (6), das beim Vergleich der Übersetzungsäquivalente im Kroatischen kein Idiom, sondern eine durchsichtige verbonominale Kollokation ergibt. Eine Ausnahme bildet das volläquivalente Beispiel (7) 'biti crvena nit' mit deckungsgleicher Metaphorik, ein Idiom, das dem Bereich der volläquivalenten Idiomatik in beiden Sprachen zuzurechnen ist.

3.2. Verbonominale Kollokationen

Die verbonominalen Kollokationsverbindungen sind bei der Realisierung von wissenschaftssprachlichen Handlungen in L2 Produktion nicht wegzudenken. Im kognitivlinguistischen Sinn werden die hier analysierten verbonominalen Kollokationen als Ausdrucksformen der konzeptuellen Metapher vor dem Hintergrund der Auffassung von Lakoff und Johnson (1980) erkundet, die in verbonominalen Kollokationen ihren Niederschlag findet. Die Überlegungen von Lakoff und Johnson beziehen sich primär auf die alltägliche Kommunikation, wurden inzwischen aber auch auf andere Kommunikationsbereiche ausgeweitet und in ihnen angewendet, wie z.B.

auf Wissenschaftssprache (vgl. dazu Jäkel 1997)[4], der von einer metaphorischen Konzeptualisierung der Wissenschaft ausgeht. Inzwischen gibt es auch andere diesbezügliche Arbeiten, die in Anlehnung an kognitive Linguisten entstanden sind (vgl. hierzu Drewer 2003).

Die verbonominalen Kollokationen in der vorliegenden Arbeit bestehen aus zwei Komponenten, einer Basis (Substantiv) und einem Kollokator (Verb), die der Allgemeinsprache entnommen wurden und nicht zur komplexen Fachlexik gehören. Als präferierte, typische und charakteristische Zweierkombinationen, die der jeweiligen Norm des wissenschaftlichen Schreibens entsprechen, können sie von den Autoren an bestimmten Positionen in einem im Entstehen begriffenen Text eingesetzt werden und die unterschiedlichen kommunikativen Zwecke im Text bzw. im Diskurs erfüllen.

Darunter nehmen die verbonominalen Kollokationen mit metaphorischen Lesvarianten einen besonderen Platz ein. Diese setzen sich aus einem Nomen, dessen Bedutung konkret und eindeutig ist und einem Verb als Kollokator, das in der Kombination mit dem Nomen in einem wissenschaftllichen Text eine zusätzliche, von der Grundbedeutung abweichende, spezifische (metaphorische) Bedeutung bekommt, z.B.

(10) *X hat die These fallen lassen müssen.* (Hartl 2008: 73)
X je morao odbaciti tvrdnju. (Silić 1997: 409)

(11) *X gelang es die These des anderen als ungültig auszuweisen.* (Hartl ebd.)
X je uspio poreći drugu tvrdnju (Silić 1997: 409)

(12) *X hat die These als gültig behauptet*. (Hartl ebd.)
X dokazao da je teza važeća / X je potvrdio tezu (Silić 1997: 409)

Dabei ist möglicherweise die zugrunde liegende Metaphorik zu beobachten, die sich in der Kollokation im Beispiel (10) manifestiert. Das abstrakte Substantiv *These* konzeptualisiert sich als ein konkretes Objekt, das man aus den Händen fallen lassen muss, da durch die Berührung dieses Gegen-

[4] Anhand einer Analyse der Schriften von Aristoteles, Descartes, Bacon, Kant und Popper untersucht Jäkel (1997) die geschichtliche Entwicklung der Metapher in den Wissenschaften.

stands unangenehme Gefühle verursacht werden. Die Bedeutungsvariante ist im DWDS zu finden: *etwas fallen lassen = aus der Hand geben, lassen* (= *über etw. nicht mehr verfügen*). Die Konzeptualisierung der Bestätigung bzw. Ablehnung der These als 'fallen lassen' hat Berührungspunkte mit der in der Alltagssprache gebräuchlichen Metapher etwas / jemanden wie eine heiße Kartoffel fallen lassen, 'odbaciti nešto / nekoga kao vruć krumpir' und kann auch im wissenschaftlichen Register belegt werden.

4. Analyse und Vergleich

4.1. Raummetaphern

Raummetaphern gehören in die Gruppe der Orientierungsmetaphern nach der Teilung von Lakoff/Johnson (1980) und stehen im Zusammenhang mit Denkprozessen, die als Bewegungen in einem abstrakten Denk- und Diskursraum existieren und mit der Konzeptualisierung der FORSCHUNG ALS REISE / FORSCHUNG ALS BEWEGUNG IM RAUM zu tun haben. Es handelt sich dabei um eine sprachübergreifende konzeptuelle Metapher des Wissenschaftsdiskurses (vgl. Jäkel 1997). Die Zugehörigkeit zur Orientierungsmetapher deshalb, weil die meisten von ihnen mit der Orientierung- und Bewegung im Raum zu tun haben, nah – fern, z.B. nahelegen – fernliegen, oben-unten, innen-außen, vorne-hinten, weit-eng. Diese Teilung des Raumes macht es möglich, sich in der außersprachlichen Welt zu orientieren und manifestiert sich sprachlich in zahlreichen verbonominalen Kollokationen, die im Wissenschaftsdiskurs gefunden werden können, z. B *einen Gedanken vorausschicken* 'unaprijed reći / izraziti', *auf das Gesagte noch einmal zurückkommen* 'vratiti se na prethodno rečeno'*; eine Position / These vertreten* = 'zastupati mišljenje / tezu'.

Man kann behaupten, das alles, was für uns mental unerreichbar ist, auch räumlich weit weg liegt und alles, und das, was gedanklich nah ist, für uns auch räumlich nah ist.

4.1.2. Kollokationen mit Substantiven als Basen für den Kollokator *nahelegen*

Lexikalische Elemente, die zum begrifflichen Bereich LAKOFFS Metapher MENTAL CLOSENESS IST SPATIAL CLOSENESS / MENTAL DISTANCE IS SPATIAL DISTANCE gehören, realisieren sich in verbonominalen Kollokationen mit dem Kolokator *nahelegen,* wie das aus der hier vorgenommenen

Stichprobe hervorgeht: **a)** *... Wie die **Beobachtungen** von Forschern der Harvard Medical School **nahelegen**, schützen sie ... (belegt im DWDS)*[5]*; **b)** ... dem es andere Strukturen gibt, die ihre **Wiederverwendung nahelegen** ...*

Wenn man die metaphorischen Lesvarianten des Verbs *nahelegen* in Kollokationen mit Nomen in wissenschaftstypischer Verwendung analysiert, zeigt sich, dass die Partikelform *-nahe* eine zusätzliche Verbkomponente ist, die auf die Raum- und Bewegungsmetapher rekkuriert. Durch den Gebrauch der Kollokationen mit dem Verb *nahelegen* möchte der Autor eines wissenschaftlichen Artikels seinem Lesepublikum seine Beobachtungen näher bringen und als (sehr) wahrscheinlich erscheinen lassen; er lässt die Fakten für sich sprechen. Seine Absicht ist, von den eigenen Standpunkten und Positionen zu überzeugen und dem Leser die Richtigkeit seiner Behauptungen zu suggerieren. Das Verb *nahelegen* gehört zur 15. Gruppe der insgesamt 26 Gruppen von semantisch-funktionalen Sprechhandlungsverben (Deutsch, Englisch), das neben *aufdecken, -werfen, heranziehen, herausarbeiten, -heben, -stellen, streichen, offen legen*, den Gegenstand/ Fragestellung (innen – außen, unten – oben; hinten – vorne) einer wissenschaftlichen Arbeit konstituieren und in der Tabelle von Fandrych (2005: 24/25) aufgelistet wurden. Durch einschlägige Kollokationen mit Verben aus dieser Gruppe wird das Forschungshandeln des Wissenschaftlers bei der Konstituierung der zu erforschenden Fragestellung beschrieben. Das führt Fandrych (2005) am Beispiel des Verbs *herausstreichen* 'istaknuti' vor.

Eine Überprüfung der Stuktur des Wörterbucheintrags mit dem Stichwort *nahelegen* auf der Suche nach wissenschaftstypischen Kollokationsäquivalenten zur Versprachlichung mentaler Vorgänge in der kroatischen allgemeinen Wissenschaftssprache zeigt, dass nur eine (1) verbonominale Kollokation als eine Einheit unter dem Kollokator[6] *nahelegen* eingetragen ist

1. **nahelegen** (sl. gl.; hat) preporuči[va]ti, savjetovati; **jmdm. den Rücktritt ~ preporučiti komu ostavku**; jmdm ~ zu verschwinden preporučiti komu da nestane; davati povoda čemu za što; **diese Vorgänge legen die Vermutung nahe,** dass ... ovi događaji daju naslutiti da ...

[5] Alle Kollokationsbeispiele sind am 20.11.2023 im DWDS belegt worden: https://www.dwds.de/r/?q=nahelegen&corpus=korpus21&date-start=2000&date-end=2010&genre=Wissenschaft&format=full&sort=date_desc&limit=50

[6] Vgl. hierzu die in der Dissertation Šnjarić (2018) herausgearbeiteten Desiderate der zweisprachigen Lexikographie.

Doch die Kollokationsentsprechung ‘ovi događaji daju naslutiti pretpostavku’ (*die Vermutung erahnen lassen) ist eher im allgemeinen Sprachregister vorzufinden und nicht unter wissenschaftsprachlichen Formulierungsmustern. Der Wörterbucheintrag zum Stichwort *nahelegen* sollte durch (kontext)adäquatere allgemeinwissenschaftliche Kollokationen ergänzt werden. Dabei werden folgende Übersetzungsäquvivalente im Kroatischen nahegelegt:

(13) *Die Beobachtungen legen nahe* = ‘promatranja (jasno) pokazuju / upućuju na’,’

(14) *Die (Wieder)verwendung (eines Ansatzes) nahelegen* = ‘(jasno) pokazati, ukazati / ukazivati na primjenu pristupa’

(15) *Die Vermutung nahelegen* = ‘dovesti/dovoditi do pretpostavke’

(16) *Den Verdacht nahelegen* =’nametnuti/nametati sumnju’

(17) *Den Schluß nahelegen* = ‘dovesti/dovoditi do zaključka’, ‘nametnuti zaključak’

(18) *Die Untersuchung legt nahe* = ‘istraživanje (jasno) pokazuje’

(19) *Die Frage nahelegen* = ‘nametati / nametnuti pitanje’

(20) *Die Erkenntnisse nahelegen* = ‘približiti / približavati spoznaje’

(21) *Die Problematik nahelegen* = ‘približiti / približavati problematiku’

(22) *die Thematik nahelegen* = ‘približiti / približavati tematiku’

Die kroatischen Verben *uputiti na / pokazivati*; *ukazivati, dovesti/dovoditi* in den Kollokationsbeispielen (13), (15), (17) als Entsprechungen für das Verb *nahelegen* sind keine 1:1 Entsprechungen und haben mit Hinführungen und Wegweisungen des Autors für das Lesepublikum zu tun. Der Autor hat in Beispielen (16), (19) zwingende Beweise für Fragestellungen, die so auffällig sind, dass sie sich in gewisser Weise „aufdrängen“ ‘nametati/nametnuti pitanje’.

Die Übersetzungsäquivalente in der kroatischen Sprache in den Beispiele (14), (16), (18), (19) zeigen Abweichungen in der Raum- und Bewegungsmetaphorik.

Die in den Beispielen (13), (14), (18) nahegelegten Entsprechungen mit dem Adjektiv *jasan / jasno* ('klar') + Verb *pokazivati* ('zeigen') lassen auf Berührungspunkte mit einer anderen Metapher: WISSEN = SEHEN / VERSTEHEN schließen.

Die Kollokationsbeispiele (20), (21), (22) sind direkte Übersetzungsäquivalente 'pri-bližiti/pri-bližavati problematiku / tematiku / spoznaje', die im Korpus OZJ belegt wurden, wobei der Raumbezug und die Bewegungsrichtung fern-nah durch das Präfix *-pri* ausgedrückt werden.

4.1.3. Kollokationen mit Substantiven als Basen für den Kollokator *aufgreifen*

Die typischen Substantiv-Objekte als Basen zum Kollokator *aufgreifen*, sind abstrakt (z.B. jds. *Erkenntnisse aufgreifen; jds. Gedankengut aufgreifen*). Die Bedeutung von *aufgreifen* in der AWS kann wie folgt wiedergegeben werden: „ein (oft) in der Forschung entwickeltes geistiges Konstrukt für die eigene Forschungsarbeit weiterverwenden" (Fandrych 2006: 54). Durch die einschlägigen Kollokationen wird ebenso der metakommunikative Aspekt[7] in einem Artikel berücksichtigt, d.h. der Autor nähert sich dem Leserpublikum durch Textkommentare, um die gemeinsame Verständigung zu gewährleisten. Durch die Verwendung zahlreicher Substantiv-Basen mit dem Verb *aufgreifen* kann die Rezeption des eigenen Textes erleichtert werden.

Die Partikelform *-auf* drückt die Bewegung von unten nach oben aus, was beim Versuch der Übersetzung ins Kroatische zu Problemen des Übersetzers eines wissenschaftlichen Textes führen kann, da er versucht, die Partikelform -a*uf* direkt zu übersetzen und dabei intuitiv zum Wörterbuch greift, in der Hoffnung, dass das Nachschlagen im zweisprachigen Wörterbuch Bedeutungsinformationen bietet. Die Analyse des Wörterbucheintrags zum Stichwort *aufgreifen* ergibt Informationen zur prototypischen

[7] Darunter versteht man Metakommentare der Autoren, mit denen sie ihre Text- bzw. artikelbezogenen Absichten dem Lesepublikum näherbringen wollen. Sie verfolgen dabei die bestimmte Forschungsfrage und lenken das Interesse des potenziellen Lesers. So wird z.B. *das Thema benannt…die Frage aufgegriffen/zum nächsten Punkt übergegangen/auf ein Problem eingegangen.*

(konkreten) Bedeutung des Partikelverbs, aber keine Lesvarianten in Kollokationen mit wissenschaftstypischer Verwendung.

> **aufgreifen** (j.; gl.; hat) 1. uhvatiti, ugrabiti, uloviti; **einen jugendlichen Ausreißer bei einer Razzia** ~ uhvatiti u raciji maloljetnog bjegunca od kuće; 2 (a) pozabaviti se čime, posvetiti se čemu, prihvatiti što; **die Zeitungen griffen den Fall auf** novine su se pozabavile tim slučajem; (b) nastaviti; **das frühere Gespräch** ~ nastaviti (vratiti se na) raniji razgovor.

Bei der Suche nach Übersetzungsäquivalenten deutscher Kollokationen, die mit Hilfe der DWDS Suchanfrage im Kernkorpus belegt wurden, konnten folgende Entsprechungen nahegelegt werden:

(23) *einen Ansatz aufgreifen* = ‘preuzeti pristup’, ‘primijeniti / primijenjivati pristup’

(24) *ein Thema aufgreifen* = ‘baviti se temom’

(25) *eine These aufgreifen* = ‘primijeniti / primijenjivati tezu’

(26) *eine Theorie aufgreifen* = ‘preuzeti / primijeniti/primijenjivati teoriju’

(27) *einen Gedanken aufgreifen* = ‘preuzeti / preuzimati misao’

(28) *eine Methode aufgreifen* = ‘primijeniti / primijenjivati prijedlog’

(26) *eine Frage / Fragestellung aufgreifen* = ‘baviti se pitanjem’

(29) *eine Idee aufgreifen* = ‘prihvatiti ideju’ / ‘preuzeti ideju’ / ’primijeniti ideju’

(30) *ein Problem / Problematik aufgreifen* = ‘baviti se problematikom’

In den Kollokationsbeispielen des Verbs *-aufgreifen* offenbart sich die Spezifik der verbonominalen Kollokationen. Es kommt zu einer Metaphorisierung des Verbs *aufgreifen*, das in der Allgemeinsprache in konkreter Bedeutung verwendet wird: (hochheben)[8] ‘podignuti’, ‘pokupiti’ predmet’

[8] Die Analyse weist darauf hin, dass die raumdeiktische Perspektivierung des Verbs aufgreifen, die durch die trennbare Partikelform – *auf*, dem Verb *-greifen* ermöglicht, die Bewegung von unten nach oben auszudrücken.

und in der Lexemkombination mit typischen Basen in der AWS in abstrakter, übertragener Bedeutung, denn das was hier aufgegriffen wird, sind nicht mehr konkrete physische Objekte, Gegenstände, die hochgehoben werden. Es sind viel mehr abstrakte Ideen, Ansätze, Theorien, fremde Gedankenwelt und geistige Arbeit der Vorgänger auf einem wissenschaftlichen Gebiet, die für die Zwecke der eigenen wissenschaftlichen Untersuchung (wieder) verwendet werden. Es fehlt also an kontextadäquater Darstellung der Lesvarianten, die sich in typischen und charakteristischen Verbkollokationen mit abstrakten Nomen in wissenschaftlichen Texten ergeben.

5. Sclußfolgerung und Ausblicke

In dieser Arbeit wurden kontrastive Untersuchungen zum Sprachenpaar Deutsch-Kroatisch im Hinblick auf allgemeinwissenschaftliche verbonominale Kollokationen mit metaphorischen Lesvarianten durchgeführt. Dabei wurden deutsche allgemeinwissenschaftliche Kollokationen untersucht, mit denen die Raum- und Bewegungsmetaphorik konzeptualisiert wird und aus der Perspektive der kognitiven Linguistik näher betrachtet. Als Ergebnis der Kollokationsuntersuchung wurden Abweichungen in der Kollokationsmetaphorik in diesem konzeptuellen Bereich in den beiden verglichenen, allgemeinen Wissenschaftssprachen aufgedeckt. In kroatischen Übersetzungen verbonominaler Kollokationen manifestiert sich keine Raummetaphorik und es konnten keine 1:1 Entsprechungen für die metaphorischen Lesvarianten des Kollokators *aufgreifen,* die im Kollokationsverhältnis mit den Substantiven in einem wissenschaftlichen Text entstehen, festgestellt werden. Bei der Analyse der Übersetzungsäquivalente der Kollokationen mit Substantiven als Basen für den Kollokator *nahelegen* wurden im Korpus drei (3) Volläquivalente festgestellt.

Die meisten Kollokationsentsprechungen im Kroatischen sind im zweisprachigen Wörterbuch mit dem Deutschen als Ausgangssprache nicht auffindbar. Das lässt darauf schließen, wie schwierig der Umgang mit den verbonominalen Kollokationen mit komplexen Partikelverben (auf-greifen, nahe-legen) für kroatische Muttersprachler sein kann. Das gilt sowohl bei der Übersetzung als auch bei der Rezeption und Produktion der Texte in fremder Wissenschaftssprache. Deshalb ist hier ein Bedarf an weiteren kontrastiven Kollokationsuntersuchungen als Forschungsdesiderat herauszuheben.

Der Beitrag legt nahe, die Ergebnisse der Erforschung qualitativer Merkmale der verbonominalen Kollokationen mit der lernersprachlichen Problematik im akademischen Sprachunterricht in Zusammenhang zu bringen. In den Bereich allgemeiner Wissenschaftssprache sollten kollokationelle Wortverbindungen mit metaphorischer Lesvariante einbezogen und durch Kontrastieren der Sprachen mehr bewusst gemacht werden. Zu diesem Zweck sollten dazu im Rahmen weiterer korpuslinguistischer Studien Kontrastiv- bzw. Parallelkorpora verwendet werden, die sich bei der Sprachvermittlung einsetzen ließen, um tiefere Einsichten in die lexikalischen Strukturen zweier Sprachen zu bieten.

Literatur

Drewer, Petra (2003) *Kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens. Zur Rolle der Analogie bei der Gewinnung und Vermittlung wissenschaftlicher Erkenntnisse*. Tübingen, Narr Verlag.

Ehlich, Konrad (1993) „Deutsch als fremde Wissenschaftssprache". In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 19, 13–42.

Ehlich, Konrad (1995) „Die Lehre der deutschen Wissenschaftssprache: sprachliche Strukturen, didaktische Desiderate". In: Kretzenbacher, Heinz L.; Weinrich, Harald (Hrsg.): *Linguistik der Wissenschaftssprache*. Berlin: de Gruyter, 325–351.

Ehlich, Konrad (1999) „Alltägliche Wissenschaftssprache". In: Info DaF 26, 1, 3–24.

Ehlich, Konrad (2005) „Nationalsprachliche Wissenschaftspraxis – Grundlage effizienter Wissenschaft oder Relikt?". In: Nies, Fritz: *Europa denkt mehrsprachig / L´Europe pense en plusieurs langues*. Tübingen: Gunter Narr. 213–220.

Ehlich, Konrad (2006) Mehrsprachigkeit in der Wissenschaftskommunikation – Illusion oder Notwendigkeit? in: Ehlich, K. / Heller, D. (Hrsg.). *Die Wissenschaft und ihre Sprachen*. Bern. Peter Lang, 17–38.

Fandrych, Christian (2004) Bilder vom wissenschaftlichen Schreiben. Sprechhandlungsausdrücke im Wissenschaftsdeutschen: Linguistische und didaktische Überlegungen. In: *Materialien Deutsch als Fremdsprache* 73, Regensburg: FaDaF, 269–291.

Fandrych, Christian (2005) Räume und Wege der Wissenschaft: Einige zentrale Konzeptualisierungen von wissenschaftlichem Schreiben im

Deutschen und Englischen. In: 14 Fix, Ulla / Lerchner, Gotthard / Schröder, Marianne / Wellmann, Hans (Hrsg.). *Zwischen Lexikon und Text. Lexikalische, stilistische und textlinguistische Aspekte*. Leipzig/ Stuttgart, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, 20–33.

Fandrych, Christian (2006) „Bildhaftigkeit und Formelhaftigkeit in der allgemeinen Wissenschaftssprache als Herausforderung für Deutsch als Fremdsprache". In: Ehlich, Konrad; Heller, Dorothee (Hrsg.). *Die Wissenschaft und ihre Sprachen*. Frankfurt: Peter Lang, 39–62.

Feilke, Helmuth / Lehnen Kathrin (Hrsg.) (2012) *Schreib- und Textroutinen. Theorie, Erwerb und didaktisch-mediale Modellierung* (Forum Angewandte Linguistik Band 52). Frankfurt / M. u.a.: Peter Lang. 239 S.

Graefen, Gabriele (2009) „Versteckte Metaphorik – Ein Problem im Umgang mit der fremden deutschen Wissenschaftssprache." In: Dalmas, Martine/Foschi Albert, Marina/Neuland, Eva (Hrsg.): *Wissenschaftliche Textsorten im Germanistikstudium deutsch-italienisch-französisch kontrastiv*. Akten der Trilateralen Forschungskonferenz 2007-2008 Deutsch-Italienisches Zentrum Centro Italo-Tedesco Via Giulio Vigoni: 149–166.

Hartl, Johannes (2008) *Metaphorische Theologie. Grammatik Pragmatik und Wahrheitsgehalt religiöser Sprache*. Berlin. Lit Verlag.

Heller, Dorothee (2006) Beobachtungen zur Versprachlichung wissenschaftlichen Handelns im Deutschen und Italienischen. In: Ehlich, Konrad. und Heller, Dorothee. *Die Wissenschaft und ihre Sprachen*. Frankfurt a. M. Peter Lang AG. S. 63–85.

Jäkel, Olaf (1997) *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.

Lakoff, George / Johnson, Mark (1980) *Metaphors we live by*. The University of Chicago.

Silić, Ivan (1997) Znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika. In: *Kolo*, Vol. 2. S. 397–415.

Silić, Josip (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

Šnjarić, Mirjana (2018) Glagolsko-imeničke kolokacije u općeznanstvenom hrvatskom i njemačkom jeziku. Dissertation. Philosophische Fakultät. Universität Zagreb.

Šnjarić, Mirjana (2020) Leksičke nepodudarnosti kolokacijskih obrazaca u njemačkome, engleskome i hrvatskome općeznanstvenom jeziku te njihov prikaz u e-rječnicima općeznanstvenoga nazivlja. In*: Studia lexicographica*, 14/27, 33–44.

Steinhoff, Torsten (2007) *Wissenschaftliche Textkompetenz. Sprachgebrauch und Schreibentwicklung in wissenschaftlichen Texten von Studenten und Experten.*Tübingen, Niemeyer.

Wörterbücher

Hansen-Kokoruš u. a. (2005). Njemačko-hrvatski rječnik. Zagreb: Nakladni zavod Globus. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. (Onlinezugang: https://www.dwds.de) Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

Kolokacijska baza hrvatskoga jezika: (Onlinezugang: http://ihjj.hr/kolokacije/).

Korpus OZJ: SketchEngine: https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=user%2Fmirjanaborucinsky%2Fkorpus_hrvatski_ozj (aufgerufen am 26.05.2024).

SUMMARY
Mirjana Šnjarić
METAPHORICAL VERBO-NOMINAL COLLOCATIONS IN THE GERMAN AND CROATIAN LANGUAGE OF SCIENCE AND ACADEMIA

The aim of this paper is to highlight problems that can be identified at the level of lexical text patterning as an important component of academic text competence. These arise primarily in the domain of verb-noun collocations whose spatial and motion metaphors become particularly apparent through interlingual comparison with other scientific languages, e.g. dem Ansatz folgen 'to adopt a scientific approach', 'primijeniti pristup', ein Argument heranziehen 'to consider an argument', 'upotrijebiti argument', Unterschiede herausstellen 'to emphasise differences', 'istaknuti razlike'. Bilingual dictionaries are particularly necessary for Croatian native speakers who are learning German as a foreign language and who want to improve their knowledge of verbo-nominal collocations in the language of science and academia. Therefore, the aim of this paper is to analyse the existing collocations in the bilingual dictionary for the language pair German-Croatian, and to show the relevance of contrastive analysis of conceptualisations for academic writing.

Keywords: *collocations; verbo-nominal; bilingual dictionaries; contrastive analysis, spatial metaphors, general scientific language*

SAŽETAK
Mirjana Šnjarić
METAFORIČNOST GLAGOLSKO-IMENIČKIH KOLOKACIJA U NJEMAČKOM I HRVATSKOM OPĆEZNANSTVENOM JEZIKU

Cilj ovoga rada jest ukazati na probleme koji se mogu identificirati na razini leksičkih obrazaca kao važna sastavnica akademske tekstne kompetentnosti. Nastaju prije svega u području glagolsko-imeničkih kolokacija. Metaforičnost prostornog značenja i kretanja kroz prostor sadržana u glagolsko-imeničkim kolokacijama posebno dolazi do izražaja u međujezičnoj usporedbi s drugim znanstvenim jezicima, npr. dem Ansatz folgen 'usvojiti znanstveni pristup', 'primijeniti pristup', ein Argument heranziehen 'razmotriti argument', 'upotrijebiti argument', Unterschiede herausstellen 'naglasiti razlike', 'istaknuti razlike'. Dvojezični rječnici posebno su potrebni izvornim govornicima hrvatskog jezika koji uče njemački kao strani jezik i žele produbiti svoje znanje o glagolsko-imeničkim kolokacijama u općeznanstvenom jeziku. Stoga je cilj ovog rada proučiti postojeće kolokacije u dvojezičnom rječniku za jezični par njemačko-hrvatski te ukazati na relevantnost kontrastivne analize u opisu konceptualizacije prostora u akademskom pisanju.

Ključne riječi: *kolokacije; glagol; imenica; dvojezični rječnici; kontrastivna analiza, prostorne metafore, općeznanstveni jezik*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.10

Joanna Targońska

KOLLOKATIONSKOMPETENZ VON POLNISCHEN DAF-ABITURIENTEN/ ABITURIENTINNEN – ERFASST ANHAND SCHRIFTLICHER PRODUKTION

dr habil. Joanna Targońska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Instytut Językoznawstwa
joanna.targonska@uwm.edu.pl orcid.org/0000-0001-5495-3358

izvorni znanstveni rad
UDK 811.112.2'373.7
811.112.2'243
rukopis primljen: 15. veljače 2024; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

Ziel des Beitrags ist es, die Kollokationskompetenz von polnischen DaF-Abiturienten zu erfassen und zu beschreiben. Den Forschungsgegenstand bilden verbonominale Kollokationen und das Forschungsmaterial stellen 150 Abituraufsätze dar. Die Studie geht den Fragen nach, ob Kollokationen im engeren Sinne (in der phraseologischen Auffassung) von den Abiturienten/ Abiturientinnen verwendet werden und insbesondere die Kollokationen, die thematisch eng mit den Themen der Aufsätze zusammenhängen und somit dort eine Schlüsselrolle spielen sollten. Untersucht wird auch, welche Rolle dabei der (mögliche) Gebrauch von metaphorischen Kollokationen spielt und ob die Verwendung von Kollokationen vom Sprachniveau der DaF-Lernenden abhängt. In den Fokus der Analyse werden auch die Kollokationsfehler genommen und im Hinblick auf ihre Quantität und Qualität untersucht, denn sie spiegeln die Denkprozesse der DaF-Abiturient:innen wieder und können somit ein Licht auf die Kollokationskompetenz werfen.
Die Ergebnisse zeigen, dass die Kollokationskompetenz von polnischen Abiturientinnen nur schwach entwickelt ist. Sie verwenden hauptsächlich freie Wortverbindungen. Falls Kollokationen gebraucht werden, dann solche, die

lexikalisch vergleichbar zur L1 aufgebaut sind. Der Gebrauch von metaphorischen Kollokationen ist sehr selten. Die leistungsstärkeren Probanden gebrauchen durchschnittlich mehr Kollokationen als die leistungsschwächeren. Kollokationsfehler hängen nicht vom Sprachniveau ab und spielen im untersuchten Material eine nur marginale Rolle. Die Ursachen für Interferenzfehler liegen meistens in der L1. Der Beitrag verweist auf die Notwendigkeit einer veränderten Wortschatzarbeit im DaF-Unterricht.

Schlüsselwörter: *Kollokation; Kollokationskompetenz; Kollokationsfehler; Wortschatzkompetenz; Kollokationsbewusstsein*

1. Einleitung

Der Wortschatz setzt sich nicht nur aus Einzelwörtern zusammen, sondern auch aus zahlreichen (mehr oder weniger) festen Wortverbindungen, die zum Ausdruck bzw. zur Beschreibung verschiedener Sachverhalte, Vorgänge u. a. dienen. Viele Sprachhandlungen erfordern aber nicht nur den Gebrauch von Einzelwörtern, sondern gerade auch von festen konventionalisierten reproduzierbaren Wortverbindungen. Die meisten Wörter jeder Sprache sind polysem und werden erst im Kontext monosemiert. Die Verbindung eines Wortes mit anderen kookkurrierenden lexikalischen Partnern führt zur Konkretisierung der Bedeutung und zur Aufhebung der Mehrdeutigkeit von polysemen Wörtern. Dies gilt auch für feste Wortverbindungen, die den Forschungsgegenstand des vorliegenden Beitrags bilden. Zur Erschließung der Bedeutung von Wortverbindungen ist das lexikalische Wissen darüber erforderlich, ob die jeweilige im Text vorkommende Wortverbindung nicht-, teil- oder vollidiomatisch ist, d. h. ob sie wortwörtlich zu verstehen ist oder nicht. Dieses Wissen ist auch im Wortschatzlernprozess von Relevanz, denn manche Wortverbindungen sind fest und nicht frei kreierbar, weshalb sie als Ganzheit bzw. *Chunk* memoriert werden müssen, was ihre spätere Reproduzierbarkeit ermöglicht. Während sich Muttersprachler/-innen im Erstspracherwerb „automatisch" sowohl Ein- als auch Mehrwortlexeme aneignen, konzentrieren sich Fremdsprachenlernende beim institutionellen gesteuerten Lernen einer Fremdsprache eher auf Einzelwörter, weil sie sich der Festigkeit vieler Wortverbindungen nicht bewusst sind. Diese Vorgehensweise verhindert eine vollständige Entfaltung der lexikalischen Kompetenz. Phraseologische Kompetenz und Kollokationskompetenz bilden nämlich ein integrales und sehr wichtiges Element der Wortschatzkompetenz (vgl. Targońska/Stork 2013). Beim Fremdsprachenlernen ist es darum wichtig, nicht nur Voka-

beln in Form von einzelnen Wörtern zu lernen, sondern auch den Mehrwortlexemen – darunter auch Kollokationen – viel Aufmerksamkeit zu schenken. Im Laufe des Fremdsprachenlernprozesses ist es erforderlich, Kollokationskompetenz aufzubauen, wobei dies ein langwieriger Prozess ist, denn „[d]as Wissen darüber, welche Wortverbindungen der Norm entsprechen, muss sich der Nichtmuttersprachler mühsam aneignen; ein Sprachgefühl, das ihn von der Bildung unangemessener Wortkombinationen zurückhält, hat er nicht" (Steinbügl 2005: 7).

Der vorliegende Beitrag setzt sich zum Ziel, ein Element der Kollokationskompetenz, d.h. die produktive Kenntnis von verbonominalen Kollokationen bei polnischen DaF-Lernenden zu untersuchen. Da das Abitur in einer Fremdsprache den Abschluss eines mehrjährigen Lernprozesses darstellt und somit beste Evaluierungsmöglichkeiten bietet, soll hier der Kompetenzstand am Beispiel dieses Prüfungsformats analysiert werden und Auskunft über das Niveau des schulischen DaF-Unterrichts und das DaF-Lernen erteilen.

Der Beitrag ist wie folgt aufgebaut: Im ersten Abschnitt werden Kollokationen als Sprachphänomen vorgestellt. Im Anschluss daran wird die Kollokationskompetenz näher beschrieben. Dabei wird auch auf unterschiedliche Möglichkeiten bei deren Erfassung eingegangen. Den Hauptteil des Artikels bildet die Beschreibung der empirischen Studie, d.h. des Niveaus der produktiven Kollokationskompetenz von polnischen Abiturient:innen. Zusammenfassende Bemerkungen runden den Beitrag ab.

2. Kollokationen als Sprachphänomen

Kollokationen bilden ein Sprachphänomen, das von verschiedenen Forscher/-innen ganz unterschiedlich interpretiert wird. Fest steht, dass es sich bei Kollokationen um Wortverbindungen handelt. Was für diese charakteristisch sein soll, hängt jedoch von der jeweiligen Perspektive auf das Sprachphänomen ab. Gegenwärtig lassen sich zwei Hauptströmungen in seinem Verständnis unterscheiden. Einerseits gibt es eine frequenzorientierte bzw. korpuslinguistische, andererseits eine semantikorientierte bzw. phraseologische Auffassung der Kollokationen. Das erste Verständnis ist auf die Arbeiten der Britischen Kontextualisten zurückzuführen (vgl. Firth 1957), die zu Kollokationen typische, in Texten häufig vorkommende Wortverbindungen von einer hohen Frequenz zählten[1]. In der zweiten

[1] In dieser Auffassung entsprechen Kollokationen eher dem Begriff der Kookkurrenz.

Deutung, die als phraseologisch bezeichnet wird (vgl. Hausmann 2003: 83; 2004: 311; 2007: 218)[2], steht nicht das häufige Miteinandervorkommen der Wörter bzw. die Frequenz der Wortverbindungen im Vordergrund, sondern die assoziative und semantische Beziehung zwischen ihren Gliedern. Dieses Verständnis von Kollokationen liegt auch dem vorliegenden Beitrag zugrunde und ist auf die Überlegungen von Hausmann (1984: 401) zurückzuführen. Er verwies als Erster auf einen unterschiedlichen Status der Kollokationspartner (ebd.) und ihre semantische Nicht-Gleichwertigkeit (vgl. Hausmann 1988: 149). Deshalb postulierte er eine hierarchische Struktur der Kollokationen. In seiner Konzeption bestehen Kollokationen aus einer semantisch autonomen Basis, und „einem Kollokator, der zu einer Basis affin oder kollokativ ist" (Hausmann 1984: 401). Der Unterschied zwischen den Kollokationspartnern sieht so aus: „Die Basis ist ein Wort, das ohne Kontext definiert, übersetzt und gelernt werden kann. Der Kollokator ist ein Wort, das nicht ohne Kontext übersetzt werden kann. […] Erst im Kontext wird der Kollokator definierbar, übersetzbar und lernbar" (Hausmann 2003: 83). Während Kollokationsbasen ein äquivalenzfähiges und semiotaktisch autosemantisches Element der Kollokationen bilden, sind Kollokatoren nicht äquivalenzfähig und semiotaktisch abhängig (Hausmann 1993: 475). Dies bedeutet, dass Kollokatoren oft mehrdeutige Wörter sind, die sich ohne Bezugnahme auf die Kollokationsbasis nicht einfach von einer Sprache in eine andere übersetzen lassen. Die Kollokationsbasis „zieht" einen bestimmten Kollokator an sich, monosemiert ihn und dieser Kollokator verleiht der ganzen Kollokation eine (neue) Bedeutung, verweist also auf einen konkreten Sachverhalt, auf den sich die Kollokationsbasis bezieht. Kollokatoren sind unvorhersehbar (Hausmann 2004: 311), weshalb sie ein großes Problem in der fremdsprachlichen Textproduktion

[2] Hausmann (1976) hat den Kollokationsbegriff vom Britischen Kontextualismus übernommen und ihn als erster umgedeutet, d.h. mit einem anderen Inhalt gefüllt. Er hat jahrelang auf den Unterschied zwischen Kollokationen und freien Wortverbindungen und auf die Notwendigkeit ihrer Abgrenzung hingewiesen. Kollokationen in seinem Verständnis wurden jedoch erst Ende der 1990er Jahre explizit in der Gruppe der Phraseme positioniert. Seine Postulate lauten: „Kollokationen gehören zu Phrasemen" (Hausmann 1995: 22) und „Kollokation ist die phraseologische Kombination von Basis und Kollokator" (Hausmann 2003: 83). Er bezeichnete sie auch als eine „normtypische phraseologische Wortverbindung […]" (Hausmann 2007: 218). Eine Kollokation ist nach seiner Auffassung dann phraseologisch, „wenn sie in der vorliegenden Form in der Sprache (der Sprache als Norm, nicht nur der Sprache als System) üblich ist und vor anderen, theoretisch möglichen, bevorzugt wird" (Hausmann 2003: 84).

darstellen, denn der korrekte Kollokator, der der Kollokationsbasis in der Norm der jeweiligen Sprache zugeordnet wird, ist nicht frei kreierbar.

Eine breitere Auffassung der Kollokationen wurde von einem wissenschaftlichen Team vorgeschlagen, das am ersten semantisch orientierten Kollokationenwörterbuch der deutschen Sprache[3] gearbeitet hat (vgl. Häcki Buhofer et al. 2014). Häcki Buhofer (2011) und Roth (2014) gehen somit über den von Hausmann (1984, 1985) vorgeschlagenen Kollokationsbegriff hinaus und unterscheiden zwei Gruppen von Kollokationen, d.h. typische und gebräuchliche, die sich durch den Grad der Festigkeit unterscheiden. Die typischen Kollokationen werden „nicht ad hoc gebildet", sondern „als zusammengehörige Syntagmen abgerufen" (Häcki Buhofer 2011: 506). Es handelt sich dabei um solche kollokationalen Wortverbindungen, für die die sprachliche Norm vorschreibt, dass zum Ausdruck eines Sachverhaltes ein Glied der Kollokation (die Kollokationsbasis) mit einem bestimmten Glied (dem Kollokator) zusammengestellt werden darf (z.B. *eine Anzeige erstatten* und *nicht eine Anzeige *stellen*) (vgl. ebd.: 508 und Roth 2014: 29). Diese gehören „zum Kernbereich der Phraseologie" (Roth 2014: 29). Die gebräuchlichen Kollokationen sind „häufige und gebräuchliche Wortverbindungen", die am Randbereich der Kollokationen, d.h. an der Grenze zu freien Wortverbindungen stehen (ebd.: 28) bzw. von einigen Forschern freien Wortverbindungen zugerechnet werden. Hier ist das häufige gemeinsame Auftreten bestimmter Lexeme für die Aufnahme in die Gruppe der Kollokationen ausschlaggebend (vgl. auch Häcki Buhofer et al. 2014: XII). Diese Auffassung der Kollokationen entspricht den von Steyer (2000: 108) postulierten *usuellen Wortverbindungen*. In diesem Verständnis müssen Kollokationen keine hierarchische Struktur aufweisen, denn folgende gebräuchlichen Kollokationen *in Kürze* (vgl. Häcki Buhofer 2011), *Leben und Tod*, *Kaffee und Kuchen* sowie *Sonne, Mond und Sterne* (vgl. Roth 2014: 21–22, 29) weisen keine hierarchische Struktur auf. In ihnen lassen sich das beschreibende und beschriebene Element, also die Kollokationsbasis und der Kollokator nicht unterscheiden. Diese Art der Kollokationen wird im vorliegenden Beitrag nicht analysiert, denn beim Gebrauch dieser Wortverbindungen hat man mit anderen kognitiven Prozessen als bei der Verwendung von Kollokationen mit der hierarchischen Struktur zu tun.

[3] Das erste Wörterbuch der deutschen Kollokationen wurde zwar von Quasthoff (2011) erarbeitet. Dieses kann jedoch als korpuslinguistisch und syntaktisch orientiert bezeichnet werden.

Die Gruppe der Kollokationen in der Auffassung von Hausmann, die als Grundlage für die empirische Untersuchung gewählt wurde, ist nicht einheitlich. Einerseits gehen verschiedene Wortarten Kollokationen ein. Man kann somit aus der syntaktischen Perspektive nominale, verbale, adjektivische und adverbiale Kollokationen (vgl. z.B. Gładysz 2003) oder Substantiv-Verb-, Adjektiv-Substantiv-, Substantiv-Substantiv-, Adverb-Adjektiv- und Adverb-Verb-Kollokationen unterscheiden[4]. Andererseits differenziert man verschiedene Arten der Kollokationen nach der Semantik der Kollokatoren. In einigen Kollokationen behalten Kollokatoren ihre Grundbedeutung. Es handelt sich in diesen Fällen um eine lexikalische Bevorzugung des Kollokators (z.B. *Zähne putzen*) bzw. um lexikalische Restriktionen. Eine andere Gruppe bilden Kollokationen, in denen der Kollokator einen Teil seiner Grundbedeutung beibehält. Die dritte Gruppe bilden Kollokationen, deren Kollokatoren eine übertragene Bedeutung haben (vgl. Konecny 2010: 257–258), z. B. *Freundschaft schließen*.

Reder (2006: 77ff.) verweist im Hinblick auf das Deutsche auf drei mögliche Arten der Determinationsbeziehungen, die zwischen den Kollokationsgliedern bestehen können, wobei nicht alle in jeder Kollokation auftreten müssen: „a) das stark eingeschränkte Beziehungspotenzial eines Bestandteiles b) eine semantische Abhängigkeitsbeziehung der Bestandteile c) konventionsbedingte Kookkurrenz der Bestandteile“ (ebd.: 77). Beispiele für Kollokationen dieser Determinationsbeziehung sind: a) *Bier brauen*, *einen Wald abholzen*, b) *eine Messe lesen* und c) *zu etwas Stellung nehmen*, *eine Epidemie bricht aus* (ebd. 79–82).

Kollokationen sind durch semantische Transparenz bzw. (Halb-)Kompositionalität der Bedeutung gekennzeichnet, weshalb die Semantik einer für Fremdsprachenlernende neuen Kollokation meistens problemlos erschlossen wird. Oft sind es Syntagmen mit eingeschränktem Verbindungspotenzial eines Kollokationsgliedes, die lexikalische (vgl. Caro Cedillo 2004: 69) oder lexotaktische (vgl. Szulc 1985: 11) Restriktionen aufweisen. In ihnen ist die Substitution des Kollokators unmöglich. Ihre Festigkeit bzw. lexikalische Stabilität (vgl. Księżyk 2015: 174) äußert sich einerseits in der Evozierbarkeit, Assoziativität und Gerichtetheit der Kollokationspartner, d.h. der Gebrauch der Kollokationsbasis erfordert den Einsatz

[4] Hausmann präsentiert zwar keine Klassifikation der Kollokationen, aber in einem Artikel verweist er darauf, dass Kollokatoren adverbial, attributiv und verbal (Hausmann 2004: 315) sowie substantivisch (Hausmann 2003: 85) sein können.

eines bestimmten Kollokators. Andererseits weisen manche Kollokationen bestimmte morpho-syntaktische Restriktionen auf. Bei den Kollokationen in der phraseologischen Auffassung haben wir es mit der konventions- bzw. normbedingten Kookkurrenz der Kollokationsglieder zu tun. Kollokationen sind idiosynkratisch, d.h. einzelsprachspezifisch (vgl. u.a. Irsula Peña 1994: 96; Forkl 2010: 62; Konecny 2010: 155 ff.) und somit unvorhersehbar.

Der Denk-, Schreib- und Sprechprozess geht immer von der Basis aus. Die Sprachbenutzer/-innen überlegen also, welchen Sachverhalt sie zum Ausdruck bringen möchten (Wahl der passenden Kollokationsbasis) und dann wird nach dem passenden Kollokator gesucht, der der Basis in der Norm der jeweiligen Sprache zugeschrieben ist. Die beiden Elemente der Kollokationen bilden somit zusammen eine semantische Einheit. Bei einigen von Häcki Buhofer (2011) und Roth (2014) vorgeschlagenen, gebräuchlichen Kollokationen hat man es mit anderen kognitiven Prozessen zu tun (dieser geht nicht von der Basis aus, denn diese Kollokationen weisen keine Basis-Kollokator-Struktur auf), weshalb deren breiter Auffassung der Kollokationen in der vorliegenden Arbeit nicht gefolgt wird.

Kollokationen spielen in der Sprachproduktion eine wichtige Rolle. Ihre Kenntnis ist nicht nur beim Sprechen und Schreiben wichtig, sondern muss auch beim Übersetzungsprozess berücksichtigt werden. Sie bilden „eine konzeptuelle Einheit" (Caro Cedillo 2004: 94) und eine „Bedeutungs- und Übersetzungseinheit" (ebd.: 72). Im Wortschatzlehr- und -lernprozess muss man ihnen viel Aufmerksamkeit schenken, denn „[d]ie lexikalische Lerneinheit ist [..] gar nicht das Wort, sondern die übliche Wortverbindung, die Kollokation" (Hausmann 1976: 53). Wegen ihrer Transparenz entziehen sich Kollokationen der Aufmerksamkeit der Fremdsprachenlernenden, weshalb der Lehrkraft bei der Vermittlung von Kollokationen und beim Aufbau der Kollokationskompetenz eine wichtige Rolle zukommt.

3. Zum Terminus Kollokationskompetenz

Der Begriff Kollokationskompetenz wurde schon vor 25 Jahren von Hill (1999) gebraucht, dabei aber nicht explizit definiert. Die ersten Definitionen sind Anfang des 21. Jahrhunderts entstanden (vgl. z.B. Mansoor 2008 und 2018, Reder 2011, Henriksen 2013). In diesen wird u. a. auf die Kenntnis der Wortkombinatorik, also die Fähigkeit, Sätze bzw. Aussagen nicht aus Einzelwörtern, sondern aus Wortverbindungen zu produzieren, hingewiesen. In der Definition der Kollokationskompetenz, die Reder

(2011; Reprint 2013: 73) als „die Fähigkeit, des Lerners, Kollokationen als feste, aber nicht idiomatische Einheiten in Texten zu erkennen, zu verstehen und zu gebrauchen" beschreibt, wird die Bedeutung des Erkennens, Verstehens und Gebrauchs der Kollokationen betont.

Auch in der einschlägigen Literatur, die sich mit der Kollokationskompetenz befasst, wird diese leider nicht explizit definiert. Jedoch wird dort auf folgende Elemente verwiesen: rezeptive und produktive Kollokationskompetenz, Kollokationswissen (darunter rezeptives und produktives) und Kollokationsbewusstsein (vgl. Müller 2011; Ludewig 2005). Targońska und Stork (2013: 95 f.) sehen die reflexive Kollokationskompetenz als eine Subkompetenz der Kollokationskompetenz an. „Diese äußert sich einerseits in der Bewusstheit der lexikalischen Kollokationen als einem spezifischen lexikalischen Phänomen. Andererseits bedeutet es die Fähigkeit, neue Wortverbindungen als Kollokationen in Texten zu erkennen und diese in den Lernprozess als Lerneinheiten zu übertragen" (ebd.). Reflexive Kollokationskompetenz umfasst neben dem Kollokationswissen auch das Kollokationsbewusstsein und die Kollokationslernbewusstheit.

In dieser Arbeit wird folgende Definition der Kollokationskompetenz angenommen:

> [D]ie Fähigkeit eines Menschen […], dem Input feste, konventionalisierte und reproduzierbare Elemente des Sprachgebrauchs entnehmen zu können (reflexive Kollokationskompetenz, Kollokationsbewusstheit), deren Bedeutung und Funktion zu erschließen (*rezeptive Kollokationskompetenz*), Kollokationen in das Netzwerk der lexikalischen Einheiten im mentalen Lexikon einzugliedern und mental vernetzt zu speichern (Kollokationsbewusstsein, Kollokationslernbewusstheit), die bekannten Vokabeln um kollokationale Partner zu erweitern (*reflexive Kollokationskompetenz* und Wortschatzerweiterungsstrategien) sowie die Fähigkeit, auf kollokationale Wortverbindungen im mentalen Lexikon bei der Sprachproduktion zugreifen zu können (produktive Kollokationskompetenz) (Targońska 2021: 200–201).

In dieser Definition wird neben dem Kollokationsbewusstsein, das mit Kollokationswissen assoziiert wird, auch die Kollokationsbewusstheit (als konkrete Aktualisierung der Sprachaufmerksamkeit) postuliert. Die ent-

wickelte Kollokationsbewusstheit erlaubt den Fremdsprachenlernenden, neue Kollokationen in den Texten zu erkennen und eigenständig neue kollokationale Wortverbindungen zu lernen, denn sie bildet die Grundlage für die Entfaltung der Kollokations*lern*bewusstheit. Die vollständig entwickelte Kollokationskompetenz ist nicht nur beim Verstehen neuer Kollokationen und beim korrekten Gebrauch der bereits erworbenen hilfreich, sondern sie ermöglicht es auch, Kollokationsfehler zu erkennen und zu berichtigen (ebd.).

3.1. Möglichkeiten zur Erfassung von Kollokationskompetenz

Man kann einerseits die Kollokationskompetenz von Übersetzenden, andererseits die von Fremdsprachenlernenden untersuchen. Dieser Beitrag konzentriert sich darauf, die Kompetenz der zweiten Gruppe zu erfassen. Dabei kann zwischen zwei Vorgehensweisen gewählt werden. Die erste konzentriert sich darauf, *die Entwicklung* der Kollokationskompetenz darzustellen. In diesem Fall handelt es sich um eine Langzeitstudie. Diese methodische Vorgehensweise erlaubt Aussagen darüber, ob dieser Prozess linear verläuft oder ob sich in ihm schnellere und langsamere Entwicklungsphasen beobachten lassen. Der zweite methodische Ansatz erfasst *den Stand* der Kollokationskompetenz zu einem konkreten Zeitpunkt. Als Alternative kann der Kompetenzstand mehrmals oder bei verschiedenen Gruppen erfasst werden (Querschnittstudie).

Bei der Erfassung der Kompetenz kann man – abhängig von den Techniken der Datenerhebung – zwei Gruppen von Daten unterscheiden: Elizitierungsdaten und Produktionsdaten.[5] Bei den ersten werden die Versuchspersonen (im Folgenden Vsp) dazu angehalten, bestimmte Kollokationen zu gebrauchen bzw. ihre Kenntnis nachzuweisen. Bei den Produktionsdaten können die Vsp (müssen aber nicht) in ihren schriftlichen oder mündlichen Texten alle möglichen Kollokationen verwenden. Jede Vorgehensweise hat ihre Vor- und Nachteile. Bei den Techniken der Elizitierung (z.B. Lückentests, Korrekturaufgaben, *Multiple-Choice*-Aufgaben, Raster/Tabellen, Übersetzungstest) müssen die Vsp die Kenntnis konkreter, elizitierter Kollokationen nachweisen. Es ist möglich, dass in diesen Tests bzw. Aufgaben gerade die Kenntnis von solchen Kollokationen geprüft wird, die die Un-

[5] Eine separate Gruppe bilden Verfahren zur Erfassung des Kollokationsbewusstseins und der Kollokationsbewusstheit. Dazu gehören z.B. folgende Forschungsverfahren bzw. -instrumente: Lautdenkprotokolle, retrospektive Interviews, Fragebögen und bestimmte Arbeitsblätter zum Nachweisen der Denkprozesse.

tersuchten kennen oder gerade nur von denen, die sie nicht kennen. Außerdem können Übersetzungstests L1-bedingte Kollokationsfehler (Interferenz) begünstigen. Die korrekte Angabe bzw. Vervollständigung der Kollokationsglieder garantiert jedoch nicht, dass die Fremdsprachenlernenden diese Kollokationen produktiv parat haben und sie in der Sprachproduktion gebrauchen würden. Demgegenüber scheinen Produktionsdaten ein vollständigeres und wahrheitsgetreueres Bild der Kollokationskompetenz zu zeigen, denn dabei entscheiden die Vsp selbst, welche Kollokationen sie aus ihrem mentalen Lexikon abrufen und verwenden. Aber in benoteten und bewerteten Arbeiten kann der Gebrauch von schwierigen Kollokationen, bei denen sich die Geprüften bezüglich der Korrektheit nicht sicher sind, absichtlich gemieden werden. Daneben hängt die Überprüfung von Kollokationskompetenz auch immer vom Thema ab, denn manche semantischen Bereiche sind kollokationsreicher, andere dagegen kollokationsärmer.

4. Kollokationskompetenz von polnischen Abiturienten/ Abiturientinnen – Ergebnisse der empirischen Studie

Die Kollokationskompetenz wird in der vorliegenden Studie anhand von Produktionsdaten analysiert. Bevor die Ergebnisse der Studie dargestellt werden, soll ein Blick auf die Forschungsfragen, das Forschungsmaterial und die Vsp gerichtet werden. Den Forschungsgegenstand der Studie bilden Substantiv-Verb-Kollokationen, auch verbonominale Kollokationen genannt, denn diese stellen die frequenteste Gruppe aller verwendeten Kollokationen im Deutschen dar und kommen in den Aufsätzen vor.

4.1. Ziel der Studie und Forschungsfragen

Die Studie zur Erfassung von verbonominalen Kollokationen ist auf die Beantwortung folgender Forschungsfragen ausgerichtet:

1. Wie sieht der Gebrauch von verbonominalen Kollokationen in den Aufsätzen von Abiturienten/Abiturientinnen aus?
   a. Welche Kollokationen werden am häufigsten verwendet?
   b. Wie sieht der Gebrauch von metaphorischen Kollokationen aus?
   c. Wer verwendet mehr Kollokationen? Vsp mit (sehr) guten oder solche mit (sehr) schwachen Sprachkenntnissen?
2. Sind den Vsp Kollokationen zum Ausdruck der für das jeweilige Aufsatzthema relevanten Sachverhalte bekannt?

3. Stellen Kollokationen eine Herausforderung bzw. ein Problem für die DaF-Lernenden dar?
   a. Wie häufig treten Kollokationsfehler auf?
   b. Welche Vsp begehen mehr Kollokationsfehler – diejenigen mit einem (sehr) guten oder die mit einem (sehr) schwachen Sprach- und Schreibniveau?
   c. Woraus resultieren Kollokationsfehler?

4.2. Forschungsmaterial

Das Forschungsmaterial besteht aus authentischen Daten, nämlich aus einer Aufgabe zum schriftlichen Ausdruck im DaF-Abitur 2020. Der Abiturbogen für das erweiterte Niveau beinhaltet zahlreiche Aufgaben (jeweils drei zum Hörverstehen, Leseverstehen und zur Lexiko-Grammatik), in denen verschiedene Elemente der Sprachkompetenz der DaF-Lernenden erfasst werden. Ihre produktive Kollokationskompetenz lässt sich in dieser Prüfung jedoch nur mittels der schriftlichen Texte erfassen. Sie bilden in der vorliegenden Studie das Untersuchungsmaterial und liefern zugleich Produktionsdaten, die Aufschluss über die produktive Kenntnis von verbonominalen Kollokationen der polnischen Abiturienten geben können. Die Abituraufgabe, die einen Impuls für das Verfassen von kurzen Aufsätzen geben sollte, sieht (in der Übersetzung ins Deutsche – vgl. dazu die Fußnote 13) wie folgt aus:

Aufgabe 10: Äußere dich zu einem der unten angegebenen Themen. Die schriftliche Äußerung sollte zwischen 200 und 250 Wörter umfassen und alle Anforderungen der in dem Arbeitsauftrag angegebenen Textform erfüllen. Markiere das Thema deiner Wahl durch Einkreisen der Nummer:

1) *Immer mehr Menschen stellen ihre privaten Fotos in soziale Netzwerke. Schreibe einen Aufsatz zu diesem Thema, in dem du die positiven und negativen Seiten des Phänomens darstellst.*

2) *Während der Ferien hast du mit anderen Freiwilligen in einem Tierheim gearbeitet. Verfasse einen Artikel für die Lokalzeitung, in dem du*

   – schreibst, was dich bei der Arbeit in diesem Tierheim überrascht hat

   – für die Adoption von Tieren aus dem Tierheim wirbst.

Abb. 1: *Aufgabe zum schriftlichen Ausdruck aus dem Abiturbogen für das DaF-Abitur 2020 (Übersetzung: J.T.)*

Wie man Abbildung 1 entnehmen kann, haben die Abiturienten/Abiturientinnen zwei Schreibaufgaben zur Wahl[6]. Der zu verfassende Text darf nicht kürzer als 200 Wörter und nicht länger als 250 Wörter sein und diese Aufgabe macht max. 26% der Gesamtwertung der Abiturprüfung aus.

4.3. Versuchspersonen

Die Versuchspersonen sind 150 polnische Abiturienten/Abiturientinnen, die im Mai 2020 ihr Abitur auf erweitertem Niveau abgelegt haben. Die Personen im Alter von 18–19 Jahren hatten in der Regel sechs Jahre[7] DaF-Unterricht hinter sich und stammten aus dem nordöstlichen Teil Polens (Bezirksprüfungsausschuss Łomża), der die Wojewodschaft Ermland und Masuren sowie die Podlaskie-Wojewodschaft umfasst. In diesem Bezirk legten 247 Schüler:innen aus 97 Schulen ihr Abitur in DaF auf erweitertem Niveau ab. Die Texte von 60% aller Abiturbögen wurden analysiert. Da jedoch nur 180 von 247 Abiturient:innen einen Aufsatz verfasst haben, deckt das untersuchte Material 83% aller Abitur-Aufsätze ab. Deshalb können die Ergebnisse Hinweise über das Niveau der Kollokationskompetenz von polnischen Abiturienten/Abiturientinnen aus diesem Teil Polens geben.

Für die Beantwortung einer der Forschungsfragen war es auch wichtig, das Niveau der Vsp zu erfassen. Da die Daten anonym waren, konnte dies nur anhand der Abiturbögen erfolgen. In der vorliegenden Studie stand die Schreibfertigkeit im Vordergrund, sodass hier das Schreibniveau der DaF-Lernenden beurteilt wurde. Bei der subjektiven Bewertung der Aufsätze wurden folgende Kriterien berücksichtigt: Inhalt, Wortschatzreichtum und Einsatz unterschiedlicher Grammatikstrukturen sowie sprachliche Korrektheit. Die Analyse ergab, dass 47% der verfassten Aufsätze auf einem sehr guten Sprachniveau, 21% auf einem guten, 25% auf einem schwachen und nur 7%[8] auf einem sehr schwachen Sprachniveau waren.

---

[6] Das erste Aufsatzthema wurde von 127 und das zweite von 23 Abiturient:innen gewählt.

[7] Die Dauer des DaF-Unterrichts konnte im Rahmen der Studie nicht genau erfasst werden, da lediglich die Aufsätze vorlagen und kein Kontakt zu den Vsp bestand. In der Regel melden sich zu einem DaF-Abitur auf einem erweiterten Niveau jedoch Personen an, die (zum Zeitpunkt der Datenerhebung) die zweite Fremdsprache schon drei Jahre an einer Mittelschule gelernt und weitere drei Jahre an einer Oberschule (einem Lyzeum oder einem Technikum) fortgesetzt haben.

[8] Diese Daten können ein wenig irreführen, denn sie berücksichtigen ca. 27% der Arbeiten nicht, in denen gar keine Aufsätze verfasst worden sind. Möglicherweise handelt es sich hierbei um Abiturienten/Abiturientinnen auf einem schwachen Sprach- und Schreibniveau.

4.4. Methode der Datenerhebung und -auswertung

Wie oben erwähnt, stammen die hier erhobenen Daten aus anonymen Abiturbögen, in denen ein Aufsatz in vorgeschriebener Länge verfasst wurde. Die Analyse der Texte erfolgte manuell, d.h. es wurde zum einen nach korrekten bzw. korrekt gebrauchten Kollokationen gesucht und zum anderen wurden Kollokationsfehler markiert. Die ermittelten Daten wurden in ein Raster in Excel übertragen, dem zu entnehmen war, wie viele korrekte und inkorrekte Kollokationen jede Vsp verwendet hat und welche (Quasi-)-Kollokationen das konkret waren. Diese Studie stellte somit die produktive Kenntnis von verbonominalen Kollokationen[9], also ein wichtiges Element der Kollokationskompetenz, in den Vordergrund. Aber auch Kollokationsfehler wurden unter die Lupe genommen, denn diese spiegeln das Niveau der Kollokationskompetenz wider und geben einen Hinweis auf das Kollokationsbewusstsein und die Kollokationsbewusstheit der Vsp.

4.5. Produktive Kollokationskenntnisse – Ergebnisse der Studie

Das wichtigste Forschungsanliegen der Studie war die Erfassung der produktiven Kenntnisse von Kollokationen. Aus der Analyse der Aufsätze ergibt sich, dass die größte Gruppe der Abiturienten/Abiturientinnen (26%, n=39) in ihren Aufsätzen nur eine Kollokation gebraucht hat. Die zweitgrößte Gruppe (18%, n=27) bilden diejenigen, denen es gelungen ist, zwei Kollokationen in die eigenen Texte einzuflechten. 14% (n=21) der Vsp haben drei und 8,6% (n=13) vier Kollokationen in ihren Aufsätzen verwendet (siehe Abb. 2). Es konnten aber auch Vsp ermittelt werden, die sieben, acht oder sogar neun Kollokationen gebrauchten. 17 Vsp (11,3%) kamen jedoch ohne den Gebrauch von Kollokationen aus. Das zeigt, dass die Verwendung von Kollokationen sehr individuell ist. Obwohl das Abitur für das B1+/B2-Niveau vorgesehen ist, erstaunt es, dass über ein Drittel der Vsp in den Texten ausschließlich (mit 0 Kollokationen) und gut ein Viertel fast ausschließlich (mit jeweils nur einer Kollokation) freie Wortverbindungen und keine festen Wortverbindungen gebrauchte.

[9] In der ersten groß angelegten Studie zur Kenntnis von Kollokationen in der Gruppe der DaF-Lernenden stand gerade die inkorrekte Bildung von Kollokationen im Vordergrund (vgl. Reder 2006).

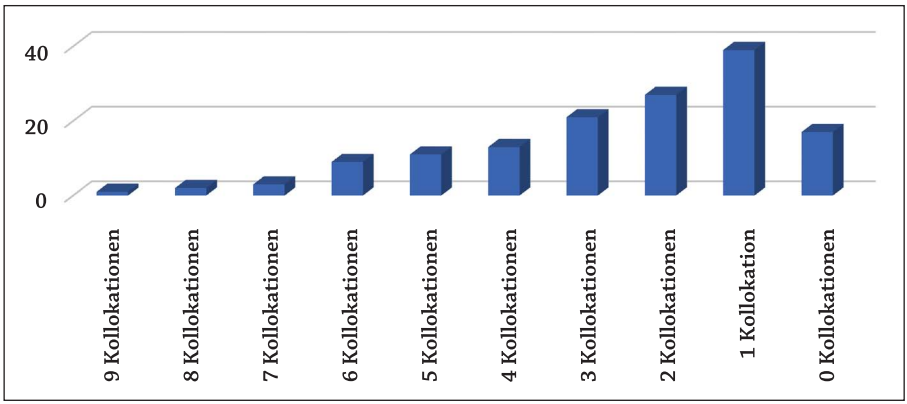

Abb. 2: *Anzahl der von den Abiturienten/Abiturientinnen gebrauchten Kollokationen*

In der gesamten untersuchten Gruppe der Vsp wurden im Durchschnitt pro Aufsatz 2,53 Kollokationen verwendet. Werden jedoch entsprechend dem Sprachniveau zwei Untergruppen gebildet, sehen die Ergebnisse folgendermaßen aus: Die Vsp mit einem (sehr) guten Sprachniveau gebrauchten durchschnittlich 3,02 Kollokationen pro Aufsatz. Demgegenüber konnten in der Gruppe der Vsp mit einem (sehr) schwachen sprachlichen Niveau im Durchschnitt nur 1,35 kollokationale Wortverbindungen ermittelt werden. Dies zeigt, dass Vsp mit einem (sehr) guten Sprachniveau durchschnittlich mehr als doppelt so viele Kollokationen gegenüber denjenigen mit (sehr) schwachen Sprachkenntnissen verwendeten, wobei beachtet werden muss, dass die durchschnittliche Anzahl der in schriftlichen Texten verwendeten Kollokationen insgesamt gering ist. Während in der Gruppe mit (sehr) guten Kenntnissen nur 5% der Vsp in ihren Aufsätzen keine Kollokationen gebrauchten, waren es in der Gruppe mit (sehr) schwachem Niveau 28%. Dies bestätigt die These, dass die leistungsschwächeren DaF-Lernenden ihre Texte ausschließlich oder vorwiegend aus freien Wortverbindungen erstellen.

Bei den häufigsten korrekten Belegen handelt es sich um Kollokationen, die an der Grenze zu freien Wortverbindungen stehen, die Kollokatoren also semantisch nicht umgedeutet sind bzw. ihre primäre Lesart beibehalten. Dazu gehören z.B. *Fotos machen* (n=18), *Geld verdienen* (n=17), (*Frei-*)*Zeit verbringen* (n=15), *Spaß machen* (n=14) und *Angst haben* (n=8). Die metaphorische Kollokation *Freundschaften schließen* belegt den 6. Platz.

Die anderen Kollokationen im engeren Sinne mit mehr als einem Beleg waren z.B. *es besteht kein Zweifel* (n=6), *es steht außer Zweifel* (n=3) und *die Entscheidung treffen* (n=3). Ihre frequente Verwendung kann darauf hinweisen, dass diese Kollokationen bei der Prüfungsvorbereitung im DaF-Unterricht einiger Vsp[10] explizit vermittelt wurden.

Unter den korrekt verwendeten Kollokationen kann man in vereinzelten Texten den Gebrauch von fachsprachlichen Kollokationen (z.B. *Dopamin ausschütten*, *Anklage erheben*, *einen Nebenjob ausüben*) oder von Funktionsverbgefügen[11] (z.B. *Akzeptanz finden*, *Anerkennung finden*, *zum Ausdruck bringen* und *zur Verfügung stehen*) festhalten. Der Gebrauch einiger metaphorischer Kollokationen lässt sich in keinem analysierten Text bemerken. Ihr Gebrauch spielt in den Abituraufsätzen eine relativ kleine Rolle, was nicht verwundern sollte, denn über ein Drittel der untersuchten Gruppe hat nicht mehr als eine Kollokationen überhaupt in ihre Texte eingegliedert.[12]

Kollokationsforscher/-innen wissen, dass manche Themenbereiche kollokationsreicher, andere weniger reich an Kollokationen sind. Beim Verfassen eines Textes zu einem bestimmten thematischen und somit lexikalischen Bereich ist die Kenntnis von jenen Kollokationen relevant, die zum Ausdruck bzw. zur Beschreibung eines Sachverhalts dienen, das in dem jeweiligen Themenbereich eine Schlüsselrolle spielt. Aus diesem Grunde war diese Studie auch auf die Beantwortung der Frage nach der Kenntnis von den für die Abituraufgabe relevanten Kollokationen ausgerichtet. Das erste Aufsatzthema der polnischen Abiturprüfung bezog sich auf den Sachverhalt Fotos/Bilder/Videos einem breiten Publikum zugänglich

[10] Obwohl die Abiturbögen anonymisiert wurden, waren Arbeiten aus derselben Schule nacheinander geordnet. An der Häufigkeit gleicher Kollokationen war so erkennbar, dass an manchen Schulen gezielt bestimmte Verbindungen vermittelt wurden.

[11] Diese werden von vielen Kollokationsforschern – auch der Autorin – den Kollokationen zugerechnet.

[12] Zwar kann die geringe Anzahl von den in den Aufsätzen gebrauchten Kollokationen von der Länge der Aufsätze abhängen (diese sollten nicht kürzer als 250 Wörter sein, manche umfassten jedoch über 250 Wörter), aber man könnte erwarten, dass in den meisten Aufsätzen zum Thema Stellen von Fotos ins Internet, die Kollokation *etwas ins Internet stellen* gebraucht wird, was nicht erfolgte (vgl. dazu Tab. 1). Weitere metaphorische Kollokationen, die in einer größeren Anzahl auftreten könnten, sind z.B. *Freundschaften schließen*, *Kontakte knüpfen*, *das Leben genießen, Aufmerksamkeit erregen*. Beim zweiten Aufsatzthema (Arbeit in einem Tierheim) könnten z.B. folgende metaphorischen Kollokationen *die Entscheidung treffen*, *Erfahrungen sammeln* gebraucht werden.

MACHEN. Da in der polnischen Abiturprüfung die Aufsatzthemen auf Polnisch, d.h. in der Muttersprache der Geprüften formuliert werden[13], wurden den Abiturienten zum Ausdruck dieses Sachverhaltes absichtlich keine deutschen Kollokationen präsentiert. Ihre Kenntnis wurde somit vorausgesetzt und erwartet. Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass die für das Aufsatzthema „Positive und negative Seiten von privaten Fotos in sozialen Netzwerken" relevanten Kollokationen, also z.B. *Fotos/Bilder ins Netz/ in Soziale Portale/in Facebook stellen* bzw. *Fotos hochladen* nur von wenigen DaF-Lernenden in ihren Texten verwendet wurden. Die erste Kollokation wurde nur von neun und die zweite von vier Vsp gebraucht (vgl. Tab. 1).

Wie Tabelle 1 zu entnehmen ist, wurden von mehreren Vsp inkorrekte Quasi-Kollokationen gebildet. Statt des obligatorischen Kollokators *stellen* wurden viele verschiedene nicht passende Verben gebraucht, wie z.B. *Fotos ins Internet *geben* (n=11) / **schicken* (n=10) / **senden* (n=3). Die von einigen DaF-Lernenden identisch verwendeten inkorrekten Kollokatoren könnten darauf hinweisen, dass deren Bildung die gleichen Denkprozesse zugrunde gelegen haben. Die weiteren inkorrekten Kollokationen (z.B. **Fotos zum Internet werfen*, **Fotos in soziale Netzwerke hinzustellen* bzw. **Fotos nach Portal zu überweisen*) können mit der Interferenz aus der Muttersprache begründet werden, denn im Polnischen sagt man *wrzucać coś do Internetu*, (direkte Übersetzung ins Deutsche = **etwas ins Internet werfen*), *wstawić coś na stronę* (direkte Übersetzung = **etwas auf die Webseite hinstellen*). Die anderen Kollokationsfehler scheinen daraus zu resultieren, dass die DaF-Lernenden wegen der Unkenntnis der nötigen Kollokation versucht haben, ein Verb (und somit einen Kollokator) zu verwenden, das der Tätigkeit der Ins-Internet-Stellens semantisch nahesteht oder ein breites Gebrauchsspektrum aufweist (z.B. **ins Internet geben*). Bei dieser Kollokation ist auch die Präposition wichtig, die einen integralen Bestandteil der festen Wortverbindung darstellt. Deren Unkenntnis seitens der Untersuchten führte zum kreativen Gebrauch der Präpositionen. In den Produktionsdaten konnte die Verwendung von folgenden inkorrekten Präpositionen festgehalten werden: *Fotos *zum / zu dem Internet senden*, *Foto *nach Portal überweisen*, **an den Internet eine Foto hingen*.

[13] Der Grundgedanke bei der Formulierung der Aufsatzthemen in der Muttersprache ist, den Abiturienten/Abiturientinnen keinen Wortschatz aus dem thematischen Bereich in der Zielsprache anzubieten, denn sie sollen in den Aufsätzen ihre Wortschatzkenntnisse zum jeweiligen Thema nachweisen.

Tab. 1: *Wortverbindungen zum Ausdruck des Sachverhalts:* FOTOS BZW. *VISUELLES* MATERIAL IM INTERNET ZUGÄNGLICH MACHEN

Sachverhalt: FOTOS/BILDER/VIDEOS EINEM BREITEN PUBLIKUM ZUGÄNGLICH MACHEN	**Kollokator**	**Anzahl der Proband:innen**
1. Fotos auf Facebook/*im, ins Internet/ins Netz	*geben	11
2. Fotos/Bilder ins Netz/Soziale Portale	*schicken	10
3. Fotos/Bilder ins Netz/Soziale Portale/Facebook	stellen	9
4. Fotos	hochladen	4
5. Fotos *zu dem Internet/auf das Facebook	*senden	3
6. Fotos *zum Internet	*werfen	2
7. Fotos dort (in soziale Netzwerke)	*hinstellen	1
8. etwas auf Facebook	*zugeben	1
9. Foto *nach Portal	*überweisen	1
10. *an den Internet eine Foto	*hingen	1
11. Foto	*laden	1
12. Bild *zum Internet	*putzen	1
13. Fotos ins Internet	*darstellen	1
14. Fotos in Internet	*eintragen	1

In einem Aufsatz ist es wichtig, die eigene Meinung ausdrücken zu können. Dies kann u.a. durch den Gebrauch von Kollokationen geschehen. Die Produktionsdaten wurden deshalb auch unter diesem Aspekt analysiert (vgl. Tab. 2). Die Ergebnisse zeigen, dass lediglich 22 Vsp (d.h. 14,6%) lexikalische Mittel zur expliziten Meinungsäußerung gebraucht haben. Am häufigsten kamen Wortverbindungen mit der Basis *Meinung* zum Einsatz (n=13), wobei die größte Gruppe der Untersuchten (n=10) die Kollokation *der Meinung sein* verwendete, die Wort für Wort aus der L1 übersetzt werden kann. Unvorhersagbar und somit nur reproduzierbar ist für polnische DaF-Lernende die Kollokation *die Meinung vertreten*, die nur von einer Vsp gebraucht wurde. Interessant ist jedoch die Tatsache, dass die Abiturienten/

Abiturientinnen die Kenntnis von Wortverbindungen mit vier verschiedenen Kollokationsbasen nachgewiesen haben. Außer dem Nomen *Meinung* wurden von vereinzelten Vsp auch *Überzeugung*, *Auffassung* und *Ansicht* verwendet und damit auch die Kollokation *die Ansicht vertreten* (n=4).

Tab. 2: *Wortverbindungen zum Ausdruck der eigenen Meinung*

Wortverbindungen zum Ausdruck der eigenen Meinung	**Anzahl der Probanden/Probandinnen**
der Meinung sein	10
die Meinung äußern	1
die Meinung ausdrücken	1
die Meinung vertreten	1
der Überzeugung sein	3
der Auffassung sein	1
die Ansicht vertreten	4
meiner Ansicht nach	1

Als relevant erwiesen sich auch Verbindungen mit der Kollokationsbasis *Freundschaft*. Zwar hat die größte Gruppe derjenigen, die eine Kollokation mit dieser Kollokationsbasis bilden wollte, die korrekte, d.h. (*neue*) *Freundschaften schließen* (n=7) oder *Freundschaft pflegen* (n=1) verwendet, jedoch wurde auch eine Reihe von inkorrekten Kollokationen kreiert (z.B. *Freundschaft *machen* / **verbinden* / **bekommen*) oder eine freie Wortverbindung (*Freundschaften beginnen*) gebraucht, was die unteren Belege (1) und (2) nahelegen:

(1) *Einer der Vorteile ist auch die Tatsache, dass man einfach* ***neue Freundschaften*** *und sogar Beziehungen* ***beginnen*** *kann.*

(2) *Auf diese Weise kann man verschiedene* ***Freundschaften verbinden***.[14]

Da das Niveau der Kollokationskompetenz sich auch an der Anzahl und Art der Kollokationsfehler ermitteln lässt, wurden diese in der Studie

[14] Hier scheint die Interferenz aus dem Polnischen eine Rolle gespielt zu haben.

ebenfalls unter die Lupe genommen. Kollokationsfehler stellen jedoch in den analysierten Aufsätzen kein großes Problem dar, denn in der gesamten Gruppe der Vsp wurden durchschnittlich pro Aufsatz nur 0,86 solche Fehler gemacht, wobei dieser Wert in der leistungsstärkeren Gruppe höher (0,9 Inkorrektheiten) als in der Gruppe der leistungsschwächeren (0,87) war. Interessant kann die Tatsache sein, dass die größte Gruppe der Probanden/Probandinnen (44,6%, n=67) überhaupt keine Kollokationsfehler machte, was von dem Einsatz einer Vermeidungsstrategie, also von dem Versuch der Fehlervorbeugung, zeugen kann. Die zweitgrößte Gruppe (28%, n=42) besteht aus Abiturienten/Abiturientinnen, die nur eine inkorrekte Kollokation verwendet haben. Zwei Kollokationsfehler waren in Texten von 22 Vsp (14,6%) zu finden (vgl. Tab. 3). Die Anzahl der Untersuchten, die mehr als zwei inkorrekte Kollokationen kreiert haben, war niedrig. Nur sechs Vsp haben drei und vier Personen vier solche Fehler gemacht. In beiden Gruppen haben fast 50% gar keine Kollokationsfehler gemacht.

Tab. 3: *Anzahl der Kollokationsfehler bei den einzelnen Vsp.*

Anzahl der Kollokationsfehler	**Anzahl der Probanden/Probandinnen**
0	67
1	42
2	22
3	6
4	4
5	1

Die genauere Analyse der Produktionsdaten der einzelnen Vsp zeigt, dass gerade DaF-Lernende auf einem höheren Sprachniveau mehr Kollokationsfehler machen: In der Gruppe der Geprüften, die in ihren Aufsätzen mehr als zwei Kollokationsfehler machten (n=11), wiesen sieben Probanden/Probandinnen ein (sehr) gutes Sprachniveau auf. Die Vsp mit der höchsten Anzahl an Kollokationsfehlern (nämlich fünf) hat aber auch sechs korrekte Kollokationen verwendet. Unter den vier DaF-Lernenden mit vier Kollokationsfehlern sind zwei, die gar keine korrekten Kollokationen verwendeten und zwei, die drei bzw. fünf korrekte kollokationale Wortver-

bindungen gebrauchten. In der gesamten Untersuchungsgruppe haben ca. 13,5% Vsp mehr inkorrekte als korrekte Kollokationen produziert. Fast 73% der Vsp haben mehr korrekte als inkorrekte Kollokationen verwendet und bei nahezu 13,5% der Abiturienten/Abiturientinnen war die Anzahl der korrekten und inkorrekten Kollokationen gleich.

Der Grund für Kollokationsfehler liegt in erster Linie darin begründet, dass in einem kommunikativ wichtigen Moment keine passende und richtige Kollokation aus dem mentalen Lexikon abgerufen werden kann. Doch welche Strategien setzen die DaF-Lernenden bei der Bildung von Quasi-Kollokationen ein? Da in der Studie nur relativ wenige Kollokationsfehler ermittelt wurden (durchschnittlich weniger als einer pro Aufsatz), ergibt es wenig Sinn, die Frequenz bestimmter Fehlerarten zu berechnen. Dies wäre auch nicht einfach, denn einerseits sind Fremdsprachenlernende bei der Bildung von Quasi-Kollokationen sehr kreativ, andererseits passen einige Fehlbildungen gleich in zwei Kategorien. Die Analyse der Kollokationsfehler zeigt jedoch, dass die meisten von ihnen aus dem Gebrauch von unpassenden Kollokatoren (Verben) resultieren. Hier handelt es sich also um Inkorrektheiten auf der Wortebene[15], worauf unten näher eingegangen wird. Daneben gibt es aber – wenn auch weniger zahlreich – Fehlbildungen auf der stilistischen Ebene, was die Belege (3) und (4) nahe legen:

(3) *Deswegen ist es wertvoll, dieses* ***Problem tiefer zu überlegen*** *(*statt *das Problem zu ergründen).*

(4) *Wenn jemand weißt zu viel über eine andere Person, kann es* ***in schlechten Folgen resultieren*** *(*statt *negative Folgen haben).*

Darüber hinaus lassen sich in den analysierten Aufsätzen Fehler unterhalb der Wortebene ermitteln. Diese resultieren aus dem Weglassen von Präpositionen, die den inhärenten Teil der Kollokationen bilden (z.B. **Produkte werben, etw. gewinnt *Popularität*), oder sie betreffen Präfixe. Entweder wurden sie den korrekten Kollokatoren nicht vorangestellt (z.B. *Kredit *nehmen* – statt *aufnehmen*; *eine Kleidung *ziehen* – statt *anziehen; in das Haus *brechen* statt *einbrechen*; *Aktivitäten *üben* – statt *ausüben; Kontakte *halten* – statt *aufrechterhalten*) oder eine Präposition wurde dort verwendet, wo sie gar nicht nötig war (z.B. viele *Nutzen *mitbringen*, *Fotos ins Internet *darstellen*).

[15] Die Rede ist hier von Inhaltswörtern und nicht von Funktionswörtern (z.B. Präpositionen).

Wie oben erwähnt, resultieren die meisten Kollokationsfehler aus der inter- und intralingualen Interferenz, es werden also sowohl L1- als auch Deutschkenntnisse in den Prozess der Bildung ungeläufiger Kollokationen eingeflochten. Die Anzahl der L1- und L2-bedingten[16] Fehler ist nahezu gleich. Vereinzelt lassen sich jedoch auch aus der Interferenz mit dem Englischen resultierende Fehler festhalten (z.B. **Geld machen*, **Freunden machen*, **Zeit spenden*). Die Kontamination zweier Kollokationen kam nur einmal vor und ergab die Wortverbindung **einen Hund Gassi ausführen* (als eine Überlappung der Kollokationen *mit dem Hund Gassi gehen* und *einen Hund ausführen*).

Bei der Analyse der L1-bedingten Kollokationsfehler lässt sich der Einsatz von verschiedenen Strategien festhalten. Zum einen werden Kollokationen Wort für Wort aus der L1 in die Zielsprache übertragen[17] (z.B. **auf einen Spaziergang gehen*, **etwas ins Internet werfen,*mit Interesse treffen* – statt *auf Interesse stoßen*, **mit Kritik treffen* – statt *auf Kritik stoßen*). Zum anderen wird die lexikalische Gliederung der außersprachlichen Wirklichkeit aus der L1 in die Zielsprache übernommen. Dies betrifft Kollokationen, deren Kollokator mindestens zwei Entsprechungen in der Zielsprache hat (z.B. *Erfolg *erreichen* – statt *erzielen*[18], *die Zukunft einer Person *zerstören* statt *verbauen/zunichtemachen*).

Bei der intrasprachlichen Interferenz, deren Grundlage die Zielsprache selbst bildet, kann man den Einsatz von verschiedenen (Kompensations-) Strategien feststellen. Die erste ist die Simplifizierung, d.h. die „Vermeidung komplexer Strukturen" (Reder 2006: 142), die durch den Gebrauch von freien Wortverbindungen oder von Verben mit einem breiten semantischen Potenzial bzw. mit einer allgemeinen Bedeutung erfolgt. Dies lässt sich in folgenden Verbindungen beobachten (*neue Kontakte machen*, *Entscheidungen machen*[19], *hier kommt die Frage, neue Freundschaften beginnen*).

[16] Zur Vereinfachung der Gedankenführung wird Deutsch als L2 der Vsp angenommen, obwohl es sich auch um L3 oder L4 handeln kann. Die genaue Reihenfolge der gelernten Sprachen konnte in der Studie nicht ermittelt werden.

[17] Diese Kollokationsfehler entsprechen der von Reder (2006: 140) vorgeschlagenen Spiegelübersetzung.

[18] Dem polnischen Verb *osiągnąć* entsprechen im Deutschen zwei Verben, nämlich *erreichen* und *erzielen*.

[19] Bei den inkorrekten Kollokationen mit dem Verb *machen* kann es sich auch um eine Interferenz aus dem Englischen handeln.

Eine andere Ursache der L2-bedingten Fehler war die Unkenntnis eines spezifischen Verbs als Kollokator und stattdessen der Gebrauch eines Verbs, das aus der Sicht der Vsp semantisch nahestand (z.B. *Tiere *ausgehen* – statt *Tiere ausführen*; *Kinder *benutzen* – statt *missbrauchen*; **zum Ziel gehen* – statt *ans Ziel kommen*).

5. Schlussfolgerungen

Die Studie, die die Beschreibung und die Analyse eines Ausschnitts der Kollokationskompetenz von polnischen Abiturienten/Abiturientinnen zum Ziel hatte, zeigt, dass diese Kompetenz im analysierten Jahrgang sich auf einem unzureichenden Niveau befand. Sowohl in der gesamten Gruppe der Probanden/Probandinnen als auch von den einzelnen Vsp wurden nur sehr wenige Kollokationen (in der phraseologischen Auffassung) verwendet. In vielen Aufsätze wurden ausschließlich freie Wortverbindungen produziert. Falls es doch zu einem Einsatz von Kollokationen kam, waren es meistens solche, die der L1-Entsprechung nahestehen. Der Gebrauch von metaphorischen Kollokationen lässt sich nur ganz vereinzelt feststellen. Vsp mit einem (sehr) guten sprachlichen Niveau verwendeten Kollokationen häufiger als solche mit einem (sehr) schlechten Niveau. Aus der Studie ergibt sich, dass nur wenige Abiturienten/Abiturientinnen Kenntnis von Kollokationen zum Ausdruck der für das jeweilige Aufsatzthema relevanten Sachverhalte hatten. Überraschend war jedoch die Tatsache, dass Kollokationsfehler in den analysierten Aufsätzen kein großes Problem darstellten. Dies kann daran liegen, dass die Vsp in ihren Texten häufig auf die Vermeidungsstrategie zurückgriffen und bei Unsicherheit, wie eine Kollokation genau lautet, eher freie Wortverbindungen verwendeten. Bei beiden Niveau-Gruppen kam im Durchschnitt eine ähnliche Anzahl von Fehlbildungen vor. Die Analyse der Einzelprofile zeigt jedoch, dass mehr Kollokationsfehler gerade die vereinzelten Vsp machten, deren Texte auf einem (sehr) guten sprachlichen Niveau waren. Die meisten Inkorrektheiten sind auf eine Interferenz zwischen der L1 und der Zielsprache zurückführen.

Die Ergebnisse der vorliegenden Studie ergeben in Bezug auf die Häufigkeit des Gebrauchs von Kollokationen ein anderes Bild als die Untersuchung von Stojić und Košuta (2020). Dies kann zwei Gründe haben. Zum einem scheinen die beiden Forscherinnen von einem weiteren Kompetenzbegriff ausgegangen zu sein und zum anderen haben sie

verschiedene Arten von Kollokationen, also nicht nur verbonominale, analysiert. Eine Gemeinsamkeit zwischen der aktuellen Studie und der von Stojić und Košuta (2020) wie auch der von Reder (2006) lässt sich im Hinblick auf die Fehlerursachen festhalten: DaF-Lernende mit unterschiedlichen Erstsprachen (Kroatisch, Polnisch, Ungarisch) machen gleiche Arten von Kollokationsfehlern.

Diese Studie zeigt, dass polnische DaF-Lernende wenige oder sogar gar keine verbonominalen Kollokationen produktiv beherrschen. Das könnte daran liegen, dass ihnen Kollokationen als Sprachphänomen nicht bewusst sind. Die Ergebnisse der Analyse machen deutlich, dass Bedarf an der Untersuchung der Art und Weise der Wortschatzarbeit im polnischen DaF-Unterricht besteht, die eine wichtige Rolle beim Aufbau der Kollokationskompetenz spielt.

Literaturverzeichnis

Caro Cedillo, Anna (2004) *Fachsprachliche Kollokationen. Ein übersetzungsorientiertes Datenbankmodell. Deutsch-Spanisch*, Narr, Tübingen.

Firth, John Rupert (1957) „Modes of Meaning", Papers in Linguistics 1934-1951, Hrsg. John Rupert Firth, London, 190–215.

Forkl, Yves (2010) *Zur digitalen Zukunft der Kollokationslexikographie Perspektiven der Präsentation von Wissen über usuelle französische und deutsche Wortverbindungen in gedruckten und elektronischen Wörterbüchern*.

Online: https://opus4.kobv.de/opus4-fau/frontdoor/index/index/docId/1497%20 [letzter Zugriff 09.07.2020].

Gładysz, Marek (2003) *Lexikalische Kollokationen in deutsch-polnischer Konfrontation*, Peter Lang, Frankfurt a. M. u.a.

Häcki Buhofer, Annelies (2011) „Lexikographie der Kollokationen zwischen Anforderungen der Theorie und der Praxis", *Sprachliches Wissen zwischen Lexikon und Grammatik*, Hrsg. Stefan Engelberg, Anke Holler und Kristel Proost, Berlin, 505–531.

Häcki Buhofer, Annelies, Marcel Dräger, Stefanie Meier, Thobias Roht (2014) *Feste Wortverbindungen des Deutschen. Kollokationenwörterbuch für den Alltag.* Narr France Attempto, Tübingen.

Hausmann, Franz Josef (1976) „Linguistik des Wortschatzlernens im Französischstudium", Grazer Linguistische Studien 4, 49–60.

Hausmann, Franz Josef (1984) „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen“, Praxis des neusprachlichen Unterrichts 3, 4, 395–406.

Hausmann, Franz Josef (1988) „Grundprobleme des zweisprachigen Wörterbuchs“, *Symposium on Lexicography III*, Hrsg. Jensen Hylderard und Arne Zettersten, Tübingen, 137–154.

Hausmann, Franz Josef (1993) „Ist der deutsche Wortschatz lernbar? Oder: Wortschatz im Chaos“, Informationen Deutsch als Fremdsprache 20, 471–485.

Hausmann, Franz Josef (1995) „Von der Unmöglichkeit der kontrastiven Lexikologie“, *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*, Hrsg. Hans-Peder Kromann und Anne Lise Kjær, Tübingen, 19–23.

Hausmann, Franz Josef (2003) „Kollokationen in der Fachsprache: Schwerpunkt Französisch“, Fachsprachen und Hochschule, Hrsg. Udo O. H. Jung und Angelina Kolesnikova. (Bayreuther Beiträge zur Glottodidaktik. Band 9.), Frankfurt am Main u.a., 83–92.

Hausmann, Franz Josef (2004) „Was sind eigentlich Kollokationen?“ *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*, Hrsg. Kathrin Steyer, Berlin, 309–334.

Hausmann, Franz Josef (2007) „Die Kollokationen im Rahmen der Phraseologie – systematische und historische Darstellung“, Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik, 55, 3, 217–234.

Henriksen, Birgit (2013) „Research on L2 learners' collocational competence and development – a progress report”, *L2 vocabulary acquisition, knowledge and use. New perspectives on assessment and corpus analysis*, Hrsg. Camilla Bardel, Christina Lindquist und Batia Laufer, Amsterdam, 29–56.

Online: http://www.eurosla.org/monographs/EM02/Henriksen.pdf. [letzter Zugriff 23.07.2020].

Hill, Jimmie (1999) „Collocational competence”, English Teaching professional, 11, 3–7.

Irsula Peña, Jesús (1994) *Substantiv-Verb-Kollokationen. Kontrastive Untersuchungen Deutsch-Spanisch*, Peter Lang, Frankfurt am Main u.a.

Konecny, Christine (2010) *Kollokationen. Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*, Martin Meidenbauer, München.

Księżyk, Felicja (2015) *Kollokationen im Zivilrecht Polens in den Jahren 1918-1945 mit besonderen Berücksichtigung der deutschsprachigen Zivilgesetzbücher. Eine kontrastive Studie,* Peter Lang, Frankfurt am Main u.a.

Ludewig, Petra (2005) *Korpusbasiertes Kollokationslernen*, Frankfurt am Main u.a., Peter Lang.

Mansoor, Mohammad Salman (2008) „Building up Collocational Competence", Journal of Faculty of Arts Fateh University, 6, 1–12.

Mansoor, Mohammad Salman (2018) „Collocational Competence via Awareness-Raising", Journal of Al-Frahedis Arts, 33, 13–32.

Müller, Thomas (2011) *Aware of Collocations. Ein Unterrichtskonzept zum Erwerb von Kollokationskompetenz für fortgeschrittene Lerner des Englischen*, Peter Lang, Frankfurt am Main.

Quasthoff, Uwe (2011) *Wörterbuch der Kollokationen im Deutschen*, Walter der Gruyter, Berlin/New York.

Reder, Anna (2006) *Kollokationen in der Wortschatzarbeit*, Praesens, Wien.

Reder, Anna (2011/2013) *Kollokationen in Theorie und Praxis*, Universität Pécs, Pécs.

Roth, Tobias (2014) *Wortverbindungen und Verbindungen von Wörtern*. Tübingen, Francke.

Steinbügl, Birgit (2005) *Deutsch-englische Kollokationen. Erfassung in zweisprachigen Wörterbüchern und Grenzen der Korpusbasierten Analyse* (Lexicographica. Series Maior, 126), Niemeyer, Tübingen.

Steyer, Kathrin (2000) „Usuelle Wortverbindungen des Deutschen", Deutsche Sprache 2/00, 101–125.

Stojić, Aneta, Nataša Košuta (2020) „Kollokationen in der fremdsprachigen Textproduktion – am Beispiel des Sprachenpaares Kroatisch-Deutsch" Fluminensia, 32, 2, 7–31.

Szulc, Aleksander (1985) „Kontrastive Analyse und Interferenz" Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze, 80, 7–14.

Targońska Joanna (2021) *Die Entwicklung der Kollokationskompetenz im DaF-Unterricht (am Beispiel des Erwerbs von Substantiv-Verb-Kollokationen)*, (Poznań Studies in Applied Linguistics / Posener Beiträge zur Angewandten Linguistik Bd. 13), Peter Lang, Berlin.

Targońska, Joanna, Antje Stork (2013) „Vorschläge für ein neues Modell zur Beschreibung und Analyse lexikalischer Kompetenz“, Zeitschrift für Fremdsprachenforschung, 24, 1, 71–108.

SUMMARY

Joanna Targońska

COLLOCATIONAL COMPETENCE OF POLISH GFL-HIGH SCHOOL GRADUATES – ASSESSED ON THE BASIS OF WRITTEN PRODUCTION

The aim of this contribution is to examine and describe the collocation competence of Polish GFL high school graduates. The analysis focuses on 150 essays, investigating whether collocations, in the phraseological sense, and metaphorical collocations occur in them. The influence of the proficiency level of the GFL-learners on the use of collocations was also analysed. Additionally, collocations closely related to the themes of the essays, thus playing a key role in them, were analysed. Collocational errors were analysed in terms of their quantity and quality.

The results indicate that the collocational competence of Polish high school graduates is poorly developed. They primarily use free word combinations, and if collocations are used, they tend to be lexically comparable to the learners' L1. The use of metaphorical collocations is very rare. On average, higher-performing test subjects used more collocations than the lower-performing ones. Collocational errors do not seem to depend on language proficiency and only play a marginal role in the analysed material. Interference errors are mostly attributed to the learners' L1. This contribution emphasizes the need for a modified vocabulary teaching approach in GFL-instruction.

Keywords: *collocation; collocation competence; collocational errors; vocabulary competence; collocational awareness*

SAŽETAK

Joanna Targońska

KOLOKACIJSKA KOMPETENCIJA POLJSKIH MATURANATA KOJI UČE NJEMAČKI KAO STRANI JEZIK – PROCIJENJENA NA TEMELJU PISANIH URADAKA

Cilj ovog rada je ispitati i opisati kolokacijsku kompetenciju poljskih maturanata koji uče njemački kao strani jezik. Analiza se temelji na 150 eseja, a istraživačko je pitanje pojavljuju li se kolokacije u frazeološkom smislu te pojavljuju li se metaforičke kolokacije. Također se istraživalo ovisi li upotreba kolokacija o jezičnoj razini učenika. Dodatno su ispitivane kolokacije usko povezane s temama eseja, koje stoga igraju ključnu ulogu. Kolokacijske pogreške analizirane su u odnosu na broj pojavnosti i kvalitete.

Rezultati pokazuju da je kolokacijska kompetencija poljskih maturanata slabo razvijena. Oni prvenstveno koriste slobodne kombinacije riječi. Ako se kolokacije koriste, obično su leksički usporedive s njihovim materinskim jezikom. Upotreba metaforičkih kolokacija vrlo je rijetka. U prosjeku, ispitanici s boljim rezultatima koristili su više kolokacija nego oni s lošijim rezultatima. Kolokacijske pogreške ne ovise o jezičnoj razini i igraju samo marginalnu ulogu u ispitivanom materijalu. Pogreške zbog interferencije uglavnom se pripisuju materinskom jeziku učenika. Rad naglašava potrebu za modificiranim pristupom podučavanju vokabulara u nastavi njemačkog kao stranog jezika.

Ključne riječi: *kolokacija; kolokacijska kompetencija; kolokacijske pogreške; leksička kompetencija; svijest o kolokacijama*

II

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.5

Kristijan Kuhar, Martin Požar, Sandra Požar

ISTRAŽIVAČKA STATISTIČKA ANALIZA TEKSTOVNIH I JEZIČNIH OBILJEŽJA TEKSTA MUKE PO MATEJU U HRVATSKOGLAGOLJSKIM MISALIMA[1]

dr. sc. Kristijan Kuhar, Staroslavenski institut
kristijan.kuhar@stin.hr orcid.org/0000-0002-1915-7310

Martin Požar
mpozar@dataspekt.com

dr. sc. Sandra Požar, Staroslavenski institut
sandra.pozar@stin.hr orcid.org/0000-0002-8875-651X

prethodno priopćenje
UDK 272-282.7
003.349.1(497.5)
rukopis primljen: 19. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 13. svibnja 2024.

Polazeći od podjele hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika na sjevernu i južnu odnosno stariju i mlađu skupinu koju su uspostavili M. A. Pantelić (Pantelić 1971) J. L. Tandarić (Tandarić 1980), a na temelju istraživanja u kojima se iskristalizirala i treća, prijelazna skupina, u radu se ispituju odabrane statističke metode i mjera u kojoj one omogućuju zornije prikazivanje i jasnije sagledavanje odnosa među hrvatskoglagoljskim kodeksima u usporedbi s tradicionalnim pristupom. Korpus za analizu preuzet je iz studije M. Šimić o jeziku teksta Muke po Mateju iz 16 hrvatskoglagoljskih misala (Šimić 2000) u

[1] Rad je rezultat projekta *Interdisciplinarni pristup hrvatskoglagoljskomu misalu na primjeru Misala kneza Novaka* koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost (šifra projekta: IP 04-2019-3797), a nastavlja se na izlaganje Kuhar – Požar (2022).

*kojoj je autorica utvrdila pojave relevantne za jezičnu analizu i iznijela podatke o tim pojavama u pojedinim misalima. Šimić je utvrdila grupiranje misala u tri skupine: stariju (*Vatikanski illirico 4, Ročki, Ljubljanski (Beramski) prvi, Kopenhagenski, Ljubljanski (Beramski) drugi*), mlađu (*Hrvojev, Newyorški, Senjski*) i treću, prijelaznu (*Prvi oxfordski, Berlinski, Drugi oxfordski, Drugi vrbnički, Vatikanski Illirico 8, Prvi vrbnički, Novakov, Prvotisak*). Na autoričinim podatcima proveden je statistički postupak segmentacijske analize, odnosno razvrstavanja analiziranih jedinica u homogene skupine na temelju odabranog skupa obilježja, s ciljem postavljanja hipoteza o široj strukturi kojoj te jedinice pripadaju. Analiza predočuje na koji se način, s obzirom na odabrane jezične i tekstološke značajke, misali grupiraju u skupine i pokazuje odnose među tim skupinama. Analiza je potvrdila podjelu u skupine uočenu pri primjeni tradicionalnih metoda, ali i upozorila na neke pojave koje ranije nisu bile zamijećene, prije svega na mogućnost izdvajanja skupine misala koje odlikuje prisutnost kroatiziranih jezičnih značajka.*

Ključne riječi: *hrvatskoglagoljski misali; hrvatskoglagoljski evanđelistar; Muka po Mateju; hrvatski crkvenoslavenski jezik; statistika; segmentacijska analiza*

1. Uvod

1.1. Liturgijska knjiga *misal*

Misal (lat. *missale*) knjiga je koja sadrži tekstove koji se čitaju, pjevaju i recitiraju u obredu mise. Po svojoj je tipologiji plenarna knjiga jer uključuje nekoliko knjiga koje su se ranije upotrebljavale u liturgiji, poput sakramentara, lekcionara, graduala i evanđelistara, te u nekim svescima i rituala. Nastaje, prema dostupnim kataloškim informacijama, već u 9./10. stoljeću, dok se kao službena liturgijska knjiga rimskoga obreda širi nakon 13. stoljeća (usp. Folsom 2023: 157–177).

S obzirom na to da je misal imao funkciju u liturgiji, njegov sadržaj prati tijek obreda mise. Prema sadržaju misal možemo raščlaniti na biblijske tekstove Staroga i Novoga zavjeta, liturgijske pjesme (introite, antifone, graduale, tractus), euhološke tekstove i tekstove rubrika ili liturgijskih uputa. Funkcija je tih tekstova odvijanje obreda svete mise, koja u zapadnom kršćanstvu predstavlja središnji sakrament i spomen-čin Kristove muke, smrti i uskrsnuća (usp. Harper 1991: 113–121). Svaki je tekst imao svoje mjesto u obredu, a prema obrednom činu i vlastite službenike u liturgiji, npr. euhologiji su pridržani samo svećeniku, gradual pjeva *schola cantorum* ili u njezinu nedostatku svećenik, a određene tekstove odgovara ili izgovara

samo služitelj. Nakon što je u 13. stoljeću misal postao knjiga za liturgiju rimske kurije, u 14. stoljeću postaje službena liturgijska knjiga rimske Crkve koja se, zbog papina „sužanjstva" u Avignonu (1305. – 1377.), priređuje i prepisuje izvan Rima (usp. Folsom 2023: 148). Franjevački red, konačno, zaslužan je da je ta liturgijska knjiga došla i do istočne obale Jadrana i postala predloškom za prevođenje hrvatskim glagoljašima i uporabu u glagoljaškim crkvama.

1.2. Hrvatskoglagoljski misali i njihov razvoj[2]

Hrvatskoglagoljski misali po tipologiji pripadaju rimskome obredu poznatijem pod odrednicom „secundum consuetudinem romanae curiae", što glagoljski pisari zapisuju kao „po zakonu rimskoga dvora" ili „zakonu rimskom" (Corin 1997: 528).[3] Uz to što su tako naslovljeni, hrvatskoglagoljski misali odražavaju tipologiju rimskih kurijalnih misala u rasporedu liturgijskoga sadržaja, a potom i u samom sadržaju liturgijskih, svetopisamskih, obrednih i rubrikalnih tekstova.[4]

Nije poznato kada glagoljski misali postaju kurijalni. *Splitski fragment misala* iz 13. stoljeća prema sadržaju upućuje na stariji tip rimskih misala u odnosu na kurijalne misale, te se pretpostavlja da je njegova datacija, tj. 13. stoljeće vrijeme kada misale starije liturgijske redakcije zamjenjuju noviji, kurijalni (usp. Štefanić 1957; Pantelić 1976: 237; Tandarić 1993: 30). Može se pretpostaviti da su franjevci, čije je središte na istočnom Jadranu bilo u Zadru, prvi donijeli latinske rimske kurijalne misale, koje su potom počeli prevoditi i prilagođavati potrebama glagoljaškoga klera.[5]

Sačuvani cjeloviti hrvatskoglagoljski misali rimske kurije datiraju od 14. stoljeća, a njihova se tekstualna tradicija nastavlja do liturgijske reforme Tridentskoga koncila i stvaranja novih misala u 17. stoljeću. Sačuvano je, koliko se zna, 17 rukopisnih i 4 tiskana misala, koji su znanstveno opisani u različitoj mjeri (usp. Gadžijeva et al. 2014: 30–35). Josef Vajs zaključio je na temelju usporedbe sa staroslavenskim evangelijarima da je vatikanski

[2] Poticaj za istraživanje bila je složenost odnosa među hrvatskoglagoljskim misalima uvjetovana njihovim povijesnim razvojem, te posljedična složenost njihovih podjela. Stoga se u ovom odjeljku donosi nešto opširniji prikaz okolnosti koje su do toga dovele.

[3] Usp. Nov, f. 1a; Lab_1, f. 1a; Vat_4, f. 1a, i drugi (v. popis kratica na kraju članka).

[4] Za opravdanje ove tvrdnje dovoljno je usporediti sadržaj jednoga glagoljskog misala, poput navedenoga u Pantelić (1964: 20–21), s latinskim misalom istoga razdoblja. U prilog tvrdnji o sadržaju liturgijskih tekstova vidi Kuhar 2018.

[5] Usp. Pantelić 1964: 16.

misal *Illirico 4* najstariji hrvatskoglagoljski misal rimske kurije, utvrdivši da na mnogim mjestima čuva izvorni tekst evanđelja bolje od ijednoga staroslavenskog spomenika (Vajs 1948: 91). U analizi misnoga kanona Vajs je dodatno odredio starinu toga misala, smjestivši nakon njega *Misal kneza Novaka* i *Ročki misal* (usp. Vajs 1948: 117).

Premda su svi rukopisni hrvatskoglagoljski misali tipološki određeni kao misali rimske kurije (ili rimski kurijalni misali), među njima postoje razlike. Usporedbom sadržaja uočava se da ne postoje dva istovjetna misala po rasporedu sadržaja, rasporedu unutar sanktorala, kalendara ili rituala. Prije svega, svaki misal odražava sredinu u kojoj je nastao i u kojoj je bio u uporabi (usp. Pantelić 1971). Pantelić je u usporedbi sadržaja hrvatskoglagoljskih misala u kontekstu sredine naglasila da sadržaj kalendara, kao i sanktorala odražava kult pojedinih svetaca (Pantelić 1971: 328). Pored kalendara i sanktorala, odraz sredine vidi se u posebnostima nekih euholoških elemenata u spomendanima svetaca, kao što je pokazano na primjeru spomena sv. Jeronima (usp. Botica – Kuhar 2021: 51).

Osim po sadržaju hrvatskoglagoljski misali (odnosno kodeksi uopće) međusobno se razlikuju i po tekstološkim i jezičnim značajkama biblijskih tekstova. Od početaka razvoja slavistike poznato je da u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima postoje razlike u tradiranju biblijskih prijevoda: s jedne je strane u načelu stariji ćirilometodski prijevod s grčkoga, a s druge su mlađe redakcije prijevoda nastale usklađivanjem s latinskim tekstom Vulgate (Šafařík 1853: XXIX, usp. Reinhart 1990.b: 47; Vajs 1910: 39). Posljedično se kodeksi dijele u (barem) dvije skupine, na što je istražujući biblijske tekstove u misalima upozorila M. Pantelić (Pantelić 1971). Prema autorici hrvatskoglagoljski misali imaju dvije matice: južnu, „koja se oslanja na latinsku Vulgatu (...)“ i sjevernu, koju predvodi najstariji hrvatskoglagoljski misal *Illirico 4*, u čijem se tekstu „nazrijevaju ostaci grčke Septuaginte“ (Pantelić 1971: 331). J. Tandarić, obuhvativši istraživanjem i brevijare, pobliže je definirao sjevernu i južnu skupinu liturgijskih kodeksa tako da u sjevernu svrstava kodekse koji su nastali na Krku i u Istri, a u južnu one nastale na zadarsko-krbavskom području (usp. Tandarić 1980: 137). Za sjevernu skupinu Tandarić je ustvrdio da čuva starije liturgijske, tekstološke i jezične značajke, dok južni odražavaju napore glagoljaša da prijevode usklade s latinskim izvornicima, napose s Vulgatom.

U istraživanjima je nadalje uočena činjenica da se kodeksi sjeverne i južne skupine ne mogu oštro odijeliti, u smislu da njihov sadržaj bez ostatka potječe s jednog prostora. Naime, kako se cijela pisarska djelatnost, smatra se,

postupno premještala sa zadarskog područja prema sjeverozapadu,[6] tako kodeksi koji se svrstavaju u istarske odražavaju zadarske elemente, a istarski su elementi dodani naknadno (usp. Pantelić 1971: 328). Slično tome, A. R. Corin (1991: 23), istražujući *Newyorški misal* u usporedbi s ostalima, problematizira to što su *Prvi vrbnički*, *Drugi vrbnički* i *Novljanski misal* sjevernijega geografskog podrijetla, ali ipak pripadaju južnijima. Isto tako, Corin spominje postojanje elemenata svojstvenih južnim kodeksima u sjevernima i obrnuto. Osim toga, usložnjavanju odnosa pridonijelo je i premještanje kodeksa s mjesta nastanka. Pantelić to pokazuje na dvama primjerima: na *Misalu kneza Novaka*, za koji je utvrdila da je poslužio kao jedan od ključnih predložaka prvotiska misala (usp. Pantelić 1967), i na *Ročkom misalu*, koji je djelo Bartola Krbavca i pripada krbavskomu području, a upotrebljavao se u Istri (usp. Pantelić 1964: 83). Zbog svega toga vjerojatno se za rijetko koji kodeks može reći da je samo zadarski ili, još manje, samo istarski, a u daljnjim istraživanjima bilo bi korisno osim misala kao cjeline komparativno istraživati njihove pojedine tekstove i tipove tekstova (biblijske, molitvene, pjevane, ritualne i sl.).

Navedene razlike među hrvatskoglagoljskim misalima proizlaze iz toga što su oni od svojega pojavljivanja na oltarima glagoljaških crkava prošli znatne revizije i reforme. U literaturi je posebna pozornost posvećena srednjovjekovnim reformama od 12. do 14. stoljeća (Corin 1997). Reforme se ponajprije tiču već spomenutoga odnosa biblijskih tekstova prema latinskim predlošcima i njihova usklađivanja s Vulgatom. Osim toga, revizije su iskorištene i da se uklone pogreške koje su se nanizale višekratnim prepisivanjem tekstova, što je uobičajeno u rukopisnoj tradiciji (Corin 1997: 537), a usporedno su se provodile i reforme grafije i ortografije (Mareš 1985; Mihaljević 2009). Kada je riječ o redigiranju tekstova prema Vulgati, J. Reinhart (1990.b) pokazao je na primjeru teksta *Bašćanskih ostrižaka* da je usklađivanja s Vulgatom bilo već u 12. stoljeću. No najznatnijom reformom smatra se ona koja je uslijedila nakon uvođenja franjevačkih plenarnih kodeksa (misala i brevijara) jer je upravo nakon nje počelo grananje dviju skupina kodeksa. Reinhart smatra da je ta velika redakcija provedena početkom 14. stoljeća (Reinhart 1990.a: 203), dok Corin zaključuje da je do nje došlo u drugoj polovini 13. stoljeća, i to na temelju činjenice da *Kukuljevićev fragment misala* iz tog stoljeća pripada kurijalnom tipu misala (usp.

[6] Usp. Pantelić (1971: 331): „Naime, postojale su dvije linije utjecaja: jedna sjeverna preko mađarskih benediktinskih opatija do Zagreba, a druga južna preko Italije do Zadra, a odavle u ostala glagoljaška područja."

Corin 1997: 529). Budući da je reforma započeta na južnom području, posljedično su sjeverni kodeksi, daleko od središta širenja reformskih inovacija, umnogome sačuvali starije stanje.[7]

Unatoč načelnu razvrstavanju liturgijskih kodeksa na dvije navedene skupine, u istraživanjima je uočeno kolebanje među skupinama i postojanje treće, prijelazne skupine. Važno je naglasiti da sastav prijelazne skupine varira ovisno o korpusu istraživanja. Tako Pantelić bilježi da između skupina laviraju Novlj, Vb_1, Vb_2, Oxf_1 i Oxf_2 (Pantelić 1967: 71). Corin (1991: 23) na svojem korpusu utvrđuje da Vat_4, Oxf_2, Roč, Koph i Lab_2 pripadaju sjevernoj skupini (ili recenziji A), Vat_8, Oxf_1, Nov, Berl, Vb_1, Vb_2, Novlj i P pripadaju južnoj skupini (ili recenziji B), dok se Hrv i New na nekoliko mjesta prebacuju iz jedne skupine u drugu.[8] Treća skupina izdvojena je i u studiji čiji se podatci obrađuju u ovom radu (Šimić 2000), a sastav joj se također razlikuje od onoga navedenog u Pantelić (1967) i Corin (1991).

Iz svega navedenoga proizlazi da se misali s jedne strane razlikuju po sadržajnoj strukturi, a unutar toga po tekstološkim značajkama (koje se odnose prije svega na biblijske tekstove) i po jeziku. Sve to, uz razmjerno mali broj sačuvanih kodeksa u odnosu na pretpostavljeni broj nekad postojećih, unosi probleme u razvrstavanje kodeksa. To je bio poticaj za ovo istraživanje. S obzirom na postojanje prijelazne skupine kodeksa i, još više, s obzirom na promjenjivost njezina sastava, istraživanje je potaknuto potrebom da se pokuša egzaktnije sagledati podjela kodeksa u skupine i u tom kontekstu osobito sastav prijelazne skupine, s ciljem da se ispita može li se u njoj uočiti neka sustavnost i stalnost.

Dosadašnja istraživanja nisu išla u smjeru da pokažu koliko su na podjelu hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga utjecale liturgijske reforme u rimskoj Crkvi. Do sada se nisu temeljitije uspoređivali cjeloviti sadržaj i struktura koji se razlikuju od misala do misala, a mogu upućivati na predložak iz kojega je određeni misal preveden ili priređen, odnosno na smjer utjecaja liturgijske tradicije.

---

[7] Još jedna reforma, koja izlazi iz vremenskoga okvira kojim se ovdje bavimo, nastupila je nakon Tridentskoga koncila, kada su i glagoljski misali prilagođeni liturgijskoj reformi kao i latinski, s tim što su glagoljski izgubili hrvatsku inačicu crkvenoslavenskoga jezika.

[8] Pojava „prebacivanja" kodeksa iz jedne u drugu skupinu u novijem je istraživanju J. Vele i A. Šimić o zajedničkim procesima razvoja misala i brevijara (Vela – Šimić 2021) preciznije definirana, u skladu sa suvremenom literaturom, u terminima tipova kontaminacije teksta (simultane i sukcesivne).

Konačno, treba dodati da se, s obzirom na to da podjela prema tekstološkim i jezičnim značajkama nije prostorno i vremenski čvrsta, u novije vrijeme pojavila potreba da se, umjesto o sjevernoj i južnoj, govori o starijoj i mlađoj skupini kodeksa (usp. Kovačević – Mihaljević – Sudec 2010, gdje se govori o starijem i mlađem prijevodu;[9] Badurina-Stipčević – Mihaljević – Šimić 2012: 262). U ovom se istraživanju na tom tragu, a s ciljem preciziranja, rabe nazivi konzervativna i inovativna skupina.

2. Opis istraživanja

2.1. Korpus

Korpus za ovo istraživanje izlučen je iz studije M. Šimić (Šimić 2000) koja opisuje jezik Muke po Mateju iz hrvatskoglagoljskih misala. Autorica je u tom radu istražila značajke relevantne za analizu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u tekstu Muke po Mateju (Evanđelje po Mateju, glava 26 i 27) u 16 misala; 14 rukopisnih: Vat_4, Roč, Nov, Vat_8, Ber, Hrv, Lab_1, Oxf_1, New, Koph, Lab_2, Oxf_2, Vb_1, Vb_2, i dva tiskana: Senj, P.

Šimić (2000) promatrala je sljedeće jezične značajke. U grafiji i fonologiji uzeto je u obzir pisanje znaka za poluglas, i to: na kraju riječi, u prijedlozima i prefiksima, te u sredini riječi; suglasnička skupina *žd*, ali i neke druge pojave, koje ovdje nisu uzete u obzir jer njihove vrijednosti nisu bile brojčano (tablično) izražene. U morfologiji su promotrene osobitosti pojedinih vrsta riječi: tipovi sklonidbe i padežni nastavci imenskih riječi, pojedini glagolski oblici, osobito imperativ (s obzirom na to je li stariji ili mlađi, te *jat* u imperativu). U sintaksi (što je praktično uključilo i tekstologiju) autorica je uzela u obzir promjene reda riječi, dodatke ili ispuštanja u tekstu, različite prijevode pojedinih mjesta, a u leksiku su uspoređene leksičke inačice i dublete te tekstološke dublete.

Analizom su u polaznom istraživanju, koje je predstavljeno izlaganjem Kuhar – Požar (2022), probno obuhvaćene samo fonološke značajke (poluglas u prijedlozima i prefiksima te u sredini riječi;[10] *jat* i njegove zamjene; skupina *žd* i njezine zamjene), a u daljnjem je istraživanju analiza provedena i na tekstološkim, leksičkim, sintaktičkim i morfološkim značajkama

[9] Najveći poticaj za to bila je činjenica da je u navedenom radu utvrđeno da *Pašmanski brevijar*, koji se po tradicionalnom, zemljopisno uvjetovanom kriteriju ubraja u južnu skupinu, čuva tekst starije redakcije.

[10] Poluglas na kraju riječi je zanemaren jer je samo grafijski znak.

koje su bile usporedive (odnosno gdje su postojali podatci za sve istraživane misale). U vezi s fonologijom postavljaju se dva metodološka pitanja. Prvo je pitanje koliko je uopće primjereno uključivati fonološke značajke u proučavanje podjele misala, budući da su u žarištu podjele tekstološke značajke uvjetovane dvjema tradicijama biblijskih tekstova. S tim u vezi treba napomenuti da su, govoreći o podjeli, i Pantelić i Tandarić, posebno Pantelić koja je i započela s ovakvim istraživanjem, apostrofirali fonološke elemente kao važne za pojedine tvrdnje i samu podjelu.[11] Nadalje, i u novijim se istraživanjima fonološke značajke promatraju u kontekstu podjele kodeksa.[12] Drugo je pitanje načelno, a tiče se složena odnosa grafije i fonologije u hrvatskoglagoljskim tekstovima u cjelini i mjere u kojoj grafija tekstova odražava glasovno stanje. Budući da grafija ne odražava u potpunosti glasovno stanje, ovdje se zajedno govori o grafiji i fonologiji.

2.2. Ciljevi istraživanja

Glavni je cilj ovoga istraživanja, odnosno primijenjenih metoda, bio predočiti na koji se način grupiraju misali unutar prijelazne skupine i u kojem su odnosu članovi prijelazne skupine s misalima starije i mlađe skupine. Drugi je cilj na temelju kvantitativne analize jezičnih značajka misala postaviti i razmotriti hipoteze o široj strukturi kojoj te značajke pripadaju. To nadalje znači da se za eventualne novopronađene fragmente može na temelju nekoliko važnih značajka procjenjivati kojemu odnosno kakvu bi kodeksu pripadali.

2.3. Metodologija

Pristup kvantitativnoj analizi korpusa u ovom je istraživanju istraživačkoga (eksplorativnoga) tipa. Istraživački pristup ovdje se naglašava kao suprotnost potvrdnomu (konfirmatornom) pristupu pri kojem je cilj primjene statističkih metoda testiranje hipoteza, na primjer hipoteze o broju skupina ili pripadnosti određenog misala nekoj skupini. Rezultat potvrdne

[11] Usp. Pantelić (1971: 331): „(…) jezične varijante u glagoljskim misalima biblijskih tekstova potječu iz dviju matica: *južne*, koja se oslanja na latinsku Vulgatu i odlikuje se jačom kroatizacijom u fonetici (ikavizacija) i leksiku, jasnijom dikcijom, ali starijom rečeničnom konstrukcijom i *sjevernu*, krčko-istarsku, kojoj stoji na čelu najstariji hrvatskoglagoljski misal Ill_4. Njegov se tekst odlikuje čuvanjem tradicije (čuvanje grupe *žd* i *ě* odnosno *e*), a u sadržaju se nazrijevaju ostaci grčke Septuaginte."

[12] Usp. npr. za skupinu *žd* Gadžijeva et al. (2014: 84).

analize iskazao bi je li hipoteza sukladna podatcima, odnosno nalazi li u njima potvrdu ili ne. Istraživački pristup, s druge strane, nije usmjeren testiranju, nego postavljanju hipoteza. U ovom radu tako se željelo istražiti na koji broj i sastav skupina upućuju značajke pojedinih misala, odnosno razmotriti kako je predmetni skup misala strukturiran s obzirom na međusobnu povezanost njihovih značajka. Značajna posljedica istraživačkog pristupa jest da se zaključak analize ne može smatrati potvrdom, već pretpostavkom koju tek treba provjeriti.

Budući da su dosadašnje pretpostavke o strukturi skupa misala oblikovane u terminima odvojenih skupina, kao osnovna statistička metoda odabrana je segmentacijska analiza, odnosno empirijsko izdvajanje skupina čiji članovi trebaju biti, prema odabranim razlikovnim obilježjima, međusobno što više homogeni, dok između izdvojenih skupina treba biti što veća heterogenost. Empirijski karakter ovakva postupanja proizlazi iz statističke obrade značajka zatečenih u tekstovima misala, a njegov ishod presudno ovisi o primijenjenome konceptualnom okviru: koje se značajke odabiru kao ulazni podatak, koja težina im se pridaje pri analizi i, u konačnici, kako se tumače njihovi odnosi. Odabrani pristup stoga nije u mogućnosti pružiti konačnu („objektivnu“, „statističku“) potvrdu bilo koje pretpostavke o grupiranju misala, nego isključivo predstavlja nastojanje da se istraže mogućnosti kako je takve pretpostavke moguće postavljati.

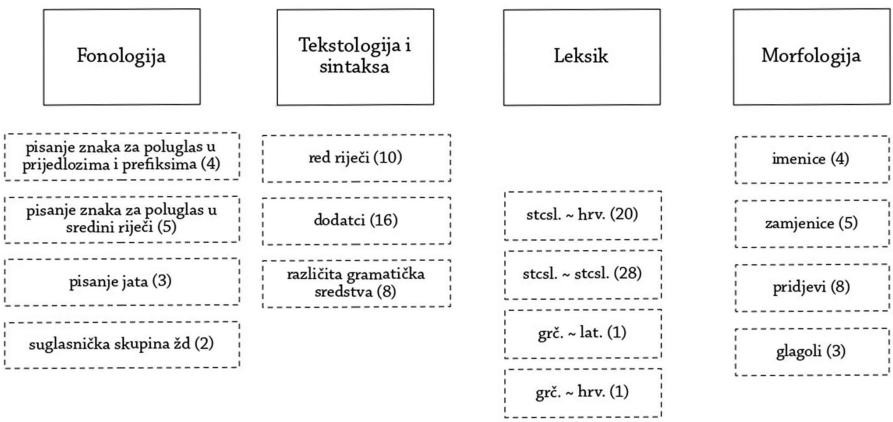
Skup razlikovnih obilježja koji je upotrijebljen kao podloga za segmentacijsku analizu široko je postavljen i uključuje grafijsko-fonološke, tekstološke/sintaktičke, leksičke i morfološke značajke.[13] Svaki od navedenih skupova obilježja sadrži i određene podskupove. Iz kvantitativnoanalitičke perspektive pretpostavljena je jednaka važnost svih podskupova, a na višoj hijerarhijskoj razini i jednak utjecaj svih četiriju osnovnih skupova obilježja. Posljedica ovakva konceptualnog odabira jest da zatečene razlike u tekstovima, podijeljene na opisani način, imaju načelno jednak utjecaj na izdvajanje skupina postupkom segmentacijske analize.

Ukupan broj odabranih obilježja vrlo je velik, što očekivano dovodi do znatna šuma pri bilo kakvu analitičkom razmatranju. Kako bi se taj šum smanjio, prethodno su postupkom analize glavnih komponenata unutar svakog podskupa obilježja izdvojene osnovne odrednice koje opisuju zate-

[13] Uvid u cjelokupne podatke može se dobiti u Repozitoriju Staroslavenskoga instituta (https://repozitorij.stin.hr/).

čeno razlikovanje među tekstovima, a isto je ponovljeno i na višoj hijerarhijskoj razini četiriju osnovnih skupova obilježja. Na taj su način pojednostavnjeni ulazni podatci, uz očuvanje najvećeg dijela informacije koja je sadržana u ukupnom skupu obilježja. Opisani postupak odgovara tehnici hijerarhijske multiple faktorske analize kako je implementirana u statističkom programu FactoMineR (Lê; Josse; Husson 2008) unutar programskog okruženja R (R Core Team 2021).

Segmentacijska analiza provedena je metodom Gaussovih mješavina kako je implementirana u statističkom programu Mclust (Scrucca; Fraley; Murphy; Raftery 2023) koji je također dio prethodno navedenoga statističkog okruženja. Ta analitička metoda polazi od izgradnje statističkog modela koji pretpostavlja postojanje međusobno različitih skupina, što se izražava distrubucijom vjerojatnosti različitih mogućih rješenja, te odabirom onog rješenja uz koje se veže najveća vjerojatnost. Razmatranjem mogućih analitičkih rješenja, ali i mogućnosti njihove interpretacije, kao konačno je odabrano ono rješenje u kojem se misale dijeli na četiri karakteristične skupine.

Slika 1. *Shema razlikovnih obilježja na temelju kojih je provedena segmentacijska analiza. Uz nazive podskupova naveden je broj pojedinih obilježja (inačica) koje su zabilježene na najnižoj razini razlaganja.*

U nastavku slijede dodatne napomene o značajkama na temelju kojih je provedena segmentacijska analiza.

2.3.1. Grafija i fonologija

Misale se razlikovalo po ovim grafijsko-fonološkim značajkama: pisanje znaka za poluglas (u prijedlozima i prefiksima, u sredini riječi; znak za poluglas na kraju riječi je izostavljen jer nema glasovnu vrijednost), pri čemu postoje ove mogućnosti: štapić, apostrof, izostanak znaka za poluglas, vokalizacija, znak na mjestu gdje izvorno nije bilo poluglasa; *jat* – potvrde su razvrstane s obzirom na to je li *jat* sačuvan ili reflektiran, a potpodjela uključuje reflekse *e* i *i*; suglasnička skupina *žd* – potvrde su razvrstane s obzirom na to je li skupina sačuvana ili je zamijenjena. Izvor su podataka tablice iz Šimić (2000) dobivene brojenjem pojavnosti grafijsko-fonoloških inačica u tekstu *Muke po Mateju* u misalima.

2.3.2. Tekstologija i sintaksa

Pri pripremi i prilagodbi podataka za analizu neke su razlike – grafijske, fonološke, pa čak i morfološke – morale biti zanemarene kako bi se dobila što jasnija slika i kako bi podatci bili što upotrebljiviji. Tako se primjerice oblici *dviû* i *d'viû*, *lobžu* i *lobžû*, *uzrê* i *uzri*, *edina* i *edna*, *dvu* i *dviû* itd. smatraju istom inačicom. Izvlačenjem korpusa iz Šimić (2000) (tj. izlučivanjem primjera za koje postoje potvrde u svim misalima, osim onih s lakunom, a to su Lab_1 i Oxf_1) dobiven je korpus od 34 mjesta sa sintaktičkim i uopće tekstološkim inačicama, 53 mjesta s leksičkim inačicama te 20 mjesta s morfološkim inačicama. Sintaktičke i tekstološke inačice razvrstane su u tri kategorije: red riječi (u inačicama varira red riječi, npr. *ěsti pasku* – *pasku ěsti*), dodatci odnosno ispuštena mjesta (u nekoj inačici postoji tekst koji druga skupina nema), različito gramatičko sredstvo (pri prijevodu je upotrijebljeno različito gramatičko sredstvo, npr. particip i imperfekt ili različiti tipovi veznika). Pri razvrstavanju u kategorije u slučajevima gdje supostoji više kategorija, odnosno više elemenata razlikovanja među pojedinim inačicama, bilo je potrebno odlučiti kojoj će se kategoriji dati prednost. Primjerice ako u inačicama varira red riječi i neko gramatičko sredstvo, prednost je davana gramatičkom sredstvu i inačice su razvrstane s obzirom na to (jer red riječ može biti i rezultat slučaja, odnosno nije uvijek odraz utjecaja predloška, i slično). Za inačice za koje u Šimić (2000) nije navedeno je li im izvorište u grčkom ili latinskom biblijskom prijevodu ovdje je to provjeravano u grčkom i latinskom izdanju Biblije (Biblia sacra 1955), ali na tu se činjenicu skreće pozornost samo ako je to na bilo koji način važno.

2.3.3. Leksik

U razvrstavanju leksičkih inačica uspostavljene su ove kategorije: dva (katkad i tri, a iznimno četiri) starocrkvenoslavenska leksema, npr. *vrata ~ dvarь*; starocrkvenoslavenski i hrvatski leksem, npr. *guba ~ spuga*; grecizam i starocrkvenoslavenski leksem, npr. *ravvi ~ učitelь*; grecizam i latinizam u inačicama naziva za Golgotu: *kranievo město ~ kalvarievo město*; grecizam i hrvatski leksem *vlaspimiê/blaspimiê ~ oholostь*, pri čemu potonje dvije kategorije imaju samo po jednu potvrdu. Odnosi među leksičkim inačicama (u smislu toga koja je starija odnosno posvjedočena u najstarijim starocrkvenoslavenskim spomenicima) utvrđivani su konzultiranjem ovih izvora: Jagić 1913, Jagić 1954, Jagič 1960, Ljusen 1995,[14] Savvina 1999. U vezi s prvim dvjema kategorijama treba napomenuti da je jedan član para (ili trojca) često podudaran hrvatskomu i mogao bi se takvim smatrati, ali za to nema potrebe jer postoji u starocrkvenoslavenskim rječnicima, a s druge strane za istovremeni hrvatski leksem nema sigurnih potvrda, nego samo današnji jezični osjećaj odnosno očekivanje prema današnjem stanju u hrvatskome.[15] Stoga su hrvatskim leksemima smatrani samo oni koji nisu potvrđeni u starocrkvenoslavenskim rječnicima,[16] a takvi su primjerice *oholostь* i *svêdočьstvo*. Iznimno je hrvatskim smatran ikavizirani oblik *ričь* iz Hrv i Senj, i to u prvom redu stoga što su u danom značenju za crkvenoslavenski tipičniji leksemi ostalih dviju inačica (*glagolь* i *slovo*), ali i stoga što su ti misali i inače dosta kroatizirani, iako smo svjesni da potonji argument donekle predstavlja vrtnju u krug. Među kategorijama leksičkih inačica nema odrednice „hrvatski crkvenoslavenski" jer se podrazumijeva da je taj jezik temeljni i da kao takav apsorbira i grčke i latinske i hrvatske utjecaje, a sam je utemeljen u starocrkvenoslavenskome.

[14] U korpus je te knjige uz kanonska starocrkvenoslavenska evanđelja uključeno zbog starine i *Ostromirovo evanđelje*. Stoga se pri referiranju na tu jedinicu umjesto o kanonskim govori o *najstarijim* slavenskim prijevodima evanđelja.

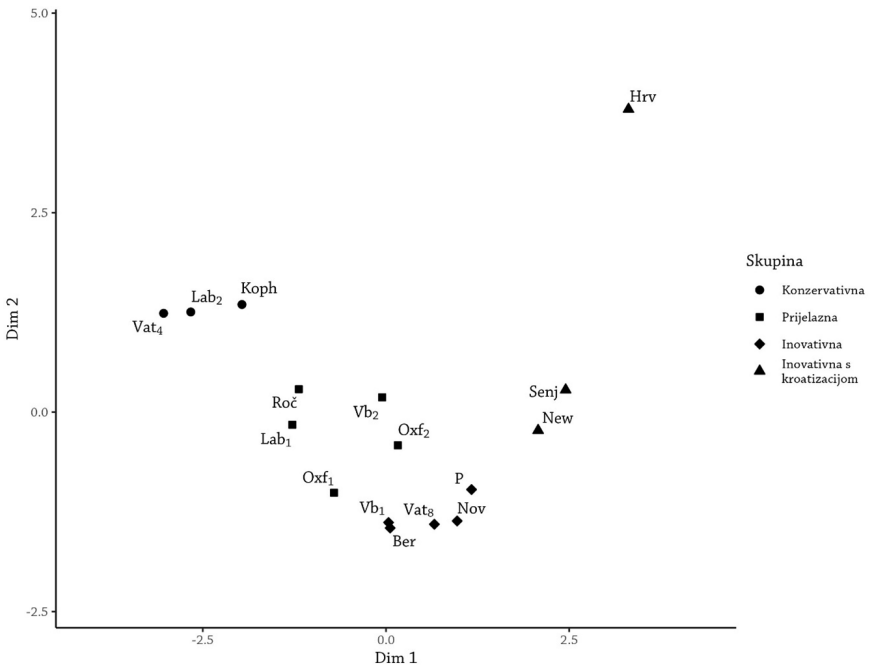
[15] To se očekivanje većinom vodi standardnim jezikom, što može odvesti na posve pogrešan put, s obzirom na leksičke razlike među hrvatskim dijalektima; usp. primjerice glagol *otvoriti* koji tako glasi jedino u štokavskome, a u hrvatskoglagoljskom tekstu mogao bi se smatrati hrvatskim. To je dakako tema koja prelazi okvire ovoga rada, ali nije ju naodmet spomenuti.

[16] Konzultirani su *Slovník jazyka staroslověnského* i *Slovník nejstarších staroslověnských památek*, odnosno njihovo digitalno izdanje.

2.3.4. Morfologija

Morfološke kategorije promatrane su s obzirom na zastupljene promjenjive vrste riječi (imenice, zamjenice, pridjevi, glagoli). Evidentirane su kroatizacijske tendencije u pojedinim kategorijama (padežni nastavci, dugi oblik pridjeva, oblici zamjenica, glagolski oblici). Međutim, treba naglasiti da u morfologiji promatranoga korpusa variranje nije toliko kao kod ostalih jezičnih razina, nego je ona u većoj mjeri ujednačena, a iskakanja u smjeru hrvatskog utjecaja iznimna su.

3. Rezultati

Slika 2. *Grafički prikaz grupiranja misala na temelju segmentacijske analize. Misali su prikazani ovisno o pozicioniranju na dvije glavne analitičke odrednice (komponente, dimenzije), a njihova pripadnost skupinama prikazana je karakterističnim simbolom.*

Segmentacijskom analizom na temelju grafijsko-fonoloških, tekstoloških/sintaktičkih, leksičkih i morfoloških značajka izdvojene su četiri karakteristične skupine misala koje se, u osnovi, protežu duž kontinuuma od najstarijih, konzervativnih tekstova do novijih, inovativnih i katkad kroatiziranih inačica, uz međuprostor u kojem pojedine tekstove obilježavaju elementi karakteristični za jedan ili drugi kraj kontinuuma.

1. skupina: konzervativna

Obuhvaća Vat_4, Lab_2 i Koph. Odlikuje ju čuvanje najstarijeg prijevoda u najvećem broju slučajeva, kao i konzervativna grafija i fonologija te morfologija i sintaksa.

2. skupina: prijelazna

Obuhvaća Roč, Lab_1, Oxf_1, Oxf_2 i Vb_2. Kombinacija je prve i treće odnosno četvrte skupine: na nekim mjestima slaže se s konzervativnom, a na nekima s inovativnim skupinama, ili je pak miješana, što znači da se dijelom slaže s konzervativnom, a dijelom s inovativnima. Nema previše posebnosti osim dviju leksičkih po kojima je različita od ostalih (leksemi *učitelь* i *gotovь*). U grafiji i fonologiji je bez osobitosti; svojstveno joj je dobro čuvanje *jata* i (u prosjeku) skupine *žd*, ali i dosta ispuštanja poluglasa.

3. skupina: inovativna

Obuhvaća Nov, Vat_8, Ber, Vb_1 i P. Tekstološki i leksički vrlo je slična 4. skupini, ali nema kroatizacije u leksiku u tolikoj mjeri. Odlikuju je inovacije u sintaksi. Morfologija je bez osobitosti, kao i grafija i fonologija (u prosjeku dobro čuvanje *jata* i skupine *žd*), u kojoj ima blagih inovacija (slabije čuvanje poluglasa, a češći je apostrof i znak za poluglas koji nije na izvornom mjestu).

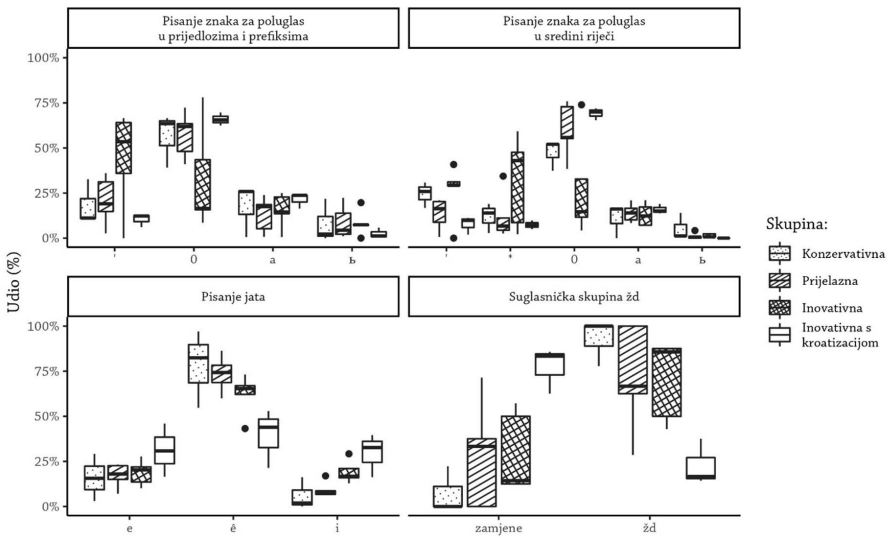
4. skupina: inovativna s kroatizacijom

Obuhvaća Hrv, New i Senj. Odlikuju je novije pojave u sintaksi te samo njoj svojstveni kroatizacijski elementi u leksiku. Od ostalih skupina razlikuje ju šest samo njoj svojstvenih značajka (uglavnom tekstoloških i leksičkih te jedna morfološka). U grafiji i fonologiji odlikuje ju slabije čuvanje poluglasa, *jata* i skupine *žd*; u morfologiji su uočljivi noviji elementi (pod hrvatskim utjecajem).

4. Interpretacija rezultata

Glavni je rezultat analize da je posrijedi kontinuum i da se ne može jasno povući granica gdje počinju i završavaju prijelazni misali. U tom se smislu rezultati grupiranja misala i sastav skupina razlikuju od onih u Šimić (2000), s obzirom na to da se autoričinim podatcima pristupilo kvantitativnim metodama. U Šimić (2000) utvrđen je ovakav sastav skupina: sjeverna – Vat_4, Roč, Lab_1, Koph, Lab_2; južna – Hrv, New, Senj; prijelazna – Nov, Vat_8, Oxf_1, Oxf_2, Vb_1, Vb_2, P.

Za razliku od dosadašnjih istraživanja, ovdje se kao konzistentna pojavila i četvrta skupina, odnosno misali s inovativnim značajkama dodatno se dijele s obzirom na kroatizacijske elemente, pri čemu su ti elementi osjetno prisutni u misalima 4. skupine, iako treba naglasiti da nisu svi elementi prisutni u svim misalima na istim promatranim mjestima. Treba također naglasiti da su osim leksičkih kroatizama, koji su očekivaniji, i grafijsko-fonoloških, koji su uobičajeni za hrvatski crkvenoslavenski, zatečeni i oni morfološki.

Slika 3. *Grafički prikaz raspona postotnoga udjela grafijsko-fonoloških značajka među misalima svrstanima u izdvojene skupine*

4.1. Konzervativna skupina

Prva skupina, koju smo nazvali konzervativna, obuhvaća tri misala: Vat_4, Lab_2 i Koph, te ima sljedeće značajke. U grafiji i fonologiji ovu skupinu odlikuje konzervativnost, što se odnosi na čuvanje konsonantske skupine *žd* i čuvanje *jata*, pri čemu treba naglasiti da je potonje svojstveno i 2. i 3. skupini, dakle nije razlikovno za ovu skupinu.

Morfologija ove skupine također je vrlo konzervativna. Jedino je za ovu skupinu karakterističan stari komparativ ženskog roda na *-i* (*gorši*) u nominativu, uz noviji na *-a* (*gorša*), koji je jedini završetak kod ostalih skupina. U misalima ove skupine dobro se čuvaju pridjevi koji imaju samo dugi oblik (npr. *poslêdnaê*), za razliku od stanja u ostale tri skupine. Ova skupina jedina ima stari oblik prezenta glagola *vêdêti*: *vêdê* (uz *vêmь*). Jedina ima homogeno, dakle kod svih članova, stariji prvi sigmatski aorist *vêse* u 3. licu množine; homogeno ima stariji oblik zamjenice (ali treba napomenuti da nije jedina kojoj je to svojstveno) – akuzativ *vi* prema *vasь*.

U prijevodu se homogeno rabe starije apsolutne konstrukcije (npr. *I(su)su že biv'šu*, Mt 26,6) nasuprot vremenskoj rečenici (*Egda že bê i(su)sь*) i atributni particip (npr. *prêdavi že ego*, Mt 26,48) nasuprot relativnoj rečenici (*i iže prêdaêše i*) kao novijim rješenjima. Kod leksičkih odnosno tekstoloških inačica za ovu skupinu karakteristične su one koje više odgovaraju grčkomu izvorniku i podudarne su s najstarijim sačuvanim slavenskim prijevodima evanđelja (prema Ljusen 1995), npr. *radui se* u značenju pozdrava (Mt 26,49), prijevod grčkoga Χαῖρε (prema *zdravь* u ostalim skupinama), podudarno najstarijim slavenskim evanđeljima. U leksiku su također prisutni grecizmi (*elionьskь* prema *maslinьskь* i sl., *spira* prema *družba*) i inačice glasovno bliže grčkomu odgovarajućeg doba (npr. *vlaspimiê* prema *blaspimiê*) te starija leksička rješenja, svojstvena najstarijim evanđeljima. Tako je homogeno prisutan crkvenoslavenski leksem *guba* nasuprot ostalima koji imaju hrvatski (čakavski) leksem *spuga* (koji je doduše latinizam, ali stara latinska posuđenica); isto tako je skupina homogena za crkvenoslavenski leksem *solilo* za razliku od ostalih skupina, kod kojih je stanje miješano. Na mjestu Mt 26,75 skupinu homogeno odlikuje leksem *glagolь* (gdje je u 3. skupini *slovo*) kao i najstarija evanđelja (Ljusen 1995: 206; Savvina 1999: 443). Na mjestu Mt 26,47 ova skupina ima oblik *oboû* (kao i 4.) nasuprot 2. i 3. skupini koje su mješovite (*oba* i *dva*), pri čemu je oblik *oba* izvoran, odnosno potječe iz najstarijih evanđelja (Ljusen 1995: 77; Savvina 1999: 432). Svojstven joj je nadalje glagol *lobzati*, *oblobizati* kao

kod najstarijih evanđelja (Ljusen 1995: 236; Savvina 1999: 435). Na mjestu Mt 26,39 homogeno ima glagol *prěiti*, a isto je u najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 197; Savvina 1999: 431), nasuprot 3. i 4. skupini gdje je *otstupiti*. U Mt 26,65 homogeno ima glagol *rastrьzati* kao i 2. skupina (prema *razdrěti* u 3. i 4. skupini, koje su miješane), podudarno najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 71, Savvina 1999: 496). Uzročni veznik u Mt 27,6 glasi *poneže* kao u kanonskim evanđeljima (Rački 1865: 137; Jagić 1954: 42; Jagič 1960: 105; Savvina 1999: 511). U Mt 26,71 jedina ima homogeno glagol *uzrěti* kao najstarija evanđelja (Ljusen 1995: 168; Savvina 1999: 440), dok ostale tri skupine imaju leksem *viděti*, svojstven redakcijskim spomenicima (usp. Jagić 1913: 409). Svojstven joj je nadalje glagol *pomenuti* (Mt 26,75), podudarno s najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 156; Savvina 1999: 499), nasuprot inačici *vspomenuti* u ostalim skupinama. U Mt 26,58 ima leksem *končina*, zajedno s 2. skupinom, kao i najstarija evanđelja (Ljusen 1995: 223; Savvina 1999: 436).

Na nekim mjestima stanje u misalima ove skupine odudara od stanja u najstarijim evanđeljima: homogeno imaju *dvarь* gdje najstariji evanđeoski tekstovi imaju *vrata* (Mt 26,71), a *vrata* se susreću i u ostalim skupinama; u Mt 27,20 ima homogeno *lûdi*, za razliku od 3. i 4. skupine te najstarijih evanđelja koji imaju *narodь* odnosno *narodъ* (Ljusen 1995: 174; Savvina 1999: 515); 2. skupina je miješana.

Ima još značajka koje su kod ove skupine homogeno prisutne. To vrijedi za red riječi u Mt 26,60 *pristupista dva lьžna svêdêtela*, što odgovara latinskomu tekstu: *venerunt duo falsi testes*. U leksiku je homogena za *ostavlenie* (Mt 26,28), leksem koji se očito doživljavao kao stariji ili nerazumljiviji te ga s vremenom potpuno istiskuje leksem *otpuĉenie*; istisnut je tako u 4. skupini, dok su u 2. i 3. skupini ta dva leksema pomiješana. Skupina je homogena i za leksem *plaĉenica* Mt 27,59, koji je blizak obliku *plaĉanica* iz najstarijih evanđelja (Ljusen 1995: 209). Na mjestu Mt 27,29 ima homogeno glagol *prěklanati*. Razlikuje se od ostalih po mjestu Mt 26,55: *po vse že d(ь)ni vь vasь sêdêh'* (ostale skupine umjesto *sêdêh'* imaju *bêhь*), po čemu odgovara grčkomu i latinskomu tekstu (Biblia sacra 1955: 96).

Neke značajke ove skupine dijeli i 2. skupina: *rastrьzati*; *vlaspimiê*; *končina* (v. gore); *eterь* (Mt 26,69), za razliku od 3. skupine, gdje je upotrijebljeno *edinь*, očito kao razumljivije (4. skupina je miješana); *sbiti se* (Mt 26,56), podudarno najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 190, Savvina 1999: 436), za razliku od 3. i 4. skupine gdje neki misali imaju *isplьniti se*;

homogeno u Mt 27,3 ima prefigirani oblik glagola *vьzvratiti* (podudarno u najstarijim evanđeljima; Ljusen 1995: 214; Savvina 1999: 511), za razliku od 3. i 4. gdje je stanje miješano (s leksemom *vratiti*).

Dvije značajke ova skupina dijeli s 4. skupinom: homogeno *oboû* u Mt 26,47 (kao i 4.) nasuprot 2. i 3. skupini koje su miješane – *oba* je izvorno, u najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 77, Savvina 1999: 432); *začь* (no to je zbog Koph koji je u tom smislu ekscesan).

4.2. Prijelazna skupina

Druga skupina, nazvana prijelaznom, obuhvaća Roč, Lab_1, Oxf_1, Oxf_2, Vb_2 i svojevrstan je preostatak u podjeli. Nema previše specifičnosti, a karakterizira ju to što se na nekim mjestima slaže s konzervativnom, a na nekima s inovativnim skupinama, ili je pak miješana, dakle slaže se dijelom s konzervativnom, a dijelom s inovativnim skupinama. U promatranim značajkama jednak broj njih dijeli s 1. skupinom kao i s 3. i 4. skupinom (po 5). Tako s 1. skupinom dijeli homogenost za stariju inačicu (sličniju grčkome) leksema *vlaspimiê*, za razliku od 3. i 4. gdje je stanje miješano (sa *blaspimiê*); homogenost za leksem *končina* (za razliku od 3. i 4. koje su miješane, pa imaju i *konacь*), te homogenost za glagole: *rastrьzati* (za razliku od 3. i 4. skupine gdje neki misali na istom mjestu imaju glagol *razdrêti*), *sbiti se* (za razliku od 3. i 4. gdje neki misali imaju *isplьniti se*) i *vьzvratiti* (za razliku od 3. i 4. skupine gdje neki misali imaju *vratiti*).

S 3. i 4. skupinom ova skupina dijeli dodatak *taino* u Mt 27,57: *iže i ta bê* taino *uč(e)n(i)k' is(u)s(o)vь*; te pozdrav *zdrav* u Mt 26,49 prema *radui se* u 1. skupini. Samo s 3. skupinom dijeli sintetički imperativ (*propni*) prema opisnom (*da raspet' budet'*) i prijevod leksema *elionskь* kao *maslinskь*, u čemu su obje skupine homogene. Samo s 4. skupinom dijeli leksem *lanita* (Mt 26,67).

Ima dvije značajke koje su svojstvene samo njoj: 1) za razliku od svih ostalih skupina kod većine njezinih misala pojavljuje se u Mt 26,49 leksem *učitelь*[17]; 2) jedina ima leksem *gotovь* (Mt 26,41), i to u većini misala, nasuprot *bьdrь* (koji odgovara najstarijemu stanju; usp. Ljusen 1995, 197; Savvina 1999: 432) u ostalima (i iznimno *pripravanь* koji se pojavljuje jedanput u 4. skupini, u Senj).

[17] Ta se imenica pojavljuje kao prijevod grecizma *ravvi* već u kanonskim spomenicima (usp. Jagić 1913: 317).

Grafijske su joj i fonološke značajke bez osobitosti; karakterizira ju dobro čuvanje *jata* i (u prosjeku) *žd*, ali i dosta ispuštanja poluglasa.

4.3. Inovativna skupina

Treća je skupina nazvana inovativnom, a obuhvaća misale Nov, Vat_8, Ber, Vb_1 i P. Za grafiju i fonologiju ove skupine svojstveno je da poluglas rjeđe ispada, a češći je apostrof i znak za poluglas koji nije na izvornom mjestu.

Na većini se mjesta, točnije njih 14, ova skupina tekstološki i leksički slaže s 4. skupinom. Tekstološki ih karakterizira šest istih „dodataka" (uvjetno rečeno)[18] kojih nemaju ostale dvije skupine, a koji se u nastavku navode istaknuti kurzivom.

1) i biêhu i *trstiû* po gl(a)vê ego (Mt 27,30);
2) iže i ta bê *taino* uč(e)n(i)k' is(u)s(o)vь (Mt 27,57);
3) *i slьnce pomr'če* (Mt 27,45);
4) A proči *vistinu* g(lago)lahu (Mt 27,49);
5) *vnidu v s(ve)ti grad'* (Mt 27,53);
6) *greduĉa sь sela* (Mt 27,32).

Odnos je s mogućim grčkim odnosno latinskim izvorom ovakav: prva tri dodatka ne postoje ni u grčkom ni u latinskom tekstu, pri čemu je u slučaju dodatka 3) riječ o sličnom mjestu iz nastavka teksta (Mt 27,51) ili o sinoptičkom mjestu iz Evanđelja po Luki, Lk 23,45 (usp. npr. *sl(ь)nce pomr'če* u $MLab_2$ 61d),[19] a druga tri dodatka postoje i u grčkom i u latinskom tekstu.

S druge strane, obje skupine homogeno izostavljaju dodatak *otveĉav* u slijedu *On že* otveĉav *reče im* iz Mt 26,23, što može biti rezultat pojednostavnjivanja biblijskog stila.

Osim toga, 3. i 4. skupina imaju na nekoliko mjesta isti red riječi u svim misalima:

[18] Dodatci se tako nazivaju u nedostatku drugog izraza. Naime, nije nužno riječ o dodatku, odnosno čak je i vjerojatnije da je taj dio naknadno ispao u kodeksima u kojima nedostaje.

[19] Taj i još dosta takvih primjera donosi Tandarić 1978.

1) *êkože pisano estь* (Mt 26,24), u skladu s latinskim *sicut scriptum est*, za razliku od 1. i 2. skupine koje su miješane s drugom inačicom redoslijeda, *estь pisano*.[20]
2) *tьgda pride š nimi i(su)sь* (Mt 26,36);[21] i ovdje su 1. i 2. skupina miješane s drugom inačicom (*Tьgda pride i(su)sь s nimi*).
3) *ď va lažna sv(ê)dêt(e)la pristupista* (Mt 26,60).[22]

Obje skupine karakteriziraju novije pojave u sintaksi: vremenska rečenica umjesto dativa apsolutnog (npr. *Egda že bê i(su)sь*), relativna rečenica umjesto participa (npr. *iže prêdaêše i*) i u tome su obje skupine homogene.

U leksiku svi članovi obiju skupina imaju leksem *kalvarievь* (Mt 27,33) izveden od latinske osnove, nasuprot izvedenici od grčke osnove *kranievь* iz najstarijih evanđelja (usp. Jagić 1913: 312); leksem *platno* nasuprot leksemu *plaĉenica* u 1. skupini (u 2. skupini miješaju se te dvije inačice); leksem *zaplûvati* (prema *oplûvati* koje se supojavljuje u 1. i 2. skupini koje su miješane), sličnije najstarijim evanđeljima, koja imaju oblik *zaplьvati* (Ljusen 1995: 88; Savvina 1999: 440); leksem *narodь* u Mt 27,20 (kao i najstarija evanđelja; Ljusen 1995: 174; Savvina 1999: 515) prema *lûdi*; leksem *otstupiti*[23] nasuprot *prěiti* u 1. skupini (2. skupina je miješana); leksem *družba* (uz iznimku jednog misala iz 4. skupine gdje je izostalo to mjesto) prema grecizmu *spira* u 1. skupini (2. skupina je miješana). Većina misala u 3. i 4. skupini ima hrvatski leksem *zděla* prema crkvenoslavenskomu *solilo* u 1. skupini.

Kao što je pokazano, na nekoliko navedenih mjesta misali ove skupine slažu se s najstarijim slavenskim prijevodima evanđelja.

Na dva mjesta ova se skupina slaže s 2. skupinom: ima sintetički imperativ (*propni*) prema opisnom (*da raspeť budeť*) i homogeno zamjenjuje leksem grčke osnove *elionskь* leksemom slavenske osnove *maslinskь* (nasu-

[20] Potonji redoslijed imaju primjerice Zografsko i Marijinsko četveroevanđelje. Čini se da kolebanje u redu riječi u starijem prijevodu potječe od činjenice da u grčkome nema pomoćnoga glagola (καθὼς γέγραπται).

[21] Taj red riječi odgovara grčkomu: Τότε ἔρχεται μετ᾽ αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς (Biblia sacra 1955: 94). To je korisno napomenuti jer upućuje na kompleksnost problema tekstoloških odnosa, pokazujući čuvanje starijeg sloja u inovativnim kodeksima.

[22] Ovdje tekst ne odgovara latinskomu, a grčki nije usporediv jer nema odgovarajući tekst.

[23] Budući da starocrkvenoslavenski poznaje jedino oblik *ostǫpiti*, inačica *otstupiti* može se smatrati hrvatskom.

prot 1. skupini). Na jednom se mjestu slaže i s 2. i s 4. skupinom (*zdrav* prema *radui se*, Mt 26,49), pri čemu su 3. i 4. skupina homogene, a druga je miješana. Na jednom se mjestu ova skupina slaže i s 1. skupinom: objema svi članovi imaju isti red riječi u slijedu *i paki šadъ vtoriceû* (Mt 26,43), koji odgovara grčkomu i latinskomu,[24] nasuprot redu riječi *I paki vtoriceû šьd'*.

Ima nekoliko posebnosti koje su svojstvene samo ovoj skupini: homogeno je prisutan leksem *slovo*, dok u 1. skupini nalazimo *glagolъ* (2. i 4. skupina su miješane); homogeno je prisutan uzročni veznik *êko* (Mt 27,6); upotrebljava se oblik *edinъ* prema *eterъ* u 1. i 2. skupini (očito u svrhu bolje razumljivosti). Nadalje, jedino se u ovoj skupini uz crkvenoslavenski leksem *svêdêtelstvo* pojavljuje i hrvatski *svêdočastvo* (u Vat_8). Kroatizacija je uočena i u nekim gore navedenim značajkama koje ova skupina dijeli s četvrtom (*zděla*, *otstupiti*).

4.4. Inovativna skupina s kroatizacijom

Četvrta skupina nazvana je inovativna s kroatizacijom, a u nju ulaze Hrv, New i Senj. U grafiji i fonologiji tu skupinu karakterizira visok udio zamjena skupine *žd*, niži udio *jata*, odnosno njegovi češći refleksi, te visok udio ispadanja poluglasa. U sintaksi joj je, kao i 3. skupini, svojstvena vremenska rečenica umjesto dativa apsolutnog i relativna rečenica umjesto atributnog participa. Tekstološki ju karakteriziraju neki dodatci i ispuštanja koje dijeli s 3. skupinom i koji su navedeni u opisu 3. skupine, kao i slučajevi reda riječi podudarnog s 3. skupinom. S 3. skupinom dijeli i leksičke elemente navedene u opisu 3. skupine (*platno*, *narodъ*, *otstupiti*, *zaplûvati* itd.).

Leksički ovu skupinu karakterizira prisutnost kroatizama, iako treba napomenuti da to ne vrijedi uvijek za sve njezine članove. Ipak, to je još jedna posebnost isključivo ove skupine. Tako većina njezinih misala ima leksem *zděla* (kao i u 3. skupini) prema crkvenoslavenskom *solilo* u 1. skupini. U dva misala pojavljuje se – prema leksemima *glagolъ* i *slovo* u ostalima – leksem *rěčь*, ali u ikaviziranoj inačici *ričь*.[25] Uz prilog *vskuû* ima i čakavsko *začь*, kao i 1. skupina.[26] Ova skupina jedina ima uz ličnu zamjenicu za prvo

[24] καὶ ἐλθὼν πάλιν; Et venit iterum.

[25] Iako taj leksem postoji u crkvenoslavenskome, zbog ikaviziranosti se smatra hrvatskim.

[26] Međutim, treba napomenuti da je u 1. skupini riječ o Koph koji često ispada iz sustava te skupine.

lice *azъ* i njezinu inačicu *ě*. Nadalje, jedina ima uz zamjenicu *iže, ěže* i zamjenicu *ki, ka*, i to češće.[27] Jedina ima, uz glagol *glagolati*, i glagol *govoriti*, koji doduše postoji i u crkvenoslavenskome, ali sa značenjem ‘bučiti’, tako da se ovdje, s obzirom na varijantno pojavljivanje s glagolom *glagolati*, smatra kroatizmom. Ova skupina jedina ima uz *edinъ* i hrvatski broj *edanъ*. Nadalje, jedina uz *iděže* ima i čakavski veznik *kadě*.[28] Konačno, jedina ima uz *ěko* hrvatski uzročni veznik *ere*. Ovom pregledu različitih vrsta riječi treba dodati i pojavu ukidanja vitacizma koja se odražava u leksiku. Ova skupina naime ima većinom (2 od 3 misala) kroatizirani oblik (tj. prilagođen prema latinskome) *bitaniê* nasuprot *vitaniê*, te jedanput oblik *albastru* prema *alvestru*.

Jedino se u ovoj skupini pojavljuje, uz crkvenoslavensku, i novija morfologija (pod hrvatskim utjecajem, odnosno hrvatska). Tako se u njoj zatječe meki nastavak u sklonidbi tvrdih osnova u lokativu jednine muškoga roda (*sni*; što ima i 3. skupina) i u akuzativu množine ženskoga roda (*svite*); nastavak *-oga* u genitivu jednine pridjeva: *prokaženoga*, *mnogocên'noga*, *tretoga*, *naricaemoga* (prisutno i u 3. skupini, ali manje); kraći oblik pridjeva prema dugom u ostalima (*crêkvena* – homogeno; isto kao i u 3. skupini; *elion'sku* – pojavljuje se samo u Hrv); mlađi oblici ličnih zamjenica (*ga* uz *i*, *vas* uz *vi*, *nemu* uz *emu*, *nimь* uz *im'*). Treba pritom naglasiti da to nije značajka skupine u cjelini jer se pojedine pojave nalaze samo u jednom misalu.

Samo su ovoj skupini svojstvene sljedeće značajke. Jedina ima homogeno ovaj red riječi: *da mimoidet' čaša siê ot mene* (Mt 26,39), različit od grčkoga i latinskoga, nasuprot redu riječi *da mimoidet' ot mene čaša siê* (ostale skupine su miješane). Homogena je za red riječi u *êsti pasku* (kao Zografsko evanđelje; ostale skupine su miješane). Homogeno ima leksem *otpuĉenie* (Mt 26,28) nasuprot leksemu *ostavlenie* u 1. skupini (2. i 3. skupina su miješane). Jedina ima samo glagol *otvoriti se* (Mt 27,52), dok se u ostalim skupinama taj glagol miješa s glagolom *otvrěsti se*, koji odgovara najstarijim evanđeljima (Ljusen 1995: 38; Savvina 1999: 528). Nadalje, homogena je za oblik *sêdêše* (Mt 26,69) koji se u drugim skupinama miješa s oblikom *stoêše* (i grčki i latinski tekst imaju glagol sa značenjem ‘sjediti’). Homogeno ima stari oblik aktivnoga preteritnog participa I. *vkuš'*, nastao

[27] Iako zamjenica *ki* postoji i u crkvenoslavenskome, ovdje se očito treba smatrati hrvatskom.

[28] Čakavskim se smatra jer je obilježen čakavskom glasovnom pojavom jake vokalnosti (usp. Moguš 1977: 21).

očito stezanjem od **vkusš*, za razliku od ostalih skupina koje su miješane s novijim završetkom na *-ivь* (što je za ovu skupinu neočekivano jer ona inače jedina ima novije morfološke pojave).

Dvije značajke ova skupina dijeli s prvom: obje skupine homogeno imaju oblik broja *oboû* (Mt 26,47) nasuprot 2. i 3. skupini kod kojih se taj oblik miješa s inačicom *dvu* ili *dviû*; obje imaju prilog *začь* (Koph). S 2. skupinom zajednički joj je leksem *lanita* (Mt 26,67) nasuprot leksemu *lice* u 1. skupini, što donekle čudi jer bi se očekivalo da 4. skupina ima leksem podudaran hrvatskomu.

4.5. Iskakanja

Provedena analiza upućuje na neke posebnosti u smještanju pojedinih misala unutar cjelokupne strukture čitavog skupa. Na primjer, Hrv zauzima samo njemu svojstven položaj u odnosu na ostale, uključujući one s kojima je ovdje svrstan u istu skupinu, što se vjerojatno može pripisati njegovoj izrazitoj kroatiziranosti. Specifičan je također i New koji se, iako zajedno s Hrv najviše odudara od najstarijega sačuvanog misala Vat_4, s Hrv međusobno ne slaže. New čini specifičnim s jedne strane njegova kroatiziranost (npr. jedini uz Hrv ima zamjenicu *ča*, i to, za razliku od Hrv, više puta), a s druge strane obilježavaju ga specifična rješenja i dodatci u tekstu koje ima jedino taj misal: *Na križi propni i* (Mt 27,22), dok je kod svih ostalih *da raspet' budet'*; nakon slijeda *slêzi n(i)ne s križa* (Mt 27,42) jedini ima dodatak *i veruemь t(e)bê*.

Pozornost treba skrenuti i na Koph, koji također ima niz specifičnosti, iako se u sveukupnoj konstelaciji odabranih obilježja one nisu istaknule kao homogena osnova na temelju koje bi se mogla izdvojiti zasebna skupina misala. S jedne strane tu je prisutnost hrvatskih jezičnih elemenata u inače konzervativnu tekstu, a s druge su strane rješenja kojima odudara od svih ostalih misala. Jedini ima ova tri dodatka (koji se ovdje navode grafički istaknuti): Petre *vzvrati nožь svoi* (Mt 26,52), *I paki otvr'že se* petarь (Mt 26,72), *Tagda* pilat *otpusti imь varavu* (Mt 27,26). Također jedini ima i jedno izostavljanje: na mjestu *Iz'š'dšu že emu dvar'* (Mt 26,71), gdje Vat_4 i Lab_2 imaju *dvar'*, Roč i Lab_1 *vanь vratь*, a svi ostali *iz vratь*, Koph nema ništa. Od ostalih misala odudara i nekim jezičnim rješenjima: redom riječi *iže omočitь v solilo ruku sa mnoû* (Mt 26,23), dok svi ostali imaju redoslijed *iže omoči sь mnoû v solilo ruku*; različit glagolski oblik: *pomoli se* (Mt 26,39) prema ostalima koji imaju *m(o)le se* (s iznimkom *molaše se* u Roč).

U slučaju pokojega ovakva kodeksa koji znatnije odudara od ostalih, a nije utvrđeno da je rezultat individualna pisarskog nastojanja, može se načelno pomišljati kako je postojala cijela skupina kodeksa čiji bi on bio jedini preostali predstavnik. Naime, ono što se ovdje smatra iskakanjem unutar jedne skupine teoretski može biti čitava zasebna skupina. To upućuje na i inače pretpostavljenu mogućnost nekadašnje veće brojnosti kodeksa, a u skladu s tim na njihovo moguće još i veće međusobno razlikovanje.

Kad je riječ o specifičnostima, valja spomenuti i vrbničke misale, za koje su Pantelić i Corin utvrdili da se kolebaju između skupina, a ovdje se Vb_1 čak našao u inovativnoj skupini. To je potrebno naglasiti ponajprije stoga što bi se oni po zemljopisnom kriteriju ubrajali u krčke kodekse, koji su poznati kao tekstološki stari.

5. Zaključak

Cilj istraživanja nije bio uspostaviti novu ili redefinirati postojeću podjelu hrvatskoglagoljskih misala, nego ispitati mogućnosti sagledavanja kvantitativnih podataka i načina kako ti podatci mogu pomoći da se stekne bolji uvid u odnose među kodeksima.

Osnovni rezultat analize pokazuje prisutnost kontinuuma u rasponu od konzervativnih do inovativnih značajka i upućuje na to da je granicu prijelazne skupine misala na temelju cjelokupnog skupa značajka moguće povući tek proizvoljno, a ne jasno i nedvojbeno. Ovdje dobivene četiri skupine misala (konzervativna, prijelazna, inovativna i inovativna s kroatizacijom) predstavljaju optimalnu podjelu isključivo s obzirom na odabir razlikovnih obilježja i konceptualni okvir kojim je određena važnost tih obilježja, način njihova formalnog kodiranja u analitičke varijable te drugi primijenjeni analitički postupci. Stoga ne čudi da je broj izdvojenih skupina i njihov sastav različit od onih u Šimić (2000), kao što bi se rezultat očekivano mogao razlikovati uz primjenu drugačijega konceptualnog okvira.

Za razliku od dosadašnjih istraživanja hrvatskoglagoljskih misala u kojima su izdvajane tri skupine, ovdje se kao konzistentna pojavila i četvrta. Naime, misali s inovativnim značajkama mogu se dodatno podijeliti s obzirom na prisutnost kroatizacijskih elemenata, iako treba naglasiti da nisu svi kroatizacijski elementi prisutni u svim misalima iz te skupine na istim promatranim mjestima.

Ovim probnim istraživanjem kristalizirali su se neki od kriterija za promatranje starine prijevoda (npr. particip ili participna konstrukcija pre-

ma rečenici; stariji oblici aorista i participa prema mlađima), a očitovala se i potreba uspostave odnosno definiranja ostalih kriterija za daljnja istraživanja. Kao smjerokaz tomu definiranju može poslužiti podatak da su se kao sklonije variranju pokazale sintaktičke konstrukcije, leksik te grafija i fonologija.

Mogućnost kvantitativne analize ovisi o dostupnosti sustavno uređenih podataka na razini istraživanja teksta. Stoga bi u svrhu nastavka ovakvih istraživanja bilo potrebno predvidjeti i razraditi cjelovit sustav pokazatelja jezičnih i tekstoloških značajka, proizvesti brojčane podatke koji opisuju značajke teksta, te prikupiti dodatne podatke, ne nužno jezične, koji mogu pomoći u opisu i objašnjenju jezičnih značajka (zemljopisno podrijetlo, struktura teksta, katalog svetaca i sl.). To bi bili preduvjeti za pomak s istraživačke statističke razine prema onoj potvrdnoj (konfirmatornoj), na kojoj bi postalo moguće statističkim postupcima pouzdanije utvrđivati osnovanost različitih pretpostavka o jezičnom i tekstološkom razvoju, međusobnoj povezanosti predložaka i drugo.

Izvori

Spomenici (prema kraticama)

Ber Berlinski misal
Hrv Hrvojev misal
Koph Kopenhagenski misal
Lab_1 Prvi ljubljanski (beramski) misal
Lab_2 Drugi ljubljanski (beramski) misal
New Newyorški misal
Nov Novakov misal
Novlj Novljanski misal
Oxf_1 Prvi oxfordski misal
Oxf_2 Drugi oxfordski misal
P Prvotisak misala
Roč Ročki misal
Senj Senjski misal
Vat_4 Vatikanski misal Illirico 4
Vat_8 Vatikanski misal Illirico 8

Vb_1 Prvi vrbnički misal

Vb_2 Drugi vrbnički misal

Ostali izvori

Digitalna baza Beram (beram.stin.hr)

Digitalna baza Digitální portál staroslověnštiny (Slovník jazyka staroslověnského, Slovník nejstarších staroslověnských památek; http://gorazd.org/gulliver/)

Šimić (2000)

Literatura

Badurina-Stipčević, Vesna; Mihaljević, Milan; Šimić, Marinka (2012) „Mjesto Dabarskoga brevijara među hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima“, *Gacka u srednjem vijeku*, ur. Hrvoje Gračanin i Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 255–282.

Botica, Ivan; Kuhar, Kristijan (2021) „St. Jerome in the Heritage and tradition of the Old Church Slavonic Liturgy“, *Constantine's Letters*, 14, 1, str. 48–58.

Biblia sacra: Novum testamentum graece et latine, vol. IV. Officium Libri Catholici, 1955.

Corin, Andrew Roy (1991) *The New York Missal: a Paleographic and Phonetic Analysis*, Slavica Publishers, Columbus, OH.

Corin, Andrew Roy (1997) „O reformama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 13. stoljeću“, *Prvi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova I*, ur. Stjepan Damjanović et al., Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, str. 527–538.

Folsom, Cassian (2023) *The Liturgical Books of the Roman Rite. A guide to the study of their typology and hystory*, Editrice Domenicana Italiana, Napoli.

Gadžijeva, Sofija et al. (2014) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, prir. Milan Mihaljević, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb.

Harper, John (1991) *The forms and orders of Western Liturgy from the tenth to the eighteenth century. A Historical Introduction and Guide for Students and Musicians*, Claredon press, Oxford.

Jagić, Vatroslav (1954) *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus: olim Zographensis nunc Petropolitanus:* characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis, prolegomenis appendicibus auctum: adiuvante summi ministerii borussici liberalitate, edidit V. Jagić, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz.

Jagič, Ignatij Vikent'evič (1960) *Mariinskoe četveroevangelie: s'' primečanijami i priloženijami: pamjatnik' glagoličeskoj pismennosti / Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus characteribus cyrillicis transcriptus*, Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz.

Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra (2010) „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga", *Slovo*, 60, str. 359–476.

Kuhar, Kristijan (2018) „Utjecaj tekstova latinskih rimskih sakramentara na crkvenoslavensku rimsku liturgiju (9. – 14. stoljeće)", *Slovo*, 68, str. 171–197.

Kuhar, Kristijan; Požar, Sandra (2022) Podjela hrvatskoglagoljskih misala u svjetlu primjene statističkih postupaka, *Glagoljaštvo – baština, tradicija, inovacija*, međunarodni znanstveni skup u povodu obilježavanja 120 godina od utemeljenja Staroslavenske akademije u Krku i 70 godina od utemeljenja njezina sljednika Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. Krk, 20.–22.10.2022.

Lê, Sébastien; Josse, Julie; Husson, François (2008) „FactoMineR: An R Package for Multivariate Analysis", *Journal of Statistical Software*, 25, 1, str. 1–18.

Ljusen, Irina (1995) *Grečesko-staroslavjanskij konkordans k drevnejšim spiskam slavjanskogo perevoda evangelij (codices Marianus, Zographensis, Assemanianus, Ostromiri)*, Uppsala.

Mareš, Francis Wenceslas (1985) „A Basic Reform of the Orthography at the Early Period of Croatian-Glagolitic Church Slavonic", *The Formation of the Slavonic Literary Languages: Proceedings of a Conference Held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6-11 July 1981*, edited by Gerald Stone & Dean S. Worth, Slavica Publishers, Columbus, OH, str. 177–181.

Mihaljević, Milan (2009) „(Ortho)graphic Reforms in Croatian Glagolitic Texts", *Sbornik s dokladi ot Meždunarodnata konferencija "Glagolica i*

kirilica - istorija i pismeni pametnici", Bratislava 6–7 juni 2007. g., red. Evgeni Zašev, B''lgarskija kulturen institut v Bratislava, Bratislava, str. 1–11.

Moguš, Milan (1977) *Čakavsko narječje: fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.

Pantelić, Marija (1957.a) „Hronološki elementi u Ročkom misalu", *Slovo*, 6/7/8, str. 263–277.

Pantelić, Marija (1957.b) „Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402.", *Slovo*, 6/7/8, str. 380–383.

Pantelić, Marija (1964) „Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca", *Radovi Staroslavenskoga instituta*, 5, str. 5–98.

Pantelić, Marija (1967) „Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.", *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, str. 6–108.

Pantelić, Marija (1971) „Odraz sredine u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima 14. i 15. stoljeća", *Slovo*, 21, str. 324–332.

Pantelić, Marija (1976) „Kulturno-povijesni značaj hrvatskih glagoljskih liturgijskih kodeksa", *Crkva u svijetu*, 11, 3, str. 237–246.

R Core Team (2021) „R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing", Vienna, Austria, dostupno na adresi: https://www.R-project.org/, posjet 15. studenoga 2023.

Reinhart, Johannes (1990.a) „Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts", Wiener slavistisches Jahrbuch, 36, str. 193–241.

Reinhart, Johannes (1990.b) „Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju", Slovo, 39/40, str. 45–52.

Savvina kniga: drevneslavjanskaja rukopis' XI, XI-XII i konca XIII veka, otvetstvennyj redaktor O. A. Knjazevskaja, Izdatel'stvo Indrik, Moskva, 1999.

Scrucca, Luca; Fraley, Chris; Murphy, T. Brendan; Raftery, Adrian E. (2023) *Model-Based Clustering, Classification, and Density Estimation Using mclust in R*. Chapman and Hall/CRC.

Šafařík, Pavel Josef (1853) *Památky hlaholského písemnictví*, Tiskárna synův Bohumila Haase, Praha.

Šimić, Marinka (2000) „Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima", Slovo, 50, str. 5–117.

Štefanić, Vjekoslav (1957) „Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije“, *Slovo*, 6/7/8, str. 54–133.

Tandarić, Josip (1978) „Neke osobitosti hrvatskoglagoljaškog prijevoda Evanđelja“, *Istra*, 16, 1/2, str. 16–20.

Tandarić, Josip (1980) „Osobine krčkih glagoljskih liturgijskih kodeksa“, *Croatica Christiana Periodica*, 4, 6, str. 136–140.

Tandarić, Josip Leonard (1993) *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Vajs, Josef (1910) *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (prvý breviář Vrbnický)*: úvodem a bibliografickými popisy hlaholských breviářů starší doby opatřil Josef Vajs, Král. česká společnost nauk, Praha.

Vajs, Josip (1948) *Najstariji hrvatskoglagoljski misal: s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagoljskih misala* (Djela JAZU 38), JAZU, Zagreb.

Vela, Jozo; Šimić, Ana (2021) „From Little Chapters to the Big Questions: How Were the Croatian Glagolitic Breviaries and Missals Compiled?“ *Slovo*, 71, str. 121–168.

SUMMARY

Kristijan Kuhar, Martin Požar, Sandra Požar

AN EXPLORATORY STATISTICAL ANALYSIS OF TEXTUAL AND LINGUISTIC FEATURES OF THE TEXT OF THE PASSION ACCORDING TO MATTHEW IN CROATIAN GLAGOLITIC MISSALS

Starting from the division of Croatian Glagolitic liturgical codices into northern and southern, i.e., older and younger groups established by M. A. Pantelić (1971) and J. L. Tandarić (1980), and based on research which has resulted in an emergence of a third, transitional group, in this paper we examine selected statistical methods and the extent to which they enable a clearer presentation and better understanding of the relationship between the texts of Croatian Glagolitic codices compared to the traditional approach. The material from the study into the language of the text of the Passion according to Matthew from 16 Croatian Glagolitic missals by M. Šimić (2000) was used as a corpus for the analysis in which the author identified phenomena relevant to linguistic analysis and presented data about these phenomena in individual missals. The author determined that the Missals can be grouped into older (Vatican Missal Illirico 4, Roč Missal, First Ljubljana (Beram) Missal, Copenhagen Missal, Second Ljubljana (Beram) Missal), younger (Hrvoje's Missal, New York Missal, Senj Missal) and a third, transitional group consisting of the following eight missals: First Oxford Missal, Berlin Missal, Second Oxford Missal, Second Vrbnik Missal, Vatican Missal Illirico 8, First Vrbnik Missal, Novak's Missal and Editio Princeps. In the current research, statistical methods of segmentation analysis were performed on Šimić's data. This included a set of statistical methods that try to quantitatively express the similarity of the analysed units with regard to characteristics significant for their mutual relationship, with the aim of setting hypotheses about the broader structure to which these units belong. The analysis presents how, with regard to the selected linguistic and textual features, the Missals are grouped and shows the relationships between these groups. The analysis has confirmed the division into groups observed when applying traditional methods, but also warned about some phenomena that had not been noticed before.

Keywords: *Croatian Glagolitic missals; Croatian Glagolitic Gospel texts; Passion according to Matthew; Croatian Church Slavonic language; statistics; segmentation analysis*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.2

Jurica Polančec, Tomislava Bošnjak Botica

O ŠIRENJU PREOBILJA (DUBLETNOSTI) U GENITIVU MNOŽINE IMENICA *e*-SKLONIDBE S VIŠESUGLASNIČKIM ZAVRŠETKOM OSNOVE

dr. sc. Jurica Polančec, Staroslavenski institut, Zagreb
jpolancec@stin.hr *orcid.org/0000-0002-8454-8844*

dr. sc. Tomislava Bošnjak Botica, Institut za hrvatski jezik, Zagreb
tbosnjak@ihjj.hr *orcid.org/0000-0003-1476-5680*

pregledni rad
UDK 811.163.42’367.622
811.163.42’366.543
rukopis primljen: 4. ožujka 2024; prihvaćen za tisak: 13. lipnja 2024.

Rad prikazuje širenje preobilja (dubletnosti) u genitivu množine imenica ženskoga roda e*-sklonidbe s višesuglasničkim završetkom osnove u hrvatskom jeziku. Te se imenice u genitivu množine pojavljuju u dvama ili trima oblicima (*žalba: žalbā/žalbī, pogreška: pogrešākā/pogreškā/pogreškī*). Ukratko se opisuje pojava nastavka -ā i epenteza koja ga prati te naknadni nestanak epenteze. Najveći je dio rada posvećen postanku i širenju novoga nastavka -ī. Pokazuje se da je u ranim fazama razvitka standardnoga jezika (18. i 19. st.) taj nastavak već raširen, ali samo u sjevernom dijelu novoštokavskoga teritorija. U južnim je govorima odsutan i takvo se stanje održalo praktički do danas. Razmatra se dominacija nastavka -ī u suvremenom jeziku te se uzroci za to stanje dijelom pronalaze i u raširenosti takva nastavka u kajkavskom narječju.*

Ključne riječi: *preobilje (dubletnost); genitiv množine; imenice ženskoga roda; štokavsko narječje; kajkavsko narječje*

1. Uvod

Genitiv množine u cjelini vjerojatno je morfološki gledano najkompleksniji padež u promjeni hrvatskih imenica. Iako za hrvatski jezik općenito vrijedi pravilo da nastavak genitiva množine u imenica *a*-sklonidbe i *e*-sklonidbe glasi *-ā*, a u imenica *i*-sklonidbe *-ī*, u brojnim se slučajevima od toga pravila odstupa pa nailazimo na alternativne nastavke *-ī* (*a*-sklonidba: *crvī* i *e*-sklonidba: *prijetnjī*), *-ū* (*e*-sklonidba: *rukū*) i *-ijū* (*a*-sklonidba: *gostijū* i *i*-sklonidba: *kostijū*). Tomu se može dodati i problem epentetskoga (umetnutog, nepostojanog, sekundarnog) *a*, koje se obično ostvaruje uz nastavak *-ā* u imenica s višesuglasničkim završetkom osnove *a*-sklonidbe obaju rodova (*starācā*, *pisāmā*), kao i u imenica *e*-sklonidbe (*priredābā*), ali vrlo često i izostaje u objema sklonidbama (*treningā*, *poglavljā*, *bombā*).[1]

Alternativni nastavci često supostoje uz gore spomenute tipične nastavke, odnosno kod mnogih imenica nailazimo na dubletnost ili preobilje[2] (*crvā* uz *crvī*, *rukā* uz *rukū*, *priredbī* uz *priredābā*, *kostī* uz *kostijū*). Stoga se može reći da su dva glavna razloga za izrazitu kompleksnost genitiva množine imeničke promjene:[3] 1) raznolikost i nepredvidljivost formanata (nastavaka) u genitivu množine te 2) supostojanje dvaju ili više oblika (tj. dubletnost ili preobilje).

Nigdje ta obilježja genitiva množine ne dolaze do izražaja kao u imenica *e*-sklonidbe kojima osnova završava na suglasnički skup,[4] npr. *mo**lb**-a*,

[1] U novijim se radovima za oblike s nastavkom *-ā* i umetanjem *a* smatra da se tvore zasebnim diskontinuiranim formantom, tzv. transfiksom *-ā-ā* (Marković 2013: 81–82; usp. i Marković 2012: 43–44, 62). U ovom ćemo radu stoga nastavak *-ā* s pratećom epentezom navoditi kao *-ā-ā*, dijelom i zato da skratimo podužu konstrukciju „nastavak *-ā* s pratećom epentezom".

[2] Preobilje (engl. *overabundance,* v. Thornton 2011; Bošnjak Botica & Hržica 2016, Bošnjak Botica 2024) podrazumijeva pojavu dvaju ili više oblika za istu morfosintaktičku funkciju unutar fleksijske paradigme. Preobilje je bolji naziv od dubletnosti zbog postojanja trostrukih oblika (tripleta, npr. G mn. *naranāčā*, *narančā*, *narančī*). Termin *preobilje* ne implicira da je postojanje dvaju ili više oblika nepoželjno, u smislu da je takvih oblika previše i da je postojanje samo jednoga oblika bolje. Termin umjesto toga odražava teorijski pogled prema kojem u većini jezičnih struktura postoji jedan oblik za jednu funkciju, pa preobilje kao takvo predstavlja zanimljivo i do neke mjere rijetko odstupanje od kanonske strukture (usp. Bošnjak Botica 2024: pogl. 1).

[3] Za razradu ovoga argumenta v. Polančec (uskoro), gdje se ujedno donosi i detaljniji opis alternativnih nastavaka i preobilja u svim imeničkim sklonidbama.

[4] Pojednostavljeno ćemo ih zvati imenicama na suglasnički skup.

*prire**db**-a*, *či**zm**-a*, *se**str**-a* itd. (suglasnički je skup otisnut masno). Opće je mjesto u suvremenim gramatičkim (Bošnjak Botica i Polančec uskoro) i rječničkim opisima (Polančec, Musulin i Bošnjak Botica uskoro) da imenice toga tipa imaju dva ili čak tri oblika ovisno o tome je li moguće umetanje *a* u suglasničku skupinu na kraju osnove.[5]

Konkretnije, u imenica koje dopuštaju rastavljanje suglasničkoga skupa osnove (npr. *priredba*) u teoriji su moguća tri oblika, kao u (1). Srednji je oblik *priredbā* moguć, ali se po svemu sudeći rijetko ostvaruje u praksi (Polančec, Musulin i Bošnjak Botica uskoro).

(1) *priredābā*, *priredbā*, *priredbī*

Nasuprot tomu, imenice koje ne dopuštaju rastavljanje suglasničkoga skupa osnove (npr. *molba*) imaju dva oblika, a oblik s *-ā-ā* nije moguć, kao što se vidi u (2).[6]

(2) **molābā*, *molbā*, *molbī*

U jezičnoj su uporabi u načelu prihvatljivi svi oblici navedeni u (1) i(2) iako prihvaćanje alternativnih nastavaka prilično ovisi o pojedinačnim imenicama. Tako je oblik na *-ī* znatno prisutniji u imenica *priredba*, *bilješka* ili *pripovijetka*, dok se vrlo rijetko javlja u *sestra*, *djevojka* ili *pjesma*.[7] Ipak, u većine se imenica uočava sve veća prevlast nastavka *-ī* (što je konstatirao još Težak 2005[1980]).[8] Unatoč toj prevlasti u standardom se jeziku prednost i dalje nominalno daje oblicima na *-ā* i *-ā-ā*, što je ponajprije odraženo u rječničkim opisima. Stoga u uporabnoj praksi na nastavak *-ī* nailazimo i u slučajevima gdje on normativno nije usvojen, odnosno u razgovornom je jeziku raširenij nego u standardu (Barić i dr. 1999: 86).

---

[5] Činjenice o preobilju u ovoj kategoriji u suvremenom jeziku iznosimo deskriptivno, ali paralelno s time specificiramo i stav norme prema određenim pojavama jer su nam te informacije ovdje važne.

[6] Oslanjamo se na korpusne podatke: epenteza u ove imenice nije ovjerena (v. DvojBa: *s. v.* molba). Jezična nam intuicija govori isto, a dodatna je potvrda i to da epenteza nije potvrđena ni u rječnicima suvremenoga hrvatskog jezika.

[7] Vidi korpusne podatke za navedene imenice u bazi DvojBa. Slične preferencije odražava i rječnički opis u Barić i dr. (1999), kao i u četirima suvremenim rječnicima (podatci za rječnike prema Polančec, Musulin i Bošnjak Botica uskoro).

[8] To potvrđuju i naši korpusni podatci dostupni u bazi DvojBa (usp. i analizu u Bošnjak Botica i dr. 2023). U njima se vidi da je nastavak *-ī* prevladao ponajprije među imenicama koje ne dopuštaju umetanje (kao *molba*), a da je manje uspješan u istiskivanju *-ā-ā*, osobito kod imenica s većom čestotom.

Imenice s osnovom na skupove *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* (npr. *cesta*, *zvijezda*) imaju poseban status jer se po fonotaktičkim pravilima hrvatskoga jezika ti skupovi tretiraju kao jednostavni suglasnici, afrikate (Turk 1992: 24–25; v. i §2). Stoga za te imenice vrijede pravila kao za druge imenice bez suglasničkoga skupa (npr. *žena*), odnosno u načelu se ostvaruje samo nastavak *-ā* (3). To je potvrđeno korpusnim podatcima, a isto je propisano i u jezičnom standardu.

(3) *cestā*, *zvijezdā*

U praksi će se naći i primjera s *-ī*, što je posljedica širenja ovoga nastavka na imenice koje ne završavaju na suglasnički skup (Kapović 2018), o čemu više u §5.4.

U priči o preobilju u ovoj kategoriji važno je istaknuti da je nastavak *-ā* stariji nastavak, a nastavak *-ī* noviji, odnosno da se proširio naknadno.[9] Međutim, u vezi s tim procesom mnogo toga nije jasno. Zato se u ovom radu na jednom mjestu donose povijesne činjenice o genitivu množine imenica ženskoga roda općenito i specifičnije o imenicama na suglasnički skup, s posebnim ciljem da se razmotri podrijetlo nastavka *-ā* i posebno nastavka *-ī*. U razumijevanju povijesnoga razvoja preobilja u ovoj kategoriji važnu ulogu igraju i dijalekti, posebno novoštokavski i kajkavski, stoga se rad u velikoj mjeri oslanja na dijalektnu građu. Iako se temelji na pregledu postojeće literature, rad donosi i neke nove uvide te dodatne potvrde za postojeće tvrdnje, što se posebno odnosi na raširenost nastavka *-ī* u štokavskim i kajkavskim dijalektima.

Ovaj je rad dio šireg nastojanja kojem je cilj iscrpno obraditi problematiku preobilja u genitivu množine imenica *e*-sklonidbe na suglasnički skup. Osim ovoga osvrta iz poredbenopovijesne perspektive u pripremi su i analiza rječničkoga opisa ove kategorije (Polančec, Musulin i Bošnjak Botica uskoro), analiza gramatičkoga opisa ove kategorije u hrvatskim gramatikama i drugim studijama (Bošnjak Botica i Polančec uskoro) te analize utemeljene na korpusnim (Bošnjak Botica i dr. 2023) i anketnim podatcima (Bošnjak Botica i dr. 2024).

Kad je riječ o povijesnom prikazu genitiva množine imenica *e*-sklonidbe na suglasnički skup, potrebno je obraditi nekoliko pitanja. Najprije će biti obrađeno pitanje podrijetla nastavka *-ā*, kao i podrijetlo epenteze koja

[9] Odatle i preferencija prema nastavku *-ā* koju vidimo u standardnom jeziku.

prati taj nastavak (§2), a potom će biti obrađeni razlozi koji dovode do gubljenja epenteze (§3). Tako ćemo objasniti zašto se imenica *priredba* iz (1) u G mn. ponaša na jedan način u pogledu epenteze, a imenica *molba* iz (2) na drugi. Postat će jasno i zašto se imenice na skupove *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* iz (3) ponašaju drukčije od ostalih imenica na suglasnički skup.

Nakon toga ćemo se osvrnuti na podrijetlo nastavka *-ī* (§5), njegovo širenje i posljedični nastanak preobilja, a posebno ćemo se dotaknuti učvršćivanja nastavka *-ī* u suvremenom jeziku. Rad ćemo zaokružiti sažetkom iznesenog (§6), pri čemu će se posebno istaknuti ograničenja ovakva prikaza.

2. Podrijetlo nastavka *-ā* i epenteze *a* u G mn.

Izvorni je nastavak genitiva množine imenica ženskoga roda bio nulti morf (*-Ø*) nastao ispadanjem općeslavenskih poluglasa jora i jera (Brozović i Ivić 1988: 24).[10] Takvo je stanje očuvano u svim slavenskim jezicima osim štokavskoga narječja (Ivšić 1970: 212–213; Jurišić 1992[1944]: 126; Breu 1988: 246, 252–253; Panzer 1999: 352) te vrlo ograničeno u slovenskom (Kapović 2020). Primjerice, u ruskome će genitivi množine imenica *gorá* ‘planina’ i *gubá* ‘usna’ glasiti *gor* i *gub* (Timberlake 2004: 142). Istovjetnu situaciju nalazimo i u hrvatskim neštokavskim narječjima, u kajkavskom – npr. *glav* od *glava*, *krav* od *krava* (Lončarić 1996: 103), kao i u čakavskom – npr. *žen* od *žena* (Lisac 2009: 26 et passim). Nulti je nastavak obilježje i nekih staroštokavskih govora, npr. posavskoga (Brozović i Ivić 1988: 24; Lisac 2003: 36).[11]

Nastavak *-ā* javio se vjerojatno u prvoj polovici 14. st. Sam postanak toga nastavka predmet je velikih rasprava u slavistici. Prema Kapoviću (2020) nastavak *-ā* izravan je odraz dugoga poluglasa u genitivu množine u štokavskom i slovenskom.[12] Takav je odraz tipičan za manji broj pozicija. Iz

[10] Ovdje opisan put razvoja štokavskoga *-ā* odnosi se i na nastavak *-ā* i prateću epentezu u imenica muškoga i srednjega roda (*nokātā* i *recepātā* od *nokat* i *recept*, *stabālā* od *stablo*), ali se tim imenicama ovdje nećemo baviti.

[11] U novoštokavskim se dijalektima mogu naći izolirani primjeri nultoga nastavka, obično u izrazima s brojevima (npr. Šimundić 1971: 106 za Imotsku krajinu i Bekiju i mnogi drugi). Pitanje je koliko su takvi oblici očuvani danas (ali usp. Vukša Nahod 2017: 143 za Neretvansku krajinu).

[12] O postanku nastavka *-ā* može se više pročitati u Kapović (2020). Usp. i Ivšić (1970: 212) za suprotstavljene poglede. Kontroverzan je i točan mehanizam kojim je nastalo duljenje osnove kod ovoga nastavka, o čemu se također govori u citiranom radu (usp. i Kapović 2015: 274–276, 537–540).

tih se pozicija odraz *-ā* proširio na sve imenice u G mn. u štokavskom, dok je slično širenje izostalo u slovenskom. Može se reći da od 14. st. nastavak *-ā* postaje nepobitnom činjenicom novoštokavskoga morfološkog sustava, koja se onda prenosi i na štokavske standardne jezike.

Kao što smo vidjeli u uvodu (§1), nastavak *-ā* u suvremenom je jeziku često praćen epentezom suglasničkoga skupa. Međutim, u brojnih imenica ona izostaje te ćemo se u nastavku posvetiti podrijetlu epenteze, a zatim u §3 i razlozima zbog kojih se u nekih imenica ne ostvaruje.

Epenteza je u G mn. prisutna u svim slavenskim jezicima u imenica ženskoga roda na suglasnički skup. Kao što smo vidjeli, u genitivu množine za imenice ženskoga roda svi slavenski jezici s iznimkom štokavskoga narječja (i rubno slovenskog) imaju nulti morf. Pritom treba dodati da u imenica na suglasnički skup osim nultoga morfa genitiv množine obilježava i epenteza. Primjerice, u ruskom se suglasnički skup razbija glasovima *e* ili *o*, za što postoje dosta složena pravila u koja ovdje nećemo ulaziti (Timberlake 2004: 88–91). Tako imenica *rúčka* ‘drška’ ima G mn *rúček*, a imenica *plítka* ‘tanjur’ ima G mn *plítok*. Slično je i u slovenskom, u kojem se suglasnički skup razbija epentetskim *e*, koje se izgovara kao šva (*isker* prema *iskra*, izg. /ˈiskər/, Toporišič 2000: 290). Istovjetnu situaciju nalazimo u čakavskom s primjerima umetanja *a* kao u *sestar* prema *sestra* ili *krušak* prema *kruška* (Lisac 2009: 57, 80, 150–151 et passim; Kalsbeek 1998: 68–69, 112). Slično je u kajkavskom, gdje se pak umeće (zatvoreno) *e*, npr. *plahet* prema *plahta* (u kajkavskom književnom jeziku, prema RHKKJ: *s. v.*) ili *gosek* od *goska* (March 1981: 281).[13]

Glas umetnut epentezom u mnogih imenica izvorno potječe od općeslavenskih poluglasa jora i jera (npr. u obliku *pataka*, izvorno psl. **pъtъkъ*). U drugih je imenica epenteza provedena naknadno te je nalazimo na mjestu gdje je izvorno nije bilo (npr. u obliku *sestara*, izvorno psl. **sestrъ*). Ruski, koji čuva razliku između jora i jera, zato ima dvije mogućnosti (*o* od jora i *e* od jera). U čakavskome i štokavskome odraz poluglasa uvijek je *a*, u kajkavskome zatvoreno *e* (Brozović i Ivić 1988: 9).

Postanak nastavka *-ā* s epentezom možemo lako objasniti ako pretpostavimo da se nastavak *-ā* jednostavno dodavao na imenice u genitivu množine s nultim morfom, bilo na imenice bez suglasničkoga skupa (G mn.

[13] Po svemu sudeći u brojnim se suvremenim kajkavskim dijalektima epenteza u G mn. ostvaruje relativno slabo (v. bilj. 21).

žen-Ø > *ženā*) bilo s njime (G mn. *molitav-Ø* > *molitav-ā*). Imenice koje su završavale na suglasnički skup već su ranije imale umetnuto *a*. U imenica bez epenteze taj je novi nastavak izazivao duljenje prvoga vokala osnove (suvremeno G mn. *žénā* prema N jd. *žèna*), dok je u imenica s epentezom duljenjem zahvaćeno epentetsko *a* (suvremeno *mòlitāvā* prema N jd. *mòlitva*). Povezivanjem produljenoga epentetskog *a* i novoga nastavka *-ā* nastao je štokavski transfiks *-ā-ā* (Marković 2013: 81–82). Taj je transfiks prema tome uvijek dug u obama segmentima, kao što smo već napominjali. U takvu je obliku posvjedočen vrlo rano, npr. u 14. st. u oblicima *trubaļa*, *zemaļa* koje citira Malić (1992).[14]

Epenteza u starom genitivu množine (tj. onom bez nastavka) posljedica je tendencije prisutne u nekim slavenskim jezicima da se uklone neki novonastali suglasnički skupovi na kraju riječi. Ti su suglasnički skupovi nastali kao posljedica otpadanja poluglasa na kraju riječi (npr. G mn. psl. **sestrъ* > **sestr* > **sestъr*). Izvor ove tendencije vjerojatno je u općeslavenskoj epentezi poluglasa, kojom je većina kombinacija dvaju suglasnika razbijena umetanjem poluglasa (Matasović 2008: 147; Holzer 2011: 60, 75–76). Zbog toga ni danas domaće (slavenske) riječi u načelu ne mogu završavati suglasničkim skupom, već su riječi koje završavaju suglasničkim skupom posuđenice, npr. *šank*, *recept* itd. (Marković 2013: 83–85). Naravno, postoje i brojne posuđenice koje podliježu zabrani suglasničkoga skupa u zatvorenom slogu, npr. imenice na *-izam* (*turizam*, *anglizam* itd. umjesto **turizm*, **anglizm*).

Iznimka od toga pravila uvijek su bili skupovi *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć*, što se ogleda i u tome što su to jedini slavenski suglasnički skupovi kojima mogu završavati imenice slavenskoga podrijetla (npr. *kost*) (Marković 2013: 79, 82; Kapović 2018: 40). S toga razloga u tih imenica epenteze nema čak ni u slučaju nultoga morfa u genitivu množine, npr. *cest* od *cesta* (kajkavski književni jezik prema RHKKJ: *s*. *v*.), ruski *zvëzd* od *zvezdá*, slovenski *zvezd* od *zvezda*. Dakle, za potrebe morfotaktike ti se skupovi tretiraju kao jednostavni suglasnici.

Pravilo je bilo djelatno (produktivno) u starijim razdobljima hrvatskoga jezika te su njemu tada bile podložne i posuđenice. Malić (1992) tako

[14] Epenteza u G mn. javlja se i u imenica muškoga i srednjega roda uz isti nastavak *-ā* (*starācā*, *pisāmā*) zbog čega i u tim slučajevima možemo govoriti o transfiksu *-ā-ā* (Marković 2013: 81–82).

citira oblike genitiva množine posuđenica iz staročakavskih tekstova iz 14. st. kao što su *marak* (od *marka*) ili *palam* (od *palma*). To znači da u hrvatskom jeziku epenteza u mnogim slučajevima nije nužno svodiva na stare poluglase, već može doći u imenica gdje poluglasa nikad nije ni bilo (tj. u posuđenicama). Isto je pravilo očuvano u štokavskim genitivima množine imenica na suglasnički skup čak i nakon dodavanja *-ā*, pa se tako sažeto može reći da se u G mn. suglasnički skup razbija epentezom kao da nastavka *-ā* nema (Leskien 1914: 341).

Time smo došli do faze u razvitku štokavskoga morfološkog sustava u kojoj imenice bez suglasničkoga skupa imaju nastavak *-ā* praćen duljenjem prethodnoga sloga (*žénā* od *žèna*), a imenice na suglasnički skup nastavak *-ā* s epentezom dugoga *-ā-* (*mòlitāvā* od *mòlitva*).

3. Gubitak epenteze u G mn. imenica *e*-sklonidbe

Ostaje otvoreno pitanje što se dogodilo s epentezom i zašto je danas neke imenice nemaju. O ovome ne možemo ništa reći sa sigurnošću, ali ćemo spomenuti ono što se može pretpostaviti. Po svemu sudeći u jednom trenutku u povijesti jezika pravilo o epentezi s nastavkom *-ā* počinje slabjeti i dolazi do gubljenja oblika s transfiksom *-ā-ā*.[15]

Pritom treba istaknuti da nije posve jasno je li pravilo o umetanju bilo uistinu beziznimno prije širenja nastavka *-ā* i nestanka nultoga nastavka, odnosno jesu li baš sve imenice ženskoga roda uvijek imale epentezu uz nulti nastavak.[16] Bilo kako bilo, epenteza je bila raširena i u velikoj je većini slučajeva djelovala automatski.

Zašto u imenica na suglasnički skup prestaje umetanje? Prvo, kao što ističe Marković, dodavanjem novoga nastavka *-ā* umjesto ranijega nultoga morfa prestali su vrijediti uvjeti u kojima se umetanje očekuje (Marković 2012: 43; Marković 2013: 81–82). Naime, zbog dodavanja genitivnoga *-ā*

[15] Zanimljivo je da se isti proces nije dogodio u imenica muškoga i srednjega roda *a*-sklonidbe, gdje je epenteza puno prisutnija (iako je dosljednija u imenica muškoga roda nego u imenica srednjega roda). Razlog je za to vrlo vjerojatno i to što imenice muškoga roda imaju predložak za razbijanje suglasničkoga skupa u N jd. (*starac* – G mn. *starācā*), dok to nije slučaj u imenica srednjega roda (*pismo* – G mn. *pisāmā*). O tome vidi više u Polančec (uskoro).

[16] Čini se da to ipak nije bio slučaj. Primjerice, AR navodi za imenicu *tužba* oblik *tužb* u jednom primjeru, odnosno oblik bez epenteze i s nultim nastavkom. Istu je stvar teško provjeriti za mnoge imenice jer u AR-u često nema potvrda genitiva množine u citiranim primjerima.

na kraj riječi više nemamo situaciju u kojoj oblik završava suglasničkim skupom i stoga više nije bilo potrebe da se on razbija epentezom. Primjerice, u imenice *naranča* dodavanje nastavka *-ā* bez epenteze proizvodi oblik *narančā* koji više ni na koji način ne krši pravilo slogovne strukture hrvatskoga jezika jer ima slogovnu strukturu *na-ran-čā* (usp. Silić 1968: 113), odnosno srednji slog više ne završava suglasničkim skupom, kao što bi bio slučaj da toga *-ā* nema (*na-ranč-Ø*) i tada bismo očekivali umetanje po pravilu (*na-ra-nač- Ø*). Upravo takav oblik s nultim morfom posvjedočen je u čakavskom.[17]

Osim dodavanja novoga nastavka *-ā* potreba za umetanjem dodatno je umanjena slabljenjem fonotaktičkih ograničenja za suglasničke skupine na kraju riječi koje je uzrokovano ulaskom velikoga broja posuđenica (usp. Kapović 2018: 42).[18] Tragove toga vidimo u tome što su danas posvjedočene brojne posuđenice sa završnim suglasničkim skupom u N jd. muškoga roda, npr. *bicikl*, *gumb*, *subjekt* itd. (Marković 2013: 83–85). Isto se očituje kada pogledamo G mn., gdje vidimo da posuđenice ženskoga roda na *-a* izrazito rijetko ostvaruju epentezu, i to najčešće starije posuđenice poput *karta*, *puška* ili *marka* (prve dvije su iz 15. st., a treća iz 16. st. prema ERHJ1 i ERHJ2).[19]

Da to nije uvijek bio slučaj, pokazuju nam starohrvatski primjeri posuđenica s epentezom u G mn. Ranije smo vidjeli da je u starohrvatskim tekstovima u 14. st. epenteza potvrđena i u posuđenicama (*marak*, *palam*), što upućuje na to da je pravilo tada bilo živo jer je djelovalo i na posuđenice, ali je očito to prestalo biti jer posuđenice na *-a* u načelu više ne dopuštaju epentezu.[20] Oblici koji danas čuvaju epentezu, bilo u domaćim (npr.

[17] Npr. u griško-belgradskom govoru kod Crikvenice (Barbarić 2016: 130).

[18] Konteksta radi, epenteza *a* nije jedino morfonološko pravilo hrvatskoga jezika koje je izgubilo produktivnost. Isto se primjećuje pri smjeni *l* > *o*, gdje se gubitak produktivnosti također primarno očituje na posuđenicama. Ova promjena inače djeluje samo iza kratkih slogova, ali uz brojne iznimke, od kojih je većina posuđenih imenica (Raguž 1997: 14; Marković 2013: 89–90).

[19] Slučaj posuđenica muškoga (i srednjega) roda nešto je drukčiji jer je „otpor" epentezi puno slabiji te nalazimo manje primjera bez epenteze, i to isključivo među najrecentnijim posuđenicama (npr. imenica *trening*). To nas upućuje na zaključak da je do gubljenja epenteze počelo dolaziti tek u najnovije doba.

[20] Zanimljivo je uočiti da je pravilo o epentezi oslabjelo i u suvremenim kajkavskim dijalektima, gdje se u imenica na suglasnički skup umjesto umetanja epentetskoga *e* (N jd. *goska* – G mn. *gosek*) često upotrebljava nastavak *-i* (ili *-ih*). Budući da u kajkavskome nema nastavka *-ā*, ovo nam pokazuje da je epenteza kao proces podložna slabljenju i zbog nekih drugih razloga. Za više vidi §5.5.

djevojākā) bilo u stranim riječima (npr. *marākā*) prema tome su ostatci nekoć produktivna pravila. Gubitak produktivnosti očituje se i u tome što za imenicu *palma* oblik s umetanjem nije očuvan u suvremenom jeziku.

4. Podrijetlo nastavka *-ī*

Drugi nastavak koji nas ovdje zanima jest nastavak *-ī* te ćemo u ovom odjeljku dati pregled mogućih izvora ovoga nastavka, a nakon toga ćemo u §5 razmotriti širenje toga nastavka, koje uzima maha krajem 19. st., kao i razvoj konkurencije između nastavaka *-ī* i *-ā*.

Nastavak *-ī* u genitivu množine tipičan je za imenice *i*-sklonidbe tipa *kost*, ali ne i za imenice na *-a* (*e*-sklonidba) niti za imenice muškoga i srednjega roda (*a*-sklonidba). U imenica muškoga roda sporadično je potvrđen od najranijih vremena, a danas je tipičan za malen broj imenica (npr. G mn. *gostī* od *gost*).[21] U imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe nastavak *-ī* također se ne pojavljuje,[22] ali se sporadični primjeri i ovdje mogu naći tijekom povijesti štokavskoga narječja od kraja 15. stoljeća (Daničić 1874: 85),[23] pri čemu potvrde nalazimo i u imenica na suglasnički skup – *magli*, *palmi*, ali i u imenica bez njega – *zlobi*, *kosi*. U imenica srednjega roda po svemu sudeći nije zabilježen.

Postavlja se pitanje odakle se taj nastavak proširio među imenice *e*-sklonidbe. Dva su moguća izvora, od kojih nije isključen nijedan (Kapović 2018: 41).[24] Prvi je mogući izvor nastavka *-ī* iz *i*-sklonidbe, što je i najočitije

[21] U nekih imenica kao što je *gost* prisutnost se toga nastavka može objasniti činjenicom da su to izvorno imenice *i*-sklonidbe (Kapović 2018: 41). O alternativnim nastavcima imenica *a*-sklonidbe v. Polančec (uskoro).

[22] Kao i u nekih imenica muškoga roda nastavak *-ī* u nekih imenica ženskoga roda, npr. *lađa*, može se smatrati arhaizmom (Kapović 2018: 66).

[23] U Malić (1992), koja za štokavski daje primjere iz dubrovačkih tekstova 14. st., nalazimo samo primjere na *-ā*.

[24] Osim dvaju izvora koji se navode u nastavku se usputno spominje i treći mogući izvor (Matasović 2008: 196; usp. za sličan argument Daničić 1874: 84). Ovaj je mogući izvor drukčiji jer se ne radi o širenju iz drugih sklonidbenih obrazaca, već se može pretpostaviti da je u nekih imenica *e*-sklonidbe nastavak *-ī* izvorni. Naime, u općeslavenskom i staroslavenskom imenice ženskoga roda imale su dvije vrste paradigmi, tvrdu (iza nepalatala) i meku (iza palatala). Tvrda je paradigma imala u G mn. poluglas jor, a meka poluglas jer. U imenica meke promjene koje su ispred jera imale glas *j* moglo je doći do djelovanja glasovnoga zakona prema kojem na kraju riječi od slijeda *j* + poluglas nastaje *-ī*. Prema Matasoviću bi tako u imenica tipa *prijétnja* izvorni oblik G mn. bio *prijétnjī*, a oblik *prijétnjā* bio bi sekundaran.

rješenje. Međutim nije jasno koje bi bilo objašnjenje za pojavu toga nastavka u *e*-sklonidbi, odnosno koji je mehanizam za to odgovoran. Jedno bi moguće objašnjenje bilo postojanje imenica poput *lađa* koje su zadržale nastavak *-ī* nakon prelaska iz *i*-sklonidbe. Analogija bi bila olakšana time što su imenice *e*-sklonidbe i *i*-sklonidbe ženskoga roda, a to bi objasnilo zašto je nastavak *-ī* prisutniji u imenica ženskoga roda nego muškoga.[25]

Druga je mogućnost nastavak *-īh* iz pridjevske promjene. Taj je nastavak uslijed gubljenja završnoga *-h* u štokavskome od 17. stoljeća dobio isti oblik kao G mn. imenica *i*-sklonidbe, tj. *-ī* (Brozović i Ivić 1988: 13). Ponovno je nejasan mehanizam kojim bi moglo doći do širenja ovoga nastavka među imenicama, ali moguće je da bi izvor bile sintagme s pridjevima po principu *velikih pal(a)ma* > *veliki pal(a)ma* > (gubitak epenteze) *veliki palma* > *veliki palmi*. S obzirom na to da je pridjevski nastavak *-īh* zajednički za sva tri roda, onda bi mogao poslužiti kao izvor za širenje među imenicama muškoga roda.[26] Treba naglasiti da je sve dosad rečeno spekulacija i da pitanje ulaska nastavka *-ī* u promjenu imenica *a*-sklonidbe i *e*-sklonidbe ostaje većim dijelom neistraženo i nerazriješeno.

Nije isključeno da su oba izvora imala udjela u širenju nastavka *-ī* u imenica *e*-sklonidbe. Vjerojatno su oba sudjelovala u tome da se nastavak *-ī* učvrsti kao alternativa nastavku *-ā*, o čemu više u sljedećem odjeljku.

U ovom smo odjeljku raspravili samo podrijetlo nastavka *-ī* u (novo) štokavskom, odnosno mjesto s kojega je ušao u promjenu imenica *a*-sklonidbe i *e*-sklonidbe. Međutim, ostaje otvorenim pitanje kako se i zašto taj nastavak proširio među imenicama *e*-sklonidbe do te mjere da je u mnogim slučajevima istisnuo raniji nastavak *-ā*. O tome više u sljedećem odjeljku.

Ovo se pravilo čini *ad hoc* jer se ne spominje nigdje drugdje u Matasovićevoj gramatici. Usto je ovu tvrdnju teško provjeriti jer u AR-u, primjerice, za G mn. od *šetnja* ima samo jedna potvrda, i to na *-āh*, za *radnja* isto tako, i to na *-ā*, dok za imenice *nošnja* i *prijetnja* nema primjera G mn.

[25] Postojanje imenica poput *lađa* i *gost*, koje su izvorno pripadale *i*-sklonidbi, kao i činjenica da su imenice *i*-sklonidbe u općeslavenskom mogle biti isključivo muškoga (rijetko) i ženskoga (pretežito) roda (Matasović 2008: 198), moglo bi objasniti zašto nastavka *-ī* nema u imenica srednjega roda. Naime, imenice srednjega roda nisu imale predložak na koji bi se ugledale jer niti postoje imenice istoga roda u *i*-sklonidbi niti nalazimo imenice koje su prešle u *a*-sklonidbu iz *i*-sklonidbe.

[26] U imenica muškoga roda prisutnost nastavka *-ī* mogla bi imati veze i sa starim lokativnim nastavkom *-ih*.

5. Širenje nastavka *-ī*

U ovom ćemo odjeljku dati skicu vjerojatnoga širenja nastavka *-ī* u hrvatskome jeziku u imenica *e*-sklonidbe na suglasnički skup. Kao što smo istaknuli u §1, imenice *e*-sklonidbe na suglasnički skup ističu se među imenicama *a*-sklonidbe i *e*-sklonidbe po dvjema značajkama:

1) nastavak *-ī* prisutan je u velike većine imenica (uz tipične formante *-ā* i *-ā-ā*) te
2) nastavak *-ī* u brojnim je slučajevima prevladao, odnosno u stvarnoj je uporabi (standardnoj i nestandardnoj) u mnogih imenica oblik G mn. na *-ī* češći od oblika na *-ā* i *-ā-ā*.

U nastavku dajemo prikaz širenja nastavka *-ī* te razmatramo moguće razloge koji su doveli do toga.

5.1. Nastavak *-ī* u 18. i 19. stoljeću

Kao što smo vidjeli u prethodnom odjeljku, nastavak *-i* posvjedočen je od kraja 15. stoljeća u štokavskome među imenicama *e*-sklonidbe, gdje ga ne bismo inače očekivali. Daničićevi primjeri s kraja 15. stoljeća i iz cijeloga 16. stoljeća upućuju na potencijal svih tipova imenica *e*-sklonidbe da prime nastavak *-ī* bez obzira na to imaju li na kraju osnove suglasnički skup ili nemaju. Međutim, taj je potencijal u konačnici ostao nejednoliko ostvaren. Prvo, nastavak *-ī* primarno vezujemo uz imenice na suglasnički skup, odnosno proširio se samo među tim tipom imenica. Drugo, nastavak *-ī* u imenica na suglasnički skup različito je zastupljen s obzirom na regiju. Naime, kao što ćemo podrobno prikazati u ovom i sljedećim odjeljcima, zastupljenost nastavka *-ī* u novoštokavskim dijalektima raste kako se krećemo od jugozapada (priobalja i Hercegovine) prema sjeveroistoku (srednjoj i istočnoj Bosni, Slavoniji te sjevernoj Srbiji). Obje se činjenice mogu vidjeti već iz Maretićevih studija jezika 18. i ranoga 19. stoljeća.[27]

Tako Maretić (1910: 166) u pregledu jezika slavonskih pisaca 18. i prve polovice 19. st. već primjećuje velik broj primjera nastavka *-ī* u imenica na suglasnički skup, dok se isto ne može opaziti za ostale imenice.[28] Dakle, primjetno je da se nastavak *-ī* vezuje upravo uz imenice na suglasnički skup.

[27] Jezik tih pisaca većim dijelom spada u četvrto razdoblje Brozovićeve periodizacije hrvatske jezične povijesti (Brozović 2006), odnosno u najranije razdoblje razvoja jezičnoga standarda. Zbog toga se obilježja toga jezika mogu smatrati pretečom stanja u suvremenom jeziku.

[28] Maretić navodi samo dva takva oblika – *fali* i *personi*.

U studiji istoga autora posvećenoj jeziku dalmatinskih pisaca 18. stoljeća (Maretić 1915: 218–219) može se uočiti mnogo manja zastupljenost nastavka *-ī*. Jedina imenica koja se u većoj mjeri pojavljuje s tim nastavkom jest *jaspra* ‘sitan osmanski novac’, uz imenice *papa*, *ura* i *vrsta*. Sporadično se pojavljuje kod još nekih imenica (imenice *škuda*, *hvala*, *tisuća*). Primjetno je da su to većinom imenice za mjere ili novac.[29] Ukratko, distribucija ovoga nastavka u istom je razdoblju u Dalmaciji puno ograničenija, praktički rubna, dok u Slavoniji vidimo njegovu proširenu uporabu.

Potvrde za ovakvu sliku mogu se naći i u pregledu morfologije štokavskoga narječja iz istoga razdoblja kod Lukežić (2015: 80–111). Iz njega se vidi da nastavak *-ī* izostaje u pisaca iz Dubrovnika te u pisaca iz Bosne i Dalmacije čiji su organski idiomi dio novoštokavskoga ikavskog dijalekta. Nasuprot tomu, navedeni nastavak upotrebljavaju slavonski pisci te bosanski pisci čiji su idiomi dio staroštokavskoga istočnobosanskog (ijekavskog) dijalekta. Ponovno je potrebno naglasiti da unatoč prisutnosti ne može biti govora o visokoj čestoti toga nastavka, a kamoli o njegovoj dominaciji.

Po svemu sudeći, ovakva distribucija u književnim jezicima toga razdoblja ima svoje korijene u organskim idiomima tadašnjih pisaca: novoštokavski ikavski (dio Bosne i Dalmacija) i ijekavski (Dubrovnik) tek u manjoj mjeri poznaju nastavak *-ī*, dok je u staroštokavskim dijalektima istočnobosanskom i slavonskom taj nastavak prisutniji.[30] Ova će nam činjenica biti od važnosti kad budemo razmatrali stanje u dijalektima u 20. stoljeću (§5.3).

Sažeto rečeno, po svemu sudeći u opisanom je razdoblju (18. st. i početak 19. st.) stanje takvo da je nastavak *-ī* prisutan u imenica ženskoga roda na suglasnički skup, ali u različitoj mjeri ovisno o regiji. Isto tako u genitivu množine u ovom razdoblju očito vlada velika fluktuacija oblika.[31] Ovako opisana situacija vodi nas do sredine 19. st., gdje u sve jasnije definiranu

[29] Upravo se u takvih imenica nastavak *-ī* često javlja u imenica muškoga roda (Polančec uskoro).

[30] Prisutnost nastavka *-ī* u staroštokavskom slavonskom dijalektu nije se mogla posve izravno odraziti u jeziku slavonskih pisaca zato što on počiva na dvjema osnovicama, staroštokavskoj slavonskoj, i to posavskoga, ikavskoga tipa, te novoštokavskoj ikavskoj (Farkaš Brekalo 2013: 209). Slično je mješovita i osnovica književnoga jezika bosanskih franjevaca koji, kao što smo spomenuli, ima elemente novoštokavskoga ikavskog i staroštokavskoga istočnobosanskog (ijekavskog) dijalekta (Vulić 2013: 156).

[31] Da je u ono doba riječ o vrlo nestabilnoj situaciji, može se vidjeti i iz činjenice da je isti nastavak nerijetko prisutan u imenica m., ali i s. r. (Maretić 1910: 160, 163, Maretić 1915:

štokavskom („ilirskom“) standardu nalazimo brojne slučajeve gdje imenice na suglasnički skup mogu imati i nastavak *-ī*.

U prvoj „ilirskoj“ gramatici, onoj Babukićevoj, već nailazimo na jasnu potvrdu prisutnosti nastavka *-ī* (Babukić 1854: 192). U njega se taj nastavak vezuje uz imenice koje ne mogu imati epentezu, pri čemu Babukić ističe da južniji govori („Primorje“[32]) češće rabe imenice s umetanjem. Babukićev opis genitiva množine prema tome podupire pretpostavku da je noviji nastavak *-ī* obilježje samo dijela hrvatskoga jezičnog prostora.[33] Neizravnu dodatnu potvrdu za takvu tvrdnju daje i gramatika Pera Budmanija, inače Dubrovčanina, u kojoj se nastavak *-ī* uopće ne spominje (Budmani 1867: 34–35).

5.2. Nastavak *-ī* od kraja 19. stoljeća

Literatura s kraja 19. st. i prvih dviju trećina 20. st.,[34] koja većim dijelom slijedi maretićevsku koncepciju, mnogo konkretnije definira pravila o uporabi nastavka *-ī*, odnosno krajem 19. st. formulira se temeljno pravilo o odnosu dvaju nastavaka: ako imenica ne dopušta epentezu, tada ima nastavak *-ī*.[35] Ta je činjenica zanimljiva jer svjedoči o tome da se nastavak *-ī* već u tom razdoblju promatra kao dana činjenica sustava standardnoga jezika.[36] U istim se izvorima pokušavaju formulirati prva pravila o tome koji su suglasnički skupovi podložni umetanju, a ti se pokušaji nastavljaju i u gramatikama suvremenoga jezika (nakon 1979. godine)[37] iako s upitnim uspjehom (Bošnjak Botica i Polančec uskoro).

210, 214–215). Dapače, čini se da je u dalmatinskih pisaca češći u tih imenica nego u imenica ž. r. Ipak, to su i dalje većinom sporadični primjeri.

[32] Naziv *Primorje* odnosi se ovdje na cjelokupno hrvatsko priobalje (AR: *s. v. Primorje*). Babukić očito primarno misli na štokavske govore.

[33] Babukić odražava stanje kakvo možemo pripisati petom razdoblju Brozovićeve periodizacije hrvatske jezične povijesti (Brozović 2006), odnosno razdoblju narodnoga preporoda i „ilirskih“ gramatika, a koje prethodi šestom i konačnom razdoblju koje počinje s Maretićevom *Gramatikom i stilistikom* iz 1899.

[34] Ona osim gramatika poput Maretićeve (1899; 1963), Florschützove (2002) i autora Brabeca, Hraste i Živkovića (1954) uključuje i prvu poznatu studiju posvećenu nastavku *-ī* (Iveković 1905). Za više detalja vidi Bošnjak Botica i Polančec (uskoro).

[35] Osim gramatičkih priručnika isti se naputak može naći i u Pavešićevu jezičnom savjetniku (Pavešić 1971: 355).

[36] Sve se ovo naravno ne odnosi na imenice na *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* (v. §1).

[37] Kao prvu suvremenu gramatiku uzimamo *Priručnu gramatiku* izašlu 1979.

U opisu genitiva množine gramatičara maretićevske tradicije posebno je upadljivo što se nastavak *-ā* kao alternativa nastavku *-ī* u imenica koje ne dopuštaju umetanje spominje tek usputno. Njegovo se postojanje ne negira, ali se iz tekstova dobiva dojam da je nastavak *-ī* glavna alternativa formantu *-ā-ā*, a nastavak *-ā* tek rubna pojava. Naime, primjeri na *-ā* u imenicama bez epenteze uvijek se citiraju paralelno s oblicima na *-ī*, a nikada samostalno te se iz tih opisa može zaključiti sljedeće: oblik na *-ī* uvijek je opcija, a oblik na *-ā* (bez umetanja) javit će se samo u nekih imenica.[38] Ne možemo tvrditi da je to namjerno tako, možda je posljedica neprecizna opisa te potrebe da se više prostora dade novom, ali već raširenom nastavku *-ī*, a manje otprije poznatom i podrazumijevanom nastavku *-ā*.[39]

Situacija je drukčija u suvremenim hrvatskim gramatikama, gdje se mnogo jasnije ističe nastavak *-ā* iako se gramatike razlikuju u pogledima na normativni status toga nastavka. Neke su gramatike relativno neutralne oko izbora nastavka u genitivu množine pa dopuštaju oba ili sva tri (Barić i dr. 1997; Silić i Pranjković 2005), dok druge daju jasnu normativnu preporuku u prilog oblicima s nastavkom *-ā* (Babić i dr. 2007; Raguž 1997). To znači da dolazi do znatna zaokreta u odnosu na ranije razdoblje (usp. i Babić 1995). Istovremeno, i pomalo kontradiktorno, prestaje inzistiranje na pravilu da nastavak *-ī* nije normativno prihvatljiv u imenica koje primaju formant *-ā-ā* te se oko toga prihvaća stanovita neodređenost. Kao što smo spomenuli u uvodu (§1), rječnici dopuštaju oblik na *-ī* za imenice *priredba*, *bilješka* ili *pripovijetka*, ali ne i za imenice *sestra*, *djevojka* ili *pjesma*.[40]

---

[38] Sve što je rečeno za hrvatske maretićevske gramatike održalo se i u nekim suvremenim gramatikama srpskoga standarda (Mrazović i Vukadinović 2009: 274; Piper i Klajn 2017: 88). Klajn u jezičnom savjetniku (Ivić i dr. 2007: 122) navodi imenicu *tajna* kao primjer imenice koja dopušta samo *-ī*, a za istu se imenicu u *Rečniku srpskoga jezika* (Gortan-Premk i dr. 2011: s.v.) navodi oblik *tajnī* kao glavni, a oblik *tajnā* u zagradi. Nasuprot tomu, Stanojčićeva gramatika srpskoga standarda (2010: 133) eksplicitnije spominje dubletnost gdje su u konkurenciji nastavci *-ā* (bez umetanja) i *-ī* te u svim citiranim primjerima prvo navodi oblik *-ā*. U gramatici bošnjačkoga standarda nastavak *-ī* stavljen je na prvo mjesto u imenica bez epenteze, dok se za paralelne oblike na *-ā* kaže da se javljaju „često" (Jahić, Halilović i Palić 2000: 210). To implicira da će samo neke imenice imati dubletu na *-ā*, a neke neće, nego samo oblik na *-ī*.

[39] Iako nismo detaljno istraživali postojanje ovakvih oblika, oni su zacijelo postojali; usp. ovaj primjer iz Krležine drame *Kraljevo*: „Sjećaš se onih burskih *kugla*?" (umj. starijeg *kugala* i novijeg *kugli*).

[40] Suvremene gramatike srpskoga standarda na sličan način dopuštaju izbor iako se za neke oblike poput *beleški* (umjesto *bележака*) kaže da „nisu normativni" (Piper i Klajn 2017: 88).

Dakle, čini se da je na početku suvremenoga standarda situacija takva da je glavna mogućnost u imenica kod kojih umetanje više nije moguće upravo nastavak *-ī*. Postavlja se prema tome pitanje zašto se nastavak *-ā* tek rubno spominje kao mogućnost u ranijem standardnom jeziku.[41] Isto je tako primjetan zaokret prema preporučivanju nastavka *-ā* u suvremenom hrvatskom standardu. To nam govori da postoje neke razlike u pogledima na nastavak *-ī* u ranijem i kasnijem razdoblju hrvatskoga standarda.

Kao što ćemo vidjeti u sljedećem odjeljku, odgovor na to pitanje dijelom proizlazi iz prisutnosti (odnosno odsutnosti) nastavka *-ī* u organskim govorima. Razlike u organskim govorima očito su utjecale i na ponešto različit položaj nastavaka *-ā* (bez umetanja) i *-ī* u hrvatskom odnosno srpskom standardu.

5.3. Nastavak *-ī* u (novo)štokavskim organskim idiomima

U dijalektološkim opisima obično su dostupne opširne informacije o genitivu množine te se iz tih opisa može uočiti jasna geografska distribucija nastavka *-ī*. U prethodnom smo odjeljku opazili da je u starijem standardu, kao i u suvremenom srpskom standardu, opis nastavka *-ā* (bez umetanja) u drugom planu u usporedbi s nastavkom *-ī*.[42]

Takav je normativni stav neobičan stoga što postoje brojni novoštokavski dijalekti u kojima je nastavak *-ī* tek rubno prisutan ili čak posve odsutan.[43] Riječ je o ijekavskim govorima poput govora Konavala (Kašić 1995: 320), govora Dubrovnika i Crne Gore (Kapović 2018: 41), govora Neretvanske krajine (Vukša Nahod 2017: 143, 146, 150) te govora istočne Hercegovine (Peco 2007a: 187–188), kao i o ikavskim govorima Imotske krajine i Bekije (Šimundić 1971: 106), Cetinske krajine (Ćurković 2014: 160–161), Knina i okolice (Velić 2023: 101) te zapadne Hercegovine (Peco

[41] Taj raskorak između novoštokavskoga standarda i njegovih dijalekata uočava i Rešetar (Rešetar 1907: 163).

[42] Pritom, kako smo rekli, u starijem standardu ne treba toj činjenici pridavati posebnu namjeru, već je vjerojatno riječ o potrebi da se više prostora u opisu dade nastavku koji je noviji i tek se počinje širiti.

[43] Naravno, vrijedi napomena da ovaj opis odražava stanje vremena u kojem su ti govori opisani, a to je većinom druga polovica 20. stoljeća, gotovo uvijek prije 1990. godine. Noviji opisi, kao što ćemo vidjeti niže, već jasnije zamjećuju širenje nastavka *-ī* iz standardnoga jezika.

2007b: 298–299).[44] Tim dijalektima govore svi narodi novoštokavskoga narječja, odnosno nema veze s etničkom pripadnošću niti korelira s poddijalektima jer su među navedenima i ikavski i ijekavski govori. Ono što im je pak zajedničko, jest njihova lokacija, odnosno ti su govori grupirani većinom u južnijem dijelu novoštokavskoga područja.

S druge strane, dijalekti koji imaju *-ī* govore se na sjeveroistoku novoštokavskoga područja i uključuju ponajprije srpske dijalekte šumadijsko-vojvođanski te istočnohercegovački u srpskom Podrinju (Remetić 1984: 660; Okuka 2008: 133–134).[45] Ne čudi stoga što Remetić (*ibid.*) zaključuje da u srpskom standardu oblik G mn. na *-ī* ima „solidnu dijalekatsku osnovu".[46]

U dijalektima koji su geografski između ovih dvaju polova također se primjećuje veća učestalost nastavka *-ī*, ali je on, čini se, bolje posvjedočen u ikavskom govoru Zapadne Bosne (Peco 2007c: 106–110) nego u ijekavskim govorima Banije i Korduna (Petrović 1978: 93–94), gdje ga također ima. Nastavak je posvjedočen i u dvama staroštokavskim dijalektima, slavonskom (osobito u posavskom poddijalektu) te u istočno-bosanskom (Lukežić 2015: 186, 188; usp. i Brozović 2007[1956]: 117 za istočnobosanski te Ivšić 1913: 138–139 za slavonski dijalekt).

Pregled situacije u dijalektima očito nam govori da su različiti novoštokavski dijalekti različito odgovorili na situaciju prestanka produktivnosti pravila o umetanju *a* odnosno epentezi do druge polovice 19. st. (v. §3). Dio dijalekata, i to u sjeveroistočnom dijelu novoštokavskoga područja, upotrebljava nastavak *-ī* kao alternativu. Međutim, dostupni nam opisi govore da u nijednom dijalektu nastavak *-ī* nije prevladao, nego je tek jedna od mogućnosti.

Drugi dio dijalekata, i to južnijih, ne poseže za nastavkom *-ī* te problem epenteze rješava oblicima na *-ā*. Odatle i potvrde za dublete s oblicima na *-ā* i *-ā-ā*, primjerice u govorima Imotske krajine i Bekije, u kojima nalazimo

[44] Osim što je u tim dijalektima slabo zastupljen nastavak *-ī*, oni ujedno bolje čuvaju oblike s umetanjem, pa tako nalazimo i primjere kojih u standardu više nema poput *mȁjākā*, *vàtārā* u Konavlima (Kašić 1995: 319–320), *mazágā* u Prapatnicama u Vrgorskoj krajini (Kapović 2018: 40, bilj. 8) itd.

[45] Nije vjerojatno slučajno da Tršić, rodno mjesto Vuka Karadžića, leži otprilike na granici između tih dvaju dijalekata, a njegov govor pripada istočnohercegovačkom dijalektu (Nikolić 1968).

[46] Remetićeva opaska temelji se na pregledu dosta obimne dijalektološke literature.

paralelne oblike kao što su *bačvā* uz rjeđe *bačāvā* ili *rešetkā* uz rjeđe *rešetākā* (Šimundić 1971: 106).[47]

Upravo opisan geografski raspored poklapa se i s opažanjima u §5.1, gdje smo uočili razlike među piscima 18. i 19. st. ovisno tome jesu li pisci slavonski ili dalmatinski, kao i s razlikama koje u „ilirskom" standardu primjećuje Babukić. Na standardni jezik oblici s *-ī* proširili su se očito rano (dočim su zamijećeni već u Babukića), i to po svemu sudeći iz govora sa sjeveroistoka. Svojevrsni naglasak na *-ī* koji se stavlja u ranom standardu vrlo je vjerojatno posljedica toga što je nastavak *-ī* čest upravo u govorima na kojima je Vuk Karadžić temeljio svoje opise, a pozivanje na njegove primjere primjetno je recimo kod Ivekovića (1905). Isto tako nastavak *-ī* čest je u govorima kojima pripada jezgreni dio srpskoga teritorija, i to upravo oko Beograda. S druge strane, govori u kojima *-ī* nije raširen ili uopće posvjedočen govore se na periferiji srpskoga govornog područja (istočna Hercegovina). Naravno, iz rečenoga se ne smije steći dojam da je nastavak *- ī* u ijednom od organskih (bilo srpskih bilo ostalih) govora dominantan.[48]

Dakle, zaključno se može pretpostaviti da su u hrvatskom standardnom jeziku od njegovih početaka dva nastavka supostojala i dolazila kao opcija u imenica bez epenteze (s iznimkom imenica na *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć*). Njihovo supostojanje u hrvatskom je standardu omogućeno ponajprije zbog heterogena podrijetla standarda, u smislu da se u njemu susreću tendencije iz različitih novoštokavskih govora.[49] Stoga su u hrvatskom standardu moguće triplete poput *rešetākā/rešetkā/rešetkī* ili *priredābā/priredbā/priredbī*.[50] Ustrajavanje na obliku na *-ā* koje nalazimo u standar-

[47] Povijesno gledano ponovno je teško u većem obuhvatu dokumentirati ovaj proces zbog nedovoljna broja potvrda u AR-u. Ipak, spomenimo primjer imenice *magla* za koju se u gramatičkom bloku u AR-u navode G mn. *magálā* i *màglī*, ali se među primjerima može naći i jedna potvrda za G mn. bez umetanja (*magla*) iz Orbina (dubrovački pisac 17. st.).

[48] Nikolić (1984: 659) tako primjećuje da se u doba njegova opisa nastavak *-ī* čak povlači pred *-ā* u govorima središnje Kolubare u srednjoj Srbiji.

[49] Ovo nije jedini slučaj ovakva podrijetla preobilja u hrvatskom standardu – kod dubletnih imperfektiva tipa *iskapati/iskopavati* kraći oblici (*iskapati*) povijesno su gledano tipičniji za kajkavski prostor iako se ne može tvrditi da su isključivo posvjedočeni ondje (Kolaković i Polančec uskoro).

[50] Triplete se dopuštaju i u bosanskom standardu (Jahić, Halilović i Palić 2000: 210; usp. i Kršo 2018). U srpskim im gramatikama nismo našli spomena. Treba ipak istaknuti da su u stvarnoj uporabi triplete rijetke, odnosno u takvim se slučajevima obično oblik na *-ā* bez umetanja rijetko ostvaruje (Polančec, Musulin i Bošnjak Botica uskoro, Bošnjak Botica i dr. 2023).

dnojezičnim priručnicima također je opravdano stoga što taj oblik ima čvrstu dijalektnu bazu u hrvatskim novoštokavskim govorima.

5.4. Učvršćivanje i dominacija nastavka *-ī* u suvremenom jeziku (standardnom i razgovornom)

Već smo ranije napisali (§1) da brojčani odnosi u suvremenom hrvatskom standardu stoje u korist nastavka *-ī*, a to je osobito slučaj u imenica koje više ne dopuštaju umetanje. Takvo je stanje neobično ako se uzme u obzir činjenica da u dijalektnoj bazi hrvatskoga standarda postoji široko rasprostranjena uporaba nastavka *-ā*.

U današnjem srpskom standardu, po svemu sudeći, prisutna je jaka konkurencija između *-ī* i drugih dvaju nastavaka te je kao i u hrvatskom nastavak *-ī* općeprihvaćena činjenica standardnoga jezika (Ivić i dr. 2007: 122; Piper i Klajn 2017: 87–88; Stanojčić 2010: 133). Zbog nedostatka empirijskih istraživanja ne možemo tvrditi da u praksi *-ī* ne dominira i u srpskom standardu kako smo tvrdili za hrvatski standard (iako se tako čini iz gore konzultiranih izvora, usp. i Kršo 2018).

U prethodnom smo odjeljku dakle razjasnili odakle potječe nastavak *-ī* u hrvatskom standardnom jeziku, ali nismo uspjeli razjasniti podrijetlo njegova širenja.

Snaga toga nastavka ogleda se u njegovu prodoru u dijalekte u kojima ga ne očekujemo. U opisu govora Bitelića kod Sinja (Ćurković 2014: 160–161) nalazimo spomen tek četiriju riječi s nastavkom *-ī* (*bajka*, *bunda*, *majka*, *kletva*), ali primjećuje se da dvije od njih (*bajka*, *bunda*) nisu dijalektne, a slično vrijedi i za imenicu *majka* (u tom značenju primarno dolazi imenica *mati/mater*). Nadalje, Velić (2023: 101) primjećuje da u njegovim podatcima uporaba nastavka *-ī* korelira s dobi govornika (mlađi ga imaju više) te ovisi o tome jesu li govornici iz Knina ili iz jednoga od dvaju manjih mjesta koja opisuje (Vrpolje i Kninsko Polje). Govornici iz samoga Knina upotrebljavaju ga više.[51] Ovo posljednje opažanje upućuje nas na zaključak da je nastavak *-ī* prisutniji u urbanim središtima, što pak pokazuje da je taj nastavak obilježje ne samo standardnoga jezika, već i općehrvatskoga razgovornog jezika.[52]

[51] Sve ove opaske treba uzeti s rezervom jer autor ne navodi nikakve brojčane podatke, već se opažanja temelje na njegovu dojmu. Ipak ih navodimo kao potencijalni smjer budućih istraživanja.

[52] Razgovorni jezik ovdje razumijemo kao općenacionalni varijetet hrvatskoga jezika koji u svojoj osnovi ima standardni jezik, ali „bez knjiških i strogo intelektualnih elemenata“, a

Snaga se toga nastavka očituje i u njegovu širenju u razgovornom jeziku i na imenice gdje on normativno nije prihvatljiv, dakle na imenice bez suglasničkoga skupa kao u (4) te na imenice koje završavaju na skupove *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* kao u (5) (Kapović 2018).[53]

(4) *banani*, *baki*, *žabi*, *kavi*, *pivi* …

(5) *listi*, *zvijezdi*, *pisti*, *brazdi* …

Kapović (2018), osim što vezuje ovakve primjere uz nestandardnu uporabu, primjećuje da su posrijedi najčešće dvosložne riječi, često posuđenice i izrazi iz slenga. Iz vlastita iskustva ovomu možemo dodati da je velik broj primjera vezan za izraze iz svakodnevnoga života (npr. namirnice) te da je uporaba izrazito koncentrirana u Zagrebu, a nije jasno je li (organski) prisutna i drugdje.[54] Činjenica da ekspanzivnost nastavka *-ī* dijelom proizlazi iz centripetalne snage koju Zagreb ima kao glavni i najveći grad dovodi nas do toga da razmotrimo ulogu koju je u širenju *-ī* možda imao kajkavski supstrat u samom Zagrebu i njegovoj široj regiji.

5.5. Uloga kajkavskih govora i govora Zagreba u širenju nastavka *-ī*

Kao što je poznato, izvorni je govor Zagreba bio kajkavski (Šojat i dr. 1998), ali je uslijed doseljavanja stanovništva iz različitih krajeva tijekom 20. stoljeća štokaviziran praktički u potpunosti[55] te su danas najizrazitiji

koji istovremeno sadržava brojne nestandardne elemente (supstandardizme) (Brozović 2016: 385; usp. i Pasini 2018: 587–593). Ti nestandardni elementi mogu biti prisutni na cijelom hrvatskom jezičnom području ili ograničeni na pojedine regije.

[53] U praksi su ovakvi primjeri i dalje rijetki u usporedbi s oblicima na *-ā*: na to nas upućuju i korpusni podatci za imenice na *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* kao i podatci za imenice bez suglasničkoga skupa iz ankete koja je u Zagrebu provedena među govornicima različita podrijetla (29 imenica, 72 ispitanika). U anketi se pokazalo da se oblici na *-i* javljaju sporadično, i to ponajprije među govornicima iz Zagreba, Primorja i Istre te Slavonije.

[54] Podatci iz spomenute ankete (fn. 53) pokazuju da se nastavak *-i* javlja i među govornicima koji nisu iz Zagreba (Primorje i Istra, Slavonija), ali je vrlo lako moguće da je u njih to posljedica života u Zagrebu i izloženosti zagrebačkom govoru. Kod tih govornika ulogu zasigurno igra i prisutnost nastavka *-ī*, koji je posvjedočen i u čakavskim govorima, ali i u slavonskim šokačkim (staroštokavskim) govorima na mjestima gdje ga nema u standardu (za opasku o šokačkim govorima zahvaljujemo anonimnom recenzentu).

[55] Kajkavski govor Zagreba imao je dvije varijante, jednu koja se upotrebljavala u staroj jezgri te drugu koja je tipična za nekadašnju periferiju. Kada govorimo o nestanku, odnosno štokavizaciji izvorne zagrebačke kajkavštine, ona se odnosi ponajprije na govor stare grad-

ostatci kajkavskoga supstrata dinamički naglasni sustav,[56] zamjenica *kaj* te uporaba futura II. u značenju običnoga futura (usp. i Kapović 2006; Šojat i dr. 1998: 61–80). Vidjet ćemo da među očuvane kajkavske značajke vjerojatno možemo ubrojiti i nastavak *-i*[57] u G mn. imenica na suglasnički skup.

Specifičnost je Zagreba dakle njegov kajkavski supstrat te štokavština koja u mnogim elementima odstupa od standarda (usp. Hoyt 2012). Istovremeno je Zagreb najveći i glavni grad Hrvatske te jezična obilježja koja u njemu prevladavaju imaju utjecaja na općehrvatsku nestandardnu uporabu, a onda posljedično i na standard. Dvije su činjenice osobito važne za priču o preobilju u genitivu množine *e*-sklonidbe iz dvaju razloga. Kao što je to prvi istaknuo Kapović (2018), prva je činjenica raširenost nastavka *-i* u kajkavskim govorima, a druga je dinamički naglasak koji je tipičan za Zagreb.

Počnimo s genitivom množine na *-i*. Najprije treba jasno reći da ulazak nastavka *-i* u sustav sklonidbe imenica ž. r. na suglasnički skup nije posvjedočen samo u štokavskom, nego i u kajkavskom (Lončarić 1996: 103).[58] U §2 smo spomenuli da je izvorni nastavak u G. mn. *e*-sklonidbe u kajkavskom nulti nastavak. Međutim, po svemu sudeći taj se nastavak mnogo bolje čuva u imenica bez suglasničkoga skupa te nalazimo veći broj opisa u kojima je vidljivo da se u imenica na suglasnički skup izrazito preferira *-i*, npr. u Velikoj Rakovici kod Samobora (March 1981: 250), u Gornjoj Konjščini blizu Zlatara (Gudek 2013: 40) ili u Podravini (Maresić 2018: 46–49).[59] Slično vrijedi i za stare govore zagrebačkih prigradskih naselja, gdje alterniraju *-i* i *-ih* (Šojat i dr. 1998: 51–52, 184). U starom govoru zagrebačke

ske jezgre, ali i na govore velike većine nekadašnje periferije jer je ona tijekom 20. stoljeća velikim dijelom urbanizirana te su mnoga nekadašnja prigradska naselja postala urbane gradske četvrti.

[56] Dinamički je onaj naglasak u kojem izostaju i tonalne i opreke po dužini (Kapović 2023: 243–249).

[57] U ovom odjeljku ne bilježimo dužine na nastavcima *-ā* i *-ī* jer se one u govornika kakve opisujemo ovdje ne ostvaruju, niti kod govornika s dinamičkim naglaskom (koji ni inače ne poznaju kvantitativne opreke kod samoglasnika) niti kod govornika kajkavskog (jer u kajkavskom ne postoje zanaglasne dužine, Lončarić 1996: 34).

[58] Pa i u čakavskome. Tamo primjere toga nastavka nalazimo na sjeveru čakavštine (npr. Lisac 2009: 80; i posebno opširno Kalsbeek 1998: 112; usp. i iscrpni pregled u Lukežić 2015: 112–164). Općenito uzevši, isti je nastavak posvjedočen u čakavskom baš kao i u štokavskom u sporadičnim primjerima od najranijih spomenika, i to u imenica ž. r. svih tipova – sa suglasničkim skupom i bez njega (Damjanović 1984: 92–93; Lukežić 2015: 66–67).

[59] Velik broj primjera iz svih kajkavskih govora donosi i Lukežić (2015: 165–182).

gradske jezgre ne nalazimo takvu situaciju, odnosno u opisima se taj nastavak ne spominje (Magner 1966: 28).

Nastavak *-i* posvjedočen je sporadično već u kajkavskom književnom jeziku, ali obično u obliku *-ih*, kakav nalazimo i u *i*-sklonidbi (Šojat 2009: 54–55; Štebih Golub 2015: 241), što nas upućuje da je otamo i preuzet (§4 za štokavski) te da je došlo do ukriženja s nastavkom *-ih* iz pridjevske sklonidbe.[60] Važno je istaknuti da je u podlozi kajkavskoga književnog jezika upravo govor urbane jezgre Zagreba (Štebih Golub 2015: 221) zbog čega nam se čini da je navedeni nastavak ipak bio u uporabi u staroj zagrebačkoj jezgri unatoč tomu što se ne spominje u postojećim opisima.

Raširenost nastavka *-i* u kajkavskom važna je za hrvatski standard zato što se može očekivati da će u mnogim slučajevima govornici kajkavskoga pri uporabi standarda u njega prenijeti i ovaj nastavak, koji ionako u standardu već postoji. Tako se povećava broj govornika koji se pri služenju razgovornom novoštokavštinom koriste nastavkom *-i*. Nadalje, kad je riječ konkretno o Zagrebu, ista je tendencija vjerojatno odgovorna za raširenost nastavka *-i* u Zagrebu, s tom razlikom što je izvorni kajkavski govor Zagreba danas uglavnom iščezao, a zamijenila ga je zagrebačka štokavština. Bez obzira na to, vrlo je vjerojatno da je u zagrebačku štokavštinu prenesen iz kajkavskoga supstrata i nastavak *-i*.

Postavlja se pitanje prenosi li govornik kajkavskoga u svoj štokavski standard isključivo nastavak *-i* u imenica na suglasnički skup ili pak može prihvatiti i štokavske nastavke *-ā* i *-ā-ā*. Na to je teško dati jasan odgovor. Čini se da neki govornici kajkavskoga, kao i govornici s dinamičkim naglaskom iz Zagreba, uglavnom ne upotrebljavaju nastavak *-ā* bez umetanja osim sporadično, dok se oblici s umetanjem mogu javiti. Taj se zaključak temelji isključivo na korpusnim podatcima, koji pokazuju određeno čuvanje oblika na *-ā-ā*, ali vrlo malo primjera za *-ā*.[61] O razlozima zašto ovakvi govornici izbjegavaju *-ā* u imenica na suglasnički skup može se samo spekulirati. Najvjerojatniji je razlog to što se s jedne strane oblici na *-i* prenose iz supstrata, a drugi je taj što slični oblici već postoje u standardu pa dolazi do konvergencije.

[60] Za širenje nastavka *-i* u kajkavskom vjerojatno su odgovorni neki drugi mehanizmi, o čemu vidi Maresić (2018: 46–49).

[61] V. bilj. 8.

Ipak, treba istaknuti da se svi govornici kajkavskoga ne ponašaju na isti način. Prvo, spomenimo da je u nekim kajkavskim govorima raširen nastavak *-a* ili češće *-ah*. Takav je primjerice varaždinsko-ludbreški dijalekt, koji uz ovaj nastavak ima i nulti te *-i* i *-ih* (Lukežić 2015: 172, usp. i primjere u Lipljin 2013) te u starom govoru zagrebačke gradske jezgre (Magner 1966: 28).[62] Zbog toga je preciznije i pouzdanije ustvrditi da snaga nastavka *-i* ponajprije proizlazi iz konvergencije između tendencija u standardu i u dijelu govora Zagreba, a ne kajkavskog prostora kao cjeline iako pojedini kajkavski govori zacijelo doprinose toj tendenciji.[63]

Recimo i nešto o važnosti zagrebačkoga dinamičkog naglaska. Kapović (2018: 41, 42, 66–68) spekulira da je nastavak *-ā* slabiji od nastavka *-ī* u smislu razlikovnosti (usp. i Iveković 1905: 188–189). Međutim, i sam primjećuje da u govornika s dinamičkim naglaskom oba oblika genitiva (s *-a* i s *-i*) pokazuju sinkretizam (prvi s N jd., a drugi s DL jd.) pa je razlikovnost oblika na *-i* upitna. Ovakav argument također ne objašnjava zašto je govornicima i dalje prihvatljiv G mn. *žena* (unatoč širenju u oblicima poput *pivi*) kao ni to da mnogi govornici kajkavskog i dalje upotrebljavaju oblike G mn. kao što su *(pet) igračka* ili *(puno) štrudla*. Kao što primjećuje i sam Kapović, čimbenici koji mogu utjecati na odabir jednoga ili drugoga oblika vrlo su brojni i stoje u vrlo složenim odnosima te ih je potrebno promotriti oprezno. Stoga nastavak ove rasprave ostavljamo za poseban rad.

---

[62] Nastavak *-ah* vjerojatno nema veze sa štokavskim *-ā*, nego je riječ o nastavku preuzetom iz lokativa množine. To je primjer i inače raširena sinkretizma između genitiva i lokativa množine. Ipak, budući da je posvjedočen upravo u govorima dvaju najvećih kajkavskih središta (Zagreba i Varaždina), nije isključeno da se u govoru ondašnje elite javlja i pod utjecajem štokavskog.

[63] Na razlike između govornika iz Zagreba i govornika iz sjeverne Hrvatske kao i na određene posebnosti tih istih govornika upućuju i rezultati već spomenute ankete (fn. 53). Naime, u njoj se pokazuje da govornici sa sjevera Hrvatske najčešće od svih regionalnih skupina upotrebljavaju nastavak *-a* bez umetanja u imenica koje ga inače u uporabi imaju, npr. svi su govornici za imenicu *naranča* naveli oblik *naranča*, a nalazimo i Gmn. *mrkva*, *hrenovka* itd. (rezultate međutim treba uzeti sa zrnom soli jer se temelje na tek četirima ispitanicima). Na istu nas je činjenicu za govore današnje zagrebačke periferije neovisno upozorio i recenzent, na čemu mu srdačno zahvaljujemo (G mn. *igračka* umj. *igračaka* ili *igrački*). U takvim je slučajevima najvjerojatnije riječ o jednostavnom poopćenju najčešćega štokavskog nastavka *-a* umjesto kajkavskoga nultog nastavka na sve imenice bez obzira na broj suglasnika na kraju osnove: umjesto G mn. *žen* pojavljuje se Gmn. *žena* pa po tom obrascu dobivamo i G mn. *naranča*, *mrkva*, *hrenovka*, *igračka* itd.

Zaključno se može reći da je raširenost nastavka *-i* kao konkurencije nastavku *-ā* (bez epenteze i s njom) u imenica sa suglasničkim skupom vjerojatno posljedica konvergencije dviju tendencija, jedne štokavske, koja je djelovala već u vrijeme stvaranja suvremenoga standarda krajem 19. st., te druge kajkavske, koja je pospješila raširenost nastavka *-i* u govornika koji govore kajkavski i u onih koji govore nestandardne varijetete s kajkavskim supstratom. Tu se ne može dovoljno naglasiti važnost zagrebačke štokavštine zbog središnjega mjesta koje Zagreb zauzima u hrvatskom kontekstu.[64]

6. Sažetak i ograničenja iznesenog

U ovom ćemo dijelu ukratko ponoviti glavne točke u razvoju preobilja u imenica na suglasnički skup *e*-sklonidbe. Iako nedostaju izravne potvrde za neke od tvrdnji iznesenih ranije u tekstu, svejedno se može predložiti scenarij po kojem je došlo do širenja nastavka *-ī* na račun starijega formanta *-ā-ā*.

Prvi je korak u tom razvoju vrlo vjerojatno gubitak produktivnosti epenteze kod imenica *e*-sklonidbe, dijelom zbog velika broja posuđenica, dijelom zbog nestanka uvjeta u kojima je epenteza djelovala automatski uslijed pojave novoga nastavka *-ā*. Novi slučajevi epenteze prestaju nastajati, a stari se polako gube. Govornici sve više osjećaju potrebu da ih izbjegavaju te nastaju različite strategije izbjegavanja (Sims 2006).

Kao strategiju izbjegavanja oblika poput *palāmā* govornici su imali dvije mogućnosti: stariji nastavak *-ā* bez epenteze (*palmā*) te noviji nastavak *-ī* (*palmī*). Stanje koje zatječemo u (proto)standardnom jeziku 18. i 19. st. upućuje na to da odabir alternative dijelom ovisi o regiji. To potvrđuju i podatci u štokavskim organskim govorima, gdje primjećujemo izostanak nastavka *-ī* na južnoštokavskom području. S toga razloga obje opcije ulaze u standardni jezik, ali s razlikama između ranijega i starijega standarda, pri čemu se primjećuje veće isticanje nastavka *-ī* u ranijem standardu kao glavne opcije kojoj se pribjegava ako imenica ne može imati umetanje.[65]

[64] Slično ulozi koju u srpskom standardu i razgovornom jeziku igra Beograd, koji leži u zoni šumadijsko-vojvođanskoga dijalekta, a ne u zoni istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta na kojem nominalno počiva srpski standard. Za šumadijsko-vojvođanski dijalekt i inače se ističe da je odigrao važnu ulogu u formiranju suvremenoga srpskoga standarda (Brozović i Ivić 1988: 60).

[65] Iako se to ne može pouzdano utvrditi, moguće je da je isticanje nastavka *-ī* u ranom standardu posljedica prevelika oslanjanja na sjevernonovoštokavsku dijalektnu bazu iz koje

Nasuprot tomu, noviji hrvatski standard u mnogo većoj mjeri promovira nastavak *-ā* iako se prihvaća i prisutnost nastavka *-ī*. Istodobno se nastavak *-ī* prihvaća i u većine imenica koje imaju formant *-ā-ā*. U obama slučajima mnogi autori smatraju nastavak *-ī* manje normativno prihvatljivim, dok je već neko vrijeme izvjesna njegova prevlast u uporabi. Stoga hrvatski standard u načelu promovira *-ā*, ali u praksi prihvaća dominaciju nastavka *-ī*.

Dakle, najzanimljivija je činjenica da je u hrvatskom standardu – uporabno gledano – prevladao nastavak *-ī*, a slično se vjerojatno može tvrditi i u slučaju srpskoga standarda. Također se može tvrditi, na temelju podataka iz §5.3, da ulazak nastavka *-ī* u standard ima istu podlogu u obama jezicima, odnosno da se temelji na uporabi toga nastavka u organskim govorima sjevernoga dijela (novo)štokavskoga prostora.

Međutim, unatoč sličnostima među dvama standardnim jezicima, situacija u hrvatskom jeziku ima neke specifičnosti koje vrijede isključivo za hrvatski jezični prostor i po svojim je obilježjima drukčija od srpskoga standarda.

Prvo, bez obzira na dijalektnu podlogu koju ima nastavak *-ā* u imenica bez umetanja, on je u jasnom uzmaku pred nastavkom *-ī* jer se taj nastavak širi i na imenice gdje ga norma ne prihvaća (imenice na skupove *st*, *zd*, *št*, *žd*, *šč*, *šć* te imenice s jednosuglasničkim završetkom osnove). Nastavak se širi i na govore u kojima se ranije nije pojavljivao među imenicama na suglasnički skup.[66]

Drugo, mogući razlog zbog kojega se širi *-ī* nije dosad jasno bio obrađen, a tiče se položaja ovoga nastavka u kajkavskom dijalektu općenito te napose u govoru Zagreba. U §5.4 vidjeli smo da nastavak *-ī* (odnosno *-i*) ima jaku dijalektnu osnovicu u kajkavskom narječju te osobito u starom kajkavskom govoru (periferije) Zagreba (primarno u liku *-ih*), zbog čega se može pretpostaviti da je i to doprinijelo učvršćivanju toga nastavka u standardnom i razgovornom jeziku. Prema tome uloga Zagreba kao glavnoga grada i njegova stanovništva u širenju novoga G mn. postaje očigledna.

se crpi građa za vukovski projekt standardnoga jezika i istovremena zanemarivanja južnoštokavskih obilježja.

[66] Posebno je zanimljivo pitanje koliko je među mlađim govornicima s juga Hrvatske proširen nastavak *-ī*. To pitanje obrađujemo u idućem istraživanju putem ankete među srednjoškolcima s juga Hrvatske (Bošnjak Botica i dr. 2024). Preliminarni podatci pokazuju znatno širenje nastavka *-ī* i među tim govornicima iako nije došlo do njegove prevlasti.

Širenje oblika na *-ī* u literaturi se katkad vezuje uz razumljivost i jasnoću. Ipak za takvo što još nema konkretnih dokaza. Čimbenici koji mogu utjecati na odabir jednoga ili drugoga oblika vrlo su brojni i stoje u vrlo složenim odnosima. Stoga se o čimbenicima koji eventualno uvjetuju uporabu *-ī* umjesto *-ā* s epentezom i bez nje raspravlja u zasebnom radu jer bez takve analize nije moguće do kraja razumjeti širenje novijega nastavka *-ī*. Ovaj je rad pokušao iznijeti temeljne činjenice koje su važne da bi se objasnilo njegovo širenje te je prema tome tek prvi korak u većem istraživanju.

Literatura

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-XXIII* (1881–1976), JAZU, Zagreb.

Babić, Stjepan (1995) „Sorata, sorta ili sorti“, *Hrvatski jučer i danas*, Zagreb, str. 172–173.

Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko (2007) *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Barbarić, Ivan (2016) *Rječnik griško-belgradskog govora*, Crikvenica, Centar za kulturu.

Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica i dr. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb.

Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija (1997) *Hrvatska gramatika*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.

Bošnjak Botica, Tomislava (2024) *Preobilje u hrvatskoj morfologiji*. Institut za hrvatski jezik, Zagreb.

Bošnjak Botica, Tomislava; Hržica, Gordana (2016) „Overabundance in Croatian Dual-Class Verbs“, *Fluminensia*, 28, 1, Zagreb, str. 83–106.

Bošnjak Botica, Tomislava; Polančec, Jurica (uskoro) „Gramatički opis preobilja u genitivu množine imenica e-sklonidbe ženskoga roda s višesuglasničkim završetkom osnove“ [rad u postupku recenzije]

Bošnjak Botica, Tomislava; Polančec, Jurica; Musulin, Maša; Hržica, Gordana; Košutar, Sara (2023) „The Rise and Fall of Overabundance: The Case of Croatian Genitive Plural Forms“, izlaganje sa skupa *56th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, Atena, Grčka.

Bošnjak Botica, Tomislava; Polančec, Jurica; Hržica, Gordana; Košutar, Sara; Vukša Nahod, Perina (2024) „Diatopic Dimension of Overabundance: The Case of the Croatian Genitive Plural“, izlaganje sa skupa *57th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, Helsinki, Finska.

Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten (1954) *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, 2. prerađeno i nadopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.

Breu, Walter (1988) „Die Entwicklungstypen der Flexionsformen des Genitivs im Plural der slavischen Sprachen“ *Studia Indogermanica et Slavica. Festgabe für Werner Thomas zum 65. Geburtstag*, ur. Peter Kosta, München, str. 237–253.

Brozović, Dalibor (2006) „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“, *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Zagreb, str. 155–278.

Brozović, Dalibor (2016) *Jezik današnji: 1965-1968*, priredio Krešimir Mićanović, Disput, Zagreb.

Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle (1988) *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža“, Zagreb.

Budmani, Pero (1867) *Grammatica della lingua serbo-croata: Illirica*, vlast. nakl., Vienna.

Ćurković, Dijana (2014) *Govor Bitelića*, doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Damjanović, Stjepan (1984) *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Daničić, Đuro (1874) *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Državna štamparija, Beograd.

DvojBa = *Baza hrvatskih morfoloških dubleta*, dostupno na http://dublete.jezik.hr/, posjet 11. lipnja 2024.

ERHJ1 = Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka; Brozović-Rončević, Dunja. 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika. Sv. 1: A-Nj*. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

ERHJ2 = Matasović, Ranko; Ivšić Majić, Dubravka; Pronk, Tijmen (2021) *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika. Sv. 2: O-Ž*. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Farkaš Brekalo, Loretana (2013) „Štokavski hrvatski književni jezik u 18. stoljeću“, *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 3, 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bićanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, str. 163–217.

Florschütz, Josip (2002[1916]) *Gramatika hrvatskoga jezika*, pretisak izdanja iz 1916. godine, Ex libris, Zagreb.

Gudek, Vedrana (2013) *Opis govora Gornje Konjščine*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Holzer, Georg (2011) *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*, prevela Barbara Štebih Golub, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Hoyt, Alexander Douglas. 2012. *Hrvatski jezik u Zagrebu: sociolingvistički pogled*, prevela Milica Lukšić, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Iveković, Franjo (1905) „Drugi padež množine s nastavkom *î* u imenicama ženskih, koje imaju u prvom padežu jednine nastavak *a*“, *Rad JAZU* 162, str. 186–191.

Ivić, Pavle (ur.) (2007) *Srpski jezički priručnik*, 4. izd., Beogradska knjiga, Beograd.

Ivšić, Stjepan (1970) *Slavenska poredbena gramatika*, priredili Radoslav Katičić i Josip Vrana, Školska knjiga, Zagreb.

Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Jurišić, Blaž (1992[1944]) *Nacrt hrvatske slovnice. 1, Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*, priredio Dalibor Brozović, pretisak izdanja iz 1944. godine, Matica hrvatska, Zagreb.

Kalsbeek, Janneke (1998) *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, Leiden, Rodopi.

Kapović, Mate (2006) „Najnovije jezične promjene u zagrebačkom govoru“, *Kolo* 4, Zagreb, 55–69.

Kapović, Mate (2015) *Povijest hrvatske akcentuacije: fonetika*. Zagreb, Matica hrvatska, Zagreb.

Kapović, Mate (2018) „Širenje nastavka –i u genitivu množine e–deklinacije u suvremenoj štokavštini, *Suvremena lingvistika*, 44(85), Zagreb, str. 39–72.

Kapović, Mate (2020) „The Genitive Plural Ending in Proto-Indo-European and Slavic“, *Vácāmsi miśrā krṇavāmahai : proceedings of the International*

Conference of the Society for Indo-European Studies and IWoBA XII, Ljubljana 4-7 June 2019, celebrating one hundred years of Indo-European comparative linguistics at the University of Ljubljana, ur. Luka Repanšek, Harald Bichlmeier i Velizar Sadovski, Hamburg, str. 321–345.

Kapović, Mate (2023) *Uvod u fonologiju*, Sandorf, Zagreb.

Kašić, Zorka (1995) „Govor Konavala“, *Srpski dijalektološki zbornik*, 41, Beograd, str. 241–396.

Kolaković, Zrinka; Polančec, Jurica (uskoro) „Competition in The Formation of Croatian Secondary Imperfectives: A Corpus Linguistic Variationist Analysis“ [rad u postupku recenzije]

Kršo, Aida (2018) „Genitiv množine imenica ženskog roda e-vrste – norma i jezička praksa“, *Književni jezik*, Sarajevo, 29, str. 89–114.

Leskien, August (1914) *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. Teil 1: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.

Lipljin, Tomislav. 2013. *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. 2. prošireno izd. Stanek, Varaždin.

Lisac, Josip (2003) *Hrvatska dijalektologija. 1: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Lisac, Josip (2009) *Hrvatska dijalektologija. 2: Čakavsko narječje*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb.

Lončarić, Mijo (1996) *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.

Lukežić, Iva (2015) *Zajednička povijest hrvatskih narječja. [Sv.] 2: Morfologija*. Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb.

Magner, Thomas F. (1966) *A Zagreb kajkavian dialect*, Pennsylvania State University University Park.

Malić, Dragica (1992) „Imenički genitiv plurala u hrvatskim spomenicima 14. stoljeća“, *Fluminensia*, 4, 2, Rijeka, str. 67–76.

March, William J. (1981) „Kajkavian inflectional morphophonemics: an analysis of the morphology of dialects of Velika Rakovica, Virje, and Bednja“, *Rad JAZU*, 388, Zagreb, str. 237–312.

Maresić, Jela (2018) „Morfologija podravskoga kajkavskog dijalekta“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 22, Zagreb, str. 1–140.

Maretić, Tomo (1899) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Knjižara L. Hartmana, Zagreb.

Maretić, Tomo (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3., nepromijenjeno izd., Matica hrvatska, Zagreb.

Marković, Ivan (2012) *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb.

Marković, Ivan (2013), *Hrvatska morfonologija*, Disput, Zagreb.

Matasović, Ranko (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska Zagreb.

Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (2009) *Gramatika srpskog jezika za strance*. 2. prerađeno i dopunjeno izd., Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Nikolić, Berislav (1968) Tršićki govor, *Srpski dijalektološki zbornik*, 17, Beograd, str. 367–413.

Nikolić, Miroslav (ur.) (2011) *Rečnik srpskoga jezika*, izmenjeno i popravljeno izdanje, Matica srpska, Novi Sad.

Okuka, Miloš (2008) *Srpski dijalekti*, SKD Prosvjeta, Zagreb.

Panzer, Baldur (1999) *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte: Sprachstrukturen und Verwandtschaft*, 3., durchgesehene Aufl., Frankfurt am Main, Peter Lang.

Pasini, Dinka (2018) „Supstandardni varijeteti hrvatskoga jezika u 20. stoljeću", *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 5, 20. stoljeće : prvi dio*, ur. Ante Bičanić, Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Zagreb, str. 580–629.

Pavešić, Slavko (ur.) (1971) *Jezični savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb.

Peco, Asim (2007a) *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo – Bemust, Sarajevo.

Peco, Asim (2007b) *Govori zapadne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo – Bemust, Sarajevo.

Peco, Asim (2007c) *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne. Dio 2: Akcenti, oblici, tekstovi*, Bosansko filološko društvo – Bemust, Sarajevo.

Petrović, Dragoljub (1978) *Govor Banije i Korduna*, Matica srpska – Prosvjeta, Novi Sad – Zagreb.

Piper, Predrag i Ivan Klajn (2017) *Normativna gramatika srpskog jezika*, 2. izmenjeno i dopunjeno izd., Matica srpska, Novi Sad.

Polančec, Jurica (uskoro) „Croatian Genitive Plural: Multiple Endings and Their Competition“ [rad u rukopisu]

Polančec, Jurica: Musulin, Maša; Bošnjak Botica, Tomislava (uskoro) „Rječnički opis preobilja u genitivu množine imenica e-sklonidbe ženskoga roda s višesuglasničkim završetkom osnove“ [rad u postupku recenzije]

Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.

Remetić, Slobodan (1984) „Genitiv množine imenica u govorima centralne Šumadije“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 27–28, Novi Sad, str. 655–663.

Rešetar, Milan (1907) *Der štokavische Dialekt: mit zwei Karten*, A. Hölder, Beč.

RHKKJ = Barac-Grum, Vida; Brlobaš, Željka; Celinić, Anita; Čunčić, Marica; Dedaić, Mirjana; Frančić, Anđela; Franić, Ivana i dr. (1984–2017) *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, *I-XIV (a1-selanec)*, ur. Božidar Finka, Radoslav Katičić i Mira Menac-Mihalić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik, Zagreb.

Silić, Josip (1968) „Fonemska distribucija i sekundarno a u suvremenom hrvatskosrpskom književnom jeziku“, *Jezik*, 16, 4, Zagreb, str. 110–114.

Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Sims, Andrea D. (2006) „On avoidance strategies (and their potential implications for dialect loss)“, *Marginal linguistic identities: studies in Slavic contact and borderland varieties*, ur. Dieter Hubert Stern i Christian Voss, Wiesbaden, str. 245–260.

Stanojčić, Živojin (2010) *Gramatika srpskog književnog jezika*, Kreativni centar, Beograd.

Šimundić, Mate (1971) *Govor Imotske krajine i Bekije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Šojat, Antun (2009) *Kratki navuk jezičnice horvatske: jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Šojat, Antun; Barac-Grum, Vida; Kalinski, Ivan; Lončarić, Mijo; Zečević, Vesna (1998) *Zagrebački kaj: govor grada i prigradskih naselja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Štebih Golub, Barbara (2013) „Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću“, *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 3, 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante

Bićanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, str. 221–261.

Težak, Stjepko (2005[1980]) „Izbor alomorfa u genitivu množine imenica e sklonidbe“, *Između jezika i stila*, Zagreb, str. 53–73 (prerađena inačica rada objavljenoga u časopisu *Jezik* 28/1, 1980).

Thornton, Anna M. (2011) „Overabundance (Multiple Forms Realizing the Same Cell): A Non-Canonical Phenomenon in Italian Verb Morphology“, *Morphological autonomy: perspectives from Romance inflectional morphology*, ur. Martin Maiden, Oxford, str. 358–381.

Timberlake, Alan (2004) *A reference grammar of Russian*, Cambridge University Press, Cambridge.

Toporišič, Jože (2000) *Slovenska slovnica*. 4., prenovljena in razširjena izd., Obzorja, Maribor.

Turk, Marija (1992) *Fonologija hrvatskoga jezika: raspodjela fonema*, Izdavački centar Rijeka – Tiskara Varaždin, Rijeka – Varaždin.

Velić, Luka (2023) *Fonologija i morfologija novoštokavskih ikavskih govora Vrpolja, Kninskog Polja i Knina*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Vukša Nahod, Perina (2017) *Slivanjski govori: fonologija i morfologija*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Vulić, Sanja (2013) „Štokavski hrvatski književni jezik u 17. stoljeću“, *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 3, 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bićanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, str. 95–161.

Zahvala

Ovaj je rad nastao u okviru projekta Morfološko preobilje u hrvatskom jeziku, koji financira Europska unija programom NextGenerationEU (Za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih) te u okviru projekta Feast and Famine: Confronting Overabundance and Defectivity in language (AH/T002859/1).

Zahvaljujemo kolegicama na projektu Gordani Hržici, Perini Vukša Nahod i Sari Košutar, koje su sudjelovale u prikupljanju podataka kojima smo se služili u ovom radu.

SUMMARY

Jurica Polančec, Tomislava Bošnjak Botica

ON THE SPREAD OF OVERABUNDANCE IN THE GENITIVE PLURAL OF CROATIAN *e*-DECLENSION NOUNS WITH A STEM ENDING IN A CONSONANT CLUSTER

The paper sketches the origins and spread of overabundance in the genitive plural of Croatian *e*-declension nouns with a stem ending in a consonant cluster. These nouns in the genitive plural have either two or three forms (*žalba* 'complaint' has two: *žalbā/žalbī*; *pogreška* 'mistake' has three: *pogrešākā/pogreškā/pogreškī*). First, the paper addresses the emergence of the *ā* ending and the accompanying epenthesis, as well as the subsequent disappearance of the epenthesis. The central part of the paper discusses the emergence and spread of the new ending *-ī*. It is shown that in the early stages of the development of the Croatian standard language (18th and 19th centuries), this ending was already widespread, but only in the northern part of the territory where South Slavic Štokavian dialects are spoken. In the southern Štokavian dialects, it is absent, and this state of affairs is preserved almost to this day. The reasons for the increasing dominance of the suffix *-ī* in the modern language are also considered, and it is argued that this state of affairs is partly due to the prevalence of the same suffix in the South Slavic Kajkavian dialect group.

Keywords: *overabundance; genitive plural; feminine nouns; Štokavian dialect; Kajkavian dialect*

III

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.11

Marija-Ana Dürrigl

O POKAJANJU, SVETOJ MARGARITI I ĐAVLU – TEKST SPECIFIČNE KOMPOZICIJE U *GRŠKOVIĆEVU ZBORNIKU*

dr. sc. Marija-Ana Dürrigl, Staroslavenski institut
duerrigl@stin.hr *orcid.org/0000-0002-7715-1953*

izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42.09-97
003.349.1
rukopis primljen: 13. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 20. lipnja 2024.

U radu se analiziraju kompozicijske i motivske odrednice moralnopoučnoga teksta iz hrvatskoglagoljskoga Gršković*eva* zbornika *iz 16. stoljeća. To je kompilacija dvaju dijelova koji su labavo povezani motivom posta i molitve. Prvi dio s izrazitim persuazivnim tonom kroz primjere biblijskih osoba i svetaca poziva na obraćenje i krepostan život. Drugi je dio oblikovan kao prijepor, odnosno pitanja i odgovori između sv. Margarite i đavla. U potonjem (pod)žanru koji je preuzet iz jedne od inačica legende o sv. Margariti, ista se poruka iskazuje* via negationis*, kroz riječi đavla. Tema i adhortacija zajedničke su većem broju glagoljskih sastava, a ovaj je tekst odabran kao zoran primjer srednjovjekovne književnosti koja se temeljila na varijaciji i kompilaciji, a ne na traženju izvornosti.*

Ključne riječi: *hrvatskoglagoljska proza; kompilacija; dekompozicija; prenje; sv. Margarita;* Gršković*ev* zbornik

1. Uvod

U hrvatskoj glagoljskoj tradiciji sačuvan je velik broj *čtenja*, *kapitula* i drugih tekstova koji se svrstavaju u opsežnu amorfnu skupinu *moralnopoučne proze* (usp. Fališevac 1980: 73–87 i 148–151; Hercigonja 1975: 387–394).[1] Neki od njih djeluju poput pučke teologije (odnosno, nisu doslovni prijevodi učenih teoloških djela) i nemaju izrazite književne kvalitete. No, i takvi sastavi mogu biti zanimljivi jer ukazuju na neke odlike glagoljske čitateljske zajednice (Radošević, Dürrigl 2020).

Tekst *Ot pokaêniê grihov'* odabran je zbog svoje specifične kompozicije, kao ogledan primjer fenomena (i postupka) karakterističnih za srednjovjekovnu književnost (i pismenost), a to su *dekompozicija*, *kompilativnost* i *mouvance*. U usporedbi (ili suprotnosti) prema novovjekovnim književnostima, srednjovjekovna se odlikuje otvorenošću forme, a tu je pojavu Paul Zumthor za tekstove koji se doimaju „nestabilnima" nazvao *mouvance* (Zumthor 1972; 1987), što se može prevesti sa *pokretljivost*. Tijekom dužega vremena tekstovi bivaju usmeno prenošeni pa zapisivani, i u toj međuigri dolazi do pojave brojnih mijena i preradbi. U ovoj analizi međutim ne mislimo samo na izvorni pojam (bitno povezan u usmenošću i pamćenjem) što ga rabi Zumthor već i na preoblikovanja teksta u raznim kontekstima (usp. Root 2020), za različite čitateljske zajednice. Mary Carruthers u svoja promišljanja uvodi pojam *dekompozicije,* što je postupak adaptacije i intervencije u zapisani tekst u procesu njegova usvajanja i promišljanja (usp. Carruthers 1992). To pak uvjetuje posljedičnu *rekompoziciju;* oboje su tipična načela u oblikovanju srednjovjekovnih tekstova, kao i s njima povezana kreativnost po načelu kompilativnosti i varijacije. O tome su napisane brojne studije, a prepoznatljiva je i u hrvatskoglagoljskoj književnosti.[2]

[1] Tematsko-sadržajno, oblikovno, funkcionalno grupiranje tekstova u skupine nameće se kao nužnost ako ni zbog čega onda barem zbog nastojanja oko unošenja preglednosti u korpus, ali svaki pristup kod takvoga sistematiziranja ima nedostataka. Ili, kako naglašava Nancy Bradbury, većina je suvremenih istraživača složna u mišljenju kako je za srednji vijek karakteristična žanrovska fluidnost, pa se u izučavanju tekstova valja opirati krutoj taksonomiji (usp Bradbury 2015: 56). Međutim, i u takvoj se produkciji mogu razaznati granice onoga što i dalje zovemo žanrovima (Butterfield 1990), jer kad tih granica (i razlika među žanrovima) ne bi bilo, ne bismo mogli govoriti ni o miješanju i (ili) otvorenosti forme. Ovo se potonje nerijetko navodi kao temeljna značajka srednjovjekovne književnosti uopće.

[2] Usp. npr. Carruthers 1992; za hrvatskoglagoljsku književnost Dürrigl 2007; Dürrigl 2010; Štrkalj Despot 2010; Radošević 2017. Nadalje: „U glagoljskim zbornicima nalazimo tekstove koji predstavljaju prijepise već kompiliranih tekstova i tekstove za koje s većom

U *Grškovićevu zborniku* iz druge polovice 16. stoljeća (dalje u tekstu **C Grš**), za koji se pretpostavlja da je nastao u Istri, a jedno se vrijeme nalazio u Vrbniku (Reinhart 2010: 670), zapisan je moralnopoučan tekst pod naslovom *Ot pokaênie grihov'* (fol. 126 v–129 v).[3] Paralelan je tekst zapisan u *Berčićevu zborniku* iz 15. stoljeća s Dugoga otoka (dalje u tekstu **C Bč**). Među tim tekstovima usprkos velikoj sličnosti ima i znatnijih razlika koje onemogućuju da se tekstovi objavljuju kritički na način, primjerice, brevijarskih legendarnih tekstova. Budući da je cjelovit tekst iz C Bč već objelodanjen (Vialova 2016; usp. recenziju Reinhart 2019), ovdje će biti objavljen tekst iz C Grš. Filijacijska veza među tim dvama rukopisima nije uspostavljena, pa će neka pitanja nužno ostati otvorena.[4] U obje je inačice promatranoga teksta na (temeljnu) pouku o pokori kroz post, molitvu i dobra djela dodan prijepor Margarite i đavla, kao specifičan egzempl i amplifikacija poruke.[5] U

vjerojatnošću možemo reći kako su nastali pisarevim kombiniranjem ranije poznatih djela." – Radošević 2017: 51.

[3] U zborniku su zapisani raznovrsni tekstovi, npr. apokrifna djela apostolska, legendarno-hagiografski tekstovi, vizija, te poučni sastavi kao npr. *Cvijet kreposti* – usp. opis rukopisa Štefanić 1970: 40–45. Ako se pogleda položaj u rukopisu, može se reći da ovaj tekst dolazi zajedno s drugim vjerskim poučnim sadržajima (npr. o deset zapovijedi, o Crkvi, tu su i homiletski sastavi s ubačenim egzemplima o svećeničkom pozivu i sl.). U tom bi smislu bilo zanimljivo proučiti rukopis/zbornik kao „makrotekst" ili osvrnuti se na pogled pisara-prevoditelja (redaktora? uvezivača?) u odnosu na knjigu/rukopis kao cjelinu. Kompilativnost kao opća značajka većeg broja srednjovjekovnih knjiga/djela dozvoljava da se govori o „književnosti kompilacija"; ta je odrednica važna jer pokazuje kako su se autori odnosili prema autoritetima, ali su ih istovremeno na neki način i stvarali (v. Ceulemans, De Leemans 2015: 16). U usporedbi s C Grš, stariji C Bč sadržajno i žanrovski nešto je bogatiji (usp. opis u Vialova 2016: 28–31.

[4] Johannes Reinhart za tekst u C Bč pretpostavlja kako je preveden s latinskoga (Reinhart 2019: 464), pa se isto može odnositi na inačicu u C Grš. Postoje i mišljenja kako su razlike u inačicama tekstova posljedica usmenoga prenošenja i pisanja po pamćenju, ali kako nastaju i zbog složenoga procesa tekstualizacije i postupaka stilizacije (v. DuBois 2012), što u ovom slučaju nije moguće nedvojbeno dokazati.

[5] Legenda o sv. Margareti (Marini) bila je iznimno popularna a i rano filološki proučavana, usp. npr. pregled vernakularnih zapadnih verzija u Spencer 1989. Legenda je tijekom srednjega vijeka bila zapisivana u brojnim inačicama na latinskom i na narodnim jezicima. Našla je svoje mjesto u *Zlatnoj legendi* J. de Voragine, u *Speculum historiale* V. iz Beauvaisa, a obrađivana je i u okviru brojnih propovijedi. Pritom je svetičina borba sa zmajem smatrana problematičnom, ali je ta epizoda ipak mogla prenositi praktičnu pouku za vjernike (usp. Bledsoe 2013a). U jednom hrvatskoglagoljskom poučnom tekstu koji se naslanja na verziju apokrifnoga prenja Isusa s đavlom (zapisanom u *Oxfordskom zborniku* iz 15. stoljeća) također se izdvaja sv, Margarita: *Postom' i m(o)l(it)vami s(ve)ta margarita cêla bi i ot utrobê z'mieve*

njemu se prepoznaju dva dijela: prvi dio varira općepoznate motive iz kršćanske moralke, dok je drugi dio preuzet iz hagiografske tradicije, tj. iz legende o sv. Margariti.

2. Tekst iz *Gršković̀eva zbornika*

Motiv posta i molitve[6] ali i motiv prijepora sv. Margarite i đavla, mogu se uklapati u različite nadređene tekstne cjeline (usp. Dürrigl 2019b).[7] Pritom dolazi do *miješanja vrsta/žanrova i modusa;* ne samo da se miješaju poučni modus i dijalog, već se dijaloški dio u C Grš može sagledavati kao amalgam prenja/sukoba/disputacije i oblika pitanja i odgovora, što osim poučnosti nosi i trag performativnosti.

Tekst glasi:

(fol. 126v) *Ot pokaêniê grihov' čti razumno*

Podvignimo se bratiê da ne tegnemo v mirilih' naših' zlobu našu ere ako zloba naša ako imala e(stь) ona veliku tegotu ima v sebi togo radi dobra dela tvorimo moleĉe se G(ospo)d(i)nu Bogu G(ospodь) govorit' moleĉim se. Vele ne govorite kako ezični ipokriti. Ovo est' potribno u Boga prositi knežiê Ili vladanê ili bogataistva to vse prose neverni pa vi bratiê prosite cesarastva bož(i)ê Vist bo ot(a)c' vaš' nebeski kako prosite sih' vsih' da podvignimo se bratiê dobra dela tvoriti pokaêniem' sa slzami. Post' i molitva Iliû proroka vznese na kolesnice na nebo ognenê. Post' i molitav' nareče goniti dêvla Iliû. Post' i molitav' provede Moisiê skozi more črmnoe sa

izide (fol. 51r). Tekstovi su transliterirani prema načelima za izradu Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, što ga priprema i izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Iznimka su osobna imena koja se ovdje donose s velikim početnim slovom. Korištena je digitalizirana verzija C Grš i drugih navedenih kodeksa dostupna na intranetu *Izvori* Staroslavenskoga instituta što su ga izradili M. Čunčić, A. Magdić i Lj. Mokrović (http://izvori.stin.hr).

[6] *B(ož)e iže pravim' dari mazdi. i grêšnikomь postomь m(i)l(o)stь daeši p(o)m(i)lui m(o)leĉih te* čita se u jednoj oraciji iz *Prvoga beramskoga misala*, fol. 56a; to je još jedan primjer u kojem se post i molitva iskazuju kao put postizanja milosti i uslišanja.

[7] Taj članak tematizira post i molitvu u trima glagoljskim zbornicima prvenstveno s gledišta moralne pouke i egzemplarnosti: tko je sve bio nagrađen i tkoje sve uzor za uzdržljivost i dobra djela. Prvi dio teksta iz C Grš o postu i molitvi objavljen je u časopisu *Dicovensia* 27/3 na str. 681. U tom članku nije analizirana epizoda prijepora đavla i svetice.

sinmi Iz(drai)levimi. Post' i molitav' izvede Lota ot' Sodoma i ot' Gomora ka se podvratista. Post' i molitav' Moisiû hrabr biše kada kada na svetoi gori molaše se Gospodinu Bogu a Êrun' ravaše se s pogani. Post' i molitav' izbavi Daniela ot rova lavova. Postom' i molitvu David cesar vzraste // (127r) is propasti zem(a)lnie. I paki ga post' i molilitva [sic!] va višni Erusolim' vavede i učini ga biti načelnika peniû pravadnim'. Post' i molitva Pavla ap(usto)la stvori pohoditi vse muke i vidi žitak' pravadnih'. Post' i molitva bi na preprenie dêvlu kada H(rstь) posti se .k. (=40) dnni i .k. (=40) noĉi. Postom' i molotvoû [sic!] odoliše ap(usto)li cesarom' idolskim' i obratiše pl(ь)k' v službu Božiû. Post' i molitav' biše moĉ' mučenikom' i kripost' Post' i molitva izbavi tri otroki ot peĉi oganne. Post' i molitav' dobro oružie i kripko e(stь) protivu dêvlû [sic!] gubitelu dušam' našim' I vsaki čl(ovê)k' ki čini dêvla dela oblastan' e(stь) dêval živiti v nem'. I misal mu prevraĉa i srce mu okamenit' ot puti pravadnago hoti obresti sebi družbu i vpelati v muku vičnu kadi e(stь) plač' i skržat' zubom' tuga veliê i vzdihaniê kadi goreĉ' ne izgoriši I tlie (?) ne istlieši tada bi se rad' vzvratil' simo na žizan' ov' suetni na pokaênie. Ako bi vsega svita blago imel to vse ubozim' razdal' a sam' bi se re// (127v) kal' k zemli pribit kl(u)či (?) kako bi ni pil' ni il' na ûže po semrti toga nist. Zato bratiê ne stvorimo pohoti pltaiskih' da ne pogubimo vičnoga s(vê)ta. Um č(lovêča)ski ne more ispovidati ni razumiti te dobrote. Poĉeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i tečeniem' k crikvam' egda klirici zvonet' ne budem' leni vstati na molitvu. Va t' čas' molitveneno [sic!] vrime vstati vsakomu človiku na molitvu ki e priel' s(ve)to krĉenie. Tada dêv(a)l' posilaet' na sini tegotnie duhi svoe stiskati oči nih'. I srca im' smuĉati i ne počivaût' ot nih' da ne vstaût' na ûtrnû va vrime I to bratiê ne kasnimo kada udri zvon' ako imaš' san' tegotni znamenai se križem' i vstani na ûtrnû na uru prvu i drugu i tretu i šestu i devetu na večernû i na kumplet'. Ako sam' knige ne umiš' poslušai onih' ki umiû duhovna peniê polagaûĉe na srcih' vaših'. dokle poe se ûtrna poslušai. Da nam' est' hvaliti B(og)a sedam' krat' na dan' budem' dostoini molitvam' // (128r) ego Ako li v crikvi ino misle o druzih blazne one poslušaû šteniê prokleti su ot' .ž. (=7) česti prvo ot g(ospod)a .b. (=2) ot prestola ego treto ot' matere ego .v. (=4) ot' ap(usto)l' ego .d. (=5) ot' prorok' ego .e. (=6) ot' mučenik' ego .ž. (=7) ot' div' ego I za te (?) strah' b(o)

ži v' sr(dь)cih' svoih' Poslušaite Davida cesara v saltiri govorecâa. Služite g(ospode)vê sa strahom' i s trepetom raduite se emu. Razumiite bratiê kako leta vaša minuût' dni miniût' kako i sen' I kako cvet' ki kako za ûtra procvate a k večeru uvenet' tako e(stь) kratak' život' naš' ako sto let' ili vecê živemo to e kako niče Primimo strah' Boži postom' i molitvoû Almužno daûče ničim. Almužno gasit' grihe kako voda ogan'. Postom' i molitvoû oblast' dana bi b(la)ž(e)nomu Mikuli pomoćnik' est' vsakomu čl(ovêk)u k(om)u veruûcumu v Boga v bedah' i v pečaleh' tomu bude kako oral' bistri na pomoć'. Post' i molitva bê pomoć' b(la)ženomu Garguru na razum' knižni rimskoga stola pape. I mnogo knig' napisav' posla e po zemli. Post' i molitva priê bl(až)enago Benedita uzida grad' protivu dêvlu. I nače v nem prebivati s rodom' svoim'. I reče ne prestaite služeče // (128v) Gospodinu Bogu. Da primete vinac' ukrašeni vse dni života vašega. Reče b(la)ženi Benedit az othoû ot' žizni sie k B(og)u na život' vični. Postom' i molitvoû priêta bi grišnica ka slzami umi nozi g(ospo)dni. I svoimi vlasi otr' i bi očićena ot' grihov'. Postom' i molitvoû s(ve)ta Margarita bi oružena proti dêvlu zmiû kada û prožre zmii raspade se ob noi a ona cela bi svetoû molitvoû. I opet pokusi se dêval' hote ei strah' dati da bi B(og)u ne služila. I vidivši s(ve)ta Margarita i dviže se na n'. I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dêval' tužiti govore koliko pobien bih' divu. I koliku muku imam' mnogie otvratih' ot' službi Božie. A edna diva preodoli mi. I nače dêval' moliti se b(la)ženoi Margariti govore b(la)ž(e)na Margarito popusti me malo klenu se tebi da do Sudnega dne ne pridu totu kadi bude ime tvoe pisano. I kak vsim' ki ime tvoe propovidaût'. Reče že b(la)ž(e)na Margarita. kto su služiteli tvoi I reče dêval' Poslušai // (129r) raba Božia da ti povim' gdo su služiteli moi i svêtnici. Reče Margarita kako dêvle ime Božie nareši otstupniče ot' milosti ego. Reče dêval odkle otstupih' ot' milos'ti ego hotih' starii emu biti. Odatle osuen' esam' sa vsimi slugami moimi v muku vičnu. I ne počinu preiskue družini zavistiû ne mogu gledati č(lovê)ka B(og)u. služeča dan' noć' ne počiû hote otvratiti i ot' B(og)a. I reče s(ve)ta Margarita kto su bratiê tvoê: Dêval' reče bratiê moê i sestri o kih' se raduû an(ĵ)eli moi Prvo rodivše dicu otai udavlaût' materi i oci nih' to su to su [sic!] bratiê i sestri mani. Drugo ki v molstiri stoeć' blud' stvoret' I obećaû se

H(rьst)u služiti i otvrgu se ot' nego I sami se osudiše. I pridu sa mnu v muku vičnu. Treto ubiice ubiêûĉe drug' druga i ne pokaû se. Četrto prerot'nici i lažnici ki istini ne govoret'. to su bratiê moê. Peto bludnici krivi. šesto su bratiê moê ko gredu ot' svoih' žen' ka inim' v blud'. I ženi takoe činiĉe. Sedmo razboinici I potvornici to su služiteli moi. Osmo sut' bratiê moê piĉalnici i plešuĉe rukami. metuĉe se to sami zovu me i ê uslišu e// (129v) I veselu se š nimi. Deveto krivi sud'ci i svedoci krivi to su su (!) bratiê moê. Deseto opivše se bluût'. .aï. (=11) stvarnice i svadnici i klevetnici .bï. (=12) ki celivaût se s bludnicami bludet'. To su bratiê moê. I reče Margarita dêvlu to .bï. (=12) roda načtal' esi ki ti služet' I reče dêval' zane ki rodi se ot' divi Marie imi .bï. (=12) učenika svoê I az' učinih' raspeti ego. Kada hoêše po zemli mani veliku pakost' tvoraše. I zato izabrah' e služiti mni. I reče s(ve)ta Margarita dêvlu to vsi li ti poidu s tobu v muku vičnu. I reče dêval ki se obrate na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne poidu sa mnu va osuenie vično. Reče dêval povidah ti vse divo Krstova tu ne pridu kadi budu imena tvoê pisana Mučivši ga s(ve)ta Margarita i pusti ga. Razumiite bratiê kako i dêval' hvali post' i molitav'. Zato obratimo se na post' i na molitav' Postom' i molitvoû vse svete divi obl(ê)koše se v rizi beli i bračnie Postom' i molitvoû prosvatiše se lica kako sviĉa goruĉa AMEN

3. Cjelina teksta kao kompilacija

Na ovaj je sastav u C Grš moguće primijeniti termin iz stare farmacije, jer je tekst kao cjelina *compositum*. On zrcali postupak *com-ponere*, on je sastavljen od razloživih, ali međusobno povezanih cjelina. *Intentio auctoris* može se razaznati u poučnim dijelovima, a ona se djelomično oživljava umetanjem dijaloga Margarite i đavla kroz oblik pitanja i odgovora. U tom bi smislu to (malo) prenje moglo djelovati kao egzempl,[8] osobito stoga što je riječ o iznimnom svetačkom čudu, tj. pobjedi mučenice nad zmajem/đavlom. Potpuno istovjetnoga prenja u zborničkoj niti u brevijarskoj verziji legende nema, odnosno izostaju pitanja i odgovori o đavoljim sljedbenicima. Iščitavanje sastava u C Grš, dakle, s jedne strane pokazuje kako je riječ o *re-kompoziciji* različitih odsječaka, tj. njihova slaganja u novu cjelinu, a s

[8] Opširnije o egzemplima usp. Radošević, Dürrigl 2021, s iscrpnom literaturom.

druge je strane jedinstven primjer da se *malo prenje* (Dürrigl 1996) poput kakva „pojačajnog pomagala" koristi na kraju teksta. To se čini s ciljem oblikovanja karaktera osobe (usp. Vitz 2005), odnosno „pounutrašnjenja" vrijednosti koje tekst prenosi, bilo kroz riječi pripovjedača, bilo kroz riječi likova. Emocije koje se spominju ili se nagoviještaju u tekstu (npr. treba reagirati *sa slzami*) pokretač su ne samo afektivnoga, već i kognitivnoga odgovora (*response*) primatelja: čuđenje, udivljenje, ganuće, identifikacija s grešnicima, strah kao (samo)spoznaja grešnosti – sve to olakšava razumijevanje, shvaćanje posljedica određenih obrazaca ponašanja i potrebe za promjenom.

Upravo zato naslov u C Grš poziva: *čti razumno*, što treba usmjeriti pažnju čitatelja (da čita s razumijevanjem), ali možda i da se čita naglas (kazuje) razumljivo, jasno, jer se govori nekome, publici koja od čuvenoga treba imati duhovnu i moralnu „korist". Dvodijelni se sastav uvjetno može podijeliti u tematsko-oblikovna potpoglavlja, što je u C Grš naglašeno i marginalnim zapisima: *čti ku moĉ' ima post i molitav',* te *čti ku moĉ ima s(ve)ta Margarita*. Nije poznato tko je upisao te specifične glose, vjerojatno pisar, a možda i koji kasniji vlasnik. To su signali aktivnoga čitanja kroz dulje vrijeme, kao i svojevrsna interpretacija zapisanoga teksta (usp. Radošević, Dürrigl 2020). Osim što ukazuju na sadržaj teksta koji je zapisan, marginalije imaju i evokativan značaj, ali i apelativan, u uporabi imperativa *čti*.[9] Naglasak je na *moći*: s jedne strane, post i molitva imaju (daju?) moć za izbjegavanje grijeha i postizanje dobra;[10] Margarita pak ima moć da pobijedi đavla – tamo gdje je njezino ime napisano (kao neki apotropej ili amulet), đavao je nemoćan.

Tri se dijela razabiru u cjelini teksta.

[9] Takvih kratkih zapisa u C Grš nema mnogo i pretpostavljamo da ih je pisala ista ruka, npr. na fol. 15v *od antikarsta*, fol. 81r *čti ku moĉ ima s(ve)ta misa*, fol. 125v *od grišnoga* (slabo čitljivo), na fol. 132 v i fol. 136r slični su zapisi *čti ku moĉ ima redovnik*. Dakle, to nisu strogo uzevši sadržajni, tematski signali već ukazuju na nešto egzemplarno i ono što može imati *moć* u smislu da promijeni život.

[10] Usp. nazore u nekim regulama i uputama, ne samo za redovnike, nego i laike u Archetti 2023.

a) Božji ugodnici koji poste i mole

Nakon početnoga apela o odbacivanju poganskih[11] običaja slijedi nabrajanje primjera biblijskih osoba kako bi djelovanje na primatelje bilo učinkovitije; to je pojačavanje pouke kroz oprimjerivanje. Nabrojeni su: Ilija, Mojsije, David, tri mladića u ognju; Danijel, Lot, sveti apostoli i mučenici; sveti Pavao je postom i molitvom imao viziju.[12] Neizostavno se navodi i Kristov post u pustinji, te tri sveca: Nikola, Benedikt i Grgur Veliki, a naposljetku bezimena grešnica i sv. Margarita.[13] Kao poveznica sa sljedećim odsječkom može se shvatiti tvrdnja-upozorenje: *Post' i molitav' dobro oružie i kripko e(stь) protivu dêvlû gubitelu dušam' našim' I vsaki čl(ovê)k' ki čini dêvla dela oblastan' e(stь) dêval živiti v nem'*.[14] Tu se prvi puta spominje đavao.

b) Poziv na obraćenje; poticaji na vrlinu, na pobožan život (s primjerom triju svetaca)

Redaju se zatim apeli, savjeti, primjeri đavlova djelovanja, gnome, opća mjesta, poredbe iz prirode i svakodnevnoga života, upozorenje na konačnu kaznu u paklu, uz biblijske parafraze.[15] Zatim slijedi na sedam (!) ispravnih osjećaja i misli, pa opomena protiv lijenosti (kad valja ići jutrom na misu),

---

[11] Izraz „poganski" koristimo u značenju kakvom se koristio u srednjovjekovnim tekstovima, ali bez vrijednosnih konotacija.

[12] Poseban dar koji je apostol Pavao zadobio postom jest viđenje drugoga svijeta, razrađeno u popularnom apokrifu *Pavlovoj viziji*. Kraća verzija toga apokrifa zapisana je na fol. 24v–28v u C Grš.

[13] U verziji u C Bč (fol. 2r –4r) spominju se Ilija, apostoli, tri mladića u ognjenoj peći, sv. Nikola, Benedikt i Grgur Veliki, raskajana bezimena grešnica i sv. Margarita. U nabrajanju dobrobiti posta i molitve dodanome na apokrifno prenje Isusa s đavlom u *Oxfordskom zborniku* (fol. 50b–51a) navedeni su Krist, Mojsije, Lot, Abraham, Noa, Izak, Josip Prekrasni, Danijel, Suzana, Ilija, Joakim i Ana, David, Itaj (?), Ivan apostol, sv. Tekla, sv. Margareta i sv. Elizabeta, sveti oci, monasi i pustinjaci. – Usp. Dürrigl 2019b. Raspoznaje se da su prevoditelji/prerađivači pisali i po sjećanju, te da su mogli po vlastitu izboru „dodati" ili „oduzeti" koju osobu iz nabrajanja. Dakle svaki je pisar iz mnoštva odabrao one egzemplare koje je smatrao prikladnima i uvjerljivima, poticajnima.

[14] Ta poveznica u C Bč glasi: *Maše i postь i m(o)l(i)tve d(obro) e(stь) i krep'ko oružie prot(i)vu d'êvlu gubitelû d(u)š(a)mь n(a)š(i)mь* (fol. 2r).

[15] Primjerice: ***Primimo** strah' Boži postom' i molitvoû Almužno daûče ničim. Almužno gasit' grihe kako voda ogan'* Poredba kako milostinja gasi vatru poput vode pripisana je u jednom mirakulu u C Grš svetomu Ambroziju, premda ta atribucija nije neupitna (usp. Reinhart 2010: 678). Pa ipak, vrijedno je ukazati na činjenicu da se ista poredba (kao opće mjesto) pojavljuje barem dvaput u istom zborniku. Valja spomenuti kako je u inačici u C Bč pisar/prevoditelj uporabio

upozorenje protiv nesabranosti u crkvi (tijekom svete službe), te poziv na strah Božji. Sve to nema neki prepoznatljiv plan ili unaprijed promišljenu shemu. No, na neke od njih vratit će se đavao u svojem monologu. Kao prijelaz na drugi dio kaže se: *Postom' i molitvoû s(ve)ta Margarita bi oružena proti dêvlu zmiû kada û prožre zmii raspade se ob noi a ona cela bi svetoû molitvoû*. Uzbudljiva scena iz hagiografije ovdje je svedena tek na evokaciju čime se „otvara scena" za dijalog sa đavlom.[16]

c) Prenje sv. Margarite s đavlom

U tom se dijelu pojavljuju dva lika, sv. Margarita i đavao, koji kroz svoj prijepor trebaju izazvati iznenađenje, ganuće i strahopoštovanje. Riječ je o pitanjima i odgovorima, s nabrajanjem skupina grešnika i obećanjem pomoći onima koji se obrate – opće mjesto u brojnim tekstovima ovdje odjenuto u dijalog. Međutim, u razgovoru se ne ostvaruje izrazitija dramatizacija, treba tek preoblikovati poticaj na pokajanje: *Razumite bratiê kako i dêval' hvali post' i molitav'. Zato obratimo se na post' i na molitav'.* Ovdje smo cjelinu razložili u tri odsječka, međutim po načelu opozicije dobro – zlo i po vrsnoj pripadnosti odlomaka/odsječaka ona se može podijeliti i u dva veća razmjerno koherentna dijela.

4. Opća mjesta i kompilativnost

Usprkos Reinhartovoj pretpostavci o postojanju latinskoga predloška za C Bč, složena motivska situacija teksta u C Grš ipak ostavlja pitanje o pri/povijesti samoga teksta, odnosno o redakcijama ili inačicama koje nisu sačuvane. Tako Hercigonja piše: „S obzirom na kratkoću ulomka Margaretine pasije što je unijeta u 'slovo' *Gršković*eva *zbornika* teško je odrediti da li je ovako pojačan prikaz izravnog sukoba Margarete i sile zla samo posljedak kreativnosti glagoljaškog pisca ovog 'slova' koji – znajući za obje varijante – sjedinjuje ih radi postizanja što snažnijeg dojma na slušateljstvo ili je to indikacija postojanje još jedne redakcije legende" (Hercigonja 1987: 36).[17]

drugo lice: ***primite*** *s'trahь B(o)ži*. Spomenute usporedbe djeluju kao poslovice, što može biti još jedan „umetnut" (*embedded*) mali žanr u cjelinu teksta. – usp. Bradbury 2015.

[16] Motiv moći je i variranje motiva oružja: *dobro oružie* je ono kojim svetica *bi oružena*. A to su odricanje od tjelesnosti, osobna svijest o grijehu/grešnosti i očuvanje čistoće. – Usp. Bledsoe 2013b.

[17] Valja upozoriti i na izraz *slušateljstvo,* jer autor pretpostavlja da je ovako zapisan tekst bio namijenjen čitanju naglas. Hercigonja ne spominje inačicu iz C Bč, pa se tako problema-

4.1. Prvi dio: post i molitva, dobra djela svetih osoba – pozitivni primjeri, poticaji

Primjeri svetih osoba kojima su post i molitva učinili znatna dobra imaju funkciju oslikavanja i potvrđivanja kroz primjere, što potiče na divljenje. To se u drugom dijelu teksta izvrće, jer se kroz usta đavla „uči" o tome što je prihvatljivo – upravo *ne* ono što on hvali i čime se diči. Pritom je zanimljivo kako su u početnim dijelovima i na samome kraju u većoj mjeri prisutni *poticaji*, a manje *zastrašivanje*.[18] Važna su dva simbolična glagola kretanja: *podizanje* i *obraćenje*. Ishodište tomu jest spoznaja da smo pali: ***podvignimo se*** *bratiê dobra dela tvoriti pokaêniem' sa slzami*. Na kraju je pak iskazan glavni poticaj: *Zato* ***obratimo se*** *na post' i na molitav'*. To je krug oko cjeline teksta koji je upravljen pojedincima, ali i zajednici. Unutar toga prstena smješteni su, dakle, pouka, poticaj, upozorenje, kao i hagiografski odlomak s malim prenjem. Sve potiče da se korača ispravnim putevima, popločenima vrlinama i dobrim djelima: *Počeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i tečeniem' k crikvam'*. Želja je potaknuti na *disciplinu* – tako se može postati Kristov *discipulus*. Život je predstavljen kao borba, a autor kao najsnažnije *oružje* navodi post i molitvu, njome je, kao rekosmo djevica-mučenica Margarita *oružna* protiv zla. Svi su sveci kao Božji izabranici otporni na đavolje napasti i iskušenja (Delfin 1989: 591), ali Zlo je stalno prisutno i valja mu se (pokušavati) oduprijeti.

U posebnom se odsječku prvoga dijela sastava u C Grš ističe trijada svetaca, a uz svakoga je poseban (simboličan) motiv. Sveti je Mikula postom i molitvom razvio vrlinu da pomaže potrebitima, poput hitroga orla.[19] Sveti Grgur je postom i molitvama postigao sposobnost da teološko znanje oblikuje riječima u knjige i ostavi ga naraštajima, a sveti Benedikt je disciplinu, uredan život i molitve oblikovao u pravilo, u redovnički načina života: *uzida*

tika mijena, prilagodbi i uzimanja iz mogućih predložaka dodatno usložnjuje. Vratimo li se na *slušateljastvo,* valja se sjetiti i primjedbe Evelyn Vitz: "Salvation comes through hearing" – Vitz 2005: 22 (spas dolazi kroz slušanje).

[18] Zato tekst kao cjelina pruža nadu, ali i svojevrstan užitak za primatelja u smislu ganuća – usp. Griffiths 1999: 42. Taj će učinak u većoj mjeri biti postignut pripovjednim tekstovima ili stihovima, ali i propovjedni, pastoralni tekstovi oblikovani su često tako da i temom i retoričkim pomagalima potaknu aktivan odgovor publike.

[19] Taj je detalj preuzet iz bestijarske tradicije ili iz alegorijskih prikaza vrlina, gdje je orao često oličenje darežljivosti i širokogrudnosti. O simbolici orla usp. Zaradija Kiš, Šimić 2020: 116–117.

grad' protivu dêvlu. I nače v nem prebivati s rodom' svoim' (usp. Dürrigl 2019a: 681). Tu se spominje riječ *rod'* koja će kasnije imati važnu ulogu u prenju.[20] U trima se svecima ostvaruje benediktinsko načelo *ora et labora et lege*: Mikula bi bio primjer za *labora* (činiti dobra djela), Benedikt za *ora* (moliti, mudrost), a Grgur za *lege* (čitanje, znanje, mudrost).

4.2. Drugi dio: prenje Margarite s đavlom; pitanja i odgovori

Prepiranje sv. Margarite i đavla sažeto je na nekoliko pitanja i odgovora. Otvara se varijacijom motiva iz svetičine pasije: *I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dêval' tužiti*. No, taj sukob ubrzo će prijeći u kratka pitanja i dulje odgovore. To su opća mjesta iz bogate srednjovjekovne (latinske i vernakularne) književnosti prepiranja/debata. (Mizan)scena sukoba stoljećima je obrađivana (usp. Draelants 2015), od hagiografskih čitanja u liturgijskim knjigama, preko opsežnijih, inačica legende, do dramskoga prikazanja.[21] Položaj likova u C Grš sličan je u većem broju djela pa se može govoriti o intermedijalnosti i intervizualnosti (hagiografija, likovne umjetnosti i dr.): svetica ili svetac stoji na vratu đavla ili zmaja.[22] Iz jedne dakle od brojnih europskih verzija[23] legende odabran je prijepor svetice s đavlom, koji umjesto u pravi, dramati-

[20] O uzimanju motiva ili citata iz raznih izvora – o prepisivanju ili pisanju po pamćenju – svjedoči i podrobnost vezana uz ovoga svetoga čovjeka. Naime, iz njegove je legende preuzeto njegovo obraćanje subraći, a koje ovdje nema izrazitu kauzalnost: *Reče b(la)ženi Benedit az othoû ot' žizni sie k B(og)u na život' vični.*

[21] Osim u hrvatskoglagoljskom *Dabarskom brevijaru*, legenda o djevici-mučenici Margareti zabilježena je i u zbornicima različitoga sadržaja (u *Pariškom zborniku* iz 1375. i u *Oxfordskom zborniku* iz 15. stoljeća) koji slijede drukčiji latinski predložak, a veoma oštećen tekst pasije sačuvan je već u tzv. *Pazinskim fragmentima* s početka 14. st. Cjelovit najstariji tekst iz *Pariškoga zbornika* (fol. 266r–280v) objavila je Badurina Stipčević 2016: 14–21. Ta je verzija najstariji tekstni izvor za ostale sačuvane pasije u hrvatskim kodeksima (Badurina Stipčević 2023: 185). Hercigonja je zborničku verziju legende o sv. Margariti svrstao među ostvarenja koja „strukturiranošću kompozicije, razvijenošću fabularnoga zbivanja, likovima i motivikom predstavljaju više od standardnog 'žitija' ili pasije i približavaju se pripovijesti ili romanu" (Hercigonja 1975: 273). Detaljno o tekstološkim poveznicama ali i razlikama među hrvatskoglagoljskim verzijama legende i njihovu odnosu prema dosad neistraženom latinskom predlošku, te o kraćoj brevijarskoj legendi koja se oslanja opet na drukčiji latinski predložak vidi u: Petrović, Mihaljević 2013., te Badurina Stipčević 2016 i 2019.

[22] Od svetaca najčešće sv. Mihovil, pa zatim sv. Juraj i sv. Margareta stoje tako. Minijatura na fol. 171d *Hrvojeva misala* pak pokazuje sveticu s palminom granom u desnoj ruci, a lijevu kao da je spustila prema čudovištu (đavao, zmaj) koje u rumenoj vatri leži njoj pod nogama.

[23] Usp. Dresvina 2019 i 2012; Hercigonja 1987.

čan sraz prelazi u smireniji oblik (žanr?) pitanja i odgovora. Đavao poput kakva učitelja, a ne kao zlo biće iz sfere transcendentnoga, nabraja 12 skupina grešnika, tj. 12 grijeha što vode u vječnu propast. To su: čedomorci (što je povezano s bludom), oni koji puteno griješe u samostanu,[24] ubojice, koji lažu, preljubnici, razbojnici, oni koji sviraju i raskalašeno plešu,[25] krivokletnici, pijanice,[26] klevetnici i svadljivci, te koji opće s bludnicama. Međutim, na koncu đavao ponavlja ishodišnu misao: ne može ništa onima koji se utječu sv. Margariti, ali osobito onima koji mole i poste. Kao što je već rečeno, radnja je svedena na minimum, tek da se postavi scena, ali i naznači simbolika te scene: *I vidivši s(ve)ta Margarita i dviže se na n'. I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dêval' tužiti.*

Početno dakle prenje, prepirka svedeno je tek na nekoliko iskaza (npr. *Reče Margarita kako dêvle ime Božie nareši otstupniče ot' milosti ego. Reče dêval odkle otstupih' ot' milos'ti ego hotih' starii emu biti. Odatle osuen' esam' sa vsimi slugami moimi v muku vičnu*) i u dijalog koji nije simetričan jer kvantitativno prevladavaju riječi đavla, on (kao da) dobiva ulogu učitelja. To je učinak iznenađenja, uvođenja neočekivanoga obrata u smislu oksimoronske izvrnutosti situacije. Kao što je u prenju *Slovo meštra Polikarpa* personificirana Smrt učiteljica, *mors magistra vitae*,[27] tako je ovdje na neki način ta uloga dana đavlu: *diabolus magister virtutum*.

Upadljivo je kako je govornik s dužim monologe onaj koji je dolje, u podložnom položaju (poražen, naoko krotak)[28] – svetica pak stoji gore, ali govori manje. Na Margaritinu izjavu (bojazan?) kako će svi nabrojani grešnici zajedno s đavlom biti osuđeni u vječnosti, on odgovara: *ki se obrate na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne poidu sa mnu va*

[24] Upadljivo je kako na tom mjestu u C Bč stoji *ki čine sodom'ski bludь* (fol. 3v), ali je riječ *sodom'ski* netko pokušao izbrisati. Je li mjesto u C Grš aluzija na tu vrstu grijeha nije jasno.

[25] Sličnost s *Dundulovom vizijom* iz *Petrisova zbornika* u kojoj se na početku vitez Dundul opisuje kao grešnik koji ne mari za siromašne niti za vjeru, ali bogato nagrađuje *piščav'ce i trum'bitare* (fol. 300r) koji ga zabavljaju. Ples se redovito u propovjednoj i moralističnoj prozi srednjega vijeka isticao kao nešto dijabolično, opsceno, razvratno.

[26] Moji su učenici oni, kaže đavao, koji toliko mnogo piju da *opivše se bluût'* – naturalizam koji je slikovit i dojmljiv, jer je predočiv, te izaziva gađenje, a nije tek apstraktna osuda.

[27] Usp. Dürrigl 2015. To je prenje sačuvano u *Petrisovu zborniku* (fol. 353v–356v) i *Ljubljanskom zborniku* (fol. 1r–6v).

[28] Na kraju ga ipak, mora pustiti; on priznaje poraz, ali će i dalje činiti zlo u svijetu.

osuenie vično. Bog je[29] dozvolio da Margaritin zagovor bude djelatan, pa zato đavao priznaje: *ne pridu kadi budu imena tvoê pisana*. Tvrdnja pak da su grešnici đavolja *braća* i *sestre* važan je detalj iz đavoljih usta. Grešnici mu dakle nisu samo sluge ili sljedbenici, što je uobičajen topos, već mu postaju krvni srodnici, što je mnogo jača veza.[30]

5. O stilu i žanrovskim signalima

Retorički su ukrasi uobičajeni za ovu vrstu „čtenja", npr. poredba, simbolika brojeva, dijade i trijade, aniteza, pa i ironija, te citati i parafraze iz Biblije i vjerske literature. Njima se postiže učinak stvaranja asocijacija i poveznica s drugim sadržajima. Ritmično pulsiranje teksta u oba njegova dijela ostvaruje se ponavljanjima i paralelizmima, s pokojom varijacijom, primjerice poliptotonom (npr. *drug druga*) i paregmenonom (npr. *ubiice ubiêêče*; *s bludnicami bludet'*), do sintaktičkih anafora i epifora. Višestruko ponavljanje sintagmi *post' i molitav'* te *postom' i molitvoû* važan je ritmotvoran element. Zajedno sa prepoznatljivim shematizmom to može biti signal meditativnoga značaja teksta (usp. Dürrigl 2019a: 277), ali i signal usmene izvedbe, tj. čitanja naglas i slušne recepcije. Pritom interpunkcijski znakovi i pisanje velikih slova mogu ali i ne moraju označavati ritamske cjeline, kakav je slučaj primjerice u (nešto starijim) brevijarskim tekstovima. Ritam se može prepoznati i u monologu đavla, primjerice: *Osmo sut' bratiê moê// piĉalnici i plešuĉe // rukami metuĉe se// to sami zovu me / i ê uslišu e*.[31]

---

[29] Kao *destinateur,* i povijesti svijeta, ali i književnoga teksta.

[30] Premda bi se to očekivalo, način na koji đavao govori nije pokrenutiji, življi, „osobniji" u odnosu na to što o đavoljim napastima u početnom dijelu govori sveznajući pripovjedač. On upozorava: *I vsaki čl(ovê)k' ki čini dêvla dela oblastan' e(stь) dêval živit v nem'. I misal mu prevraĉa i srce mu okamenit' ot puti pravadnago hoti obresti sebi družbu i vpelati v muku vičnu kadi e(stь) plač' i skržat' zubom' tuga veliê i vzdihaniê kadi goreč' ne izgoriši.* Đavao pak o sebi kaže: *zavistiû ne mogu gledati č(lovê)ka B(og)u. služeĉa dan' noč' ne počiû hote otvratiti i ot' B(og) a.* Razlika je u detalju, ali bitna: pripovjedač spominje *družbu,* a đavao rodbinu. Slično tako u *Viđenju sv. Bernarda* u *Oxfordskom zborniku* (fol. 9c) đavli bacaju grešnu dušu u paklene muke, rugajući se: *ti n(a)s' zoveši zač' naša dela činaše i v'saki ki čê dela čini toga ocem' zove i toga vistinu sin' e(stь).* I ovdje je naglasak na rodbinskoj vezi.

[31] Ovdje je podjela na odsječke naša, ne slijedi točke u rukopisu. Valja upozoriti kako u mlađim neliturgijskim zbornicima interpunkcija, tj. bilježenje točaka i velikih slova ne mora uvijek odgovarati spomenutom načelu; drukčije je u nekim mlađim zbornicima, kao što pokazuje transliteracija legende o sv. Margariti iz Pariškoga zbornika – usp. izdanje u Badurina Stipčević 2016.

O načitanosti pisara/prevoditelja svjedoče i neki arhaizmi kao elementi „knjiškosti" (izraz E. Hercigonje), kao što je stariji akuzativni oblik zamjenice u riječima pripovjedača: *udari **i** ruku v' čelo.*[32] U đavlovu se pak monologu koristi oblik lične zamjenice *ê* (npr. ***ê** uslišu e*), ali kad govori o Kristu đavao kaže *I **az'** učinih' raspeti ego*, to je svjestan stilski obilježen postupak.[33] Tomu pridonosi i nabrajanje, kao *poĉeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i tečeniem' k crikvam'*.[34] Trenutak u kojem se đavao izravno obraća Margariti pozivom ***poslušai** raba Božia da ti **povim'*** pojačava pozornost primatelja – naime, ono što slijedi upravljeno je ne toliko svetici, već „nama", tj. primateljima, publici koja sluša tekst. Nekoliko se puta u tekstu ponavlja zahtjev da valja *slušati* – auditivna percepcija teksta može se povezati s poslušnošću, sa slijeđenjem primjera/egzemplara koji se spominju. *Vrijeme* je svevrijeme, a postiže se kombinacijom glagolskih oblika. Prezent primjerice prevladava u đavlovu nabrajanju grešnika, oni *jesu sada* (npr. *Osmo **sut'** bratiê moê piĉalnici i **plešuĉe** rukami. **metuĉe** se to sami **zovu** me i ê uslišu e*). U nabrajanju biblijskih ličnosti i svetaca koristi se prošlo vrijeme, oni *su bili* dosljedni u postu i molitvi i zato su dobili određenu nagradu ili ostvarili nešto iznimno (npr. *Post' i molitva **izbavi** Daniela ot rova lavova; Post' i molitav' **biše** moć' mučenikom'*). U obraćanju primateljima koristi se persuasivan imperativ (što je logično, a također ukazuje na sadašnjost u kojoj treba nešto poboljšati, npr. ***podvignimo se** bratiê dobra dela*), dok se na koncu nada nudi u budućnosti. Tko zasluži *bit će* sačuvan od propasti (*ki **se obrate** na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne **poidu** sa mnu va osuenie vično*). Tako je i gramatičkim, odnosno sintaktičkim pomagalima oblikovana međuovisnost *sada* i *tada*.[35]

Đavao s kojim svetica razgovara kao da i nije (pravi) lik, već djeluje poput pojačivača glasa na antičkoj dramskoj sceni. Za publiku je dojmljivije ono što govori đavao, i sadržajem i dinamikom, pa njegov govor količinom

[32] Taj oblik zamjenice zatječe se i u *Dabarskom brevijar*", dok verzija legende u *Pariškom zborniku* ima mlađi oblik *vrže **ga** na z(em)lu.* Paralelan tekst ovdje promatranom u C Bč također ima mlađi oblik *i ud'ri **ga** ruku v' čelo.* Dakle, varijacije su prisutne, ali se oblici ne kombiniraju dosljedno.

[33] Pišući o alternaciji oblika *ê* i *azь* u hrvatskoglagoljskim zbornicima, Milan Mihaljević primjećuje da se njome katkad „provodi svojevrsna individualizacija i hijerarhizacija likova, pa tako Bog za sebe govori *az,* a čovjek *ja.*" – Mihaljević 2014: 135. Ovdje ta dva oblika rabi đavao, nije nipošto na hijerarhijskoj razini kao Bog, ali kao personificirano Zlo iz transcendencije nije na razini čovjeka.

[34] I ovdje se prepoznaje ritmično kretanje kroz tekst.

[35] O tom fenomenu vezanom uz eshatološke vizije v. Dürrigl 2007: 155–156.

preteže. No, pri pomnijem čitanju pokazuje se kako je bit u kratkim iskazima sv. Margarite koja progovara samo tri (!) puta: *kto su služiteli tvoi; kto su bratiê tvoê; to vsi li ti poidu s tobu v muku vičnu*. Zanimljivo je kako nema glagola pitanja već izricanja, ***reče***, što je punktus.[36] Malo (nepravo) prenje Margarete i đavla, jest signal performativnosti,[37] ali dramatika se ne odvija *pred* primateljem nego je cilj ostvariti pokretanje mašte i emocija, tj. da se dramatika odvija *unutar* njega, u njegovu srcu i savjesti.

Međutim, ne može se jednoznačno odrediti jesu li pitanja i odgovori zaseban (pod)žanr unutar naznačenoga prijepora djevice Margarite i đavla. Naime, općenito gledano, oblik pitanja i odgovora kao žanr u različitim pisanim sastavima povezan je češće s potrebom stvaranja tzv. „mental filing system" (Carruthers 1992: 99), dakle s ususta vljivanjem pohranjenih (zapisanih, upamćenih) sadržaja, s potrebom da se stvori red i podjela većih cjelina, te uvođenje kakva-takva logičnog redoslijeda u materiju koja se izlaže. Tako su *questiones* među omiljenim referentnim i intertekstualnim pomagalima za učenjake, ali i za učenike (usp. Miltenova 2014). U svojoj shemi hrvatskih srednjovjekovnih žanrova Hercigonja pitanja i odgovore izdvaja u zasebnu cjelinu (usp. Hercigonja 1975: 44 i 138), ali pozornost obraća na djela kao što je *Lucidar*. Cjelina ovdje analiziranog teksta iz C Grš i njegov kompilativan značaj kao da pokazuje da jest riječ o „žanru unutar žanra", o pitanjima i odgovorima unutar tankoga prstena prenja, a oboje su dodani na uvodni poučan žanr, ili barem na drukčiji modus. Ako tomu i nije tako, dijalog djeluje kao egzempl, kao oživljavanje edifikacije, kao živopis(nij)a ilustracija općepoznate poruke teksta.[38]

---

[36] U eshatološkim vizijama također se pojavljuju razni glagoli vezani uz pitanja i odgovore. Primjerice u *Bogorodičinoj apokalipsi* Marija *v'prosi* i *reče*, *Varuhova vizija* počinje glagolom *uprašaše* (dalje ima *rihь, vprosihь*), *Pavlova vizija* sadrži glagole *rihь, vprosihь, Dundulova vizija uprosi, reče*, prenje *Slovo meštra Polikarpa* ima glagol *pita*. Ovdje su ukratko navedeni primjeri iz *Petrisova zbornika* i *Oxfordskoga zbornika*. S druge strane *Abrahamova vizija* u *Tkonskome zborniku,* baš kao i malo prenje Margarite i đavla, ima samo glagol *reče*, čak i kad Abraham pita anđela tko je na ovaj ili onaj način kažnjen i zašto.

[37] O mogućim znakovima performativnosti, od grafičkih do jezično-stilskih, u propovjednim tekstovima (a ovaj sastav se može barem uvjetno ubrojiti među njih) v. Radošević 2015.

[38] Jedna od funkcija (ili jedan od učinaka) dijaloga jest i da bi dotični tekst lakše došao u „dijalog" s primateljem (jer je po Platonu svako čitanje svojevrstan dijalog), pa se kroz pitanja i odgovore takav odnos lakše uspostavlja. Izrazit prijepor ionako je tek naznačen: *I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dêval' tužiti govore koliko pobien bih' divu* (…) *Reče dêval povidah ti vse divo Krstova tu ne pridu kadi budu imena tvoê pisana Mučivši ga s(ve)ta Margarita i pusti ga.*

Unutar tih rečenica odvija se dijalog u obliku pitanja i odgovora. Sukob završava tako da svetica mora pustiti đavla – pobjeda je bila osobna, njezina, i za to će biti nagrađena rajskom slavom. Ali đavao će i dalje stvarati nered u svijetu. Zahvaljujući Margaritinu razgovoru (upravo kroz oblik pitanja i odgovora, bez retoričkih ili misaonih digresija) s đavlom, slušatelji su također *oružni* da se odupru napastima. Tu je svrha kompilacije *Ot pokaênîê grihov'*: čitati/slušati, shvatiti, a zatim usvojiti u vlastiti život.

6. Zaključak

U tekstu *Ot pokaênîê grêhov'* značajke dekompozicije, kompilativnosti i pokretljivosti očituju se u biranju epizode iz hagiografskoga teksta o mučenju sv. Margarite, njezinoj dopuni oblikom/žanrom pitanja i odgovora, te u povezivanju toga odsječka s teološko-poučnim početnim dijelom teksta, tj. poticajem na post i molitvu.[39] Stoga neka za C Grš bude dopuštena parafraza Marka Marulića: dok je prvi dio sastava *institutio bene vivendum per exempla sanctorum personarum,* dotle prijepor funkcionira kao *institutio bene vivendum per exempla peccatorum*. To može biti začudno i groteskno, ali je duboko moralistično i društveno kritično. Pritom na koncu ipak prosijava nada. Variranjem općih mjesta, pripovjedač (propovjednim modusom) ističe kako je ljudski život stalna borba protiv grijeha, a u njoj je *oružje* post i molitva; svete osobe i njihova postignuća dokaz su tomu. Središnje su već navedene metafore kretanja: *podvignimo se* od zla na dobra djela, na oponašanje i poštovanje svetaca, te *obratimo se,* kako svojim grijesima ne bismo postali đavolja obitelj. Izvor i uvir moralnopoučnoga sastava su očekivani, a ono što se manje ili više slobodno kombinira odraz je pisarova nadahnuća, te potrebe zajednice za koju se tekst zapisuje i govori, kazuje uživo. Varijacija epizode iz hagiografije kao predloška i njezino uklapanje u nadređenu cjelinu svjedoči o srednjovjekovnoj povezanosti kreacije s pamćenjem kao plodom čitanja i slušanja. Tekst nije lako genološki klasificirati. No, odbacimo li pristup žanrovima koji se temelji na odrednici *ili-ili* („čisti", jasno prepoznatljivi i razgraničeni žanrovi), a prihvatimo odrednicu *i-i* (miješanje žanrova), tada se može kazati kako je spajanje/povezivanje različitih vrsta (teološko-moralni tekst i prenje, pitanja i odgovori) karakteristično ne samo za *Ot' pokaênie grêhov',* već za brojne moralnopoučne tekstove hrvatske glagoljske tradicije.

[39] On se pak može naći na koncu sastava (*Oxfordski zbornik*) ili na njegovu početku (*Berčićev zbornik*, *Grškovićev zbornik*).

Izvori

Berčićev zbornik, 15. st., Sanktpeterburg, Rossijskaja nacional'naja bibliteka, sign. Bč 5. (= C Bč)

Dabarski brevijar, 1486. g., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. III c 21.

Gršković zbornik, 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 32. (= C Grš)

Hrvojev misal (= Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića), oko 1404. g., Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi

Ljubljanski zbornik, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Slav. Sammlung, fut. 3, št. 368.

Oxfordski zbornik, 15. st., Oxford, Bodleian Library, Ms. Canon. Lit. 414.

Pariški zbornik, 1375. g., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 73.

Petrisov zbornik, 1468. g., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. R 4001.

Prvi beramski misal, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162.

Tkonski zbornik, prva četvrt 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV a 120.

Žgombićev zbornik, 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 30.

Literatura

Archetti, Gabriele (2023) „Nourishment and Asceticism: the Measure of Food", *Crkva u svijetu* 58, suppl. 1, str. 349–370.

Badurina Stipčević, Vesna (2023) „*Pariški zbornik Slave 73* (1375.) u kontekstu hrvatskoglagoljske benediktinske baštine", *Crkva u svijetu* 58, suppl. 1, str. 179–190.

Badurina Stipčević, Vesna (2019) „Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* (1375.)", *Pasionska baština Like,* gl. ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasionska baština, Zagreb 2019, str. 155–171.

Badurina Stipčević, Vesna (2016) Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: *Muka svete Margarite* u *Pariškom zborniku Slave 73* (1375), *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjano-*

viću o 70. rođendanu, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 9–23.

Bledsoe, Jenny C. (2013a) „Practical Hagiography: James of Voragine's *Sermones* and *Vita* on St Margaret of Antioch", *Medieval sermon studies* 57, str. 29–48.

Bledsoe, Jenny C. (2013b) „The Cult of St Margaret of Antioch at Tarrant Crawford: the Saint's Didactic Body and its Resonance for Religious Women", *Journal of Medieval religious Cultures* 39/2 str. 173–199 .

Bradbury, Nancy (2015) „The Proverb as Embedded Microgenre in Chaucer and *The Dialogue of Solomon and Marcolf", Exemplaria* 27/1-2, str. 55–72.

Butterfield, Ardis (1990) „Medieval genres and modern genre theory", *Paragraph* 13/2*,* str. 184–201.

Carruthers, Mary (1992) *The Book of Memory. A Study of Memory in the Middle Ages,* Cambridge University Press, Cambridge.

Ceulemans, Reinhart; De Leemans, Pieter (2015) „Introduction", *On Good Authority. Tradition, Compilation and the Construction of Authority in Literature from Antiquity to the Renaissance*, ur. Reinhart Ceulemans i Pieter De Leemans, Brepols, Turnhout, str. 11–18.

Delfin, Rafael R. (1989) „The Devil and his Disciples in the Lives of Six Saints", *The French Review* 62/4: 591–603.

Draelants, Isabelle (2015) „Le *De iudiciis uirtutum et uitiorum* d' Arnold l' Saxe: un florilège moral sous forme de *disputatio", On Good Authority. Tradition, Compilation and the Construction of Authority in Literature from Antiquity to the Renaissance*, ur. Reinhart Ceulemans i Pieter De Leemans, Brepols, Turnhout, str. 299–452.

Dresvina, Juliana (2019) *A Maid with a Dragon. The Cult of St Margaret of Antioch in Medieval England,* Oxford Univerity Press, Oxford.

Dresvina, Juliana (2012) „The Significance of the Demonic Episode in the Legend of St Margaret of Antioch", *Medium aevum* 81/2, str. 189–209.

DuBois, Thomas A. (2012) „Oral Poetics: The Linguistics and Stylistics of Orality", *Medieval Oral Literature*, ur. Karl Reichl, de Gruyter, Berlin, str. 203–224.

Dürrigl, Marija-Ana (2019a) „Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed", *Pasionska baština Like,* gl. ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasionska baština, Zagreb 2019, str. 269–280.

Dürrigl, Marija-Ana (2019b) „Motiv posta i molitve u hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. i 16. stoljeća“, *Diacovensia* 27/3, str. 671–687.

Dürrigl, Marija-Ana (2015) „Slovo meštra Polikarpa kao monološki dijalog“, *Fluminensia* 27/1, str. 156–170.

Dürrigl, Marija-Ana (2010) „Dekompozicija srednjovjekovnih nabožnih tekstova“, *Umjetnost riječi* 54/1–2, str. 1–22.

Dürrigl, Marija-Ana (2007) *Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti,* Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Dürrigl, Marija-Ana (1996) „Neki aspekti genologije prenja u hrvatskoglagoljskoj književnosti – o naslovnim pojmovima i malim prenjima“, *Croatica* 42-43-44, str. 89–95.

Fališevac, Dunja (1980) *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Griffiths, Paul (1999) *Religious Reading: The Place of Reading in the Practice of Religion,* Oxford University Press, Oxford.

Hercigonja, Eduard (1987) „Latiničko prikazanje *Muka svete Margarite* i hrvatskoglagoljska hagiografskolegendarna tradicija“, *Croatica* 26-27-28, str. 29–70.

Hercigonja, Eduard (1975) *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost*. Liber – Mladost, Zagreb.

Mihaljević, Milan (2014) „Zamjenice“, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, prir. Milan Mihaljević, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 133–150.

Miltenova, Anisava (2014) „Erotapokriseis in Medieval Slavonic Literature: Exegesis or Catechesis?“, *On the Fringe of Commentary: Metatextuality in Ancient Near Eastern and Ancient Mediterranean Cultures (Orientalia Lovanensia Analecta* 232), ur. Sydney H. Aufrére, Philip S. Alexander i Zlatko Pleše, Peeters Publishers, Leuven, str. 379–403.

Petrović, Ivanka; Mihaljević, Milan (2013) „Hrvatskoglagoljski fragmenti *Legende o sv. Eustahiju* i *Pasije sv. Marine“*, *Hagiographica Slavica*, ur. Johannes Reinhart (= *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband* 82), Verlag Otto Sagner, München, str. 171–215.

Radošević, Andrea (2022) „Citatnost u kolofonu glagoljaša popa Tomaša Petrinića“, *Senjski zbornik* 49, str. 213–240.

Radošević, Andrea (2017) „Vele lipo i korisno kompiliranje – *Liber de modo bene vivendi ad sororem* u Grškovićevu zborniku iz 16. stoljeća“, *Croatica* 61, str. 43–72.

Radošević, Andrea (2015) „O nekim signalima usmenosti u glagoljskim propovijedima iz 15. i 16. stoljeća“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju,* ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar i Franjo Velčić, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 483–496.

Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2021) „Tri pojma za jedan: eksempl, pelda i prilika. Pokušaj značenjskoga i vrsnoga nijansiranja u prijevodu latinskoga leksema *exemplum*“*, Fluminensia* 33/2, 2021, str. 499–535.

Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2020) „Glagoljaška čitateljska zajednica na primjeru Drugoga beramskog brevijara“, *Slovo* 70, str. 191–216.

Reinhart, Johannes (2019) „Vialova, Svetlana O. (Hrsg.): Glagoličeskij sbornik XV v. – Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Sobranie I. Berčića, f. 67, No 5// Glagoljski zbornik XV. Stoljeća – Zbirka Ivana Berčića, f. 67, br. 5, Zadar: Sveučilišta u Zadru 2016“, *Zeitschrift für slavische Philologie* 75, str. 463–470.

Reinhart, Johannes (2010) „Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu *(Grškovićev zbornik, HAZU VII 32*)“, *Slovo* 60, str. 669–686.

Root, Jerry (2020) „Introduction“, *Les miracles de Notre Dame du Moyen Âge à nos jours*, ur. Jean Louis Benoit i Jerry Root, Jacques André Éditeur, Lyon, str. 17–20.

Spencer, Frederic (1889) „The Legend of St Margaret“, *Modern Language Notes* 4/7, str. 197–201.

Štefanić, Vjekoslav (1970) *Glagoljski rukopisi JAZU II,* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Štrkalj Despot, Kristina (2010) „Srednjovjekovna *ars memoria* i Šimun Klimantović“, *Zadarska smotra* 59, str. 79–99.

Vitz, Evelyn B. (2005) „Liturgy as Education in the Middle Ages“, *Medieval Education*, ur. Ronald B. Begley i Joseph W. Koterski, Fordham University Press, New York, str. 20–34.

Vialova, Svetlana O. (ur.) (2016) *Glagoljski zbornik XV. st. Ruska nacionalna biblioteka, Zbirka Ivana Berčića, f. 67, Berčić br. 5 (faksimil i transliteracija),* Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, Zadar.

Zaradija Kiš, Antonija; Šimić, Marinka (2020) *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku,* Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku – Staroslavenski institut, Zagreb.

Zumthor, P. (1972) *Essai de poétique médiévale*. Éditions du Seuil, Paris.

Zumthor, Paul (1987) *La lettre et la voix. De la „littérature" médiévale,* Éditions du Seuil, Paris.

SUMMARY

Marija-Ana Dürrigl

ON PENANCE, SAINT MARGARET AND THE DEVIL – A COMPELLING COMPILATION IN THE *GRŠKOVIĆ MISCELLANY*

The pastoral text *Ot pokaênîê grihovь* (*On repentance for sins*) in the *Geršković Miscellany* from the 16th c. is typical for a group of moral-didactic works preserved in the Croatian Glagolitic tradition. It is a compilation of various sources, with an unknown origin. Two larger sections are compiled into one, loosely connected by the motif of fasting and prayer. The first part of the text is exhortation to do penance. Examples of Biblical figures are given (Moses, David, Daniel, Paul), and three saints (Nicholas, Gregory the Great, and Benedict), each of whom has benefited from prayer and fasting. This is a commonplace element which has been compiled from various texts, such as a specific addendum to the apocryphal debate between Jesus and the devil in the desert. Here it is the first part of the compilation, in which the narrator addresses the audience in the manner/mode of preacher. It is amplified by the marginal note titled "On the power of fasting and prayer". The second section in the *Geršković Miscellany* introduces a debate between Saint Margaret and the devil, a free interpretation of a popular motif from the saint's legend. This part of the compilation is highlighted by the marginal note "On the power of St Margaret". In this context the debate changes into an exchange of questions and answers, with the (defeated) devil taking on the role of the teacher. This leads to the effect of past, present and future being deeply intertwined: the saints were helped in the past, the devil's enumeration of sinners depicts their evil present, while the promise of St Margaret's intercession offers hope for the future. The repeated motif is that of conversion, expressed succinctly by two verbs pertaining to (spiritual) movement: *turn away* from sin ("*obratimo se*") and *rise* (*up*) to do good ("*podvignimo se*"). The main message of the text is common to many preserved Glagolitic sources, and it reflects the compilational character of numerous religious, pious medieval works – it is also typical because it indicates the phenomenon of *mouvance* in medieval texts and their parts, as well as of the memorial nature of medieval culture.

Keywords: *Croatian Glagolitic prose; compilation; decomposition; debate; Saint Margaret; Geršković Miscellany*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.36.1.12

Ivana Odža

ROSARY AROUND THE NECK – REFLECTION OF THE CHRISTIAN WORLDVIEW IN CONTEMPORARY CROATIAN CHILDREN'S WAR PROSE[1]

dr. sc. Ivana Odža, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
iodza@ffst.hr orcid.org/0000-0002-5699-0563

pregledni rad
UDK 821.163.42.09-93
rukopis primljen: 12. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 20. lipnja 2024.

This paper aims to observe how the Christian worldview is manifested in contemporary Croatian war prose for children and youth [It refers to children's prose focused on the Homeland War (1991–1995)]. The analysis of selected texts shows that the Christian worldview is reflected through many traditional Christian motifs, particularly the rosary motif, in the Christian tradition and the Christian message. The analysed corpus aims to confirm Christian literary continuity in Croatian children's literature, despite the long-term marginalisation of Christian literary themes.

Keywords: *children literature; children's war prose; Christian worldview; Homeland War in Croatia; youth literature*

[1] The paper was translated into English by Ana Mršić Zdilar.

1. Introduction

Homeland War, as an important national topic, is reflected in Croatian children's prose. The consequences of the traumatic events[2] which particularly affected vulnerable groups (children) revitalised the need for Christian literary expression. The long-term marginalisation of Christian motifs in the literary and cultural space, and their "exclusion from the social public arena",[3] especially the one intended for children,[4] pointed to their resilience and immanence in Croatian culture (cf. Hranjec 2003). Stjepan Hranjec (2009: 400) indicated the marginalisation of children's Christian-themed literature in the example of one of the analysed novels – Krilić's *Krik* (Eng. *Scream*).

For the purpose of this paper, the concept of contemporary Croatian war prose for children and youth refers to the period from the independence of the Republic of Croatia in 1991. The establishment of an independent state focused the interest of certain authors on the long-disputed subject of identity significance, such as the motif of Christianity, which is particularly noticeable in children's war prose. The paper is divided into two parts. The first part refers to theoretical concepts about Croatian children's war literature and to the cultural and historical context of the attitude towards Christian themes in children's literature, which aims to point out the marginalisation, as well as the persistence of children's literature with a Christian message. The second part, which is based on the content analysis method, observes how Christianity is manifested in the examples of Croatian children's literary prose and, to a lesser extent, war-themed prose for young people.

2. Children's war prose – Christian continuity of Croatian children's literature

Dubravka Zima (2001) analysed the poetic peculiarities of children's war literature, including books on World War II and the Homeland War. She concluded that Croatian children's literature is dominated by two

[2] Many texts have been written about the consequences of war trauma on the lives of children, as well as their reflection in children's literature, for instance: Hranjec (1998), Pilaš (1998).

[3] Lončarević (2017) provides a series of arguments to support his thesis on the 50-year-long exclusion of Christian literature.

[4] For more information see Majhut (2022).

narrative approaches to war themes: the first observes the war as a mediator in the main character's – child's – coming of age; war is depicted from the child's point of view, so the focus is on the child's inner world. The second approach is directed towards the external manifestation of war, which partially coincides with the way adults present war to children or how children themselves, as active participants, perceive it. Within such a model, children become active participants in war events – the focus is on activities, not on characters' internal experiences. Zima referred to these two conflicting models as: "war as a rite of passage" and "war as an adventure". These two approaches are often intertwined; the absolute autonomy of either approach within a particular literary work is rare. According to the structure of the work and the attitude of the protagonist towards the war, Dubravka Težak distinguishes three types of works: documentary works such as, for example, diary prose focussed on the personal experience of the literary subject who is passive in the war process, adventure works which have an active literary subject and fantasy or fairy-tale works (cf. Težak 1997).

Zima (2001: 83) believes that the reason for the frequent evasion of war themes in children's literature and the lack of respective research interest is the general lack of interest in children's literature and its long-term marginalisation, the sensitivity of the topic itself (children's war tragedy), but also ideological reasons which are almost indispensable in any war-themed text. Within Croatian children's literature, there are several approaches to Christian themes as summarised below:

(1) traditional approach – moralising-didactic literature in the first children's magazines;
(2) Ivana Brlić-Mažuranić and Jagoda Truhelka as an original authorial contribution to Christian topics;
(3) evasion/denial of Christian topics during socialism;
(4) pluralism of contemporary approaches (cf. Vidović Schreiber, Odža 2023: 183).

Such classification indicates Christian literary continuity in Croatian children's literature, despite the long-term marginalisation of Christian literary themes. The analysed corpus is part of the 4th approach listed above, which will be analysed in the following section.

3. Reflection of the Christian worldview in Croatian children's war prose

The analysis encompassed works of different genres which are related by the determinant of narrative prose – predominantly lengthy tales or children's novels and novels for young people. The works, dating from the contemporary period, address the Homeland War, which means they were created after 1995 or during the war. Eight contemporary Homeland War-themed prose works for children were analysed to show that the Christian worldview is a perpetual element thereof.

The book *Marijina tajna* (Eng. *Mary's Secret*) by Nada Iveljić was written immediately after the war (1995) as a vivid testimony of the war, without a detached perspective. The protagonist is a little girl Marija who spends her days as a refugee in a tourist resort. Dislocated from her homeland, Marija is accepted by her peers, despite occasional minor disagreements. This fortunate circumstance, however, does not change the tragedy of war trauma which is permanently imprinted on the girl. For this reason, Marija seeks the company of those who can share her grief. One of them is grandmother Ana, a refugee from the Sinj hinterland accompanied by her goats and a dog[5], who tries to revive the space of her former everyday life in the same space as Marija. In addition to their former lives, their current life runs its usual course – Marija is faced with the jealousy of the little girl Doris who cannot fully understand her refugee position but is, essentially, a good person who wants to overcome her jealousy and strengthen her friendship with Marija. The internal change within Doris recalls the internal conversion beseeched by Christ during his homilies:

> "She has changed. She has changed for the better. The proof of this is not only in the sparkle in her eyes but the fact that this new Doris thinks more of the joy she will *give* than the joy she will *receive*." (Iveljić 1995a: 63).

[5] Animals are frequent companions of children's characters. This connection stems from an immanent human connection with nature. Animals in war-themed novels can be understood as a symbolic substitute for the lack of human empathy, which is particularly evident in wartime. In this context, the animal has a better understanding of children's (human) tragedy than humans. With the help of the animal, tragedy turns into an adventure.

The Christian worldview in this novel is expressed:

(1) through the Christian message that grandmother Ana sparks in Marija when she says that it is necessary to "open our eyes to good" (Iveljić 1995a: 37). The significance of faith and trust in the future (cf. Iveljić 1995a: 66) is mentioned in several places throughout the book:

> "Tell them that grandmother is a good teacher", she told the principal. "She teaches the subject of Wisdom. You know what she says and what I like to hear from her? *Evil will be depleted, evil cannot last*; (Iveljić 1995a: 39) ... my hope of returning does not depend on something outside of me, as much as this subject is dear to me, but the hope lies within me..." (Iveljić 1995a: 77–78).

(2) Through the motif of Christian tradition, specifically the motif of St. George – the iconography of the saint who defeated the dragon ("You have finally come to love the sea but you are turning your back on the mountain. You don't even want to look at me, St. George, as I bring you joy. Turn around, little girl, and look where I'm pointing with my sword" (Iveljić 1995a: 89)). In the next chapters, St. George is mentioned several times, and at the very end he points the way with his sword (Iveljić 1995a: 91). St. George thus becomes a connective tissue between the geographical area where the refugees are settled (Makarska Littoral) and the Croatian tradition.

> "She remembered that she had dreamed of St. George before the dawn. From her very first days there, she had been afraid of the towering Biokovo and one of its peaks called St. George. During thunders, she imagined that St. George[6] was knocking down rocks while riding across the mountain. Her mother told her that St. Elijah caused thunder by riding a heavenly chariot. But St. Elijah remained in Slavonija to ride his chariot across the sky. Here St. George does not ride a chariot but a horse, as all images and statues portray him as a horseman who defeated the dragon. – It's strange – Marija thought to herself – in tonight's dream I wasn't afraid of St. George. It seemed to me that I was sitting right in this place as he was saying,

[6] According to Marko Dragić (2013: 269), St. George is one of the most venerated saints in Christianity. His cult is extremely widespread in Croatian cultural heritage.

> standing behind me from afar: The sea is beautiful, and God gave it to you to enjoy it. You may look at it, my child, but don't forget to look back at the mountain as well" (Iveljić 1995a: 52).

In Croatian tradition, *Angelus* announced the beginning/end of daily activities and invited people to a prayer: "And when *Angelus* rang from the bell tower, she abruptly got up. She set out for the pine grove to find grandmother Ana" (Iveljić 1995a: 68).

(3) Through the motif of a rosary as a fundamental tool in prayer and an inseparable part of the tradition of older generations with the potential of passing it onto the younger generations:

> "The old woman did not pray the Rosary, at least not in front of her, but in the evening when the bell rang, she would make the sign of the cross with such humble devotion that she felt a deep presence of the One glorified by the bell chimes. And when she mentioned to her that she was afraid of the big mountain and that she was imagining a horseman on the top of Biokovo who was pouring lightning from above, grandmother would say: 'Don't be afraid. It's good to have the mountain and St. George close by. They are a good defence against those who are attacking us from the other side'" (Iveljić 1995a: 54).

There is frequently a direct allusion to Christianity by invoking God or mentioning the motif of a rosary. Elderly members of the community always keep and pass on faith, but not publicly, or intrusively; their teaching is perceived as a natural process. Therefore, grandmother Ana invokes God as she embraces the grieving girl: "Lord", she prays to herself, "This child is at the end of her ropes. Please help her and let her mother bring good news. Give her back her father, because it would bring her back to life" (Iveljić 1995a: 67).

In the lengthy fantasy tale by the same author, *Čuvarice novih krovova* (Eng. *The Guardians of New Rooftops*, 1995), the protagonists are attic fairies. They live in the attics, without interfering with human lives too much. The war forces them to intervene in human life with good deeds, as instructed by the head fairy named Mudra (Eng. *Wise*). Although they do not live as humans and their basic physical characteristics include fluidity, youth, and beauty, their names echo various types of human traits.

One is Sviračica (Eng. *Musician*), the other is Tuga (Eng. *Sorrow*), followed by Grofica (Eng. *Countess*) who is preoccupied with her lavish past life in the castle, then Dašak (Eng. *Breath*), Kao Dijete (Eng. *Childlike*), Svilena (Eng. *Silk*), Biserka (Eng. *Pearl*), etc. Fairies have human characteristics, but they do not have the immortal human soul. They are a common motif of Slavic/Croatian traditions, so Nada Iveljić based her fantasy novel on the elements of folk tradition. The fairies are deprived of their peaceful life as they are forced to leave the attic, so they move into a demolished church, reassemble a beautiful, dismembered statue of St. Joseph using mistletoe[7] and follow the guidelines of Mudra: "We must do good and prevent evil with good deeds". Their mission is to do small good deeds despite the dominance of evil, which reflects the Christian worldview through the Christian message of the necessity to counteract evil with goodness. In addition to good deeds, optimism is also generated by prayer empowered by the pastor who, expressing gratitude for his life, rebuilds the destroyed church devoted to the patron saint St. Joseph. Church wedding ceremonies in which Sviračica happily participates testify to the return of life to the restored city (an allusion to the baroque castle, probably Eltz in Vukovar, but generally to Vukovar as a *baroque city*). The fairies became guardians of new rooftops, rejoicing in human joys such as the birth of a child who, after the end of the war, appears as a "symbol of peace, love and family happiness". The basic message is the message of hope and optimism, because war, even though it is perceived as the epitome of the worst evil, can have a positive side:

> "The war changed everything. Both her stepsisters and she are no longer what they used to be. Neither are people. The war made them even more resilient and appreciative of peace and love as fundamental determinants of survival" (Iveljić 1995b: 114).

Nada Iveljić applied a similar approach in her short story *Božićna priča* (Eng. *Christmas Tale*) where the destroyed church is rebuilt with help from the animals. There is an underlying message of hope here as well – evil is transient, good has greater power and is a certified winner.

[7] The parish of St. Joseph the Worker is a parish in Borovo Naselje, one of the topoi of the Vukovar tragedy.

The basic narrative plot of the novel *Bijeg u košari* (Eng. *Escape in the Basket*) by Maja Gluščević is based on the poetic matrix of "war as an adventure". Forced to fight for her bare life, a grandmother places her grandson, a six-year-old boy Jerko, in a basket on her donkey's back, and he embarks on an unknown war adventure which he miraculously survives. A miracle is a way of Christ's public manifestation – believing in a miracle is a true test of faith. Considering Jerko's story, given his age and passivity, it could only have been a miracle, as highlighted by Ivana Brlić-Mažuranić in her story *Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica* (Eng. *Brother Jaglenac and Sister Rutvica*). The literary motif of a helpless child becomes a true indicator of untarnished, unburdened and genuine faith resulting in a miracle. The Christian worldview in this novel is manifested in several recognisable aspects of Christian provenance:

(1) The Christian message about the importance of forgiveness (and one of Christ's fundamental commandments of love, which implies the love for one's enemy): a grandmother, a representative of the older generation who passes on experience, prays for "villains" to regain their peace (Gluščević 2009: 26);

(2) Prayer as a recurring natural part of everyday life and trust in God (grandmother perseveres in prayer, it is an integral part of her life (Gluščević 2009: 28–29). It is precisely because of this trust that she places Jerko in a basket believing/hoping/trusting God that the journey will have a happy outcome;

(3) The motif of a rosary; grandmother prays the Rosary, and the boy is saved by the man wearing a rosary around his neck:

> "He immediately recognised a friendly-looking soldier in this kind giant from the rosary with the glistening cross hanging from his neck, the same brown rosary his grandmother would pick between her fingers when she sat by his bedside in the evening" (Gluščević 2009: 79).

Christianity is, therefore, a tradition passed down from generation to generation, adopted naturally, as part of life.

(4) The Christian message about the importance of hope and faith is present in the paremiological corpus, which is traditionally passed on by the older generations ("an elderly man with a moustache") to the younger generations: "But remember this: every force eventually comes to an end!" (Gluščević 2009: 82);

(5) The motif of the nativity scene (Gluščević 2009: 94) in exile and Christmas is presented as a holiday of hope.

(6) The enemy is compared to the biblical symbol of evil, a fire-breathing dragon that is increasingly losing its strength, which symbolises the end of the war (Gluščević 2009: 98).

(7) The ending of the novel has Christian undertones:

> "Later, Dad glued the plaster donkey together, and Jerko carefully laid it in a box and covered it with straw. – It can stay there until Christmas – he said. – And then it will again stand under the tree in the illuminated nativity scene in our new house with a large balcony" (Gluščević 2009: 110).

The boy Jerko lives with his grandmother because his parents work abroad to earn enough money to build a new house. House is a physical symbol of home, family communion, self-deprivation, and sacrifice for the common good.

Miro Gavran's novel *Kako smo lomili noge* (Eng. *How We Broke Our Legs*), follows a double plot divided into three parts; the coming of age of the main character Filip in the 1960s and the coming of age of the second generation, his son Luka in the 1990s. Both parts function as novels within a novel – the novels are written by the main characters in 1971 and 1991 – two very important years in Croatian history – the year of the political movement the Croatian Spring and the year of the beginning of the Homeland War. The third part is entitled *War in My Homeland Croatia*, and it is also formed as a literary essay on the children of war written by Luka. The novel is, therefore, written from the child's perspective, which makes it part of the children's literature. The novel includes several cultural details of the Slavonian region where the plot takes place, as well as distinctive ideological topoi of the time (for example, a policeman's reaction to a person who bought jeans in Italy, which is considered a *capitalist* product) (cf. Gavran 2003: 28), which approximates it to the genre of the novel for young people. The boy comes from a family that did not support the ruling regime (as evident from the critique of Tito during a spontaneous family conversation (cf. Gavran 2003: 62)), placing all hope in the Croatian Spring movement. This is a family novel which follows the history of life of its members who represent the community and the discourse of the time. On the other hand, the author's ironic attitude towards the discursive elements of the time separates it from the corpus of

the children's literature and approximates it to crossover[8] literature, which can be read by both adolescents and adults. Christian reminiscences are almost non-existent, which can be understood as part of the author's ironic detachment. Christianity as an element rooted in culture is evident indirectly from individual casual statements of the characters. For example, God is mentioned as the creator of human destiny, incomprehensible to humans, when Stjepan, Luka's great-grandfather, leaves the hospital on his initiative in the terminal stage of illness:

> "I'm not going back to the hospital, I'm going to live my life like a normal person, and when death comes for me, I won't object, I've lived a plentiful life, and I can't complain about anything. God has been better to me than to most people I have met in my life" (Gavran 2003: 105).

Christian tradition is also evident from Luka's review of the Stone Gate:

> "The Stone Gate shouldn't be called the gate, it should be called the Stone Passage, because it is such a strange place, a strange dark old passage where people light candles and pray to God when they face adversities" (Gavran 2003: 133).

Furthermore, there are several general places which indicate the presence and significance of Christianity in the broad cultural perception of the space:

(1) the lighting of candles for the fallen defenders (cf. Gavran 2003: 13);

(2) the celebration of Christmas; Christmas is often an important holiday of communion, a feast of hope; the father returns from the battlefield on Christmas Day;

(3) the importance of family: "True, we spent that night in the basement. But, when one family decides to celebrate life, then even the enemy cannons cannot stop it" (Gavran 2003: 182).

Hrvoje Hitrec complemented his popular novel *Smogovci* with the novel *Smogovci u ratu* (Eng. *Smogovci in the War*, 1994). The novel retains a well-known array of characters and a humorous tone, which is particularly

[8] Crossover literature is literature for all ages, although it may seem to be intended for children at first glance.

interesting as it deals with a tragic and traumatic subject. The basic tone is common to the tone of all analysed literary works for children; the author highlighted the importance of optimism and kindness. There are not many explicit Christian motifs, one of the most significant is the gesture of the Vragec family matriarch who puts a rosary around her sons' necks as they depart for the battlefront.

A similar motif is found in Dunja Kalilić's novel *Crobinhoodovi* (Eng. *The Crobinhoods*, 1997). The protagonists are animals left to their own devices in a war-ravaged city. Animals live in unison with other people, waiting for the return of other family members to whom they belonged in their past life, following the basic Christian principles – hope, optimism, kindness and love, ethics of the heart.

The novel *Čuvari amfora* (Eng. *The Guardians of Amphorae*, 1994) by Nikola Pulić takes place at the onset of war in a mixed Croatian-Serbian setting. Although based on a real historical background and Serbian rebellion, ethnic groups are depicted in a somewhat flat, black-and-white technique, so all Serbs are represented as the embodiment of evil, gluttonous villains who get drunk and accumulate weapons to invade others. They do not perceive the sea as their own, although they live in the area. The amphorae symbolise Croatian cultural identity, an ancient heritage that a group of Serbs want to extract from the sea; amphorae are not just a personal pathological desire to become wealthy, their misappropriation is a symbol of stealing and destruction of cultural, native and national heritage. They are a "valuable Croatian heritage infused with the strength and soul of the Croatian sea" (Pulić 1994: 91). Another symbol of heritage is the church of St. Stephen on the island named after the building (Crkvica, Eng. *small church*), which was intentionally destroyed by a Serb outside of war circumstances.

"The destroyer of the old church ruined the beauty of the area that could only be seen from the church arch" (Pulić 1994: 79). God, however, is a just judge, and this concept is especially present in the Croatian oral literary tradition: "God's hand will eventually capture anyone who destroys holy things and holy places". God is part of the everyday life of each believer, both child and adult, so it is no wonder that instead of, for example, the expression, "let us hope, let us believe", people place trust in God with the invocation "God will provide". Conversation with God, a kind of reliance on God, is present in Pulić's characters in all segments of life, even in

trials and tribulations, when they have trouble finding a rational foothold and when everything seems pointless. God is perceived as the only meaning in life, although inconceivable and irrational, but an inevitable support nonetheless. Prayer is an integral part of the lives of both children and adults, so it is not uncommon to see children in prayer, with a small crucifix around their necks:

> "Kaja took the gold chain off her neck, with the cross and the crucified Christ, and put it around amphora's neck. Kaja and Luca kneeled in front of the amphorae which have protected them with their magical powers against all evils" (Pulić 1994: 131).

The chain is repeatedly mentioned in the novel, not only as a symbol of faith but as a real amulet with true protective powers. The Christian worldview in this novel is manifested mostly as a part of (traditional) heritage.

The novel *Krik* (Eng. *Scream*, 2001) by Zlatko Krilić is a multi-layered literary work which exceeds the framework of children's perception of the world, revealing itself to young adolescents with its metaphorical expression and thus enabling them to construe the image of the Homeland War. It also helps them perceive the war as a global human tragedy and see the potential of the spiritual world of every human, built on a set of traditional foundations, to overcome evil. The novel begins with an excerpt from *The Book of Job*, whose underlying motif is light, i.e., the contrast of light and darkness, which is further developed by the end of the novel. The plot revolves around a child who was abandoned due to war circumstances. A boy named Anton struggles to survive in burned-down and abandoned villages, burdened with uncertainty, which is unfitting for a boy his age. Unlike other novels with this subject, the underlying motif of a child left to his own devices in the turmoil of war resembles the novel *Bijeg u košari*, but it is much more poignant, filled with explicit motifs of war atrocities. The Homeland War becomes a universal symbol of war as evil, but it derives from the plot that the Croatian side is endangered – as evidenced by the elements of traditional culture such as the tablecloth embroidered with Croatian tricolour in rural areas. Zima classified the novel as a special category of fantasy literature, especially due to the motif of a magic lamp with which the boy Anton converses in a moment of strong existential fear which gradually turns into a prospect for revenge and hatred. This novel has brought the Christian message of goodness and hope, as integral elements

of all analysed works of children's literature, to another level. The triumph of good is not a natural human condition, it results from a prominent internal struggle of good and evil in moments of permanent exposure to evil. By witnessing the atrocities committed by inhumane people, the boy Anton also resorts to inhumane psychology – he becomes eager for revenge, imagining equally disgusting ways to eradicate his enemies. His thoughts are intercepted by childhood memories of fairy tales where good triumphs over evil when the Light in human form appears to warn him that death is not the worst outcome – a much worse outcome is to become inhuman: "To be killed by them is less gruesome than turning into them" (Krilić 2012: 83). Apart from the fact that such a message is one of the most intriguing postulates of the Christian worldview (If someone throws a stone at you, throw them a piece of bread instead)[9], Christianity is reflected in many distinctive motifs: crosses at village intersections, making the sign of the cross and praying before each meal, Christmas iconography (the tradition of decorating the Christmas tree, the star of Bethlehem), motif of light, crucifix with a heart and the inscription INRI carved into wood, the Bible as a book present in every household (whose excerpts are interpolated into the text itself – *The Book of Genesis* and *The Book of Job*). One of the chapters is entitled *Čudo* (Eng. *Miracle* – on several occasions, the author rejects the possibility of a miraculous, divine intervention; a miracle is a part of everyday phenomena that God sends over to make Himself closer and more comprehensible to human logic and rational understanding. Such materialised miracles truly represent divine intervention. The Light tells the boy: "I am not God, but I am dear to God – I am the fruit of His first words. In the same way that He loves me, He loves everyone who carries me within" (Krilić 2012: 117). The Light tries to explain to Anton the miracle of everyday phenomena:

> "Isn't it a special kind of miracle when grass grows from a dead seed? The greatest miracle of all is when an inanimate thing turns into a living thing. That could never happen without light" (Krilić 2012: 118).

[9] Biblical reference whereby people are advised to always show mercy, even to one's enemies. This thought is especially evident in the conversation between the boy and the Light (2012: 120). Trying to subdue the boy's revenge impulses, the Light explains to him that evil will not disappear if he kills his enemy, but that evil will prevail because he will now become a murderer himself.

Zlatko Krilić's *Krik* deals with the fundamental gift of God – the freedom to choose between good and evil. Based on the complexity of the final message "you should fight the darkness within you with light (...) It is only when you overcome the darkness within, that you will be able to fight against the creatures of darkness" and the unusual approach to the subject, this novel can be classified under Christian literature but also as borderline children's literature.

4. Conclusion

The survival of the Christian worldview in Croatian children's literature, despite continuous efforts to suppress it, points to Christianity as a persistent element in the overall cultural and spiritual life of the Croatian people.

After 50 years of marginalisation, the Christian worldview has become an integral part of Croatian children's prose and is particularly revived in children's war prose (Homeland War prose), which indicates its persistence within Croatian spiritual life and, consequently, its important role in times of crisis. By analysing contemporary Croatian children's prose about the Homeland War, it can be concluded that the Christian worldview is deeply rooted in Croatian culture and (children's) literature. In the analysed corpus, the Christian worldview is manifested by the use of Christian motifs (cross, Bible, rosary, church, nativity scene) with rosary as the dominant motif (it is present in half of the analysed corpus), by conspicuous presence of Christianity in the Croatian cultural tradition (customs, celebration of holidays, patron saints, prayer as a part of everyday life) and the Christian message (the message of hope, forgiveness, optimism, love, personal freedom of choice in overcoming evil).

Bibliography

Brlić-Mažuranić, Ivana (2007) *Priče iz davnine* [Croatian Tales of Long Ago], Školska knjiga, Zagreb.

Dragić, Marko (2013) "Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata" [Saint George in the Traditional Croatian Heritage], *Croatica Et Slavica Iadertina*, 9, 1, pp. 269–313.

Gavran, Miro (2003) *Kako smo lomili noge* [How We Broke Our Legs], Mozaik knjiga, Zagreb.

Gluščević, Maja (2009) *Bijeg u košari* [Escape in the Basket], Školska knjiga, Zagreb.

Hitrec, Hrvoje (2008) *Smogovci u ratu* [Smogovci in the War], Školska knjiga, Zagreb.

Hranjec, Stjepan (1998) "Djetinjstvo zasuto granatama" [Childhood Covered by Grenades], *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladež* [Growing Up in the Mirror of Contemporary Literature for Children and Youth], ed. Ranka Javor, Zagreb, pp. 18–24.

Hranjec, Stjepan (2003) "Christian continuity in Croatian children's literature", Stjepan Hranjec, *Kršćanska izvorišta dječje književnosti* [Christian Sources of Children's Literature], Alfa, Zagreb.

Hranjec, Stjepan (2009) "Krilićev Krik" [Krilic's Scream], in: Stjepan HRANJEC, *Ogledi o dječjoj književnosti* [Essays on Children's Literature], Stjepan Hranjec, Zagreb.

Iveljić, Nada (1995a) *Marijina tajna* [Mary's Secret], Mosta, Zagreb.

Iveljić, Nada *Čuvarice novih krovova* [The Guardians of New Rooftops], Divič, Zagreb.

Iveljić, Nada (1995c) *Božićna priča* [A Tale of Christmas], Tbpex, Zagreb.

Kalilić, Dunja (1997) *Crobinhoodovi* (The Crobinhoods). Marjan tisak, Split.

Krilić, Zlatko (2012) *Krik* [Scream], Alfa, Zagreb.

Lončarević, Vladimir (2017) "Hrvatska katolička književnost 1945.–1990." [Croatian Catholic Literature 1945–1990], *Kroatologija*, 8, 1–2, pp. 1–28.

Majhut, Berislav (2022) *Na Titonicu. Hrvatska dječja književnost u razdoblju socijalističke Jugoslavije* [On Titonic. Croatian Children's Literature in Socialist Yugoslavia], Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Pilaš, Branko (1998) "Domovinski rat u hrvatskoj prozi za djecu" [Homeland War in Croatian Prose for Children], *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladeži* [Growing Up in the Mirror of Contemporary Literature for Children and Youth], ed. Ranka Javor, Zagreb, pp. 32–39.

Pulić, Nikola (1994) *Čuvari amfora* [The Guardians of Amphorae], Alfa, Zagreb.

Težak, Dubravka (1997) "Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata" [Children's Literature Prose Works on the Subject

of Homeland War], ed. Ranka Javor, *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas* [Children's Book in Present-day Croatia], Zagreb, pp. 42–50.

Vidović Schreiber, Tea-Tereza, Odža, Ivana (2023) "The transformation of the contemporary Christain children' s story– Stjepan Lice and Sonja Tomić", *Folia linguistica et litteraria*, 44, pp. 179–195.

Zima, Dubravka (2001) "Hrvatska dječja književnost o ratu" [Croatian Children's Literature on War], *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 4, 8, pp. 81–122.

SAŽETAK

Ivana Odža

KRUNICA OKO VRATA – OČITOVANJE KRŠĆANSKOGA SVJETONAZORA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ RATNOJ PROZI ZA DJECU I MLADE

Cilj je ovoga rada razmotriti kako se kršćanski svjetonazor očituje u suvremenoj hrvatskoj ratnoj prozi za djecu i mlade [misli se na dječju prozu koja tematizira Domovinski rat (1991.–1995.)]. Analiza odabranih sadržaja pokazuje da je kršćanski svjetonazor vidljiv u nizu tradicionalnih kršćanskih motiva od kojih je osobito prepoznatljiv motiv krunice sadržan u naslovnoj sintagmi, u kršćanskoj tradiciji te u kršćanskoj poruci djela. Analiziranim korpusom želi se potvrditi kršćanski književni kontinuitet u hrvatskoj dječjoj književnosti, usprkos dugotrajnome marginaliziranju kršćanskih književnih tema.

Ključne riječi: *dječja književnost; Domovinski rat; književnost za mlade; hrvatska ratna proza za djecu i mlade; kršćanski svjetonazor*

IV
PRIKAZI

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

ZNAČAJAN DOPRINOS PROUČAVANJU USTALJENIH SVEZA MEĐU RIJEČIMA

Aneta Stojić, *Metaforičke kolokacije. Od konceptualizacije do ustaljene sveze*

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2024.

U kontekstu povećanog broja istraživanja koja u novije vrijeme proučavaju uporabu jezika porastao je i interes za istraživanjem kolokacija, koje, kako autorica navodi, zbog svoje idiosinkratičke naravi i dalje predstavljaju otvoreno polje u teorijskom i primijenjenom jezikoslovlju.

Nakon svoje prve knjige o kolokacijama (*Kolokacije – prilog teoriji i praksi*), u kojoj je autorica prikazala pregled različitih teorijskih pogleda na kolokacije te primjenu kolokacija u praksi, svoje je zanimanje usmjerila prema metaforičkim kolokacijama, te je nakon opsežna istraživanja i obrade velika broja zapisa u istraženom korpusu nastala knjiga o kojoj je ovdje riječ, naime *Metaforičke kolokacije. Od konceptualizacije do ustaljene sveze*. Knjigu je u elektroničkom obliku objavio Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci 2024. godine.

Riječ je o znanstvenoj monografiji, koja se, strukturno gledajući, sastoji od sedam poglavlja grupiranih u dvije cjeline. Prva je cjelina teorijski usmjerena te pruža okvir unutar kojega će se u nastavku analizirati jezični materijal, a druga je praktična i u njoj se provodi analiza korpusa, točnije, prethodno prikazani opisi sintagmatskih sveza, teorija konceptualne metafore i odabrana metodologija primjenjuju se na metaforičke kolokacije kojima je jedna sastavnica imenica iz semantičkoga polja *vrijeme*, a cilj je takva postupka utvrditi načela funkcionalnog učvršćivanja dvaju leksema u kolokacijsku svezu.

Na samom početku teorijski orijentirane cjeline autorica se osvrće na povijest istraživanja semantičkih odnosa među riječima – konkretno, govori o udruživanju riječi u ustaljene sveze, pa tako kreće od začetaka strukturalističkih promišljanja o jeziku, koja su fokus usmjerila na sinkronijski jezični aspekt, odnosno od de Saussureove tvrdnje da jezični

znak svoju vrijednost dobiva upravo na temelju prisutnosti drugih jezičnih znakova. Njegov učenik, Charles Bally, nastavlja i produbljuje njegove ideje, posvećujući se upravo istraživanju čvrstoće, tj. stabilnosti veza među pojedinim riječima, i to u kontekstu proučavanja afektivnih izraza u jeziku (frazema) u odnosu na izraze čije međusobno povezivanje pokazuje manji stupanj afektivnosti, odnosno ekspresivnosti. Autorica nadalje opisuje jezična istraživanja koja su u tom smislu provodili Walter Porzig i Eugenio Coseriu, pri čemu je potonji bitno dublje ušao u analizu semantičkih odnosa u ustaljenim svezama te je formulirao koncept leksičke solidarnosti, iz kojega proizlaze selekcijske restrikcije, odnosno ograničenja leksičkoga kombinacijskog potencijala. Pri svjesnu kršenju restrikcija toga tipa ponekad se događa prijenos značenja poput metafore, metonimije ili personifikacije. Problematikom se restrikcija pri udruživanju riječi u ustaljene sveze nadalje bavila Elisabetta Ježek, koja smatra da postoje tri vrste restrikcija (konceptualno/ontološki uvjetovane restrikcije, leksičke restrikcije koje se temelje na semantici i leksičke restrikcije koje se temelje na uporabnim konvencijama) te da kršenje svake od njih dovodi do različitih učinaka, odnosno do proturječja ili nesklada na leksičkoj, semantičkoj ili konceptualnoj razini.

Na povijesni se pregled bavljenja svezama među riječima nastavljaju promišljanja o semantičkim aspektima kolokacijskih sveza – naime, kako se pokazalo pregledom literature, uz uzimanje u obzir čestotnosti supojavljivanja određenih riječi kao kriterija za određivanje predstavlja li neka sveza kolokaciju važni su i semantički kriteriji. Semantička je kohezivnost nadalje iznimno važna za razlikovanje kolokacija od slobodnih sintagmi, te autorica detaljno govori i o kriterijima pomoću kojih je moguće razlikovati te dvije vrste povezanosti među leksemima.

Osim navedenoga za nastanak je kolokacija, ali i ostalih, manje kohezivnih veza među riječima, ključna i konceptualizacija, što je posebice uočljivo u međujezičnoj usporedbi. Autorica kao ilustraciju navodi primjer *okorjeli neženja*, pri čemu se prvom sastavnicom priziva mentalna slika nečega na čemu se stvorila kora zbog nemijenjanja vlastitih okolnosti, dok isti taj izraz svoju nepromjenjivost u njemačkom jeziku temelji na prizivanju slike duboke usađenosti u meso (*eingefleischt*).

Poseban tip povezivanja predstavljaju oni višečlani izrazi u kojima jedna sastavnica iskazuje metaforičnost. Oko takvih izraza još uvijek ne postoji ni terminološka ni definicijska usuglašenost u postojećoj literaturi, a upravo su oni težište analize u ovoj monografiji. Autorica navodi

kako je tek nekolicina autora takvu vrstu izraza, odnosno kolokacija s metaforičkom komponentom, prepoznala kao podvrstu kolokacija, a ona ih sama naziva metaforičkim kolokacijama. U svrhu prikazivanja načina na koji metaforičke kolokacije nastaju u jeziku u sljedećem se poglavlju govori o konceptualizaciji jezične stvarnosti, odnosno tematizira se kognitivni pristup značenju.

Na početku trećega poglavlja autorica sažima postojeće teorijske uvide u kognitivne pristupe značenju te opisuje način na koji govornik konstruira značenje putem procesa konceptualizacije. U teoriji kognitivne lingvistike metafora igra ključnu ulogu jer predstavlja iznimno važno načelo strukturiranja, koje je temelj za stvaranje teorije značenja. U skladu s važnošću metaforičkoga načina stvaranja koncepata u nastavku se poglavlja detaljno opisuje konceptualna metafora prema Lakoffu i Johnsonu, a te opise slijedi temeljito bavljenje konceptualnom metonimijom – teorijom koja je upola mlađa od teorije konceptualne metafore, dakle pojavila se tek prije dvadesetak godina. Konceptualna metonimija, poput konceptualne metafore, predstavlja kognitivno-jezični instrument za stvaranje konceptualnih struktura, no za razliku od metafore temelji se na odnosu bliskosti ili kontigviteta, predstavlja jednodomensku konceptualizaciju i njezino je preslikavanje dvosmjerno. U novijoj se kognitivnolingvističkoj literaturi nastoje istražiti dodirne točke između konceptualne metafore i konceptualne metonimije te, iako su te dvije pojave različite, one su međusobno tijesno povezane, pa je tako skovan i pojam *metaftonimija*. Neki su autori u tom kontekstu čak skloni razmišljanju da metaforički prijenos značenja ima metonimijsku osnovu (primjerice Antonio Barcelona, John Taylor, Zoltan Kövecses), što bi impliciralo da su te dvije pojave u hijerarhijskom odnosu. Autorica kao iskaz koji potkrepljuje tu tvrdnju navodi primjer *Trebao sam si pregristi jezik* te postavlja pitanje je li riječ *jezik* metonimija za *govor* ili je izraz *pregristi si jezik* metafora koja implicira to da bi bilo bolje da se govornik suzdržao od govorenja.

Jedan od razloga za tvrdnju da su metafore (ili barem velik broj njih) utemeljene na metonimiji jest i taj što metonimija igra odlučujuću ulogu u procesu odabiranja istaknutog dijela određene domene, tj. u procesu profiliranja, a naglašavanje određenog aspekta, uz zanemarivanje drugih, upravo je ono što se događa pri upotrebi konceptualnih metafora.

Nadalje autorica naglašava važnost dijakronijske perspektive pri istraživanju metafore i metonimije navodeći kako su iz teorije Lakoffa i

Johnosona, koja se temelji na sinkronijskom pristupu, isključene leksikalizirane metafore, a metaforički su izrazi općenito rezultat dijakronijskih procesa. S tim u vezi govori o motivaciji značenja, odnosno o tome da se otkrivanjem karakteristika koje su motivirale određeno značenje može adekvatnije objasniti kako je neka izvanjezična pojava dobila svoj naziv. Pritom razlikuje semantičku, sintaktičku, pragmatičku i kognitivnu motivaciju. Motivacijske su veze iznimno važne, one daju smisao povezanosti između oblika i značenja te čine sastavni dio leksika nekog jezika jer, kako tvrdi Lakoff, u jeziku većina značenja nije ni arbitrarna ni konstruirana, već je u određenom stupnju i na različite načine motivirana.

Ovo se poglavlje zaključuje promišljanjima o leksikalizaciji metafore i metonimije te o komunikacijskoj funkciji tih dviju pojava. Komunikacijska je funkcija metafore u osnovi naglašavanje i prikrivanje, odnosno isticanje i zanemarivanje određenih aspekata značenja. Metonimija pak pridonosi jezičnoj ekonomičnosti jer omogućuje reduciranje kompleksnih okolnosti na jedan izraz.

Četvrto poglavlje razmatra adekvatnost pojedinih metodoloških pristupa u kognitivnoj lingvistici te autorica napominje kako deduktivni pristup, koji prevladava u radovima autora teorije konceptualne metafore, kao i u većini ostalih radova koji se njome bave, nije zadovoljavajući jer zahvaljujući svojim introspektivno-intuitivnim metodama dovodi do jednostranih i subjektivnih zaključaka. Neka se novija istraživanja metafora temelje na kombinaciji korpusno utemeljene metode i intuitivne analize primjera dobivenih korpusom jer iako se neki autori (primjerice Alice Deignan) protive oslanjanju na intuiciju, drugi (primjerice Manfred Sailer) navode da je ona nezaobilazna jer predstavlja polazišnu točku u razmišljanju o metaforama.

Problem metodologije prikupljanja podataka uvelike je riješen nastankom elektroničkih korpusa, odnosno zbirki elektronički pretraživih tekstova namijenjenih upravo lingvističkoj analizi. Na taj je način otklonjena subjektivnost procjene i omogućena je objektivnija, kvantitativna analiza pojavnica u realnoj jezičnoj upotrebi. Uz takav računalnolingvistički pristup u analizi metaforičkih kolokacija (i kolokacija općenito) nužno je, dakako, primijeniti i teorijsko-semantički pristup, kojim se utvrđuje smislenost povezanosti među sastavnicama pronađenih primjera.

Različiti zaključci do kojih su došli pojedini autori baveći se istraživanjem kolokacijskih sveza u okviru kognitivnog pristupa – naime različiti s obzirom na utvrđivanje

postojanja kakvih ustaljenih obrazaca te s obzirom na procjenu (stupnja) idiosinkratičnosti kod kolokacija – potaknuli su autoricu na to da se u empirijskom dijelu ove monografije posveti analizi kolokacijske prirode, odnosno načina i razloga nastanka kolokacijske sveze.

To nas dovodi do petog poglavlja, čiji se uvodni dio sastoji od opisa konceptualizacije pojma *vrijeme*, a u drugom se dijelu prikazuje metodologija koju je autorica primijenila pri proučavanju metaforičkih kolokacija unutar semantičkoga polja *vrijeme*.

Pri istraživanju fenomena vremena od ključne je važnosti pitanje kako ljudi konceptualiziraju vrijeme kao apstraktnu kategoriju. Istraživanja su engleskoga jezika pokazala da se vrijeme tumači pomoću prostora (slično kao i u hrvatskom jeziku), koji je perceptivno očigledniji, odnosno da se vrijeme načelno konceptualizira kao objekt i kao kretanje, no postoje razlike među koncepciji vremena u različitim jezicima i kulturama. Autorica u tom smislu napominje da postoje jezici koji u svom morfološkom sustavu ne razlikuju prošlost, sadašnjost i budućnosti kao zasebne kategorije, poput primjerice kineskog, te se oznaka vremena iskazuje putem kakva priloga ili konteksta, dok s druge strane postoje jezici koji imaju više vremenskih kategorija od tri navedene, primjerice maorski, koji ih ima deset. Takvi će jezici, dakako, pokazivati i različitu konceptualizaciju vremena.

Korpusno je istraživanje u ovoj monografiji provedeno u sklopu projekta „Metaforičke kolokacije – sintagmatske sveze između semantike i pragmatike“, koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Hipoteza je istraživanja da postoje ustaljeni obrasci nastanka metaforičkih kolokacija, a ona se ispituje unutar teorijskoga okvira kognitivne lingvistike metodologijom korpusne lingvistike. Autorica se u istraživanju služila mrežnim korpusom *hrWac*, koji predstavlja najveći korpus hrvatskoga jezika te sadržava gotovo 1,4 milijarde pojavnica. Pomoću računalnoga alata *SketchEngine* iz toga su korpusa dobivene kolokacije čije su osnove najfrekventnije imenice u hrvatskom jeziku i njihovi tipični kolokacijski partneri. Iz dobivenog su uzorka potom leksičko-semantičkim pristupom odabrani oni primjeri koji imaju metaforičko značenje. Takvom je selekcijom dobiveno 1177 metaforičkih kolokacija (koje su sve izlistane na kraju knjige), pri čemu se kao najproduktivnija imenica u tvorbi metaforičkih kolokacija iz semantičkoga polja „vrijeme“ pokazala upravo imenica *vrijeme*, potom *dan*, *godina*, *mjesec* i *sat*. U sljedećem su se koraku analizirale metaforičke kolokacije s obzirom na konceptualizaciju vremena

te su se dobivene metafore grupirale prema temeljnoj podjeli Lakoffa i Johnsona na strukturne, orijentacijske i ontološke metafore. Pritom su u korupusu pronađene 22 konceptualne metafore, a najveći ih broj pripada skupini ontoloških metafora, dakle vrijeme se u hrvatskom jeziku najčešće konceptualizira putem ontoloških metafora, i to najčešće putem koncepata VRIJEME JE TVAR i PRESONIFIKACIJA. Autorica je došla do zaključka da se unatoč velikom broju podtipova unutar dobivene 22 glavne metafore svi oni mogu svrstati u dva idealizirana kognitivna modela, naime kognitivni model kretanja i kognitivni model supstancije. Prvi model ukazuje na to da vrijeme doživljavamo kao promjenu stanja, koju pak percipiramo kroz pokrete. Drugi model pokazuje da vrijeme konceptualiziramo kao tvar ili predmet s jasno definiranim granicama, kao što je površina, boja, određena masa i sl. Pronađene konceptualne metafore unutar obaju idealiziranih kognitivnih modela međusobno su povezane, što te modele čini koherentnim sustavima.

Analiza ovako opsežna autentična jezičnoga materijala pruža detaljniji uvid u semantičke procese pri modifikaciji u kolokacijskim svezama, što omogućuje zaključivanje o tome u kojoj su oni mjeri relevantni za sam nastanak kolokacijske sveze. Autorica dolazi do zaključka da kolokacijske sastavnice ne tvore kolokacijsku svezu slučajno, već je ona kognitivno motivirana, iako se ta motivacija pretežno ne uočava iz sinkronijske perspektive. Dakle kolokacije su s jedne strane motivirane semantički, pri čemu semantička motivacija donosi promjenu značenja sastavnica metaforičke kolokacije putem konceptualne metafore. Nadalje autorica zaključuje da osim te motivacije postoje još morfosintaktička motivacija, koja je zaslužna za stvaranje ustaljenih obrazaca koje olakšavaju korisniku jezika verbaliziranje složene mentalne predodžbe vremena, te pragmatička motivacija, koja se odnosi na upotrebu kolokacija u konkretnim komunikacijskim situacijama.

Provedena je analiza dakle s jedne strane adekvatno odgovorila na istraživačka pitanja, a s druge je strane otvorila neka nova pitanja, primjerice kako točno odrediti osnovu razgraničenja slobodnih sveza i kolokacija. Autorica u zaključku pretpostavlja, a to će se pokazati ili opovrgnuti po završetku projekta, da su sve kolokacije u svojoj osnovi metaforičke jer u korpusu nije utvrđen nijedan primjer nemetaforičke kolokacije. Potvrdi li se ta hipoteza, to će biti velik pomak u tumačenju kolokacijske sveze, a time i doista velik doprinos lingvističkoj teoriji. Dakako, tu je hipotezu potrebno provjeriti i proučavanjem kolokacija

u drugim jezicima jer se pretpostavlja da metaforičke kolokacije variraju u međujezičnoj usporedbi, a takva bi analiza konačno mogla objasniti idiosinkratičnost kolokacijske prirode.

Sve u svemu, ova monografija već sama po sebi predstavlja iznimman doprinos suvremenim istraživanjima kolokacija s posebnim naglaskom na metaforičke kolokacije iz perspektive semantike i kognitivne lingvistike te će sasvim sigurno i koristiti onima koji se već bave tom tematikom i potaknuti neka nova istraživanja iz toga područja.

Nikolina Palašić

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

U „DIVLJINI“ KLITIKA: EMPIRIJSKI PRISTUP

Zrinka Kolaković, Edyta Jurkiewicz-Rohrbacher, Björn Hansen, Dušica Filipović Đurđević i Nataša Fritz, *Clitics in the wild: Empirical studies on the microvariation of the pronominal, reflexive and verbal clitics in Bosnian, Croatian and Serbian*

Language Science Press, Berlin, 2022.

Opisu sustava klitika u hrvatskom (te u bosanskom i srpskom) u lingvističkoj se literaturi najčešće pristupa iz dviju perspektiva: normativističke, kojoj je u središtu zanimanja razgraničavanje onoga u tom sustavu što je dio standardnoga jezika od onoga što nije, te teorijske (tj. formalnosintaktičke), kojoj su pojedini aspekti funkcioniranja toga sustava zanimljivi u onoj mjeri u kojoj mogu poslužiti kao potvrda za postavke ishodišne teorije. I jednom i drugom gledištu izmiče cjelina slike, a čak i onaj njezin segment na koji su primarno usmjereni nije uvijek do kraja rasvijetljen. Na takvo stanje alternativnim pristupom odgovara kolektivna monografija *Clitics in the wild: Empirical studies on the microvariation of the pronominal, reflexive and verbal clitics in Bosnian, Croatian and Serbian* autora Zrinke Kolaković, Edyte Jurkiewicz-Rohrbacher, Björna Hansena, Dušice Filipović Đurđević i Nataše Fritz (Berlin: Language Science Press, 2022, 460 str.). Opsežna knjiga podijeljena je u četiri dijela s ukupno sedamnaest poglavlja, a autori njome žele upotpuniti naše razumijevanje sintaktičkoga ponašanja klitika u bosanskom, hrvatskom i srpskom (dalje: BHS) iscrpnim opisom varijacija u njihovoj uporabi. Za razliku od normativističke i teorijske literature, koja se metodološki temelji u prvom redu na intuiciji, istraživanja opisana u ovoj knjizi počivaju na empirijskim metodama – jezičnokorpusnim i psiholingvističkim – čime se otvara novo poglavlje ne samo u opisu sustava klitika u BHS nego i u gramatičkoj deskripciji tih jezika općenito.

U prvom poglavlju („Introduction and overview“) autori predstavljaju predmet istraživanja i najavljuju pristup koji su odabrali. Predmet su, kako naslov knjige i govori,

„mikrovarijacije“ u uporabi klitika u BHS. Pozivajući se na Zwickyja (1994), autori klitiku određuju kao element koji se s jedne strane ponaša kao samostalna rečenična sastavnica, dok je s druge strane vezan za susjednu riječ poput afiksa. (Ta definicija međutim ne obuhvaća sve klitike, npr. pomoćne glagole.) U jezicima sa slobodnim redom riječi, u kojima je moguće premještanje riječî i sintagmâ u ovisnosti o informacijskoj strukturi rečenice, mjesto je klitike u rečenici stalno – vezana je uz njezin lijevi rub te u njoj u pravilu zauzima drugo mjesto (2P). Kako ističu autori, klitike u BHS odlikuju se mnogobrojnim varijacijama u uporabi, no njihov opis u literaturi nije zadovoljavajući. Svojim istraživanjem zato žele pridonijeti boljem upoznavanju ponašanja klitika u BHS, pri čemu se oslanjaju u prvom redu na empirijske metode – promatranje i eksperiment.

Drugo poglavlje („Terms and concepts in the light of approaches to the study of clitics in BCS“) posvećeno je razjašnjavanju osnovnoga pojmovnoga aparata, pa se tako varijacija (odnosno „mikrovarijacija“) definira u skladu s Walkerom (2013) kao „postojanje različitih načina da se kaže ista stvar“. Autori razlikuju dvije vrste varijacija: sistemske, koje su uzrokovane unutarjezičnim zakonitostima, i sociolingvističke, koje obuhvaćaju teritorijalno (dijatopski), socijalno (dijastratski) i situacijski (dijafazno) uvjetovane razlike u uporabi. Njihovo je istraživanje usmjereno u prvom redu na sistemske varijacije, dok se sociolingvističke obrađuju samo u manjoj mjeri, i to uglavnom dijatopske i dijafazne.

Varijacije se mogu pojaviti s obzirom na različite parametre, a u vezi s klitikama u BHS autori ih navode pet.

Prvi je inventar klitika, koji u standardnim varijetetima BHS obuhvaća zamjeničke i glagolske klitike (kopulu i pomoćni glagol), povratne obilježivače *se* i *si* te obilježivač polarnog (tj. da-ne) pitanja *li*. U nestandardnim varijetetima BHS inventar klitika u nekim se pojedinostima može razlikovati.

Drugi je parametar unutarnja organizacija klitičke skupine, koja obuhvaća redoslijed klitika i morfonološke procese. Slijedeći Franksa i King (2000), autori redoslijed klitika određuju na sljedeći način:

> *li* > VERB (osim *je* = PRS.3SG “biti”) > PRON DAT > PRON ACC > PRON GEN > REFL > *je*

U morfonološke procese ubrajaju pak: supletivnost (klitika se pojavljuje u različitim ostvarajima, npr. *je* ‘ona.ACC’ smjenjuje se s *ju* kad se nađe u dodiru s *je* ‘biti.PRS.3SG’), haplologiju (gubljenje klitike kad se nađe uz drugu identičnu klitiku,

npr. *Boji*$_1$ *se*$_1$ ~~*se*~~$_2$ *vratiti*$_2$ *u rodno Cetinje*) te haplologiju neidentičnih klitika (gubljenje *je* 'biti.PRS.3SG' u spoju s povratnim *se*: *Idol se ~~je~~ nalazio u Brandenburgu*).

Treći je parametar variranja mjesto klitike u rečenice. Klitike u BHS u rečenici naime u načelu zauzimaju drugo mjesto (2P), tj. položaj nakon prve rečenične sastavnice, koja im služi kao domaćin. Prva rečenična sastavnica pritom može biti samostalna punoznačna riječ, „komplementizator" (tj. veznik ili odnosna riječ kojima se zavisna surečenica uvrštava u nadređenu) ili sintagma, s kojom je i povezano variranje u položaju. Naime, kad je prva sastavnica u rečenici sintagma, klitika (ili klitička skupina) može se naći nakon nje, ali može doći i do „razdvajanja sintagme" (engl. *phrase splitting*), pa se klitika ne pridružuje sintagmi kao cjelini, nego prvoj riječi u njoj (npr. *Običnim je ljudima dosta rata*), te do „odgođenoga smještanja" (engl. *delayed positioning*), kad se klitika ne pridružuje prvoj, nego nekoj od sastavnica dalje u rečenici (npr. *Pod uvjetima iz st. 1. ovog članka pravna osoba kaznit će se za kaznena djela propisana Kaznenim zakonom*).

Četvrti je parametar variranja „uspon klitika" (engl. *clitic climbing*), koji je karakterističan za predikate s glagolskom dopunom – infinitivnom ili surečeničnom. U takvim se konstrukcijama klitika (ili klitička skupina) koja sintaktički pripada glagolskoj dopuni „uspinje" te se umjesto uz glagolsku dopunu pojavljuje uz nadređeni glagol (npr. *Milan ga*$_2$ *mora*$_1$ *vidjeti*$_2$). Autori navode da je upravo „uspon klitika" glavni izvor varijacija, i sistemskih i sociolingvističkih.

Napokon, peti je parametar variranja „dijakliza" (engl. *diaclisis*), koja se pojavljuje kad se jedan dio klitičke skupine nađe na očekivanom mjestu, a drugi dio dalje u rečenici. Dijakliza se može pojaviti u rečenici bez glagolske dopune, tj. kad sve klitike pripadaju istom glagolu (npr. *po gradovima su*$_1$ *predsednici opština se*$_1$ *odjednom opredeljivali*$_1$), ali i u rečenici s glagolskom dopunom, kad dio kliktika pripada nadređenomu glagolu, a dio glagolskoj dopuni (npr. *mogao*$_1$ *je*$_1$ *pokušati spasiti*$_2$ *nas*$_2$ *od navale hohštaplera*). Prvi slučaj autori nazivaju „pravom dijaklizom", a drugi „pseudodijaklizom".

U ovom se poglavlju objašnjavaju i neki sintaktički pojmovi važni za opis mikrovarijacija, u prvom redu onih povezanih s usponom klitika. Posrijedi su sljedeći pojmovi: predikati koji traže dopunu (engl. *complement taking predicates*, pri čemu se misli na predikate koji traže glagolsku dopunu u obliku infinitiva ili zavisne surečenice s veznikom *da*), glagoli podizanja (engl. *raising verbs*, tj. glagoli koji „podižu"

subjekt svoje glagolske dopune i preuzimaju ga kao vlastiti, npr. *moći*, *trebati*, *morati*), glagoli kontrole (engl. *control predicates*, tj. glagoli koji „kontroliraju" subjekt svoje glagolske dopune identificirajući ga bilo s vlastitim subjektom, npr. *znati*, *željeti*, *pokušavati*, bilo s vlastitim objektom, npr. *pomagati*, *omogućivati*, *savjetovati*), vrste glagolske dopune (pri čemu se obrađuju u prvom redu tzv. konstrukcije da_1, tj. zavisne surečenice s veznikom *da* koje dopuštaju uporabu različitih vremena, npr. *Saznao sam da crtaš / da si crtao / da ćeš crtati zmiju*, i tzv. konstrukcije da_2, u kojima je moguć samo prezent, npr. *Želim da crtaš zmiju*) te vrste povratne klitike *se* (razlikuju ih četiri: zahvaćen je prvi argument, npr. *Čuje se kišu*; zahvaćen je drugi argument, npr. *Dijete se tuče, Umivam se*; zahvaćeni su i prvi i drugi argument, npr. *Marku se igrala košarka, Haljina se lako pere*; te leksikalizirani slučajevi, npr. *Smije se*).

Treće poglavlje („Empirical approach to clitics in BCS") posvećeno je prikazu odabranoga pristupa. Autori najprije podsjećaju da je u sintaktičkim istraživanjima glavni izvor podataka intuicija govornika, najčešće samih lingvista (Schütze i Sprouse 2013, Dąbrowska 2010), zbog čega rezultati mogu biti nepouzdani i pristrani. Sami zato odabiru empirijski pristup utemeljen na jezičnokorpusnim i psiholingvističkim metodama. Kako su mnoge tvrdnje iz dosadašnje literature o klitikama u BHS kontradiktorne, u prvom ih koraku verificiraju uz pomoć podataka dobivenih iz jezičnih korpusa. Statistička obrada tih podataka omogućuje međutim i da se ode korak dalje, tj. da se uoče i opišu pojave koje u literaturi još nisu zabilježene. Ipak, i jezični korpusi imaju ograničenja jer su čak i u razmjerno velikim korpusima neke jezične pojave, među ostalim i sintaktičke konstrukcije s usponom klitika, rijetke. Autori zato posežu i za psiholingvističkim eksperimentima, koji se temelje na elicitaciji, tj. izlaganju izvornih govornika nelingvista unaprijed pripremljenim jezičnim stimulusima i prikupljanju njihovih odgovora. Od ispitanika se traži da procijene prihvatljivost prikazanih rečenica, pri čemu su mogući odgovori *da* i *ne* (pragom prihvatljivosti smatra se 50% pozitivnih odgovora), a mjeri se i vrijeme reakcije jer dulje vrijeme signalizira manju sigurnost u odgovor. Autori ističu da se uvođenjem jezičnokorpusnih i psiholingvističkih metoda, uz tradicionalne utemeljene na intuiciji, osigurava „triangulacija" metoda i povećava validnost rezultata.

U četvrtom poglavlju („Corpora for Bosnian, Croatian, and Serbian") najprije je objašnjeno značenje jezičnih korpusa za suvremenu lingvi-

stiku te su opisane vrste korpusa koje postoje. Na toj su pozadini zatim ukratko prikazani postojeći „tradicionalni" (tj. uzorkovani s idejom da budu reprezentativni) korpusi bosanskog, hrvatskog i srpskog, s naglaskom na to kakve tekstove obuhvaćaju, kako su tekstovi označeni i na koje se načine mogu pretraživati. (Od hrvatskih korpusa obuhvaćeni su Hrvatski nacionalni korpus i Hrvatska jezična riznica.) Nakon toga prikazani su i mrežni korpusi, nastali neselektivnim prikupljanjem svih tekstova dostupnih na internetu: *bsWaC*, *hrWaC* i *srWaC*. Riječ je o najvećim korpusima za tri spomenuta standardna varijeteta, koji su automatski lematizirani i morfosintaktički označeni prema specifikacijama *MULTEXT-East*. Iako ne pokrivaju sve funkcionalne stilove, mrežni korpusi zahvaćaju širok spektar žanrova (npr. zakonski, znanstveni i publicistički tekstovi, forumi, blogovi, *chat*-sobe itd.). Tekstovima pritom često nedostaju metapodaci te korpus nije moguće pretraživati s obzirom na sociolingvističke parametre, a mnogi uz to nisu lektorirani. Unatoč tomu, kako tvrde autori, mrežni korpusi u načelu ne daju bitno drukčije rezultate od „tradicionalnih" korpusa, a zbog svoje veličine imaju znatne prednosti. Autori zato upravo njih odabiru kao osnovni izvor podataka za svoje istraživanje. Ističu ipak da se na temelju mrežnih korpusa ne može tvrditi ništa o ponašanju klitika u govoru te im je u tu svrhu poslužio mali korpus govornoga bosanskoga nastao u Tübingenu.

Peto poglavlje („Parameters of variation: Inventory, internal organisation of cluster, and position") uvodno je u drugom dijelu knjige, koji je posvećen analizi dijatopskih i dijafaznih varijacija. U njemu se autori bave varijacijama u kodificiranim normama (šesto poglavlje), dijalektima (sedmo poglavlje) i govornom jeziku (osmo poglavlje), pri čemu najvažnije uvide sažimlju u devetom poglavlju.

U šestom poglavlju („Clitics and variation in grammaticography and related work (Bosnian, Croatian, Serbian)") autori se usredotočuju na to kako je variranje u uporabi klitika u BHS prikazano u dosadašnjoj literaturi, u prvom redu normativističkoj. (Naime, kako navode, većina teorijskih radova ne bavi se varijacijama.) U središtu su njihove pozornosti pritom dijatopske varijacije među trima standardnim varijetetima te unutar pojedinih varijeteta, kao i dijafazne varijacije, i to s obzirom na tri parametra. Prvi je inventar klitika, pri čemu među zamjeničkim klitikama kao najspecifičnije izdvajaju *nj* (ne sudjeluje u klitičkoj skupini i nije vezano za drugo mjesto, a u srpskom je arhaično) i *ju* (u

hrvatskom može biti i samostalna klitika, dok je u srpskom ograničena na položaj uz glagolsko *je*), među glagolskima pomoćni glagol *biti* u kondicionalu (dijafazno *bi* za sva lica i brojeve), a povrh toga i povratni obilježivač *si* (pojavljuje se samo u hrvatskom). Drugi je parametar unutarnja organizacija klitičke skupine, pri čemu se autori usredotočuju u prvom redu na morfonološke procese. U hrvatskom se tako supletivnost *je/ju* pojavljuje ne samo uz *je* i *nije* nego i uz druge glagole koji završavaju na *-je*, dok haplologija neidentičnih klitika katkad može izostati nakon *se* (*Dobro se je nadati*), ali se može i provoditi nakon *me* i *te* (*Gizela me je čekala*). Treći je parametar variranja kojim se bave položaj klitika. Najprije obrađuju varijacije u vezi s koordinacijskim veznicima i „komplementizatorima". Veznici *pa*, *te*, *niti* i *ali* mogu (ali ne moraju) biti domaćini, pa autori u vezi s njima pretpostavljaju postojanje varijacija unutar pojedinih standardnih varijeteta. U bosanskim i srpskim normativističkim radovima navodi se uz to da klitike moraju doći nakon svih „komplementizatora", dok se u hrvatskima (Barić i sur. 1997.) kao domaćini navode samo upitni i odnosni (ali ne i to je li smještanje klitike nakon njih obvezno), pa autori i tu očekuju varijacije među trima standardnim varijetetima te unutar hrvatskoga. Najveće se varijacije u položaju ipak pojavljuju kad je prva sastavnica u rečenici sintagma. U srpskom klitike znatno češće dolaze izravno nakon početne sintagme, dok u hrvatskom češće dolazi do razdvajanja sintagme ili do odgođenoga smještanja. Kako ističu autori, varijacije u položaju klitike u rečenici kojoj je prva sastavnica sintagma jedino su područje koje, uz normativiste, zanima i teorijske lingviste. Nasuprot tomu, za varijacije u vezi s usponom klitika i (pseudo)dijaklizom zanimanje pokazuju samo teorijski lingvisti, ne i normativisti.

Sedmo poglavlje („Clitics in dialects (Bosnian, Croatian, Serbian)") bavi se time kako su varijacije u uporabi klitika prikazane u dijalektološkim opisima štokavskih govora. Glavnina izlaganja temelji se na Ivić i sur. 2001, Lisac 2003 i Okuka 2008, ali u obzir su uzeti i drugi radovi te periodika. Autori ističu da je variranje u uporabi klitika u štokavskim govorima veće nego u standardnim jezicima i normativnim priručnicima. Kad je riječ o inventaru klitika, u mnogim su bosanskim i srpskim govorima posvjedočeni zamjeničko *ju* te povratno *si*, a pojavljuju se i neke druge varijacije kojih nema u standardnom jeziku. Na području unutarnje organizacije klitičke skupine redoslijed često odstupa od standardnoga, pri čemu se razlikuje u prvom redu položaj povrat-

noga *se* i glagolskoga *je*, ali i nekih drugih klitika. Haplologija se katkad provodi, katkad ne, a isto vrijedi i za haplologiju neidentičnih klitika. Varijacije su veće i u vezi s položajem klitika u rečenici. Klitike se tako mogu pojaviti i na prvom položaju te nakon veznika *i* i *a*, uglavnom u kontaktnim govorima, dok veznik *da* nije uvijek obvezni domaćin. Posvjedočen je položaj nakon sintagme kao prve rečenične sastavnice, ali i razdvajanje sintagme te odgođeno smještanje. Napokon, variranje se pojavljuje i u vezi s usponom klitika iz infinitivne dopune i iz zavisne surečenice s *da*, a zabilježeni su i primjeri dijaklize.

U osmom poglavlju („Clitics in a corpus of a spoken variety (Bosnian)“) opisuje se istraživanje provedeno na korpusu govornoga bosanskoga, koji je sastavljen od 13 narativnih intervjua s izbjeglicama iz Bosne snimljenih i transkribiranih u Tübingenu 1994. Zvučni zapisi intervjuâ autorima nisu bili dostupni, a u samim prijepisima nisu dosljedno označene pauze, pa intonacijske jedinice nije bilo moguće razlikovati od sintaktičkih. U korpusu je stoga najprije provedena segmentacija na klauzule, nakon čega su označene pojedine kategorije povezane s klitikama (inventar i pozicijski fenomeni) te „disfluentne“ sintaktičke strukture, karakteristične za govorni jezik (na temelju sistematizacije u Crible 2018 i Kibrik i Podlesskaja 2006). Kako autori ističu, inventar klitika u korpusu ne odstupa znatno od standardnog, osim što sadržava fonološki reducirano *i* (umjesto *ih*), dok je povratno *si* rijetko. Redoslijed klitika u skupini odgovara standardnomu, uz povremena odstupanja u vezi s glagolskim *je* i povratnim *se* – u slučajevima izostanka haplologije neidentičnih klitika četiri se puta češće pojavljuje nestandardni redoslijed *je se* nego standardni *se je*. U korpusu nema nijednog primjera supletivnosti, pa ni zamjeničke klitike *ju*. Kad je riječ o položaju klitika, dominanto se pojavljuju na drugom mjestu u rečenici, dok je pojavljivanje na prvom mjestu povezano s kontekstima umetanja, retrospektive i sl., koji su karakteristični za govorni jezik. Drugo mjesto u rečenici pritom u 77% slučajeva znači nakon samostalne riječi. U slučaju da je prva rečenična sastavnica sintagma, pojavljuju se i položaj nakon sintagme, i razdvajanje sintagme, i odgođeno smještanje. Moguće je pritom razdvajanje ne samo prve sintagme nego i sintagme koja se nalazi desno od nje, dakle u kombinaciji s odgođenim smještanjem, a provodi se uz to ne samo u subjektnim nego i u „prijedložnim sintagmama“. Autori iznose pretpostavku da je odgođeno smještanje povezano s duljinom prve riječi u rečenici – u slučajevima

kad je prva riječ domaćin klitike, ona ima prosječno dva grafema, a u slučajevima odgođenoga smještanja prva riječ u rečenici ima prosječno tri grafema. (Tu pretpostavku ipak komplicira činjenica da domaćin klitike pri odgođenom smještanju ima prosječno četiri grafema.) Zaključuju da fenomeni karakteristični za govorni jezik nemaju znatniji utjecaj na položaj klitika, osim na povremenu pojavu prvog položaja.

U devetom poglavlju („Parameters of variation: Conclusions") autori sažimlju drugi dio knjige te podsjećaju na najvažnije uvide iz prethodna tri poglavlja.

Deseto poglavlje („Theoretical approaches to clitic climbing") otvara treći dio knjige, koji je u cijelosti posvećen usponu klitika. Autori u njemu prikazuju najvažniju literaturu o toj temi, opću i specijaliziranu za BHS, ističući pritom da je većina radova nastala u formalnoj tradiciji i na maloj količini podataka. Upozoravaju na razliku u mišljenjima da je uspon klitika u BHS opcionalna (npr. Stjepanović 2004), odnosno obligatorna pojava (npr. Aljović 2005), a kao posebno vrijednu ističu Junghannsovu (2002) obradu uspona klitika u češkom, koja je nastala na znatno većoj količini korpusnih podataka i ne odlikuje se teorijskom dogmatičnošću.

U jedanaestom poglavlju („Constrains on clitic climbing in Czech compared to BCS: Theory and observations") ograničenja za uspon klitika koja su za češki izdvojena u spomenutom Junghannsovu radu autori primjenjuju na BHS. Čine to tražeći slične strukture u mrežnim korpusima te provjeravajući dodatno njihovu prihvatljivost s izvornim govornicima. Za BHS izdvajaju šest vrsta ograničenja. Prva su tzv. „otočna" ograničenja (engl. *island constrains*, Ross 1967), odnosno specifične sintagme iz kojih uspon klitika nije moguć, npr. infinitivi u komparativnim konstrukcijama s *nego* (*Nisam imao izbora nego prodati ga*), sintagme s glagolskim prilogom (... *kako sa zanimanjem razgledavaju eksponate nimalo se ne žaleći*...) itd. Drugo se ograničenje odnosi na glagole objektne kontrole, koji barem u nekim slučajevima ne dopuštaju uspon klitika (... *da nam pomognete naći im najbolje skrbnike*...). Treće se tiče „miješanih" klitičkih skupina, koje uspon priječe ako uz nadređeni glagol već stoji fonološki identična zamjenička i povratna klitika (*Ne trebaju se bojati približiti mi se*) ili morfološki različita klitika sa sličnom sintaktičkom funkcijom (*Dozvoljavam si opteretiti se svim i svačim*). Četvrto ograničenje određuje da se klitike ne mogu uspinjati preko drugih klitika (...*kako nam posjetitelji i drugi dionici mogu pomoći očuvati ih*), peto ako je u dopuni negacija (*Marija želi*$_1$ *ne sresti*$_2$

ga$_2$ *nigdje*), a šesto ako je infinitivna dopuna tema (*Sresti*$_2$ *ga*$_2$ *u Kanadi, Dragan je*$_1$ *želio*$_1$). Autori ističu da postoje naznake i za neka druga ograničenja, ali ih je potrebno dodatno istražiti.

U dvanaestom poglavlju („Introductory remarks to corpus studies on clitic climbing“) autori predstavljaju metodologiju korpusnih istraživanja uspona klitika iz zavisnih surečenica s veznikom *da* u srpskom i iz infinitivne dopune u hrvatskom, koja su tema sljedećih dvaju poglavlja. Istraživanja su proveli na mrežnim korpusima *srWaC* i *hrWac*, pri čemu je drugo dodatno provedeno i na tradicionalnim korpusima HNK i HJR kako bi se dobila dijafazna dimenzija. Najprije su utvrđeni najčešći glagoli koji traže odgovarajuće glagolske dopune (glagoli podizanja, jednostavni glagoli subjektne kontrole, glagoli objektne kontrole s dativnim ili akuzativnom kontrolorom), a zatim su uz pomoć upita CQL iz korpusa prikupljene odgovarajuće konstrukcije s tim glagolima kao predikatom s usponom klitika i bez njega. Nakon toga analizirani su slučajni uzorci od po 100 primjera po glagolu za svaku strukturnu varijantu.

U trinaestom poglavlju („A corpus-based study on clitic climbing out of da$_2$-construction and the raising–control distinction (Serbian)“) autori potanko opisuju prvo od spomenutih istraživanja, čija je svrha bila ustanoviti do koje je mjere moguć uspon klitika iz konstrukcija *da*$_2$ te ovisi li on o tome je li u nadređenom predikatu glagol podizanja ili kontrole. U sklopu istraživanja analizirane su strukture s odabranih 17 predikata u mrežnom korpusu *srWaC*. Dok Stjepanović (2004) uspon klitika u takvim okolnostima dopušta, većina autora smatra ga negramatičkim. Autori zaključuju da je uspon klitika iz konstrukcija *da*$_2$ moguć ako je u predikatu glagol podizanja i subjektne kontrole, ali vjerojatno ne i ako je posrijedi objektna kontrola (koju nisu ispitivali). Ustanovili su međutim da se povratno *se* ne uspinje ako nadređeni predikat ima pomoćne klitike te da se u slučajevima dijaklize zamjeničke klitike obično uspinju, a povratna ne. U vezi s tim zaključuju da uspon klitika nije jedan mehanizam, jer se zamjeničke i povratne klitike ponašaju drukčije, te odbacuju tvrdnju iz literature da nadređeni predikat u prošlom i budućem vremenu onemogućuje uspon.

Četrnaesto poglavlje („A corpus-based study on clitic climbing out of infinitive complements in relation to the raising-control dichotomy and diaphasic variation (Croatian)“) posvećeno je drugom istraživanju, u kojem su autori željeli ustanoviti ovisi li uspon klitika iz infinitivnih dopuna u hrvatskom o vrsti nadre-

đenog predikata (tj. o tome je li riječ o glagolima podizanja i kontrole), o vrsti klitike i o padežu klitike te je li uspon jednako čest u standardnom i razgovornom hrvatskom. Zaključuju kako je razlika između uspona uz glagole podizanja i glagole kontrole statistički značajna samo u standardnom jeziku, dok je uz povratne glagole subjektne kontrole uspon znatno rjeđi nego uz glagole prethodna dva tipa i u standardnom i u razgovornom jeziku. Vrsta i padež klitike ne utječu na uspon, dok je dijafazna razlika statistički značajan čimbenik – uspon je češći u književnom nego u razgovornom jeziku. Kod glagola podizanja uspon je čest, ali nije obvezan, pogotovo u razgovornom jeziku. Autori pretpostavljaju da postoji razlika između jednostavnih i povratnih glagola subjektne kontrole, pa je ta tema dodatno istražena u psiholingvističkom eksperimentu, koji je predmet sljedećeg poglavlja.

Petnaesto poglavlje („Experimental study on constraits on clitic climbing out of infinitive complements (Croatian)“) opisuje psiholingvistički eksperiment u kojem su autori istraživali ima li razlike u usponu klitika iz infinitivne dopune u hrvatskom između predikata podizanja te subjektne i objektne kontrole, između jednostavnih (*planirati*) i povratnih predikata subjektne kontrole (*bojati se*), između predikata objektne kontrole s kontrolorom izrečenim dativom (*pomagati*), akuzativom (*učiti*), povratnim *si* (*braniti si*) i povratnim *se* (*učiti se*); zatim ima li razlike u usponu između zamjeničkih i povratnih klitika te između zamjeničkih klitika u dativu i akuzativu. U poglavlju je potanko opisano konstruiranje i izvođenje testa, regrutiranje ispitanika – uglavnom studenata nefiloloških studija – te način obrade rezultata. Na temelju njih autori izvlače nekoliko zaključaka. Predikati podizanja pokazuju preferenciju za uspon klitika (*Polako joj počinju konkurirati na drugim područjima*), a predikati objektne kontrole za njegov izostanak (*Vjerojatno im omogućuju konkurirati joj na drugim područjima*). Uspon preferiraju i jednostavni predikati subjektne kontrole (*Polako joj nastojite konkurirati na drugim područjima*), dok povratni preferiraju njegov izostanak (*Ipak se trudim konkurirati joj na drugim područjima*), iako su ispitanicima često prihvatljive obje mogućnost. Kod predikata podizanja i jednostavnih predikata subjektne kontrole pritom nema razlike u usponu različitih vrsta klitika, dok se kod povratnih predikata subjektne kontrole i predikata objektne kontrole s kontrolorom izrečenim povratnim *se* zamjeničke klitike uspinju, a povratne ne. Kod predikata objektne kontrole s kontorolom izrečenim

zamjenicom ili povratnim *si* ne uspinju se ni zamjeničke ni povratne klitike. Zamjeničke klitike u dativu i akuzativu razlikuju samo predikati objektne kontrole sa zamjeničkim kontrolorom, no kod svih je njih ispitanicima prihvatljiva samo inačica bez uspona.

U šesnaestom poglavlju („On the heterogeneous nature of constraints on clitic climbing: Complexity effects") autori sažimlju treći dio knjige. Ističu da je mehanizam koji upravlja usponom klitika složen te ga je moguće objasniti samo kao sustav ograničenjâ koja se nalaze u međusobnim odnosima. Na području sistemskih varijacija, tj. onih koje se provode s obzirom na jezični kontekst, predlažu dva osnovna ograničenja. Prvo se odnosi na sintaktičku okolicu (razlikuju prave otoke, koji ne omogućuju uspon; vezane otoke, koji imaju malu vjerojatnost uspona; te nepostojanje otoka, kad se uspon provodi), a drugo na predikate (glagoli podizanja i jednostavni glagoli subjektne kontrole imaju visoku vjerojatnost uspona, povratni glagoli subjektne kontrole i glagoli objektne kontrole s kontrolorom *se* srednju, a glagoli objektne kontrole sa zamjeničkim kontrolorom ili kontrolorom *si* nisku). I jedno i drugo ograničenje autori smještaju u tzv. „konstitutivnu" složenost. Treće, dodatno ograničenje na području sistemske varijacije, koje određuje da vrsta i padež klitike imaju utjecaj na uspinjanje ako bi ono dovelo do nastanka miješanih klitika, smještaju pak u „organizacijsku" složenost. Na području nesistemskih varijacija zaključuju pak da formalni jezik preferira uspon, a neformalni njegov izostanak, što tumače kao manifestaciju „operacijske" složenosti. Ukratko, uspon klitika nije moguće odrediti jednim strogim ograničenjem, nego je on učinak složene interakcije „konstitutivne", „organizacijske" i „operacijske" složenosti, pa se može govoriti samo o preferencijama.

Knjiga završava četvrtim dijelom, u kojem se nalazi sedamnaesto poglavlje („Overall summary") sa završnim sažetkom sadržaja knjige. Nakon njega nalaze se još dva dodatka – u prvom („Appendix A: Stimuli design") opisano je kako su sastavljene rečenice stimulusi za psiholingvistički eksperiment, a u drugom („Appendix B: Explanation of statistical measures") opisane su upotrijebljene statističke mjere.

Prikazana knjiga nije uobičajena monografija – obuhvaća zapravo nekoliko sadržajno povezanih, ali ipak posebnih istraživanja, od kojih je svako moglo biti objavljeno i kao samostalna publikacija. Ta istraživanja tematski i metodološki pokrivaju područja nekoliko lingvističkih disciplina – standardologije, dijalektologije, formalne sintakse, korpu-

sne lingvistike, psiholingvistike – pa je za nastanak monografije doista bio potreban veći tim autora, koji bi okupljao stručnjake svih navedenih specijalizacija. To bez sumnje ima prednosti s obzirom na obuhvatnost i temeljitost obrade odabranog predmeta, ali nosi sa sobom i određene teškoće – za čitanje monografije naime gotovo da je potreban i tim čitatelja, jer je malo onih koji se jednako suvereno snalaze na svim područjima koja su u njoj pokrivena. U sadržaj monografije ugrađen je obuhvatan i aktualan pregled dosadašnje literature o klitikama u BHS, uz odmjeren kritički osvrt na potencijalne slabosti pojedinih radova, pa ona zato ima veliku referentnu vrijednost. Ipak, njezin je glavni prinos u tome što uvodi empirijski pristup te njegovom primjenom dolazi do novih uvida u sintaktičko ponašanje klitika, raskrinkavajući pritom mnoge zablude iz normativističke, a posebno iz teorijske literature. S obzirom na to donekle je iznenađujuće što se autori u svojim zaključcima u potpunosti zadržavaju u koordinatnom sustavu određenom kategorijama preuzetima iz teorijske literature, umjesto da ga pokušaju organizirati oko novih kategorija, koje bi bolje odgovarale empirijskim podacima. U sklopu istraživanja nisu međutim sve varijacije u uporabi klitika obrađene ravnomjerno – najveća je pozornost posvećena usponu klitika, što je donekle i očekivano s obzirom na tvrdnju autora da je posrijedi najveći izvor varijacija. S druge strane razmjerno je malo pozornosti posvećeno položaju klitika u rečenicama čija je prva sastavnica sintagma, iako je posrijedi pojava koja je u uporabi zapravo znatno češća od uspona klitika. Unatoč tome prikazana je knjiga bez sumnje velika prekretnica u proučavanju klitika u BHS, na koju će se svaki budući rad s toga područja morati osvrnuti.

Petar Vuković

Referencije

Aljović, Nadira. 2005. On clitic climbing in Bosnian/Croatian/Serbian. U: Nedžad Leko (ur.), *Lingvistički vidici*, vol. 34. Sarajevo: Forum Bosnae, 58–84.

Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Crible, Ludivine. 2018. *Discourse markers and (dis)fluency: Forms and functions across languages and registers*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Dąbrowska, Ewa. 2010. Naive v. expert intuitions: An empirical study of acceptability judgments. *The Linguistic Review* 27, 1–23.

Franks, Steven i Tracy H. King. 2000. *A handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.

Ivić, Pavle, Dragolub Petrović i Milorad Radovanović. 2001. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod u štokavsko narečje*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Junghanns, Uwe. 2002. Clitic Climbing im Tschechischen. *Linguistische Arbeitsberichte* 80. 57–90.

Kibrik, Andrej A. i Vera I. Podlesskaja. 2006. Problema segmentacii ustnogo diskursa i kognitivnaja sistema govorjaščego. U: Solov'jeva (ur.), *Kognitivnye issledovanija 1*, vol. 1. Moskva: Institut psihologii RAN, 138–158.

Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Okuka, Miloš. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.

Ross, John R. 1967. *Constraints on variables in syntax*. Doktorska disertacija obranjena na MIT-ju.

Schütze, Carson T. i Jon Sprouse. 2013. Judgment data. U: Robert J. Podesva i Devyani Sharma (ur.), *Research methods in linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 27–50.

Stjepanović, Sandra. 2004. Clitic climbing and restructuring with "finite clause" and infinitive complements. *Journal of Slavic Linguistics* 12(1-2), 173–212.

Walker, James. 2010. *Variation in linguistic systems*. New York, London: Routledge.

Zwicky, Arnold M. 1994. What is a clitic? U: Joel A. Nevis, Brian D. Joseph, Dieter Wanner & Arnold M. Zwicky (ur.), *Clitics: A comprehensive bibliography (1892–1991)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, xii–xx.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

NOVI PRINOSI PRAGMALINGVISTICI

Nikolina Palašić, *Pragmalingvističke studije*

Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2023.

Nikolina Palašić izvanredna je profesorica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. U svome se radu niz godina bavi pragmalingvističkim istraživanjima, o čemu između ostaloga svjedoči i prva njezina objavljena monografija *Pragmalingvistika – lingvistički pravac ili petlja?* U *Pragmalingvističkim studijama* objedinila je radove koji su rezultat njezina petnaestogodišnjeg bavljenja tim u hrvatskome jezikoslovlju dosad slabije zastupljenom području (izuzev istraživanja Nade Ivanetić, Nede Pintarić i Pavla Tekavčića). Kao samostalna je autorica ili pak suautorica u razdoblju od 2006. do 2021. godine objavila ukupno sedamnaest radova koji su u ovoj knjizi raspoređeni u četiri cjeline. Sadržajno pak propituju odnose između gramatike i komunikacije, semantike i pragmalingvistike te govore o pragmalingvističkome pristupu različitim tekstnim i diskursnim vrstama, a naposljetku i o retorici, manipulaciji i persuasivnosti koja je prisutna u političkome diskursu.

Nakon uvodnoga dijela, u kojemu autorica ukratko opisuje strukturu i sadržaj knjige, slijedi prva cjelina, naslovljena *Gramatičko-pragmalingvističke studije*, i obuhvaća ukupno sedam radova. Prvi od njih – *O granicama (i dodirima) koordinacije i subordinacije* – bavi se koordiniranim i subordiniranim rečenicama. U njemu autorica iznosi tezu kako je ponekad vrlo teško postaviti jasnu granicu između tih dviju vrsta složenih rečenica te donosi i primjere kojima to potvrđuje. U konačnici zaključuje kako postoje kosubordinirane rečenice, koje opisuje kao one čiji morfosintaktički kriteriji ukazuju na koordinaciju, a semantički na subordinaciju. Na samome početku drugoga rada (*Koordinirane rečenične strukture s veznicima a i i*) govori o simetričnosti i semantici koordiniranih rečeničnih struktura, pri čemu ističe da koordinacija ne znači nužno simetričnost. Na primjerima veznika *a* i *i* prikazuje kako se ostvaruje koordinacija te izdvaja i specifičnosti koje proizlaze iz strukturnih i semantičkih odnosa među

koordinandima povezanima tim veznicima. Posebnu pažnju u ovome radu posvećuje elipsi u koordiniranim rečeničnim strukturama te izdvaja razloge i kriterije prema kojima je ona u određenim koordiniranim rečenicama moguća, dok u drugima nije. Treći je rad ove cjeline nastao u suautorstvu s Anastazijom Vlastelić, a nosi naslov *O odnosu aspektualnosti i performativnosti glagola*. U njemu se pokazuje (i dokazuje) da glagoli performativnog karaktera imaju poseban odnos prema aspektualnosti. Drugim riječima, iako se u performativnim iskazima koje oni tvore pojavljuju u svom ateličnom imperfektivnom gramatičkom obliku, njihovo je značenje zapravo telično i perfektivno, što znači da se ipak podrazumijeva izvršenost radnje koju oni iskazuju (odnosno rezultativnost te radnje) i ona se konceptualizira kao nedjeljiva činjenica. Potom slijedi prilog *Pragmalingvistički pristup podizanju negacije*, u kojemu iz perspektive teorije govornih činova autorica prikazuje fenomen tzv. podizanja negacije. Točnije, prikazuje vrstu zaključaka koji se oblikuju na temelju iskaza u kojima se takav fenomen javlja te nastoji utvrditi je li to povezno s vrstom govornog čina ili pak nekom drugom pragmalingvističkom pojavom. Peta studija ovoga poglavlja – *Odnos rečeničnoga modusa i implikatura* – govori o odnosu rečeničnoga tipa, rečeničnoga modusa i ilokucije. Dokazuje se, dakako, da postoji povezanost između rečeničnoga modusa i implikatura, no teško ju je ograničiti unutar kakve definicije. Nakon provedenog istraživanja autorica dolazi do zaključka da povezanost između rečeničnoga modusa i konvencionalne implikature počiva na semantičkoj razini, dok su rečenični modus i konverzacijske maksime povezani pragmatički, odnosno posredstvom konteksta. U šestome prilogu raspravlja se o imperativnosti između gramatičke zadanosti i komunikacijske uljudnosti. Drugim riječima, imperativ se s jedne strane promatra kao gramatička kategorija, dok se s druge strane preispituju komunikacijske situacije u kojima on gubi svojstvo zapovjednoga načina. U tom smislu imperativ se analizira iz perspektive teorije govornih činova, pa se prikazuje kako se njegovi različiti oblici mogu svrstati u različite tipove govornih činova s obzirom na njegovu različitu komunikaciju ulogu. U zadnjem radu prvoga poglavlja (*Leksičko-gramatička realizacija koncepta kolektivnosti*), koji je napisan u suautorstvu sa Sandrom Husanović, riječ je o konceptu kolektivnosti i taj se jezični fenomen već na samome početku označuje kao *problematika koja već dugo vremena intrigira jezikoslovce* (Palašić 2023: 98). Govori se potom o kolektivnosti i brojnosti te se isti-

ču neke kolektivne imenice i njihove konceptualne razlike. U zaključnim promišljanjima navodi se kako je jasno da kolektivne imenice ne predstavljaju autonomne koncepte, nego ovise o konceptima elemenata od kojih se sastoje, što se pokazuje i na nizu primjera.

Druga cjelina nosi naslov *Semantičko-pragmatičke interferencije* i sastoji se od tri rada.

U prvome prilogu – *Presupozicije iz semantičke i pragmalingvističke perspektive* – autorica govori o još uvijek neriješenome pitanju klasifikacije presupozicija: jesu li one semantički ili pak pragmalingvistički fenomen. Donosi pritom niz primjera kojima pokazuje (i naposljetku zaključuje) kako ih je ipak praktičnije sagledavati iz pragmalingvističke perspektive zbog toga što je komunikacija dinamički proces, a presupozicije su potencijalne, pa se ili aktualiziraju ili ne aktualiziraju, ovisno o potrebama i smjeru komunikacije. Drugi rad (*Pojam obilježenosti u jeziku u kontekstu pragmalingvistike i teorije relevantnosti*) donosi istraživanje o pojmu obilježenosti u kontekstu pragmalingvistike i teorije relevantnosti. Drugim riječima, autorica pojam obilježenosti dovodi u vezu s pojmom manjeg napora te najprije promatra njegovu semantičku obilježenost na gramatičkoj razini, a potom u istraživanje uključuje i kontekst i korisnike jezičnoga znaka. U zaključnim razmatranjima ističe kako obilježenost ne ovisi samo o jeziku. Naime postoje različiti čimbenici (poput konteksta te ljudskih kognitivnih i psihičkih aspekata) koji utječu na to hoće li govornici nekog jezika određeni iskaz smatrati obilježenim ili ne. Treći prilog, naslovljen *Komunikacijska vrijednost ironije*, bavi se komunikacijskim aspektima koji se trebaju uzeti u obzir da bi se ironija na adekvatan način mogla analizirati iz pragmalingvističke perspektive s obzirom na to da su se različiti drugi pristupi toj jezičnoj pojavi pokazali nedostatnima. Autorica o ironiji govori kao o komunikacijski intrigantnoj, a istovremeno vrlo kompleksnoj i neuhvatljivoj pojavi te naposljetku zaključuje kako se ona ne može opisati kao neki općeniti komunikacijski fenomen i ne može se obuhvatiti jednim teorijskim pristupom (Palašić 2023: 149). Zbog toga u njezino istraživanje treba uključiti kontekst, iskaz i implikature, ali i stavove, emocije, različite mogućnosti percepcije i recepcije ironije te naposljetku i ostale specifičnosti određene komunikacijske situacije.

Treća cjelina knjige bavi se različitim tekstnim i diskursnim vrstama: recenzijom, znanstvenom polemikom i političkim tekstovima. Naslovljena je *Pragmalingvistički pristup tekstu* i sva su tri rada ove cjeline nastala u suautorstvu s Nadom

Ivanetić. U prvome se govori o recenziji, kojoj je primarna funkcija informiranje i koja se često svrstava u znanstveni tip teksta, što podrazumijeva i objektivnost u izrazu. Međutim istraživanje pokazuje kako tomu baš i nije tako, naročito kada se promatra odnos autora prema primarnome tekstu, recipijentu, pa i samome autoru. U tom smislu ukazuje se i na mogućnost manipulacije u takvom tipu teksta te se iznosi zaključak kako se pozitivna vrednovanja najčešće odnose na tekst u globalu, dok se negativna eufemiziraju korištenjem različitih strategija. Drugi rad ove cjeline istražuje znanstvenu polemiku, koja također pretpostavlja objektivnost u izrazu, ali se u njoj (kao i u recenziji) mogu pronaći brojni signali subjektivnosti, točnije emocionalnosti. Zbog već spomenute težnje za znanstvenom fundiranosti (u ovom slučaju argumenata koje polemičari iznose) emocije se, naravno, neće iskazivati implicitno. Na temelju svih analiziranih primjera iznosi se zaključak kako je emocionalna komponenta u izrazu polemičara neizostavna, a primarna joj je svrha konotacijama utjecati na recipijenta. Kako nam primjeri i pokazuju, ona je najčešće iskazana u stavu autora prema nekom dijelu verbalne poruke, oponentu ili pak u onim izrazima koji služe samoprezentaciji (što je i jedna od temeljnih funkcija polemičkoga teksta). Treći i zadnji rad ovoga poglavlja nosi naslov *Autoreferencija u polemičkome tekstu – oblici i funkcije*. U njemu se pokazuje na koje sve načine i kojim strategijama polemičari ukazuju na samoga sebe. Istraživanje koje je provedeno pokazalo je da to mogu činiti eksplicitno (primjerice korištenjem zamjenica u kombinaciji s pridjevima ili pak glagolskim oblicima u prvome licu) i implicitno (kada govore o svome oponentu). U konačnici se ističe kako je polemika poseban tip znanstvenoga teksta u kojemu polemičar o sebi govori izravno ili neizravno, a sve s ciljem da pokaže svoju kompetentnost, informiranost i nadmoć nad oponentom.

U zadnjoj cjelini knjige (*Analiza političkoga diskursa*) pažnja se posvećuje istraživanju retorike, manipulacije, persuasivnosti i govora diktature u političkome diskursu. Primjeri koji su navedeni u prvome radu (*„Tko je lud u ovoj državi?!“ Verbaliziranje emocija u političkom diskursu*) pokazuju kako su iskazi hrvatskih političara prepuni emocija (iako se politika tradicionalno smatra područjem u kojemu nema mjesta za emotivne i emocionalne izraze). One su najčešće verbalizirane eksplicitnim uvredama, a javljaju se, iako znatno rjeđe, i iskazi koji sadrže pozitivne emocije (i to naročito u kontekstu iskazivanja nacionalnih osjećaja u vezi s primjerice Domovinskim ratom). Drugi se rad (*Performa-*

tivnost obećanja u političkom diskursu) bavi Austinovim pojmom *performativa*, koji autorica za potrebe ovoga rada proširuje za komponentu *performanse*, što znači da se obećanja razmatraju u širem kontekstu političkoga insceniranja. Istraživanje je u konačnici pokazalo kako politička obećanja sadrže obje oznake (i performativa i performativnosti), a primarna im je funkcija utjecaj na recipijenta. Treći rad – *Vizualna komunikacija: politički plakat kao persuasivno komunikacijsko sredstvo* – problematizira odnos slike i teksta, pri čemu se govori o funkciji slikovnog prikaza, funkciji teksta i naposljetku o tim dvama aspektima kao komunikacijskoj cjelini. Na primjerima predizbornih političkih plakata istražuje se namjera pošiljaoca te utjecaj plakata na recipijenta. Autorica naposljetku zaključuje kako se slika i tekst moraju analizirati kao cjelina, a te su komponente, kao i situacijski kontekst te pošiljalac i primalac, ključni faktori za cjelovitu analizu poruke koja se plakatom nastoji prenijeti. Zadnji rad ove knjige govori o utjecaju epidemije na oživljavanje elemenata govora diktature i upotrebu (ratnih) metafora u javnom diskursu. U njemu se analizira medijski posredovan jezik javnih osoba koje su tada imale vodeću ulogu u „borbi" protiv epidemije. Istraživanje je pokazalo kako se novonastala situacija itekako reflektirala i na jezik u smislu promjene ukupne javne retorike, a ponajviše u novotvorbama te različitim strategijama persuazije i manipulacije. Drugim riječima, na primjerima se prikazuje metaforičko „preuokvirivanje" te povezivanje različitih koncepata u skladu s jezičnim potrebama, a ističu se i elementi govora diktature koji su se u doba epidemije reaktivirali.

Monografija *Pragmalingvističke studije* autorice Nikoline Palašić predstavlja značajan doprinos istraživanju ovog zasad slabije zastupljenog područja u hrvatskome jezikoslovlju. Osim toga, donosi i vrijedna teorijska razmatranja komunikacijske naravi jezika, ali i gramatike, semantike te lingvistike teksta. U svojim studijama autorica pokazuje kako je pragmalingvistika u brojnim segmentima usko vezana uz ostale jezikoslovne discipline te se jedino u tom smislu odabrane jezične pojave i mogu opisati u potpunosti. Sva navedena autoričina promišljanja potkrijepljena su i brojnim primjerima kojima dokazuje iznesene teze. Zbog svega navedenoga knjiga itekako može poslužiti svima koji istražuju ili se na bilo koji način bave proučavanjem jezikoslovne problematike, ponajprije pragmaligvistike, ali i povezanosti (i međuovisnosti) pragmaligvistike i gramatike, pragmalingvistike i semantike te analizom političkoga diskursa.

Tihana Hrg

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku
FLUMINENSIA: ***časopis za filološka istraživanja***
Sveučilišna avenija 4
51000 Rijeka, Hrvatska
Tel. ++ 385 (051) 265-600 centrala
Kontakt: lada.badurina@ffri.uniri.hr (glavna urednica)
sasa.stanic@ffri.uniri.hr (izvršni urednik za književne teme)
m.marinkovic@ffri.uniri.hr (izvršna urednica za jezikoslovne teme)
Mrežna stranica: https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/fluminensia/index
E-pošta: fluminensia@ffri.uniri.hr

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Fluminensia* objavljuje radove iz svih filoloških grana. *Fluminensia* za svaki pristigli rad koji Uredništvo odredi relevantnim za objavljivanje provodi dvostruki slijepi recenzijski postupak. Konačnu odluku o kategorizaciji rada donosi Uredništvo. U *Fluminensiji* se ne objavljuju stručni članci.

Prihvaćaju se samo **neobjavljeni radovi**. Uredništvo časopisa *Fluminensia* autorima ne naplaćuje predaju priloga, njihovu obradu ni objavu u časopisu.

Radovi se primaju kontinuirano, a **brojevi se zaključuju 1. ožujka i 15. rujna**.

Molimo autore da šalju lektorirane radove. Uredništvo zadržava pravo da rukopis redakcijski prilagodi propozicijama časopisa i uskladi s normom hrvatskoga standardnog jezika.

1. Radovi mogu biti napisani na hrvatskom ili na stranom jeziku (uz prethodni dogovor s Uredništvom). Radovima na stranom jeziku mora biti priložena potvrda da ih je lektorirao kompetentan izvorni govornik.
2. Poželjan je opseg teksta (bez sažetaka, popisa literature i priloga) jedan (1) autorski arak (16 kartica; kartica = 1800 slovnih mjesta s prazninama, u što su uključene i podrubne bilješke /fusnote/). Uredništvo zadržava pravo konačne odluke o opsegu teksta ovisno o temi rada i recenzentskim napomenama.
3. Tekst rada mora biti pisan fontom *Times New Roman*, veličine 12, a proreda 1,5. Ako je upotrijebljen koji poseban font, potrebno ga je priložiti u privitku e-poruke. Stranice moraju biti obrojčane.

   Rad koji sadrži slikovne i grafičke priloge (fotografije, grafikone, tablice) valja poslati osim u standardnom formatu i u formatu *.pdf (Acrobat Reader).

4. Tekst rada sadrži:
    - ZAGLAVLJE – u lijevom kutu napisati podatke o autoru: ime i prezime, titulu, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, e-adresu i ORCID-ID
    - NASLOV
    - NACRTAK I KLJUČNE RIJEČI na jeziku rada (navesti do šest ključnih riječi odvojenih točkom sa zarezom /;/)
    - TIJELO TEKSTA (ima li više poglavlja, međunaslove je poželjno obrojčati)
    - POPIS LITERATURE (upute za navođenje radova u tekstu i pisanje bibliografskih jedinica dane su na mrežnoj stranici časopisa *Fluminensia* i na portalu *Hrčak*)
    - NASLOV, SAŽETAK (oko 1800 znakova; treba istaknuti svrhu rada, metodologiju istraživanja, najvažnije postavke i zaključak) I KLJUČNE RIJEČI na engleskom ako je rad pisan na hrvatskom, tj. na hrvatskom ako je rad pisan na engleskom jeziku ili na hrvatskom i na engleskom jeziku ako je rad pisan na drugom stranom jeziku; navesti do šest ključnih riječi odvojenih točkom sa zarezom (;).

Rad je potrebno poslati u formatu *.doc (odnosno *.docx) i u formatu *.pdf (s uklonjenim podacima o autoru) na adresu Uredništva: fluminensia@ffri.uniri.hr.